

Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України





Національна академія наук України
Інститут регіональних досліджень

Серія “Проблеми регіонального розвитку”

Головний редактор д.е.н., проф. В. С. Кравців

ISBN 978-966-02-4252-4

Розвиток сільських територій
в системі євроінтеграційних пріоритетів України

Монографія

Львів – 2012

УДК [332.122:338.43]:[339.924:(4-01)]:(477)

ББК 40

Б-83

Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України : [монографія] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; наук. ред. В. В. Борщевський. – Львів, 2012. – 216 с. (Серія “Проблеми регіонального розвитку”).

Монографія присвячена дослідженню проблем розвитку сільських територій України в контексті євроінтеграційної перспективи нашої держави. Особливу увагу приділено вивченню особливостей еволюції економічної політики ЄС, спрямованої на розвиток сільських територій, а також пріоритетам інституційного та організаційно-економічного розвитку сільських територій України, спрямованим на максимальне використання досвіду країн ЄС. Окреслено шляхи подолання існуючих соціально-економічних, інституційних і демографічних проблем вітчизняного села на принципах і засадах економічної політики ЄС.

Для науковців, які займаються проблемами розвитку сільських територій і сільського господарства в Україні, аспірантів, студентів, а також працівників органів державної влади та місцевого самоврядування.

Авторський колектив:

Борщевський В.В. (наук. редактор), д.е.н., доц. (вступ, 4.1, 4.2, 4.3, 5.1, 5.3, висновки);

Притула Х.М., к.е.н. (1.1, 1.2, 1.3);

Крупін В.Є., к.е.н. (3.1, 3.2, 3.3, 5.2);

Куліш І.М., к.н.держ.упр. (2.1, 2.2, 2.3);

Злидник Ю.Р., інженер (4.1, 4.2, 4.3).

Рецензенти:

Губені Ю.Е. – завідувач кафедри права та підприємництва Львівського національного аграрного університету, доктор економічних наук, професор, академік УАЕН.

Шульц С.Л. – завідувач відділу регіональної економічної політики Інституту регіональних досліджень НАН України, доктор економічних наук.

Монографія виконана за результатами наукового дослідження, проведеного відповідно до Розпорядження Президента України № 187/2012-рп від 06.10.2012 р. “Про призначення грантів Президента України докторам наук для проведення наукових досліджень на 2012 рік”.

ISBN 978-966-02-4252-4 (серія)

ISBN 978-966-02-6664-3

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту регіональних досліджень НАН України (протокол № 9 від 22 листопада 2012 р.).

© Інститут регіональних досліджень
НАН України, 2012

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1. Теоретико-методологічні та прикладні аспекти розвитку сільських територій в країнах ЄС	7
1.1. Еволюція економічної політики ЄС у контексті розвитку сільських територій	7
1.2. Сучасні концепції та пріоритети розвитку сільських територій в країнах ЄС	19
1.3. Інституційне забезпечення розвитку сільських територій у країнах ЄС	30
Розділ 2. Розвиток сільських територій у контексті продовольчої безпеки: європейський досвід та українські реалії	41
2.1. Особливості розвитку сільських територій країн-учасниць ЄС з погляду дотримання умов їх продовольчої безпеки	41
2.2. Регіональні особливості вирішення проблеми продовольчої безпеки в ЄС	53
2.3. Розвиток сільських територій України в контексті стандартів продовольчої безпеки ЄС	65
Розділ 3. Оцінка потенціалу розвитку сільських територій України в контексті європейської інтеграції	74
3.1. Потенціал розвитку сільських територій з погляду перспектив європейської інтеграції України	74
3.2. Регіональні особливості реалізації соціально-економічного потенціалу сільських територій України в умовах формування зони вільної торгівлі з ЄС	88
3.3. Нарощування потенціалу розвитку сільських територій України як чинник підвищення рівня продовольчої безпеки в процесі європейської інтеграції	96

Розділ 4. Основні бар'єри на шляху розвитку сільських територій України в руслі модернізаційної парадигми ЄС	106
4.1. Аксіологічні та концептуальні проблеми розвитку сільських територій України в контексті наближення до ЄС	106
4.2. Інституційні бар'єри на шляху адаптації сільських територій України до стандартів ЄС	117
4.3. Ментально-психологічні аспекти формування модернізаційної парадигми розвитку сільських територій України в умовах європейської інтеграції	126
Розділ 5. Стратегічні напрями розвитку сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України	136
5.1. Напрями підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва в контексті сталого розвитку сільських територій	136
5.2. Становлення багатофункціональної економіки на сільських територіях як основа їх наближення до стандартів ЄС	145
5.3. Концептуальні засади інноваційного розвитку сільських територій України в контексті адаптації економічної політики до вимог і стандартів ЄС	156
Висновки	165
Список використаних джерел	169
Додатки	181

ВСТУП

Упродовж усього періоду державної незалежності України розвиток аграрного сектору та сільських територій залишаються одними з основних пріоритетів економічної політики нашої держави. Цій проблематиці присвячено значну кількість наукових публікацій, а на урядовому рівні прийнято цілу низку програм, спрямованих на відродження українського села та підвищення ефективності функціонування вітчизняного АПК.

Водночас, на практиці більшість урядових заходів не дали очікуваного ефекту, а окремі позитивні тенденції нівелюються погіршенням соціально-демографічної ситуації на селі, посиленням монополізації аграрного ринку, тіншовим обігом земельних ресурсів тощо. Як наслідок українське сільське господарство залишається одним із найбільш проблемних секторів вітчизняної економіки, а інволюційні процеси на сільських територіях сьогодні перебувають у центрі уваги вітчизняних науковців, політиків, представників громадськості.

Натомість у країнах ЄС розвиток сільських територій забезпечує належний рівень життя їхніх мешканців, а економічні аспекти життєдіяльності європейського села відзначаються багатофункціональністю та сталим зростанням.

Це актуалізує необхідність проведення наукових досліджень, пов'язаних з пошуком фундаментальних причин низької ефективності втілюваних в Україні реформаторських рішень і дій з метою наближення рівня розвитку українських сільських територій до стандартів ЄС. Такі дослідження мають стати основою для прогнозування тенденцій розвитку сільських територій нашої держави на середньо- та довгострокову перспективу, а також виступити надійним підґрунтям для прикладних механізмів реформування вітчизняного АПК та еволюції сільських територій України в контексті європейської інтеграції.

В запропонованій монографії вищеперелічені проблеми розглядаються на тлі реалізації євроінтеграційної політики України, а також з урахуванням механізмів еволюції інституційного середовища розвитку сільських територій країн ЄС. Авторським колективом проведено ґрунтовне дослідження причин та основних напрямів поширення негативних тенденцій розвитку вказаних територій в Україні, з огляду на його специфіку, а також запропоновано варіанти адаптації досвіду ЄС на вітчизняний ґрунт.

В першому розділі монографії основна увага акцентується на теоретико-методологічних та прикладних аспектах розвитку сільських територій країн-членів ЄС. Зокрема, виявлено інституційні засади розвитку сільських територій цих країн в історичній ретроспективі та в сучасних соціально-економічних умовах.

Другий розділ монографії присвячений дослідженню соціально-економічних тенденцій розвитку сільських територій у контексті забезпечення економічної та продовольчої безпеки, як країн ЄС, так і України. Особливе місце у цьому зв'язку відводиться активізації несільськогосподарських видів діяльності в сільській місцевості, проведення аналізу соціально-демографічних проблем, а також

визначення ризиків розвитку сільських територій регіону та їхнього місця у зовнішньоекономічній діяльності країн ЄС та України.

У третьому розділі здійснено оцінку існуючого соціально-економічного потенціалу розвитку сільських територій України з погляду перспективи подальшої європейської інтеграції нашої держави. Виявлено регіональні аспекти розвитку сільських територій України в контексті підвищення їх конкурентоспроможності в умовах глобальної конкуренції.

Четвертий розділ монографії присвячений окресленню основних бар'єрів на шляху європейської інтеграції українського села. Зокрема, особливу увагу приділено аксіологічним, методологічним, інституційним та ментально-психологічним аспектам формування модернізаційної парадигми розвитку сільських територій України в умовах європейської інтеграції.

П'ятий розділ містить авторську концепцію розвитку сільських територій України в системі євроінтеграційних пріоритетів нашої держави на засадах підвищення конкурентоспроможності та інноваційності. В ньому, зокрема, окреслено основні напрями становлення інноваційного сільськогосподарського виробництва та багатофункціонального розвитку економіки сільських територій України, визначено орієнтири удосконалення їхньої інфраструктури з метою підвищення конкурентоспроможності цих територій в умовах європейської інтеграції, виявлено пріоритети поліпшення соціально-демографічної ситуації у сільській місцевості в контексті підвищення якості людського капіталу, а також запропоновано заходи з поліпшення інвестиційного клімату сільських територій на основі використання інноваційних важелів їх комплексного розвитку.

На основі проведеного монографічного дослідження авторським колективом розроблено рекомендації для органів державної влади та місцевого самоврядування, спрямовані на подолання існуючих розбіжностей у нормативно-правовому та інституційному забезпеченні розвитку сільських територій України та держав ЄС на загальнонаціональному та регіональному рівнях.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В КРАЇНАХ ЄС

1.1. Еволюція економічної політики ЄС у контексті розвитку сільських територій

Більш ніж 56% населення в 27 державах-членах Європейського Союзу (ЄС) проживають на сільських територіях, які охоплюють 91% всієї території ЄС, тому розвиток сільських територій був і залишається життєво важливим об'єктом економічної політики цього об'єднання. Ведення сільського і лісового господарств відіграє вирішальне значення в процесі землекористування та раціональному використанні природних ресурсів у сільській місцевості ЄС, а також слугує платформою для диверсифікації сільської економіки. Відтак, зміцнення політики розвитку сільських територій сьогодні виступає загальноєвропейським пріоритетом¹.

Європейська політика сільського розвитку еволюціонувала як частина розвитку Спільної аграрної політики (САП), з політики, яка стосувалася структурних проблем сільськогосподарського сектору, до політики, зорієнтованої на багатофункціональність ведення сільського господарства і, зокрема, виклики, з якими стикається сільський розвиток. Першочерговими кроками у формуванні політики сільського розвитку стали заходи стимулювання інвестицій у сільське господарство та занепадаючі сектори. Підтримка переробки та маркетингу була покликана інтегрувати всі складові виробничого ланцюга від виробництва до реалізації та сприяти подальшому поліпшенню сільськогосподарських структур і конкурентоспроможності сировинного сектора. З часом увага також почала приділятися розвитку людського капіталу через прискорений вихід на пенсію та професійне навчання². Еволюція законодавства ЄС з питань сільського розвитку представлена у додатку А.

САП ЄС³ зародилась в 50-ті роки минулого століття в Західній Європі, сільське господарство якої переживало не найкращі свої часи та не могло забезпечити внутрішній ринок достатньою кількістю продовольчих товарів. Це прискорило інтеграційні процеси серед європейських країн, що дозволило шляхом спільних зусиль швидше та ефективніше досягнути відновлення промислових секторів і аграрного сектора економіки, зокрема⁴. В процесі підготовки Римського Договору 1956 року країни-засновники ЄС розробили цілі та принципи функціонування САП. Основними цілями САП визначено:

¹ Rural Development policy 2007-2013 : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_en.htm.

² New perspectives for EU rural development : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev/refprop_en.pdf.

³ Common Agricultural Policy of European Union.

⁴ Еволюція Спільної Аграрної Політики ЄС: Наслідки для України : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.ier.com.ua/files/.../U2_ukr.pdf.

- підвищення продуктивності виробництва сільськогосподарської продукції за рахунок стимулювання технічного прогресу, забезпечення раціонального розвитку аграрного виробництва та оптимального використання факторів виробництва, а саме праці;
- забезпечення справедливих стандартів життя сільського населення шляхом збільшення доходів осіб, які зайняті у сільському господарстві;
- стабілізацію ринків;
- забезпечення продовольчої безпеки;
- забезпечення формування прийнятної для споживачів цінової політики.

Досягнення поставлених цілей забезпечувалось визначенням базових принципів функціонування САП:

- вільний рух товарів всередині ЄС та спільні ціни для одних і тих самих товарів;
- спільність переваг, що передбачало надання переваги товарам, вироблених на внутрішньому ринку, над імпортованою продукцією;
- спільна фінансова відповідальність за ринкову та цінову політику ЄС.

У перші роки функціонування САП основною проблемою її реалізації був вибір інструментів підтримки та джерел фінансування. Ключовими інструментами при цьому стали цінова підтримка зернових, молока і цукру, інтервенційні закупки та різноманітні митні збори з метою захисту від дешевого імпорту. Протягом 10-річного періоду з початку 60-их рр. до 70-их рр. відбувався поступовий перехід від індивідуальних митних протекціоністських заходів кожної країни до спільних методів захисту країн ЄС (митний союз) від імпорту. Всі надходження від митних зборів скеровувалися до бюджету ЄС⁵.

Зародження політики сільського розвитку базувалось на трьох Директивах 1972 року, які стосувались модернізації аграрного сектора. Перший територіальний елемент був введений Директивою 1975 року шляхом визначення гірських, менш сприятливих районів (less favoured areas, LFA's), які мають право на спеціальні заходи. Метою прийняття цих документів було зменшення негативних наслідків прискореного розвитку сільського господарства, які набули загрозливих масштабів у деяких сільських районах, і збереження природного середовища та сільського ландшафту. Еволюція цього підходу з часом інтегрувала заходи LFA's з решта політиками, зорієнтованими на підтримку окремих регіонів⁶.

Протягом 70-их та 80-их років в основному було досягнуто самодостатності у виробництві продовольчих товарів (у 1984 році продукція рослинництва зросла на 25%, а тваринництва на 35%), проте здійснювана політика субсидування з часом породила безліч негативних наслідків: формування неефективного та високозатратного виробництва, перерозподіл фінансових ресурсів на користь

⁵ Единая аграрная политика Европейского Союза – путь становления и принципы функционирования : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.iamo.de/fileadmin/institute/pub/dp92.pdf>.

⁶ Second Pillar of the Cap: Rural Development Policy : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.europarl.europa.eu/ftu/.../FTU_4.2.5.

крупних фермерських господарств, загострення відносин із конкурентами на світових ринках⁷.

У 1988 році Європейською комісією було опубліковано документ “Майбутнє сільського світу”, в якому вперше акцентувалася увага на необхідності формування окремої Європейської політики сільського розвитку. В цьому документі наголошувалося на важливості пошуку нових підходів до розвитку, зокрема, через залучення сільських громад у процес вирішення нагальних проблем території. Майбутній прогноз розвитку сільських територій базувався на врахуванні двох основних тенденцій їх розвитку: перспективи розвитку традиційного сільського господарства є обмеженими; зовнішні ж інвестиції в сільські райони, особливо, що стосується створення нових виробничих потужностей, продовжуватимуть зменшуватися та будуть точковими. Диверсифікація сільської економіки, таким чином, відтепер повинна базуватися більше на використанні внутрішнього потенціалу розвитку, на розвитку дрібних і середніх підприємств. У цьому документі прописана вимога диференційованого підходу в залежності від типології сільських територій, яка виділяє три типи територій⁸:

- сільські території з сильним антропогенним і економічним тиском (знаходяться поруч з великими містами), в яких модернізація сільського господарства відбувалась на шкоду навколишньому середовищу (забруднення, погіршення стану ландшафтів, знищення природних територій);

- регіони, в яких відбувається деградація сільських районів, що спричиняє постійний відтік населення, а також старіння населення (це призводить до погіршення якості послуг), в яких сільське господарство залишається важливим, незважаючи на природні та структурні недоліки (невеликі за розмірами, збитковість, низький рівень правонаступництва фермерів, що вийшли на пенсію);

- особливо маргінальні території (у випадку великої кількості гірських масивів чи островів), де занепад сільських територій та депопуляція є більш помітними, де можливості диверсифікації є обмеженими і базова інфраструктура, необхідна для такої диверсифікації, є відсутньою.

З 1988 року Європейською комісією була запроваджена економічна та соціальна політика зближення, яка супроводжувалась реформою структурних фондів. Здійснення реформи базувалось на принципі “концентрації”, який передбачав, що структурні фонди повинні зосередитись на обмеженій кількості вибраних пріоритетів. Такими на період 1994-1999 років стало 7 пріоритетних напрямів (табл. 1.1).

Залучення громадських ініціатив під час другого програмного етапу реформування структурних фондів в умовах здійснення “інтегрованої” європейської економічної та соціальної політики зближення (1991-1994 рр.) вилилось у запуск першої програми ЛІДЕР (табл. 1.2).

⁷ Еволюція Спільної Аграрної Політики ЄС: Наслідки для України : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.ier.com.ua/files/.../U2_ukr.pdf.

⁸ Birth of European rural development policy : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.ec.europa.eu>.

**Реформа структурних фондів 1988 року
(програмний період 1994-1999 років)**

№ з/п	Цілі та програмні заходи	Фонди
1	Ціль 1. <i>Сприяння розвитку і структурній перебудові регіонів, розвиток яких відстає</i>	ERDF ⁹ , ESF ¹⁰ , EAGGF Guidance Section ¹¹ , FIFG ¹²
2	Ціль 2. <i>Конверсія регіонів, прикордонних регіонів або частини регіонів (включаючи робочі райони і міські громади), які серйозно постраждали від промислового спаду</i>	ERDF, ESF
3	Ціль 3. <i>Боротьба з тривалим безробіттям й сприяння інтеграції молодих людей та осіб, уразливих до виключення з ринку праці, у трудове життя</i>	ESF
4	Ціль 4. <i>Сприяння адаптації працівників обох статей до промислових змін, включаючи зміни в системі виробництва</i>	ESF
5	Ціль 5а. <i>Сприяння сільському розвитку за рахунок прискорення адаптації сільськогосподарських структур відповідно до вимог реформи САП</i>	EAGGF Guidance Section, FIFG
6	Ціль 5б. <i>Сприяння сільському розвитку шляхом надання допомоги розвитку і структурній перебудові сільських територій</i>	ERDF, ESF, EAGGF Guidance Section
7	Ціль 6. <i>Сприяння розвитку та структурній перебудові регіонів, в яких густина населення є надзвичайно низькою</i>	ERDF, ESF, EAGGF Guidance Section, FIFG

Складено за даними: Bollen, Frank. (1999). The Reform of the EU Structural Funds: 10 Questions on the Magnitude and Direction of Reforms : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://aei.pitt.edu/841>.

Етапи розвитку програми ЛІДЕР

Етапи	Період	Регіони, що підпадають під дію програми	Кількість територій	Бюджет ЄС
ЛІДЕР I	1991-1994	Ціль 1; Ціль 5б.	217	417 млн. євро
ЛІДЕР II	1994-1999	Ціль 1; Ціль 5б; Ціль 6.	більше 1000	1,755 млрд. євро
ЛІДЕР +	2000-2006	Всі сільські території	-	2,02 млрд. євро
ЛІДЕР	2007-2013	Всі сільські території	-	мінімум 6,72 млрд. євро ¹³

Складено за даними: Birth of European Rural Development Policy : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.ec.europa.eu>; EU Rural Development Policy 2007-2013 : [Електронний ресурс] / Режим доступу : ec.europa.eu/agriculture/.../index_en.htm.

⁹ European Regional Development Fund (Європейський фонд регіонального розвитку).

¹⁰ European Social Fund (Європейський соціальний фонд).

¹¹ European Agricultural Guidance and Guarantee Fund - Guidance Section (Європейський аграрний фонд орієнтації та надання гарантій, відділ орієнтації).

¹² Financial Instrument for Fisheries Guidance (Європейський фонд підтримки рибальства).

¹³ Мінімум 7% від загального обсягу фінансування політики сільського розвитку Європейським аграрним фондом сільського розвитку (ЄАФСР) згідно Регламенту Ради (ЄС) № 1698/2005.

Другим вагомим елементом нової стратегії Співтовариства стало входження структурної політики сільськогосподарського розвитку в політику регіонального розвитку. Нова політика інтегрованого розвитку не лише поєднувала комбінацію структурної адаптації і диверсифікацію економіки сільських районів, але й фінансувалась із засобів кількох фондів. До цього часу заходи в рамках реалізації САП фінансувались з єдиного фонду – Європейського аграрного фонду орієнтації та надання гарантій. Нова політика передбачала прийняття багаторічних програм, які фінансуватимуться з європейського бюджету та бюджетів країн-членів, і визначення пріоритетних цілей. На територіальному рівні підтримка здійснювалась переважно в регіонах з відставанням у розвитку (Ціль 1) і в депресивних сільських районах¹⁴, які не потрапили до групи районів Цілі 1 (Ціль 5б) (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Фінансування програм сільського розвитку

Цілі та спеціальні заходи	Програми 1989-1993 років	Програми 1994-1999 років
Ціль 1. Розвиток і адаптація відсталих регіонів	Оперативні програми, які фінансуються: • EAGGF Guidance Section; • ESF; • ERDF; • FIFG ¹⁵ .	Оперативні програми, які фінансуються: • EAGGF Guidance Section; • ESF; • ERDF; • FIFG.
Ціль 5a. Адаптація аграрних структур	Програми фінансуються EAGGF Guidance Section	Програми фінансуються EAGGF Guidance Section
Ціль 5б Розвиток сільських територій	Спільні програмні документи фінансуються: • EAGGF Guidance Section; • ESF; • ERDF.	Спільні програмні документи фінансуються: • EAGGF Guidance Section; • ESF; • ERDF.
Програма ЛІДЕР (LEADER)	Оперативні програми ЛІДЕР I фінансуються: • EAGGF Guidance Section; • ESF; • ERDF.	Оперативні програми ЛІДЕР II фінансуються: • EAGGF Guidance Section; • ESF; • ERDF.
Заходи по супроводженню	-	Програми захисту навколишнього середовища

Складено за даними: Structural policy reform : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://europa.eu/legislation_summaries/regional_policy/provisions_and_instruments /160013_en.htm.

Пріоритетні напрями підтримки структурної політики в рамках Цілі 1 та Цілі 5б представлені у таблицях 1.4-1.5.

¹⁴ Тобто райони з низьким рівнем ВВП на душу населення, які відповідали б принаймні двом з нижчевикладених критеріїв: висока частка сільськогосподарського населення, низький рівень доходів у сільському господарстві, низька густина населення і вираженість тенденції до обезлюднення сільських поселень.

¹⁵ Financial Instrument for Fisheries Guidance (Європейський фонд підтримки рибальства).

Таблиця 1.4

Структурна політика в рамках Цілі 1, у % до загальних витрат

№ з/п	Пріоритети підтримки	1994-1999 роки	
		1989-1993 роки	1994-1999 роки
1	Модернізація	41,8	49,35
2	Інфраструктура	14	13,88
3	Навколишнє середовище	17,5	7,11
4	Диверсифікація доходів	9,8	-
5	Послуги і професійна підготовка у сільському господарстві	16,9	11,9
6	Підтримка несприятливих районів	-	8,66
7	Інші	-	9,1
	Разом	100	100

Складено за даними: Сельское развитие в Европе : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.eastagri.org/publications/pub_docs/Mantino.pdf.

Таблиця 1.5

Структурна політика в рамках Цілі 5б

№ з/п	Пріоритети підтримки	1994-1999 роки	
		млн. екю	%
1	Допомога сільськогосподарським підприємствам	966,9	43,09
2	<i>Інтегрований середземноморський пакет заходів і підтримка ремесел</i>	288	12,84
3	<i>Розвиток туризму</i>	164,1	11,77
4	<i>Сільське господарство в тому числі</i>	414,8	18,49
	- підтримка створення вертикальних ланцюжків	247,7	11,04
	- підтримка не пов'язана із створенням вертикальних ланцюжків	167,1	7,45
5	Територія і навколишнє середовище	707,6	31,54
6	<i>Інфраструктура</i>	283,8	12,65
7	<i>Навколишнє середовище і об'єкти культурної спадщини</i>	423,8	18,89
8	Послуги	495	22,06
9	Інше	74,2	3,31
	Разом	2243,7	100,0

Складено за даними: Сельское развитие в Европе : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.eastagri.org/publications/pub_docs/Mantino.pdf.

У 1992 році Комісар із сільського господарства ЄС Рей Мак-Шеррі започаткував першу серйозну реформу САП. Протягом 1993-1996 років ціни на зернові культури були зменшені на 30%, що дозволило значно знизити витрати на корми та споживчі ціни на продовольчі товари. З метою зменшення обсягів сільськогосподарського виробництва фермерів зобов'язали недообробляти 15% всієї площі сільськогосподарських земель (за винятком малих сільськогосподарських підприємств, які виробляли менше 92 т зернових культур). Реформа також підвищила увагу до розвитку сільських територій та екологічних стандартів. Реформа була покликана обмежити виробництво сільськогосподарської продукції

та закріпити за фермерами статус охоронців природних ресурсів. Фермери мали право на фінансову підтримку, якщо вони суттєво зменшували використання мінеральних добрив та хімікатів або запроваджували чи продовжували органічне виробництво; переходили на більш екстенсивні методи виробництва в рослинництві та тваринництві; підтримували розвиток сільських територій; тривалий час не обробляли землю через екологічні причини; або надавали землю для суспільного доступу та відпочинку¹⁶.

Повноцінне введення реформи Мак-Шеррі в дію відбулося в 1996 році після трьох років перехідного періоду. Позитивні результати реформи Мак-Шеррі в основному зводяться до того, що вона дозволила ЄС виконати зобов'язання по Уругвайському раунду переговорів в рамках СОТ (Світова організація торгівлі), оскільки механізм підтримки виробників продукції сільського господарства тепер менше залежав від об'ємів продукції сільського господарства і став більш прозорим. Проте зростання витрат на САП (щорічно на фінансування витрачалося близько половини бюджету ЄС), перспектива розширення ЄС (в основному за рахунок країн, в яких низькоефективне сільське господарство відіграло вагомую роль в їх економіці і частка сільського населення була високою), вимоги СОТ щодо забезпечення рівноправної та ринково орієнтованої торгівлі сільськогосподарською продукцією спонукали країни ЄС до проведення чергової реформи САП.

У 1996 році відбулася організована Європейською комісією Європейська конференція з проблем сільського розвитку в Корку (Ірландія). Конференція закінчилась прийняттям декларації, яка підкреслювала необхідність інтегрованого підходу до політики сільського розвитку, орієнтованого на підвищення рівня конкурентоспроможності сільських територій (додаток Б). Новий підхід декларував, що політика сільського розвитку повинна стати міждисциплінарною в теорії та на практиці і повинна набрати чітких територіальних обрисів. Вона повинна проводитись на всіх сільських територіях Європейського Союзу через орієнтацію співфінансування на найбільш потребуючих районах. Інтегральний підхід повинен передбачати адаптацію і розвиток сільських територій, диверсифікацію економіки (дрібний і середній бізнес, сфера послуг), управління природними ресурсами, використання функцій навколишнього середовища, просування культури, туризму і організацію дозвілля. Особливий акцент був зроблений на ідеї співсубсидування, ролі місцевого самоуправління і на алгоритмі участі “знизу вверх”, що поєднувало ідею Коркської декларації і досвід програми ЛІДЕР¹⁷.

У липні 1997 року Європейська комісія опублікувала “План дій 2000” (“Agenda 2000”), яка вміщувала пропозиції щодо реформи САП і структурних фондів. Основні цілі та складові цієї реформи були визначені Європейською Радою в грудні 1999 року в Берліні. Ними стали подальше зменшення цінової підтримки зернових культур, яловичини та молочних продуктів; стабілізація

¹⁶ Еволюція Спільної Аграрної Політики ЄС: Наслідки для України : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.ier.com.ua/files/.../U2_ukr.pdf.

¹⁷ The Cork Declaration - A living countryside : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/rur/cork_en.htm.

сільськогосподарського бюджету на 2000-2006 рр., збереження квоти на молоко до 2008-го року, збільшення фінансування заходів з розвитку сільських територій та несільськогосподарської діяльності. Бюджет САП був встановлений приблизно на рівні 42,3 млрд. євро на рік, враховуючи 4,3 млрд. на розвиток сільських територій. Ще одним нововведенням “Плану дій 2000” став принцип модуляції. Заощадження, отримані від модуляції могли витратитись не лише на проведення екологічних заходів, але й на розвиток сільських територій¹⁸.

З метою вирішення проблем реструктуризації сільського господарства, територіального / місцевого розвитку та охорони навколишнього середовища угодою було визначено перелік з 22 заходів. Країни-члени ЄС могли вибирати з цього переліку ті заходи, які найкраще задовольняли потреби розвитку їх сільських територій. Потім вони включались до їх національних чи регіональних програм. Вклад ЄС у фінансування заходів залежав від конкретного заходу та території, якої це стосувалося.

Перелік заходів підтримки сталого розвитку сільських територій визначався Регламентом 1257/1999¹⁹. Зазначені заходи повинні супроводжувати і доповнювати інші інструменти САП і тим самим сприяти досягненню цілей, викладених у статті 33 договору. Також ці заходи зобов’язані бути інтегрованими у заходи, які сприятимуть розвитку і структурній перебудові регіонів, розвиток яких відстає (Ціль 1), і супроводжувати заходи підтримки економічних і соціальних перетворень областей, що стоять перед структурними труднощами (Ціль 2).

Вперше в історії формування європейської сільської політики угодою “План дій 2000” було передбачено, що всі заходи, які стосувались сільського розвитку, об’єднувались і були представлені окремим блоком у структурі заходів САП (додаток В). Він визначений як 2-ий блок САП, який супроводжує подальші реформи у ринковій політиці (1-ий блок САП) (рис. 1.1). Реалізація САП все більше зорієнтовувалась на досягнення балансу між двома її основними блоками заходів.

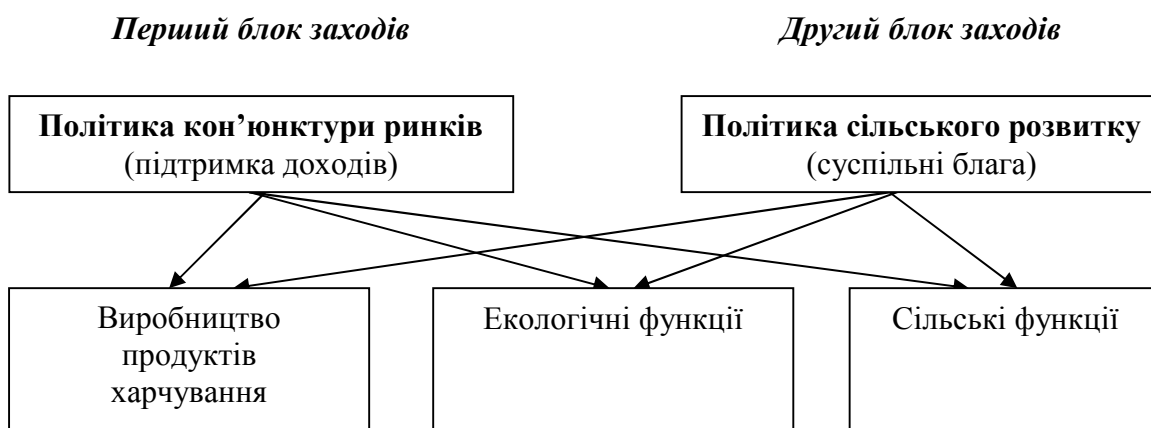
Після опублікування “Плану дій 2000” і у зв’язку з активізацією процесу розширення ЄС, Phare²⁰ був зорієнтований на підготовку країн-кандидатів до вступу та доповнений двома іншими інструментами: інструментом структурної політики для підготовки до вступу (ISPA) і спеціальною програмою для сільськогосподарства та сільського розвитку (SAPARD). Ці інструменти, які були створені на період 2000-2006 років, будуть замінені програмою IPA (інструментом підготовки до вступу в ЄС) на період 2007-2013 рр.²¹.

¹⁸ А “second pillar” for the CAP? The European Rural Development Regulation and its Implications for the UK : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.ncl.ac.uk/cre/publish/pdfs/wp36.pdf>.

¹⁹ Council Regulation (EC) No 1257/1999 : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu>.

²⁰ PHARE (Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies) програма започаткована у 1989 році і була одним з трьох перевступних інструментів, які фінансувалися ЄС, щоб допомогти країнам Центральної та Східної Європи у їх підготовці до вступу у ЄС.

²¹ Phare Programme : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://europa.eu/legislation_summaries/enlargement/2004_and_2007_enlargement/e50004_en.htm.



Сталий розвиток сільського господарства та сільських територій

Рис. 1.1. САП згідно “Плану дій 2000”

Продовження реформи структурних фондів 1999 року базувалось на принципі концентрації, до якого додалися ще принципи спрощення та децентралізації. Кількість основних напрямів фінансування було зменшено з 7 до 3 (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

Реформа структурних фондів 1999 року

№ з/п	Цілі та програмні заходи	Об'єкти, на які розширено програмні заходи
1	Ціль 1. <i>Сприяє розвитку і структурній перебудові регіонів, розвиток яких відстає</i> (тобто, середній ВВП на душу населення нижче 75% від середнього показника по ЄС)	<ul style="list-style-type: none"> • найвіддаленіші регіони (французькі заморські департаменти, Азорські острови, Мадейру і Канарські острови); • території, на які поширювалися заходи колишньої Цілі 6, створеної відповідно до Закону про приєднання Австрії, Фінляндії і Швеції. <p>Як і раніше, дві третини операцій структурних Фондів підпадають під Ціль 1. Майже 20% від загальної чисельності населення Союзу повинні отримувати вигоду від заходів, що здійснюються в рамках цієї Цілі.</p>
2	Ціль 2. <i>Сприяння економічному та соціальному перетворенню регіонів, які зазнали структурних труднощів</i> (окрім тих, які мають право на заходи Цілі 1)	<ul style="list-style-type: none"> • об'єднує колишні Цілі 2 і 5б та інші райони, які потребують диверсифікації економіки: загалом він буде охоплювати території, які перебувають в стані економічних змін, занепадаючі сільські райони, депресивні райони, які залежать від рибальства, та міські райони у скрутному становищі. <p>Заходи цієї Цілі будуть охоплювати не більше 18% населення Союзу.</p>
3	Ціль 3. <i>Розвиток людських ресурсів</i>	<ul style="list-style-type: none"> • охоплює всі заходи стосовно розвитку людських ресурсів за винятком регіонів, що підпадають під Ціль 1; • ця Ціль об'єднує також колишні Цілі 3 і 4.

Складено за даними: Structural policy reform : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://europa.eu/legislation_summaries/regional_policy.

Крім того, нові правила передбачали скорочення числа ініціатив співтовариства з 13 до 4. Новими ініціативами стали:

- INTERREG III, який спрямований на стимулювання транскордонного, транснаціонального та міжрегіонального співробітництва;
- ЛІДЕР +, який сприяє розвитку сільських районів через ініціативи місцевих ініціативних груп;
- EQUAL, яка передбачає розробку нових способів боротьби з усіма формами дискримінації та нерівності щодо доступу до ринку праці;
- URBAN II, який заохочує економічне і соціальне відновлення міст і передмість в умовах кризи.

Питання подальшої еволюції політики сільського розвитку були на порядку денному засідання Ради Європи в Гетебурзі (5-6 червня 2001 року), де було задекларовано, що існуюче співвідношення між економічним зростанням, споживанням природних ресурсів і продукуванням відходів повинне змінитися. Високі економічні показники повинні супроводжуватись сталим використанням природних ресурсів та відповідними відходами, збереженням біорізноманіття та екосистем і запобіганням обезлюдненню. Для вирішення цих завдань, Рада Європи погодила на тому, що САП та її майбутній розвиток повинні, серед інших цілей, забезпечувати досягнення сталого розвитку шляхом підвищення уваги до заохочення споживання здорової та якісної їжі, налагодження екологічно стійкого виробництва, в тому числі органічного виробництва, поновлюваних сировинних матеріалів та захисту біорізноманіття²². Висновки Ради Європи засвідчили, що САП все меншою мірою зорієнтована на регулювання ринку, проте її заходи більше стосуються задоволення зростаючого суспільного попиту стосовно безпеки продуктів харчування, товарного асортименту, стану утримання тварин, якості екології тощо.

До дискусійних питань проведення політики сільського розвитку повернулись у 2002 році в ході середньострокової реформи САП, запропонованої Комісією і прийнятою Радою Європи в 2003²³. Підвищення уваги до захисту навколишнього середовища, безпеки харчових продуктів та умов утримання тварин, особливо після серії гучних скандалів щодо кормів з вмістом діоксину, ящуру та коров'ячого сказу, також сприяли реформуванню САП²⁴. Тому 26 червня 2003 року Рада міністрів ЄС в Люксембурзі за ініціативи аграрного комісара ЄС Франца Фішлера прийняла проект реформи САП (знана як реформа Фішлера). В плані розвитку сільських територій середньострокова реформа передбачала три нововведення: обов'язкова модуляція, яка приводить до поступового збільшення засобів, які надходять на сільський розвиток за рахунок скорочення засобів, які йдуть на прямі дотації, спочатку на 3% щорічно, починаючи з 2005 року, при прогресивному їх збільшенні на 1% щорічно в наступні роки (до досягнення максимуму в 5%, якого необхідно досягнути в 2007

²² Göteborg European Council : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/governance/impact/background/docs/goteborg_concl_en.pdf.

²³ Угода "Плану дій 2000" передбачала перегляд САП у 2003 році.

²⁴ Еволюція Спільної Аграрної Політики ЄС: Наслідки для України : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.ier.com.ua/files/.../U2_ukr.pdf.

році і зберегти до 2012 року²⁵); збільшення кількості заходів, включених до другого блоку заходів, що стосується якості продуктів (щорічна доплата, максимум на 5 років, до 3 000 євро кожному учаснику програм з покращення якості сільськогосподарської продукції і процесів виробництва), адаптації норм Співтовариства в сфері охорони навколишнього середовища, державної охорони природи, гігієни і здоров'я тварин і безпеки праці, створення спільних партнерств на місцевому рівні на зразок ЛІДЕР; подальше спрощення програмування і управління політикою розвитку сільських територій. В рамках реформи також було затверджено аграрний бюджет на 2007-2013 роки, підвищено фіскальну дисципліну та знижено ціни підтримки. Ця реформа ще більше наголосила на взаємодоповнюваності двох блоків заходів САП та сприяла зміцненню політики сільського розвитку через:

- нові заходи забезпечення якості та стану утримання тварин і підтримки фермерів для дотримання нових стандартів ЄС;

- виділення більших фінансових ресурсів на сільський розвиток через скорочення прямих платежів (модуляція) великим фермерським господарствам²⁶.

Основні напрями майбутнього розвитку політики сільського розвитку були розкриті у висновках Другої Європейської Конференції, присвяченої сільському розвитку, яка відбулася у Зальцбурзі в листопаді 2003 року ("Закладення основ сільського майбутнього – перспективи сільської політики для розширеної Європи"). Ключовими акцентами майбутньої політики покликані стати сільське та лісове господарство, які відіграють важливу роль у формуванні сільського ландшафту та збереженні життєздатності сільських громад; диверсифікація сільської економіки; якість та безпека продуктів харчування; доступ до суспільних послуг; охоплення політикою сільського розвитку всієї території ЄС; політика вирівнювання; залучення всіх учасників, зацікавлених у забезпеченні економічного, екологічного та соціального розвитку сільських територій, до розробки заходів сільського розвитку; формування партнерства між державними та приватними організаціями, громадянським суспільством відповідно до принципу субсидіарності; потреба у спрощенні політики сільського розвитку²⁷.

14 липня 2004 року Європейська комісія висунула новий пакет пропозицій. Першим важливим кроком у формуванні політики сільського розвитку стала пропозиція Комісії до Регламенту Ради щодо виділення єдиного джерела фінансування і програмування заходів, які стосуються сільського розвитку. У вересні 2005 року Рада ЄС провела фундаментальну реформу політики сільського розвитку на період 2007-2013 років²⁸ прийняттям Регламенту ЄС № 1290/2005,

²⁵ 80% цих фондів залишається в країні-платнику, а решта розподіляється згідно критеріїв Європейської комісії. Ці кошти будуть використані на програми розвитку сільської місцевості. Погоджена модуляція в розмірі 5% дозволяла щороку збільшити фінансування сільського розвитку на 1,2 млрд. євро.

²⁶ New perspectives for EU rural development : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev/refprop_en.pdf.

²⁷ Сельское развитие в Европе : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.eastagri.org/publications/pub_docs/Mantino.pdf.

²⁸ EU rural development policy 2007-2013 : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev2007/en_2007.pdf.

який передбачав створення двох нових фондів у 2007 році, кожний з яких фінансував один з двох блоків САП:

- Європейський аграрний фонд гарантій (European Agricultural Fund for Guarantee, EAFG) для виконання заходів першого блоку;

- Європейський аграрний фонд сільського розвитку (European Agricultural Fund for Rural Development, EAFRD) для виконання заходів другого блоку²⁹.

У 2005 році Європейська комісія відновила Лісабонську стратегію ЄС. У Лісабонському процесі центральне місце посідає розвиток сільських районів, який є ключовим інструментом для реструктуризації сектора сільського господарства, а також сприяння диверсифікації та інноваціям у сільській місцевості.

Регламент ЄС 1698/2005 визначив основні вісі і в рамках них заходи фінансування політики сільського розвитку на новий програмний період 2007-2013 роки (додаток Г). Допомога здійснюється на принципах взаємодоповнюваності, узгодженості та відповідності. Заходи підтримки в рамках політики сільського розвитку на період 2007-2013 років наведені у додатку Д.

Основні напрямки діяльності по кожній з осей були запропоновані державам-членам ЄС для врахування їх у національних чи регіональних програмах сільського розвитку. Крім цього, рішенням Ради встановлюються кілька програмних критеріїв:

- комплексність підходу (при складанні своїх національних або регіональних стратегій компетентними національними органами), який дозволить належно використати просторове планування і максимізує взаємодію між різними осями та всередині них;

- взаємодоповнюваність інструментів ЄС, що стимулюватиме взаємодію між політиками структурною, зайнятості та сільського розвитку³⁰.

Фонд EAFRD на період 2007-2013 склав 96 млрд. євро (з яких 18 млрд. євро є трансфертами з EAFG в результаті модуляції та програм реструктуризації секторів бавовни, тютюну та винного сектору).

Подальші зміни в політиці ЄС стосовно сільського розвитку сільських районів були введені в результаті процесу перегляду політики САП, відомого як "Health Check" ("Моніторинг здоров'я") європейської політики сільського господарства та сільського розвитку. Це призвело до введення ряду змін у політиці, узгоджених між лідерами ЄС у 2008 році. Health Check дав можливість скоригувати поточну політику країн-членів ЄС з врахуванням нових викликів і можливостей, що впливають на руральну Європу, таких як зміна клімату і зростаючий попит на відновлювані джерела енергії³¹.

Зміни, пов'язані з Health Check, по суті, були спрямовані на модернізацію, спрощення та оптимізацію САП, усуваючи певні обмеження щодо фермерів, допомагаючи їм краще реагувати на сигнали ринку і вирішувати нові завдання. В

²⁹ New perspectives for EU rural development : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev/refprop_en.pdf.

³⁰ Council Regulation (EC) No 1698/2005 : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/lexuriserv/lexuriserv.do?uri=oj:l:2005:277:0001:0040:en:pdf>.

³¹ Rural Development Policy Overview : [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://enrd.ec.europa.eu/policy-in-action/rural-development-policy-overview/introduction/en/introduction_en.cfm.

рамках цих змін прямі виплати фермерам повинні бути скорочені та скеровані на заходи підтримки сільського розвитку. Це призвело до змін, які повинні враховуватись всіма національними стратегіями та програмами розвитку сільських територій. Сімнадцять країн-членів скористалися цієї можливістю, щоб використати додаткові кошти на розвиток мережі Інтернет у сільській місцевості. Заходи Health Check у тандемі з Пакетом заходів, прийнятому ЄС щодо європейського економічного відновлення, були зорієнтовані на подолання наслідків фінансової кризи 2008 року.

1.2. Сучасні концепції та пріоритети розвитку сільських територій в країнах ЄС

Термін “сільський розвиток” у найбільш розвинутих країнах ЄС отримав поширення відносно недавно. Протягом тривалого часу він використовувався в процесі реалізації політики допомоги найменш розвинутих країнам, в яких роль і питома вага сільського господарства були домінуючими як у формуванні національного доходу, так і у використанні основних ресурсів (земля, праця, капітал, природні ресурси). У Західній Європі і в рамках європейської політики концепція сільського розвитку знаходить своє застосування, починаючи з 1970-их років як структурна політика сільського господарства, і з того часу вона постійно еволюціонує. Тим не менше в політиці Співтовариства спільна законодавча база та єдині підходи до розробки концепції формуються лише у другій половині 1980-их років³².

Політика структурного розвитку була адаптована до змін аграрної політики, проте дедалі більше уваги приділялось не питанням забезпечення факторами виробництва і взаємодії між ними, а питанням якості цих факторів виробництва, якості продукції, взаємовідносин між сільським господарством і навколишнім середовищем, багатофункціональності, інтеграції сільського господарства з решта галузями економіки. Це призвело до розширення задач класичної структурної політики в напрямі формування політики сільського розвитку.

На національному та регіональному рівнях ЄС паралельно існує декілька концепцій (підходів), з яких можна чітко виокремити три концепції розвитку сільських територій:

- концепція, яка ідентифікує сільський розвиток з загальною модернізацією сільського господарства і агропродовольчого комплексу. Ця концепція бере за основу розвиток сектора (галузева модель);

- концепція, яка пов’язує сільський розвиток виключно зі зменшенням відмінностей між найбільш відсталими сільськими районами та рештою секторами економіки (концепція зближення, перерозподільча модель);

- концепція, яка ідентифікує сільський розвиток з розвитком сільських районів в цілому шляхом використання всіх ресурсів, які знаходяться на їх території (людських, фізичних, природних, ландшафтних та ін.), та інтеграції між усіма

³² Сельское развитие в Европе : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.eastagri.org/publications/pub_docs/Mantino.pdf.

компонентами та галузями на місцевому рівні. Ця концепція використовує можливості території в найбільш ширшому її розумінні (територіальна модель).

В галузевій моделі сільський розвиток опирається на розвиток сільського господарства. При цьому сільські території розглядаються як сукупність ресурсів для сільського господарства і як резервуар для розвитку виробничих процесів у сільському господарстві. В рамках цієї моделі превалюючою функцією сільських територій є виробництво товарної сільськогосподарської продукції. Поняття сільського розвитку зводиться до простору для сільськогосподарського виробництва.

В рамках цього модерністського підходу не враховуються особливості місцевого розвитку, сільського розвитку, і ще в меншій мірі відмінності між окремими сільськими територіями, яким відводиться другорядна чи взагалі незначна роль в інтерпретації структурних змін сільського господарства.

Згідно перерозподільчої моделі сільські райони розглядаються переважно як райони слаборозвинуті, структурно відстаючі від розвитку міських районів внаслідок несприятливих природних і соціально-економічних факторів, через що й потребують особливої уваги зі сторони державної політики. В цій моделі акцентується увага на потребах розвитку найбільш відсталих районів, які вирішуються через розробку цільової політики стосовно цих районів. Основною метою моделі є задіяння ефекту перерозподілу як шляхом прямих компенсацій впливу несприятливих факторів, так і шляхом структурної підтримки. В цій моделі акцентується на необхідності диверсифікації виробництва в цих районах. Це передбачає розвиток, насамперед, традиційних галузей (агротуризм, сільський туризм, переробка сільськогосподарської продукції в самих господарствах тощо). Такий підхід до сільського розвитку утверджується, головним чином, в 1970-ті та 1980-ті роки. Він отримує визнання в концепції “Майбутній розвиток сільського світу” (Європейська комісія, 1988).

В рамках концепції сільських районів як районів слабких, які потребують постійних дотацій в силу їх несприятливих природних та соціально-економічних передумов розвитку, окремої ідентифікації набули гірські і несприятливі райони, визначення яких були введені класичною структурною політикою. Згідно Директиви соціально-структурного розвитку (№ 268 у 1975 році) виділяється три різних типи районів³³:

- гірські райони;
- менш сприятливі райони, які знаходяться під загрозою обезлюднення і які потребують консервації сільської місцевості;
- райони, які характеризуються специфічною несприятливою ситуацією.

Важлива роль в цій моделі відводиться виплатам, які компенсують дію несприятливих природних і соціально-економічних факторів, які виділяються сільськогосподарським виробникам, що проживають в цих районах і які мають земельні ділянки площею не менше 3 га. При цьому вони зобов'язуються

³³ The impacts of the LFA measure and seeks to make recommendations for the future development of LFA policy within the frame of the forthcoming Rural Development Regulation (1698/2005), post 2010 : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://ec.europa.eu>.

продовжувати займатися виробництвом на цій землі не менше 5 років. Цей вид підтримки зберігся і до сьогодні.

Підхід до сільського розвитку як до розвитку найбільш відсталих територій, започаткований Європейською комісією, починаючи з програми “Майбутній розвиток сільського світу”, продовжує своє існування і протягом всього циклу програм 1994-1999 років. Даний підхід стає офіційно визнаним з моменту введення поняття деградуючих сільських районів (райони, які потрапили до групи заходів Цілі 5б).

Здійснювана модернізація сектора призвела до утворення надлишків сільськогосподарської продукції і необхідності введення квот на виробництво та обмеження на розширення виробництва, а також до виникнення негативних екстерналій (екологічні дисбаланси). Також, зважаючи на достатньо високу питому вагу сільських територій з позитивним приростом населення і зайнятості, змінюється і підхід до сільських територій як до не лише слабозвинутих і деградованих територій.

У 1988 році структурна сільськогосподарська політика стала частиною регіональної політики, що передбачало фінансування її заходів всіма структурними фондами ЄС. В рамках програм ЄС перші серйозні кроки щодо фінансування розвитку регіонів були зроблені в 1989-1993 рр. в рамках діяльності ERDF (Європейський фонд регіонального розвитку), який став основним інструментом реалізації європейської регіональної політики. Основною метою його створення стало подолання регіональних диспропорцій шляхом сприяння розвитку та структурній перебудові регіонів, розвиток яких відстає; та конверсії занепадаючих промислових регіонів. Реформа структурних фондів у 1993 році визначила основні чотири напрями фінансування ERDF на період 1994-1999 рр.³⁴:

- Ціль 1³⁵. Розвиток і структурна перебудова регіонів, розвиток яких відстає;
- Ціль 2. Реконструкція регіонів, сильно порушених промисловим спадом;
- Ціль 5б. Розвиток сільських регіонів;
- Ціль 6. Зміцнення Арктичного регіону (ця мета була включена, коли приєдналися Швеція і Фінляндія).

В цілому, 80% коштів фонду були зарезервовані на виконання заходів в рамках Цілі 1. Відповідно, сільські території підпадали під дві категорії: Ціль 1 і Ціль 5б.

Територіальна модель сільського розвитку була формалізована на рівні ЄС в кінці 1980-х років, а активно почала застосовуватись в 1990-і роки. Прибічники територіальної моделі наголошують на ендегенній природі сільських територій, тобто їх розвиток базується, головним чином, на використанні внутрішніх (природних, людських, культурних тощо) ресурсах конкретних територій. Пізніше цей підхід еволюціонував у неоендегенний, який передбачає поєднання ендегенних та екзогенних факторів (глобалізація, зовнішня торгівля, зовнішні інвестиції в території, державна підтримка і допомога ЄС).

Територіальна модель розвитку передбачає два паралельних варіанти розвитку: зосередженість на розвитку аграрного і агропромислового секторів як рушіїв

³⁴ The European Regional Development Fund (ERDF) : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/job_creation_measures/l60015_en.htm.

³⁵ Це ті регіони, в яких ВВП на душу населення становив менше 75% середнього рівня по ЄС.

розвитку сільських територій та акцентування необхідності економічної диверсифікації місцевої економіки і, відповідно, несільськогосподарських галузей як факторів розвитку місцевої економіки.

В цей період формат підходу до визначення поняття “сільська територія” суттєво змінюється: це вже не лише поняття простору, де сільське та лісове господарства займають переважну частку, але також і розуміння того, що це місце, яке володіє значним людським, природнім, культурним і соціальним капіталом. В цій моделі визнається вагомість місцевих інститутів (приватних та державних) як при розробці напрямів розвитку, так і в управлінні та реалізації програм розвитку.

В рамках територіальної моделі розвитку важливість місцевих інститутів доповнюється необхідністю ефективної координації між різними рівнями управління цією політикою, починаючи від політики ЄС, яка проявляється через фінансову підтримку та встановлення системи правил та орієнтирів, і далі, переходячи до національного, регіонального та місцевого рівнів. Таке поєднання сприятиме успіху політики сільського розвитку. Проблематика багаторівневого управління стала одним з ключових моментів функціонування політики сільського розвитку³⁶.

Концепція модернізації превалює у всіх періодах. У першому періоді програмування (1972-1984 рр.) присутність цієї концепції було винятковою, тому що в цей момент не існувало інших моделей. В цьому періоді ще не існує практики введення багаторічних програм, оскільки вони вступили в дію лише на етапі перших реформ структурних фондів. Навпаки, діє практика виділення ресурсів ЄС кожній країні-члену у зв'язку з прийняттям соціально-структурних директив 1972 і 1975 років. Всі ці інструменти в повній мірі відповідають галузевій концепції, оскільки зосереджуються на сільськогосподарському підприємстві і його потребі у виробничому оновленні. В цей період присутня також і перерозподільча модель у формі специфічних форм підтримки доходів сільськогосподарських виробників гірських і несприятливих районів, що стане постійним напрямом САП для цих районів протягом всіх періодів.

У другий (1985-1991 рр.) та третій (1992-1999 рр.) періоди до концепції модернізації додаються і інші концепції сільського розвитку. Галузева концепція представлена у програмах Цілі 5а і в програмах Цілі 1, які також вміщують в значній мірі сильні пріоритети на користь модернізації сільськогосподарського підприємства. Перерозподільча модель типова для програм, орієнтованих на підтримку “несприятливих” сільських районів Цілі 5б. Територіальна модель представлена тут інтегрованими середземноморськими програмами, які стали першими програмами в рамках цієї моделі, а пізніше програмами ЛІДЕР I і ЛІДЕР II.

Новий регламент сільського розвитку (“План дій 2000”) об'єднав в єдиний юридичний документ комплекс інструментів, які можуть просувати сільський розвиток, включаючи також заходи, які раніше відносились лише до заходів

³⁶ Сельское развитие в Европе: [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.eastagri.org/publications/pub_docs/Mantino.pdf.

супроводження реформи САП (агроекологічні, лісонасадження, достроковий вихід на пенсію). Всі ці заходи були зібрані у другому блоці заходів САП.

“План дій 2000” зберігає і продовжує тенденцію традиційної політики виробничої модернізації, але пом’якшеної обмеженнями об’ємів виробництва, а також стимулюванням розвитку сільського господарства, сумісного із захистом навколишнього середовища. В цей період посилюється пошук заходів сумісності виробничих інвестицій із захистом навколишнього середовища. Дана програма і весь етап реформ 2000-2006 років не відійшли від галузевого сприйняття сільського розвитку і традиційного підходу (цільова підтримка, рішення про яку приймаються нагорі, заходи підтримки погано між собою інтегровані). Територіальна модель сільського розвитку реалізується через регіональні оперативні програми в рамках Цілі 1 (обмежившись лише програмами, які базувались на інтегрованих проектах) і ЛІДЕР +.

Нова європейська політика сільського розвитку, започаткована Регламентом Ради (ЄС) №1698/2005, характеризується “наступністю і змінами”³⁷: вона як і раніше пропонує на вибір країнам-членам ЄС перелік заходів, на які вони отримують фінансові ресурси ЄС в рамках реалізації інтегрованих програм сільського розвитку; вона змінює підходи до розробки цих програм шляхом зміцнення стратегічного змісту і сталого розвитку сільських територій. З цією метою поточна політика сільського розвитку фокусується на трьох спільно узгоджених цілях (рис. 1.2).



Рис. 1.2. Загальна архітектура політики сільського розвитку на період 2007-2013 роки

³⁷ EU rural development policy 2007-2013 : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev2007/en_2007.pdf.

Такий підхід у європейському співфінансуванні сільського розвитку дозволяє сфокусуватись на спільно узгоджених пріоритетах трьох осей політики, при цьому залишаючи достатньо гнучкості на національному та регіональному рівнях для досягнення балансу між секторальним виміром (аграрна реструктуризація) та територіальним виміром (управління земельними ресурсами та соціо-економічний розвиток сільських територій).

З моменту свого створення САП завжди адаптувалась до викликів сьогодення. Значні реформи були проведені в останні роки, особливо в 2003 році і в ході реформи “Health Check” у 2008 році, що дозволило модернізувати галузь і зробити її більш ринково орієнтованою. Прийняття Європейської “Стратегії 2020” пропонує нові перспективи для реалізації політики сільського розвитку. Орієнтація політики в попередні програмні періоди на дотримання цільових індикаторів щодо освоєння коштів, тепер змінюється в напрямі досягнення результативних цільових показників реалізації політики сільського розвитку (додатки Е і Є). Основні індикатори сільського розвитку на період 2007-2013 роки представлені у табл. 1.7.

Таблиця 1.7

Основні індикатори сільського розвитку на період 2007-2013 роки

№ з/п	Назва індикатора	Плановий показник
1	Зростання валової доданої вартості у структурах та підприємствах, які отримали підтримку	25,9 млрд. євро
2	Населення сільських територій, які скористалися покращеними послугами	71 млн. чол.
3	Кількість гектарів, на які поширились заходи в рамках Natura 2000	1 100 000 га
4	Кількість гектарів, на які поширились агроекологічні схеми	50 700 000 га

Джерело: The future of rural development policy : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/publi/app-briefs/04_en.pdf.

На сьогодні на порядку денному в ЄС стоять питання зміни клімату, ефективного використання ресурсів і територіального балансу. Всі ці питання і не лише ці повинні вирішуватись в рамках політики сільського розвитку, так званого 2-го блоку САП. Охоплюючи 20% бюджету САП, заходи сільського розвитку поєднуючись із заходами 1-ого блоку (прямі платежі та ринкові інструменти) зорієнтовані на підтримку сталого розвитку сільського господарства і сільських територій на всій території ЄС³⁸.

ЄС перебуває на етапі пошуку найбільш ефективних та далекоглядних шляхів виходу з кризи, орієнтуючись на побудову більш конкурентоспроможної економіки з високим рівнем зайнятості.

Пріоритетами розвитку ЄС згідно “Стратегії 2020” є зростання **розумне** (збільшення інвестицій в освіту, дослідження та інновації), **стале** (побудова низько-вуглецевої економіки) та **всеохоплююче** (основний акцент на створенні

³⁸ The future of rural development policy : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/publi/app-briefs/04_en.pdf.

робочих місць і скороченні бідності)³⁹. З метою забезпечення реалізації стратегії “Європа-2020” була створена сильна та ефективна система економічного управління для координації політичних кроків на загальноєвропейському та національному рівнях.

Ця стратегія зосереджена на досягненні п’яти амбітних цілей в галузі зайнятості, інновацій, освіти, скорочення масштабів бідності і клімату/енергії. Ними стали⁴⁰:

1. **Зайнятість:** охоплення зайнятістю 75% населення у віці 20-64 років.
2. **Науково-дослідні роботи:** на них виділятиметься 3% від ВВП ЄС.
3. **Зміна клімату / енергія:** зниження викидів парникових газів на 20% (або навіть 30%, якщо є необхідні умови) в порівнянні з 1990 роком; досягнення частки енергії з відновлюваних джерел в структурі енергетичного балансу 20%; підвищення рівня енергоефективності на 20%.
4. **Освіта:** максимальне охоплення шкільною освітою, скорочення відсіву протягом навчального року нижче 10%; забезпечення освітою третього рівня принаймні 40% осіб у віці 30-34-років.
5. **Бідність / соціальна ізоляція:** зменшення кількості осіб, які перебувають у зоні ризику чи на межі бідності і соціальної ізоляції, щонайменше на 20 млн. осіб.

Напрями розвитку політики сільського розвитку в контексті Стратегії “Європа 2020” представлена на рис. 1.3.

На сьогоднішній день понад 77% території ЄС класифікується як сільські (47% землі сільськогосподарського призначення, а 30% – ліси). Повним робочим днем охоплено 13,7 млн. фермерів, які займаються інтенсивним, традиційним, органічним та іншими видами землеробства. Ця різноманітність посилилась з появою нових країн-членів з Центральної та Східної Європи. Поширеними є сімейні ферми, які успадковуються від одного покоління до іншого. Середній розмір ферми близько 12 га (для порівняння, в США 2 млн. фермерів і середній розмір – 180 га)⁴¹.

САП ЄС спрямована на підтримку сільського господарства, яке забезпечує продовольчу безпеку (в контексті зміни клімату) та сприяє збалансованому розвитку всієї Європи в сільській місцевості, в тому числі тих, де умови виробництва є важкими.

Ведення сільського господарства орієнтоване на багатофункціональність: задоволення потреб громадян у продовольстві (наявність, ціна, різноманітність, якість та безпеку), охорону навколишнього середовища та забезпечення фермерів гідними умовами життя. У той же час, політика сільського розвитку повинна забезпечити охорону та збереження сільських громад та ландшафтів як цінної спадщини Європи. САП постійно перебуває в стадії реформування, щоб краще враховувати всю різноманітність ведення сільського господарства в Європі.

³⁹ Priorities : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/priorities/index_en.htm.

⁴⁰ Europe 2020 targets : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/targets/index_en.htm.

⁴¹ The common agricultural policy (CAP) and agriculture in Europe : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/faq/index_en.htm#3.



Рис. 1.3. Сільський розвиток в контексті Стратегії “Європа 2020”

На цей час країни ЄС встановлюють свої власні пріоритети для розвитку сільських територій, проте зобов’язані витратити принаймні 10% свого бюджету на забезпечення конкурентоспроможності їх сільського і лісового господарств, принаймні, 25% на покращення стану навколишнього середовища та сільської місцевості та не менше 10% на диверсифікацію сільської економіки. Кошти можуть бути використані як для сільськогосподарської так і для несільськогосподарської діяльності, таких як: покращення якості доріг, допомога малому бізнесу, підтримка харчової промисловості, розвиток сфери послуг по догляду за дітьми, щоб матері, які проживають у сільській місцевості, могли швидше повернутися до роботи.

В рамках реформи CAP у 2013 році Комісія пропонує, щоб EAFRD увійшов у нову спільну стратегічну конструкцію разом з Європейським фондом регіонального розвитку (ERDF), Європейським соціальним фондом (ESF), Фондом зближення і Європейським морським і рибним фондом (EMFF), для досягнення цілей (стійке, розумне і всеохоплююче зростання) Європейської стратегії 2020.

Основна ідея розроблення багаторічних програм розвитку і схем співфінансування спільно з країнами-членами (або регіонами) залишиться незмінною. Проте, замість зосередження на трьох пріоритетних напрямках розвитку (еконо-

мічні, екологічні та соціальні питання) із зобов'язаннями мінімальних витрат по кожному з них, починаючи з 2013 року визначено 6 пріоритетів:

- сприяння передачі знань та інновацій;
- підвищення конкурентоспроможності;
- сприяння організації продовольчого виробничого ланцюга і управлінню ризиками;
- відновлення, збереження і розвиток екосистем;
- підвищення ефективності використання ресурсів і перехід до низько-вуглецевої економіки;
- сприяння соціальній інтеграції, скороченню бідності і економічному розвитку в сільській місцевості.

Як і раніше країни ЄС змушені будуть витратити 25% свого бюджету сільського розвитку на управління земельними ресурсами та боротьбу із зміною клімату.

Для виконання кількісних цільових показників, встановлених стосовно кожного з пріоритетів (з урахуванням своїх конкретних потреб), країни і регіони зможуть поєднувати заходи, запропоновані Комісією, для розробки своїх програм розвитку сільських районів. Їм також буде дозволено розробляти підпрограми з більш високим рівнем підтримки потреб молодих фермерів, дрібних фермерів, гірських районів і коротких ланцюжків постачань.

Кожна країна розробляє свої національні стратегії розвитку сільських районів, проте конкретні програми можуть бути розроблені і реалізовані на регіональному рівні.

Регіональна політика ЄС спрямована на надання допомоги найбільш біднішим регіонам в ЄС, в той час як програми розвитку сільських районів поширюються на всі сільські території у всіх країнах ЄС.

На сьогодні політика розвитку сільських районів спрямована не лише на допомогу фермерам, але й іншим людям, які задіяні у сільській економіці, таким як власники лісів, сільськогосподарські робітники, малий бізнес, місцеві громадські організації і т.д.

“Лідер” являє собою програму для зміцнення сільської економіки шляхом заохочення місцевих жителів до реалізації заходів на місцевому рівні. Відповідно до правил країни ЄС повинні виділяти принаймні 5% від свого бюджету сільського розвитку на заходи в рамках проектів ЛІДЕР.

Кожна програма розвитку сільських районів повинна включати заходи по захисту та покращенню природних ресурсів та ландшафтів в сільській місцевості ЄС. Кошти на сільський розвиток надаються в обмін і в якості компенсації за заходи, спрямовані на збереження сільської місцевості ЄС, що допомагає боротися із змінами клімату: збереженням якості води, сталим управлінням земельними ресурсами, посадкою дерев для запобігання ерозії і повеней.

САП повинна зазнати значних реформ до настання 2013 року. Після широкого громадського обговорення Комісія 18 листопада 2010 року представила Ком'юніке “Розвиток САП на період до 2020 року”, в якому викладено варіанти її майбутнього розвитку і розпочато дискусію з іншими інститутами та зацікавленими сторонами. 12 жовтня 2011 року Комісія представила низку законодавчих

пропозицій, покликаних зробити САП більш ефективною, що сприятиме розвитку конкурентоспроможного сталого сільського господарства і багатограних сільських територій⁴².

Реформування САП орієнтоване на її спрощення, що дозволить забезпечити конкурентоспроможність сільської економіки, збереження і створення нових робочих місць та повноцінний розвиток сільських територій. Процес спрощення повинен відповідати таким цілям політики як: навколишнє середовище, безпека харчових продуктів, зближення та захист фінансових інтересів Союзу⁴³.

Метою спрощення є формування політики, механізмів обраних для її реалізації, та необхідні правові рамки, які б не були більш складними, ніж це необхідно для ефективного досягнення намічених цілей. Фермери та інші економічні оператори в аграрній галузі повинні бути звільнені від тяганини і вимог, які не потрібні для досягнення політичних цілей або для забезпечення належного управління грошима платників податків.

Останніми роками велика кількість проектів і заходів щодо спрощення САП були успішно реалізовані. Ось лише декілька прикладів з цього переліку:

- одна Організація Спільного Ринку⁴⁴ замінила існуючі раніше 21 СМО. Її створення дозволило скасувати 86 актів Ради та зменшити кількість правових актів з 1080 до близько 350;

- “Health Check” (2009 р.) продовжив відокремлювати і скасував кілька схем, таких як платежі на вирощування енергетичних культур і твердої пшениці, а також схеми реалізації кисломолочних продуктів, масла і концентрованого масла;

- для імпорту було скорочено кількість ліцензійних вимог з 500 до 65, а для експорту залишили лише 43 ліцензійні вимоги;

- комісія скасувала специфічні ринкові стандарти для 26 видів фруктів і овочів, тобто оператори вже не були змушені стикатись із проблемою відповідності витрат, національним органам влади більше не потрібно було здійснювати контроль і більше продукції потрапить на ринок;

- фермерам більше не буде необхідності тримати землю в своєму розпорядженні протягом 10 місяців, щоб отримати прямі платежі, таким чином, отримуючи більшу гнучкість в управлінні своєю фермою в реагуванні на ринкові зміни.

На основі оцінки поточних засад політики та аналізу майбутніх викликів та потреб розроблено три сценарії сільського розвитку⁴⁵: сценарій коректування, який реалізується в рамках поточної політики при вирішенні найбільш важливих недоліків, таких як розподіл прямих платежів; інтеграційний сценарій, який тягне за собою серйозні зміни в політиці у вигляді підвищеної адресності та “озеленення” прямих виплат і посиленої стратегічної орієнтації на політику сільського розвитку в кращій координації з решта політиками ЄС, а також розширення правової бази для більш широкого застосування виробничої кооперації; сценарій

⁴² The Common Agricultural Policy After 2013 : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/index_en.htm.

⁴³ Simplification of the CAP : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/simplification/index_en.htm.

⁴⁴ Common Market Organization (СМО).

⁴⁵ Proposal for a Regulations of the European parliament and of the council : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/legal-proposals/com627/627_en.pdf.

переорієнтування, який зорієнтовує політику виключно на навколишнє середовище з прогресивною поступовою відмовою від прямих платежів за умови, що виробничі потужності зможуть бути забезпечені без підтримки та соціально-економічні потреби сільських територій можуть вирішуватись в рамках інших політик.

На фоні економічної кризи і тиску на державні фінанси, у відповідь на які ЄС відповіли розробками “Стратегії 2020” та фінансовими показниками на період 2014-2020 роки, всі три сценарії надають різної ваги кожній з трьох цілей політики майбутньої САП, яка зорієнтована на забезпечення більш конкурентоспроможного та сталого сільського господарства на сільських територіях. З метою кращого узгодження зі стратегією, зокрема, з точки зору ефективності використання ресурсів, природним стане підвищення продуктивності сільського господарства шляхом проведення досліджень, передачі знань і сприяння співробітництву та інновацій (зокрема, завдяки діяльності Партнерства Європейських Інновацій (EIP) “Продуктивність у сільському господарстві та його сталий розвиток”⁴⁶).

EIP створене Європейською комісією 29 лютого 2012 року. Передумовами введення цієї ініціативи стали проблеми формування продовольчої безпеки (згідно існуючих прогнозів попит на продовольчу продукцію до 2050 року зросте на 70%), сповільнення зростання продуктивності праці у аграрному секторі та незадовільний агроекологічний стан галузі. Падіння інвестицій у дослідницькій сфері аграрного сектору, зростання навантаження на середовище та природні ресурси (близько 45% європейських ґрунтів стикаються з проблемами якості, 40% сільськогосподарських земель є вразливими до забруднення нітратами, популяція птахів зменшилась на 20-25% за останні 20 років). Тому ключовим викликом для сільського господарства Європи у майбутньому буде не лише зростання обсягу виробництва, але і його розвиток на засадах сталого розвитку. На думку Європейської Комісії ці виклики не можуть бути розв’язані без потужного поштовху до активного впровадження наукових досліджень та інновацій, в результаті чого між вченими, фермерами й іншими гравцями налагоджується тісна співпраця, що дозволяє прискорити швидкість передачі технологій від науки у сільськогосподарське виробництво, а також забезпечити більш систематизований зворотний зв’язок практичних потреб від сільського господарства до науки.

Діяльність Партнерства скеровуватиметься в напрямі налагодження взаємодії між сільським господарством, біо-економікою, наукою та іншими інституціями ЄС на національному та регіональному рівнях. Функціонування такої інституції також слугуватиме каталізатором зростання ефективності інновацій, які підтримуються як політикою сільського розвитку, так і на національному рівні, що стосується досліджень та інновацій. Основними завданнями Партнерства стануть сприяння продуктивності та ефективності у аграрному секторі та забезпечення сталого розвитку сільського господарства. Діяльність Партнерства включено до другого блоку заходів САП.

⁴⁶ European Innovation Partnership “Agriculture Productivity and Sustainability” : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/eip/index_en.htm.

Згідно запропонованих Комісією фінансових індикаторів⁴⁷, на період 2014-2020 роки на перший блок заходів заплановано виділити 317,2 млрд. євро, а на другий блок заходів – 101,2 млрд. євро⁴⁸. Обидва блоки заходів також доповнюються додатковим фінансуванням у розмірі 17,1 млрд. євро, яке включає видатки на: дослідження та інновації - 5,1 млрд. євро; безпеку продуктів харчування - 2,5 млрд. євро; забезпечення продовольством найбідніших категорій населення - 2,8 млрд. євро; подолання криз у сільському господарстві - 3,9 млрд. євро; і до 2,8 млрд. євро у Європейському фонді глобалізації та регулювання поза межами MFF. В результаті загальний бюджет реалізації САП на період 2014-2020 роки складатиме 435,6 млрд. євро.

Вводиться деяка гнучкість у величині фінансування між обома блоками заходів (до 5% від прямих платежів): з 1-го блоку до 2-го блоку, щоб дозволити державам-членам посилити свою політику сільського розвитку, та 2-го блоку до 1-го блоку тим країнам-членам, де рівень прямих платежів залишається нижче 90% від середнього показника по ЄС.

1.3. Інституційне забезпечення розвитку сільських територій у країнах ЄС

Політика сільського розвитку ЄС здійснюється спільно з Європейською Комісією та державами-членами ЄС. Комісія відповідає за затвердження програм сільського розвитку (ПСР), а також забезпечує ефективне фінансове управління фондами ЄС. Європейські країни визначають національні юридичні та адміністративні процедури з метою забезпечення правильного використання бюджету ЄС, який їм виділяється. Щоденна реалізація політики є обов'язком національних органів влади. Реалізація ПСР може в подальшому бути переданою на регіональний або субрегіональний рівні. Управління і реалізація політики сільського розвитку мають свої особливості в залежності від країни⁴⁹.

Європейська практика розвитку сільських територій вже давно дістала своє інституційне оформлення. На території ЄС ефективно функціонують численні державні, громадські, професійні тощо об'єднання інституцій та громадян, які займаються питаннями сільського розвитку. Фінансування програм сільського розвитку здійснюється в рамках реалізації САП (фондами EAGF та EAFRD) та політики зближення (фондами ERDF, ESF, CF) (додаток Ж).

Як вже зазначалось вагому роль у формуванні політики сільського розвитку відіграє Європейська Комісія, яка є виконавчим органом Європейського Союзу, що відповідає за розробку законодавства, реалізацію рішень та дотримання угод

⁴⁷ Multiannual Financial Framework (MFF).

⁴⁸ Proposal for a Regulations of the European parliament and of the council : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/legal-proposals/com627/627_en.pdf.

⁴⁹ Delivery Mechanisms : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://enrd.ec.europa.eu/policy-in-action/improving-implementation/delivery-mechanisms/en/delivery-mechanisms_en.cfm.

ЄС, підписаними країнами-членами ЄС. Європейська Комісія складається з декількох відділів (Генеральних директоратів, ГД⁵⁰) і служб.

Генеральний директорат Європейської комісії з питань розвитку сільського господарства та сільських територій⁵¹. Генеральний директорат Європейської комісії з питань розвитку сільського господарства та сільських територій базується у Брюсселі та працює під керівництвом комісара Дачіа Чолош.

В штаті Директорату нараховується близько 1000 працівників. Керівником DG AGRI є Генеральний директор Жозе Мануель Сільва Родрігес. DG AGRI несе відповідальність за реалізацію політики розвитку сільського господарства і сільських територій. В той же час політика розвитку сільських територій підпадає під дію інших ГД, які стосуються структурної політики⁵².

DG AGRI складається з 13 директоратів, які займаються реалізацією САП: підтримкою сільського господарства, ринковими заходами, політикою сільського розвитку, політикою якості, фінансовими та юридичними питаннями, аналізом та оцінкою, а також міжнародними відносинами, пов'язаними із сільським господарством (рис. 1.4).

Європейський аграрний фонд сільського розвитку (EARDF). EARDF фінансує заходи підтримки сільського розвитку, який відноситься до другого блоку САП. Фонд почав виокремлюватися поступово починаючи з 1970 року та набув інституціоналізації в 1997 році у "Плані дій 2000". Реформи САП в червні 2003 року і квітні 2004 року були сфокусовані на питаннях сільського розвитку шляхом запровадження фінансового інструменту і єдиної програми: EAFRD. Це інструмент, який був введений Регламентом (ЄС) 1290/2005, спрямований на зміцнення політики сільського розвитку ЄС та спрощення її реалізації. Зокрема, він покращує управління і контроль політики сільського розвитку на період 2007-2013 рр.

Фонд доповнює національні, регіональні та локальні ініціативи, які сприяють досягненню пріоритетів розвитку ЄС. Комісія та країни-члени повинні також гарантувати, що напрями діяльності фонду є сумісними з іншими заходами підтримки ЄС⁵³.

Кожна країна-член розробляє власний національний стратегічний план у відповідності зі стратегічними керівними принципами, прийнятими співтовариством. Далі, перш ніж представляти свої плани сільського розвитку, країна подає на розгляд свій національний стратегічний план Європейській комісії. На період з 1 січня 2007 року по 31 грудня 2013 року цей план передбачає:

- оцінку соціальної, економічної та екологічної ситуації та потенціал для розвитку;

- стратегію, яка б включала спільні заходи ЄС і країн-членів, відповідно до означених співтовариством стратегічних орієнтирів;

⁵⁰ Departments (Directorates-General) and services : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/about/ds_en.htm.

⁵¹ The European Commission's Directorate-General for Agriculture and Rural Development (DG AGRI).

⁵² Directorate-General for Agriculture and Rural Development : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/dgs/agriculture/index_en.htm.

⁵³ European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://europa.eu/legislation_summaries/agriculture/general_framework/l60032_en.htm#amendingact.



Рис. 1.4. Структура Генерального директорату Європейської комісії з питань розвитку сільського господарства та сільських територій

- тематичні і територіальні пріоритети;
- перелік програм сільського розвитку, які дозволять впровадити план національної стратегії, та орієнтовний розподіл коштів EAFRD в розрізі кожної з програм;
- заходи та кошти в рамках їх для забезпечення координації з іншими інструментами реалізації САП: Європейським фондом регіонального розвитку, Європейським соціальним фондом, Фондом зближення, Європейським фондом рибальства та Європейським інвестиційним банком;
- у разі потреби, виділення коштів для досягнення Цілі конвергенції⁵⁴;
- опис механізмів і зазначення сум, призначених для створення національної сільської мережі, яка об'єднує організації та адміністрації, що працюють в області сільського розвитку.

Реалізація національних стратегічних планів здійснюється через програми сільського розвитку, які вміщують пакет заходів, згрупованих навколо Вісі 4.

⁵⁴ Заходи для найменш розвинених країн-членів і регіонів ЄС відповідно до європейського законодавства, яке регулює діяльність фондів ERDF, ESF і CF протягом періоду з 1 січня 2007 по 31 грудня 2013 рр.

Бюджет EARDF на період 2007-2013 років складає 96,3 млрд. євро, або 20% коштів, виділених на САП. З ініціативи країн-членів, фонд може профінансувати до 4% від загальної суми кожної з програм, заходи якої стосуються підготовки, управління, моніторингу, оцінки, пропаганди і контролю програм допомоги. Обсяги фінансової підтримки сільського розвитку в розрізі країн на період 2007-2013 років представлені у додатку И.

На період 2007-2013 років величина підтримки заходів сільського розвитку визначена Радою Європи (розбивка по роках та мінімальний об'єм фінансування скеровується в регіони, що відповідають критеріям Цілі конвергенції). Її рішення приймаються кваліфікованою більшістю за пропозицією Комісії відповідно до фінансових розрахунків на період з 2007 по 2013 роки і Міжвідомчої угоди⁵⁵ про бюджетну дисципліну та вдосконалення бюджетної процедури. Країни-члени ЄС також зобов'язані обліковувати суми, які переорієнтовуються внаслідок модуляції на програмування. Комісія також слідкує за тим, щоб загальна сума асигнувань з EAFRD та інших фондів, таких як Європейський фонд регіонального розвитку, Європейський соціальний фонд і Фонд зближення залишалися в рамках закладених економічних параметрів.

Відповідно до принципу спільного управління між Комісією та країнами-членами, для кожної з програм сільського розвитку повинні бути визначені: орган управління, платіжне агентство і орган по сертифікації. Вони також зобов'язані надавати інформацію та публічно висвітлювати всі схеми співфінансування. Кожна країна-член повинна також створювати моніторинговий комітет для забезпечення ефективної реалізації програми. Крім того, керуючий орган по кожній з програм повинен відправляти щорічну доповідь Комісії з реалізації програми.

Політика сільського розвитку і в рамках їх програми оцінюються на етапі підготовки, протягом виконання і після їх реалізації. Ці оцінки спрямовані на підвищення якості, ефективності та результативності реалізації програм сільського розвитку. Вони також стануть уроками для майбутніх політик сільського розвитку шляхом виявлення факторів, які внесли свій вклад в успіх або невдачу реалізації програми, соціально-економічних наслідків та впливу на досягнення пріоритетів європейської спільноти.

Європейська мережа сільського розвитку (ENRD)⁵⁶. Європейська мережа сільського розвитку була створена Європейською комісією (Генеральним директором з питань сільського господарства і сільського розвитку) в 2008 році, щоб допомогти державам-членам ефективно виконувати свої програми розвитку сільських територій. ENRD служить платформою для обміну досвідом та ідеями стосовно реалізації політики розвитку сільських територій та шляхів її вдосконалення. Його основними учасниками є: Національні сільські мережі

⁵⁵ Міжвідомча угода про бюджетну дисципліну та ефективне фінансове управління укладена між Європейським парламентом, Радою та Комісією 17 травня 2006 року. Вона закладає фінансову основу на 2007-2013 рр. і спрямована на реалізацію бюджетної дисципліни. Її метою є також поліпшення функціонування щорічної бюджетної процедури та співпраці між установами стосовно бюджетних питань.

⁵⁶ The European Network for Rural Development (ENRD).

(NRNs), владні структури країн-членів, місцеві ініціативні групи програми ЛІДЕР і організації сільського розвитку ЄС⁵⁷.

Структура ENRD представлена на рис. 1.5.

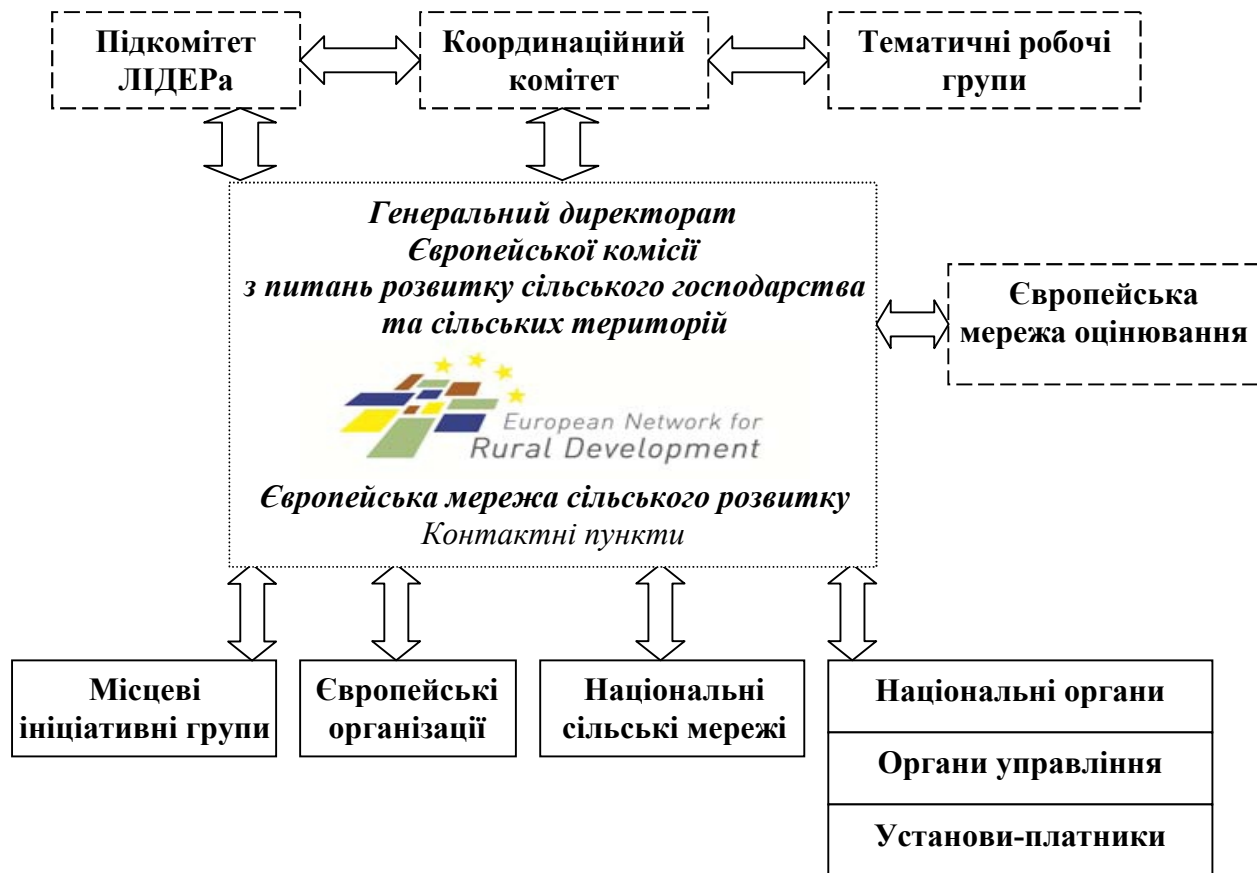


Рис. 1.5. Структура Європейської мережі сільського розвитку

Метою створення Європейської мережі сільського розвитку є:

- збір, аналіз і поширення інформації про заходи та практику сільського розвитку у ЄС;
- надання інформації про сучасний стан справ на сільських територіях;
- організація нарад і семінарів;
- налаштування і запуск мереж для полегшення обміну досвідом, підтримки здійснення і оцінки політики сільського розвитку;
- підтримка національних мереж та ініціатив транснаціональної співпраці.

Діяльність ENRD протягом четвертого року свого функціонування зосереджена на досягненні наступних цілей⁵⁸:

- **поглиблення знань:** забезпечення більш глибокого розуміння політики розвитку сільських територій / конкретизація ефективних та менш ефективних механізмів її здійснення.

⁵⁷ ENR overview : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://enrd.ec.europa.eu/en/en-rd-presentation_en.cfm.

⁵⁸ European Network for Rural Development. Fourth Annual Work Plan 2011-2012 : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://enrd.ec.europa.eu/app_templates/filedownload.cfm?id=61C80CBB-9175-E3F5-43DF-641FEBDEC949.

Завдання на поточний⁵⁹ рік: узагальнити накопичені знання, щоб допомогти покращити реалізацію політики сільського розвитку, а також інформувати щодо майбутніх змін в політиці;

• **обмін знаннями:** забезпечення доступу та поширення корисної інформації.

Завдання на поточний рік: подальша адаптація та розвиток комунікаційних інструментів для забезпечення найбільш ефективного обміну знаннями;

• **обмін і співробітництво:** сприяння обміну і співробітництву між сільськими мережами та іншими учасниками на європейському рівні.

Завдання на поточний рік: збільшення синергії між Національними сільськими мережами за рахунок розширення зв'язків поза формальними групами ENRD.

Виконання описаних заходів забезпечується контактними пунктами, які надають технічну допомогу Європейській комісії (Генеральному директорату з питань розвитку сільського господарства і сільських територій).

Європейська мережа оцінки сільського розвитку (EENRD)⁶⁰. Статтею 67 Регламенту Ради (ЄС) № 1698/2005 від 20 вересня 2005 року⁶¹ щодо підтримки розвитку сільських територій Європейським аграрним фондом сільського розвитку передбачено (в частині технічної допомоги для реалізації політики сільського розвитку) створення Європейської мережі сільського розвитку на рівні Співтовариства. Ця стаття передбачає виконання різних завдань, в тому числі “створення і введення в дію мережі експертів з метою полегшення обміну досвідом та підтримки реалізації та оцінки політики сільського розвитку” (Стаття 67 (e))⁶². Тому Європейською комісією створено EENRD як структурного підрозділу Європейської мережі сільського розвитку, основною метою якої є оцінка здійснюваної політики сільського розвитку як важливого інструменту вдосконалення процесу її розробки та реалізації⁶³.

Основними завданнями цієї мережі є:

- вдосконалення методів та інструментів оцінки сільських програм розвитку;
- нарощення потенціалу у здійсненні процесів оцінки сільського розвитку;
- обмін знаннями у сфері оцінки програм сільського розвитку.

Європейська федерація дорадчих служб (EFAC)⁶⁴. Європейська федерація дорадчих служб є незалежною мережею професійних організацій, що займаються дорадництвом. Вона заснована в 1997 році і її метою стало об'єднання незалежних сільськогосподарських дорадчих структур, що діяли на території європейських країн.

⁵⁹ Четвертий рік функціонування мережі, 2011-2012 рр.

⁶⁰ European Evaluation Network for Rural Development (EENRD).

⁶¹ Council Regulation (EC) No 1698/2005 : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://enrd.ec.europa.eu/app_templates/filedownload.cfm?id=54ADAFB9-E144-5029-916A-0B53768299CE.

⁶² Annual Work Programme 2012 : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://enrd.ec.europa.eu/app_templates/filedownload.cfm?id=5F030B24-C4D0-7739-F2F5-126FD15E07A0.

⁶³ European Evaluation Network for Rural Development: [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://enrd.ec.europa.eu/evaluation/whos-who/evaluation-expert-network/en/evaluation-expert-network_en.cfm.

⁶⁴ The European Federation of Agricultural Consultants (EFAC).

Дорадники надають допомогу усім видам підприємств, які задіяні у сільській сфері, забезпечуючи комплексним обслуговуванням, включаючи консультації з податкових, фінансових, правових, економічних питань, з оцінки, технічних та освітянських питань.

Діяльність EFAC зосереджена на досягненні таких цілей⁶⁵:

- забезпечення найвищих професійних стандартів у наданні дорадницьких послуг;
- розвиток співробітництва між європейськими дорадницькими структурами та координація їх діяльності на європейському рівні;
- налагодження контактів з дорадницькими структурами як в середині самої Європи, так і за її межами;
- заохочення обміну даними, знаннями та досвідом між членами EFAC, клієнтами і співробітниками;
- підтримка зв'язку і обмін інформацією з установами ЄС та іншими відповідними органами на європейському рівні.

У 1998 році EFAC створила комітет сільськогосподарських податкових консультантів для вивчення сільськогосподарських податкових правил в рамках національних податкових систем країн-членів цієї федерації. Результати обстеження (спочатку на основі прибуткового податку) були опубліковані в 2000 році під назвою: "Оподаткування сільського господарства в Європі" - путівник з оподаткування сільськогосподарського виробництва податком на прибуток.

У наступних дослідженнях федерації були розглянуті питання оподаткування прав на виробництво та екологічні податки. Обговорення цих питань з представниками Комісії в 2002 році висвітлило необхідність більш глибокого розуміння впливу оподаткування на розвиток сільського господарства. Успішна реалізація попередніх проектів спонукала федерацію до подальших досліджень у сфері вивчення особливостей оподаткування ПДВ, оподаткування зміни поколінь і нової системи преміум прав.

У вересні 2006 року в Брюсселі була проведена конференція з цих питань під егідою Європейського економічного і соціального комітету, на якій EFAC зробила свій внесок у поглибленні знань про практичні аспекти та функції національного податкового законодавства в Європі та його вплив на сільське господарство в національному та європейському контексті .

Діяльність EFAC зорієнтована на проведення дискусії серед фермерів, консультантів, політичних і адміністративних фахівців сільського господарства щодо майбутнього сільського господарства в Європі.

Європейська асоціація з питань сільського розвитку і відновлення села (ARGE)⁶⁶ була заснована в 1989 році як неформальне об'єднання представників урядів, учених, а також експертів питань сільського розвитку, місцевих політиків і представників неурядових організацій. Використовуючи власну мережу партнерських зв'язків, вона сприяє реалізації заходів, спрямованих на поліпшен-

⁶⁵ The European Federation of Agricultural Consultants : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.efac.net>.

⁶⁶ The European Association for Rural Development and Village Renewal (ARGE) : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://enrd.ec.europa.eu/networks-and-networking/eu-organisations/en/arge_en.cfm.

ня якості життя, економічних можливостей і забезпеченню дозвілля у сільській місцевості. ARGE є зареєстрованою асоціацією зі штаб-квартирою у Відні. На даний час вона нараховує 23 члени європейських членів-партнерів країн та членів-партнерів регіонів.

Асамблея європейських регіонів (AER)⁶⁷. Асамблея європейських регіонів була створена в 1985 році з метою підвищення ролі та значення регіонів Європи. За час свого функціонування вона досягла великих успіхів, беручи участь в реалізації регіональних реформ у багатьох європейських країнах і значно підвищивши роль регіонів у прийнятті рішень на європейському рівні⁶⁸.

AER це свого роду політичний голос регіонів, що є ключовим партнером для європейських і міжнародних організацій з важливих регіональних питань. AER сприяє розвитку розмаїтості регіонів, субсидіарності та демократичних регіональних структур.

AER є найбільшою незалежною мережею регіонів у великій Європі, об'єднуючи 270 регіонів з 34 країн та 16 міжрегіональних організацій.

Діяльність AER здійснюється такими структурами: Генеральною асамблеєю, що складається з політичних представників регіонів-членів AER, Бюро і Президії.

На 2007 – 2012 рр. визначено такі пріоритети та заходи у діяльності AER:

- сприяння модернізації та інтернаціоналізації регіонального управління;
- сприяння інноваціям, зростанню і зайнятості в регіонах Європи;
- вирішення проблем демографічних змін, охорони здоров'я, міграції та соціальної ізоляції;
- забезпечення сталого розвитку та боротьба з деградацією навколишнього середовища;
- поширення демократії через урізноманітнення культури, засобів масової інформації та освіти;
- створення безпечного середовища проживання для громадян.

Ключовими напрямками діяльності AER є: політика зближення, економічний розвиток, інновації та дослідження, зайнятість, обізнане суспільство, сільський розвиток, сільське господарство, регіональні аеропорти, відновлювані джерела енергії та енергоефективність, охорона навколишнього середовища, регіональне виробництво, туризм. Зміцнення політики стійкого сільського розвитку ЄС лежить в основі діяльності AER. У цьому контексті робоча група AER з питань сільського розвитку працює над САП 2014 +.

Руральність - навколишнє середовище – розвиток (RED)⁶⁹. RED є Міжнародною асоціацією, яка створена в 1980 році і управляється радою директорів. Починаючи з 1999 року RED є членом Консультативної групи “Сільський розвиток” Європейської комісії (у період 2008-2010 рр. очолювала групу). Вона також є членом Контактної групи між Європейським економічним і соціальним комітетом та Європейським Громадянським Суспільством. RED має статус

⁶⁷ The Assembly of European Regions (AER).

⁶⁸ Assembly of European Regions (AER) : [Електронний ресурс] / Режим доступу :

http://enrd.ec.europa.eu/networks-and-networking/eu-organisations/en/assembly-of-european-regions_en.cfm.

⁶⁹ Rurality-Environment-Development (RED).

учасника при Раді Європи з 1986 року і спостерігача при Європейській конференції міністрів, відповідальною за регіональне планування⁷⁰.

RED забезпечує через мережу своїх членів і партнерів у Європі безперервний інформаційний обмін стосовно питань сільської політики та її реалізації, і сприяє діалогу з європейськими інститутами⁷¹.

Діяльність RED можна розділити на два типи :

- асоціативна функція: RED підтримує розвиток європейської мережі сільського розвитку і працює в руслі європейської політики сільського розвитку, яка одночасно і диференціюється, і доповнює аграрну політику. RED сприяє збалансованому розвитку тісно взаємопов'язаних міських і сільських поселень, з тим щоб забезпечити територіальну цілісність в Європі.

RED також координує європейські платформи, такі як Європейський сільський рух та надає підтримку діяльності членів на міжнародному рівні. Вона підтримує сайт www.ruraleurope.org і публікує тематичні досьє.

- оперативна функція, яка полягає у підтримці Міжрегіонального Семінару: RED регулярно організовує міжнародні конференції і виставки, а також приймає участь у дослідженнях з різних аспектів сільського розвитку: планування, ландшафт, територіальний розвиток в розрізі економічної, соціальної, культурної та екологічної компонент, європейської сільської політики.

Європейська асоціація розвитку гірських територій (EUROMONTANA)⁷².

Euromontana є європейською багатосекторальною асоціацією співробітництва та розвитку гірських територій. Вона була заснована у 1996 році як некомерційна наукова організація з міжнародним спрямуванням. Метою її діяльності є сприяння збереженню гір, комплексному і сталому розвитку та якості життя на гірських територіях⁷³.

Euromontana об'єднує регіональні та національні організації людей, що проживають на гірських територіях: соціально-професійні організації, зокрема, аграрно-сільські центри розвитку, установи навколишнього середовища і розвитку, територіальні органи влади, науково-дослідні інститути тощо. До неї входять також організації з Західної Європи, а також Центральних та Східних європейських країн з метою пропагування міжнародного співробітництва.

Членами Euromontana є близько 70 організацій з 14 країн (Албанії, Чехії, Франції, Греції, Італії, Македонії, Норвегії, Португалії, Румунії, Словенії, Іспанії, Швеції, Швейцарії, Великобританії). Вона посилила свою роль на міжнародному рівні через активну участь у міжнародному співробітництві, зокрема, з Продовольчою і сільськогосподарською Організацією Об'єднаних Націй⁷⁴.

Основними напрямками її діяльності є:

- представництво гірських громад через налагодження постійного контакту з європейськими інститутами, національними урядами і міжурядовими організація-

⁷⁰ European Conference of Ministers responsible for Regional Planning (CEMAT).

⁷¹ Rurality-Environment-Development (RED) : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://enrd.ec.europa.eu/networks-and-networking/eu-organisations/en/rurality-environment-development_en.cfm.

⁷² European Association for Development of Mountain Territories (EUROMONTANA).

⁷³ European Association for Development of Mountain Territories : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://enrd.ec.europa.eu/networks-and-networking/eu-organisations/en/euromontana_en.cfm.

⁷⁴ Food and Agriculture Organization of United Nations (FAO).

ми, задіяними в управлінні гірських районів; вносячи пропозиції у ході перегляду європейської політики, що стосується гірських територій, розробляючи ці пропозиції з усіма членами так, щоб вони були репрезентативними і ефективними;

- сприяння посиленню статусу і ролі гірських територій в Європі, збільшення інвестицій в цих областях, зорієнтованих на сталий розвиток, шляхом організації заходів (конференцій, семінарів, нарад, конференцій і т.д.) і шляхом публікації статей і доповідей;

- забезпечення співпраці між мешканцями гірських територій шляхом розробки та управління європейськими проектами (дослідження, територіальне співробітництво, підготовка кадрів / обмін і т.д.), такими як проект PADIMA⁷⁵, який співфінансується фондом ERDF та програмою INTERREG IVC;

- проведення чи участь у дослідженнях, які можуть збагатити загальне уявлення про становище на гірських територіях і зорієнтувати у вжитті тих заходів, які забезпечать їх сталий розвиток.

З моменту свого заснування Euromontana бере активну участь у розробці декількох робочих тем, які визначені пріоритетними для сталого розвитку гірських територій. Пріоритетними заходами на 2008-2012 роки визначено: територіальне зближення; сільське господарство і сільський розвиток; гірська продукція; енергетика; інновації; основні види послуг; освіта і підготовка кадрів; лісове господарство та деревообробка; сталий розвиток туризму; навколишнє середовище та зміна клімату; мобільність та інфраструктура.

Цікавою ініціативою, в якій нещодавно прийняла участь Euromontana, стала участь у проекті “mountain.trip”⁷⁶, підтриманого сьомою Рамковою програмою ЄС. Цей проект покликаний забезпечити практиків доступною та зрозумілою інформацією про результати науково-дослідних проектів, які стосуються сталого розвитку у гірських районах.

Мережа підтримки (партнерство заради сільської Європи)⁷⁷. Мета програми PREPARE є зміцнення громадянського суспільства та сприяння міжнародному інформаційному обміну стосовно питань сільського розвитку. Партнери PREPARE зорієнтовані на розвиток діалогу, довіри і співпраці між місцевими суб'єктами, органами влади і всіма учасниками сільського розвитку сільських районів на всіх географічних рівнях. Метою програми є залучення сільських громад до прийняття рішень, пов'язаних зі стійким сільським розвитком.

Причиною створення програми в 1999 році була перспектива розширення Європейського Союзу за рахунок 10 країн Центральної та Східної Європи.

⁷⁵ Policies Against Depopulation in Mountain Areas (політика, спрямована на подолання процесів депопуляції на гірських територіях).

⁷⁶ Transforming research into practice and delivering research results on sustainable development in European mountains (Трансформування дослідницьких розробок у практичне впровадження та використання дослідницьких результатів у забезпеченні сталого розвитку гір Європи).

⁷⁷ PREPARE Network - Partnership for Rural Europe : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://enrd.ec.europa.eu/networks-and-networking/eu-organisations/en/prepare-network_en.cfm.

Основними пріоритетами програми PREPARE є:

- підтримка національних кампаній у країнах-членах ЄС та країнах-кандидатах, що стосуються зміцнення громадянського суспільства на місцевому, регіональному та національному рівнях;
- організація або підтримка міжнаціональних обмінів між людьми і організаціями в різних країнах стосовно сільського розвитку;
- активна участь у дискусії щодо європейської політики і фінансування сільського розвитку;
- сприяння створенню мереж, які присвячені сільському розвитку, по всій Європі;
- встановлення довірчого діалогу та співробітництва між урядами, діловими колами та організаціями громадянського суспільства.

Першу національну програму PREPARE було розпочато у 2001 році в Словенії: це призвело до створення словенської мережі сільського розвитку. На сьогодні діяльність програми сфокусована на потенціалі національних ініціатив в таких країнах як Албанія, Боснія і Герцеговина, Чорногорія, Болгарія, Румунія, Україна, Білорусія та Туреччина.

Сьогоднішній стан інституційного забезпечення сільського розвитку ЄС є результатом довгого еволюційного шляху, протягом якого формувалась і зазнавала змін політика сільського розвитку, починаючи з перших Директив соціально-структурного розвитку 70-их років минулого століття і закінчуючи створенням сучасних мереж, ініціатив та інших інституційних одиниць, зорієнтованих на вирішення проблем сільської місцевості та її мешканців.

Реалізація політики сільського розвитку базується на взаємодоповнюваності діяльності державних структур та всіх складових розвиненої мережі фінансових і громадських інституцій, професійних, наукових та дорадчих об'єднань, які дотичні до питань забезпечення розумного, сталого та всеохоплюючого сільського розвитку (згідно нової стратегії "Європа 2020"). Європейська практика завчасної розробки системи заходів на кожний новий програмний період дозволяє забезпечувати ефективність і дієвість пропонованих заходів та досягати поставлених цілей. Такі підходи у формуванні європейської політики сільського розвитку є прикладом для наслідування Україною в напрямі активізації євроінтеграційних процесів.

РОЗДІЛ 2

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ У КОНТЕКСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

2.1. Особливості розвитку сільських територій країн-учасниць ЄС з погляду дотримання умов їх продовольчої безпеки

Англійський термін “food security” перекладається двояко: по-перше, як “продовольча безпека”, а по-друге, як “продовольча забезпеченість”. Останнє значення краще відображає основний зміст поняття, яке визначає забезпечення гарантованої фізичної та економічної доступності продуктів харчування для населення¹.

Продовольча безпека – це ситуація, за якої усі люди у будь-який момент часу мають фізичний та економічний доступ до достатньої у кількісному відношенні безпечної їжі, необхідної для ведення активного і здорового життя. У “Римській декларації з всесвітньої продовольчої безпеки” говориться про обов’язок усіх держав забезпечувати право кожної людини на доступ до безпечних для здоров’я і повноцінних продуктів харчування у відповідності з правом на адекватне харчування і правом на свободу від голоду².

Продовольча безпека є однією з головних цілей сільськогосподарської та економічної політики держави. У загальному вигляді вона формує вектор руху будь-якої національної продовольчої системи до ідеального стану. У цьому розумінні прямування до продовольчої безпеки – неперервний процес. При цьому для її досягнення часто відбувається зміна пріоритетів розвитку і механізмів реалізації сільськогосподарської політики³.

У 1945 р. була створена Продовольча і сільськогосподарська організація Організації Об’єднаних Націй Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) (далі – FAO), девізом якої є “Побудуємо світ без голоду”⁴.

Згідно з нормами FAO, продовольча безпека держави забезпечується у тому випадку, якщо у ній виробляється близько 80% продовольства, яке споживається. Продовольча безпека вважається досягнутою, якщо крім виробництва необхідної кількості продовольства, здійснюється його додатковий випуск у обсязі поповнюваного страхового запасу на рівні розвинених країн світу (17%). При цьому є певні встановлені критерії продовольчої безпеки:

¹ Кайгородцев А. А. Экономическая и продовольственная безопасность Казахстана (вопросы теории, методологии, практики). Научная монография / А. А. Кайгородцев. – Усть-Каменогорск: Изд-во ВКГУ им. С. Аманжолова, 2006. – 445 с.

² Римская Декларация о всемирной продовольственной безопасности и План действий Всемирной встречи на высшем уровне по проблемам продовольствия, Рим, 13 ноября 1996 года : [Електронний ресурс] / Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединённых Наций. – Режим доступа : http://www.rau.su/observer/N3-4_97/019.htm.

³ Гумеров Р. Р. Концепция продовольственной безопасности – основа современной аграрной политики (вопросы методологии и практики) / Р. Р. Гумеров // Аграрная Россия. – 2003. – №5. – С. 12-17.

⁴ About FAO : [Електронний ресурс] / Режим доступа : <http://www.fao.org/about>.

1. Ступінь задоволення фізіологічних потреб людини у компонентах певного енергетичного наповнення харчового раціону, його відповідність вимогам щодо припустимого вмісту у харчових продуктах шкідливих для здоров'я речовин.
2. Рівень фізичної та економічної доступності продовольства для різних категорій населення.
3. Стабільність витрат домогосподарств.
4. Ступінь незалежності продовольчого та ресурсного забезпечення агропромислового комплексу (далі – АПК) від імпорتنих поставок.
5. Рівень та темпи розвитку галузей АПК.
6. Розміри оперативних і стратегічних запасів продовольства⁵.

Таким чином, основою забезпечення продовольчої безпеки є аграрна політика держави, а у випадках великих об'єднань держав, яким є Європейський Союз, базу для забезпечення продовольчої безпеки закладає САП.

Спільна аграрна політика є однією із найстарших спільних політик Європейського Союзу, оскільки охоплює весь ЄС і фінансується зі спільного бюджету, при цьому фінансування сільського господарства з національних бюджетів відбувається лише у формі доповнення.

Однією з причин переходу до САП стала більш ніж десятилітня гостра нестача продовольства, яка спостерігалась після Другої світової війни, що викликало природне занепокоєння щодо продовольчої безпеки країн Європи. Спад сільськогосподарського виробництва, підсилений політичними, соціальними та гуманітарними проблемами гальмував ефективний розвиток європейських держав, у зв'язку з чим постала необхідність у пошуку нових форм вирішення спільних продовольчих проблем.

Основи продовольчої безпеки були закладені у Римському договорі 1957 р. “Про створення Європейської економічної спільноти”, у вигляді положення про ведення САП⁶. Спільна аграрна політика фактично була наріжним каменем ЄЕС для шести країн, які підписали Римський договір 1957 р.: Франція, ФРН, Італія, Нідерланди, Бельгія та Люксембург.

Одним із головних завдань було визначено підвищення продуктивності сільського господарства шляхом сприяння технічному прогресові і раціональному розвитку сільськогосподарського виробництва і оптимального використання чинників виробництва, зокрема робочої сили. Це мало забезпечити належний рівень життя сільської спільноти, у т.ч. підвищення індивідуального доходу осіб, які зайняті у сільськогосподарському виробництві, а також стабілізувати аграрний ринок і гарантувати безпеку поставок і розумні ціни на продовольчі товари⁷.

⁵ Таишева Г. Р. Продовольственная стратегия в региональной социально-экономической системе : автореферат диссертации на соискание ученой степени д-ра экон. наук : 08.00.05 / Г. Р. Таишева. – Казань, 2010. – 45 с.

⁶ Wersja skonsolidowana Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej / Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, 2010. – 30 marca. – Т. 53. – С 83. – S. 47-200.

⁷ Там само.

Для сільськогосподарського виробника був передбачений навіть особливий підхід в умовах монополії. Тобто, у випадках, коли монополія комерційного характеру діє за правилами, мета яких полягає у тому, щоб забезпечити збут або підвищити дохідність сільськогосподарської продукції, положення Римського договору, які стосуються монополій, дозволяється застосовувати так, щоб забезпечити еквівалентні гарантії для зайнятості та рівня життя зацікавлених виробників⁸.

Прийнята ООН 16 листопада 1974 р. “Загальна декларація про ліквідацію голоду та недоїдання” повторює окремі положення Римського договору. Так пункт g зазначає, що “добробут народів світу значною мірою залежить від встановленої системи всесвітньої продовольчої безпеки, яка забезпечила б відповідну наявність продовольства і розумні ціни на нього у будь-який час, незалежно від періодичних коливань та погодних умов, а також від політичного і економічного тиску”⁹.

Наступним фундаментальним документом, котрий регулює питання забезпечення міжнародної продовольчої безпеки, стала прийнята у 1996 р. Римська декларація “Про всесвітню продовольчу безпеку”¹⁰. Держави-члени ЄС взяли участь у прийнятті обох вищезазначених міжнародних документів.

У Європейському Союзі діє низка обов’язкових для усіх держав-членів нормативно-правових актів, які стосуються продовольчої безпеки громадян Спільноти. Ці документи приймаються за згодою усіх держав, які на момент їх прийняття є членами ЄС, а держави, котрі приєднуються пізніше, апріорі зобов’язуються погодитись з усіма положенням, які були прийняті до їх вступу.

Основні положення у сфері продовольчої безпеки записані у наступних документах: Кодекс Аліментаріус Міжнародні харчові стандарти¹¹, ISO 22000 – система міжнародних стандартів у сфері безпеки харчових продуктів (перший міжнародний стандарт, на підставі якого можна запровадити сертифіковану систему менеджменту безпеки харчових продуктів)¹², директиви ЄС “Щодо умов гігієни виробництва харчових продуктів” від 14 липня 1993 р. № 93/43/СЄЕ¹³, “Про загальну безпеку продукції” від 3 грудня 2001 р. № 2001/95¹⁴; регламенти Європейського Парламенту та Ради ЄС: “Щодо гігієни харчових продуктів” від

⁸ Wersja skonsolidowana Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej / Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, 2010. – 30 marca. – T. 53. – С 83. – S. 47-200.

⁹ Всеобщая декларация о ликвидации голода и недоедания от 16 ноября 1974 г. // СССР и международное сотрудничество в области прав человека: Документы и материалы. – М.: Международные отношения, 1989. – С. 464-469.

¹⁰ Римская Декларация о всемирной продовольственной безопасности и План действий Всемирной встречи на высшем уровне по проблемам продовольствия, Рим, 13 ноября 1996 года : [Електронний ресурс] / Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединённых Наций. – Режим доступа : http://www.rau.su/observer/N3-4_97/019.htm.

¹¹ Кодекс Алиментаріус: Международные пищевые стандарты : [Електронний ресурс] / Режим доступа : <http://www.codexalimentarius.net>.

¹² Surak, John G. ISO 22000: Requirements for Food Safety Management Systems / ASQ World Conference on Quality and Improvement Proceedings, Seattle, WA. – Vol. 59. – May 2005. – P. 211-215.

¹³ Council Directive 93/43/EEC of 14 June 1993 on the Hygiene of Foodstuffs / Official Journal L 175, 19/07/1993. – P. 1-11.

¹⁴ Dyrektywa 2001/95/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 3 grudnia 2001 r. w sprawie ogólnego bezpieczeństwa produktów / Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej. – 15/t. 6. – L 11/4. – S. 447-462.

29 квітня 2004 р. № 852/2004¹⁵, “Про встановлення спеціальних санітарних норм для харчових продуктів тваринного походження” від 29 квітня 2004 р. № 853/2004¹⁶, “Про встановлення спеціальних правил організації офіційного контролю щодо продуктів тваринного походження, призначених для споживання людиною” від 29 травня 2004 р. № 854/2004¹⁷ тощо.

Згідно із принципами функціонування спільного ринку (положення Римського договору 1957 р.), митно-тарифне регулювання сільськогосподарської продукції не повинно здійснюватись, однак у зв'язку із великим впливом сільськогосподарських виробників у ЄС, а також вразливістю цього питання, пройшло досить багато часу перш, ніж САП була повністю реалізована.

Це, а також ряд інших неув'язок, призвело до того, що на сьогодні ставлення до результатів ведення САП з боку окремих дослідників у ЄС має два кардинально відмінні між собою погляди. Одні, серед яких представники Фонду ім. Стефана Баторі, вважають, що це єдина спільна політика, яку ЄС вдалося належно розробити за усі роки існування¹⁸. Натомість Д.Р. Стеад (David R. Stead) стверджує, що Єдина аграрна політика ЄС є однією із найскладніших та спірних політик сільського господарства усіх часів, яка піддавалася великій критиці через значні витрати на її ведення. Стеад вважає, що європейські платники податків платили набагато вищі податки, ніж це мало б місце за відсутності підтримки сільськогосподарських виробників, у той же час штучне регулювання цін призвело до того, що вартість продуктів харчування для споживачів з ЄЕС була набагато вищою, ніж на світових ринках. За різними оцінками, вартість САП у 1990-х роках для кожного громадянина ЄС додатково становила близько 250 фунтів стерлінгів щороку¹⁹.

Сучасна САП спирається на реформу проведenu у 1992 році. Тоді, як зазначалось вище, були знижені гуртові ціни закупівлі сільськогосподарської продукції, у тому числі зернових, м'яса, молока (завдяки чому знизилися і роздрібні ціни), для компенсації була запроваджена система компенсаційних доплат безпосередньо для сільськогосподарських виробників.

Ця політика базується на цілій системі дотування виробництва (квотування та землі під парами, лімітування виробництва в окремих секторах), фінансовій підтримці сільського господарства і села, основними елементами якої є безпосередні дотації на виробництво, головним чином зернових та м'ясного тваринництва. Її основні засади наступні:

¹⁵ Rozporządzenie (WE) NR 852/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie higieny środków spożywczych / Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej. – L 139/1.– 13/t. 34. – S. 319-337.

¹⁶ Rozporządzenie (WE) NR 853/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 r. ustanawiające szczególne przepisy dotyczące higieny w odniesieniu do żywności pochodzenia zwierzęcego / Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej. – L 139/55.– 03/t. 45.– S. 14-74.

¹⁷ Rozporządzenie (WE) NR 854/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 r. ustanawiające szczególne przepisy dotyczące organizacji urzędowych kontroli w odniesieniu do produktów pochodzenia zwierzęcego przeznaczonych do spożycia przez ludzi / Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej. – L 226/83.– 03/t. 45.– S. 75-119.

¹⁸ Na czym polega Wspólna Polityka Rolna? FAO : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.batory.org.pl/upload/files/pdf/ue04_rolnicy.pdf.

¹⁹ Stead David R. Common Agricultural Policy : [Електронний ресурс] / David R. Stead. – Режим доступу : <http://eh.net/encyclopedia/article/stead.cap>.

- спільними фінансами на сільське господарство керує Брюссель (спільні інституції, до компетенції яких належить вирішення питань такого типу);
- немає обмежень на переміщення сільськогосподарських продуктів між державами ЄС;
- в усіх державах-членах продукти харчування, які експортуються на світові ринки відповідно так само підтримуються.

Таким чином, від початку перед САП стояло завдання досягнути двох головних цілей, які суперечать одна-одній: доступність продуктів для населення, а отже досить низька їх ціна, та гарантування доходів сільськогосподарського виробника.

Для вирішення цієї дилеми застосовувались два механізми. По-перше, загальна висока закупівельна “цільова” ціна на головні продукти сільськогосподарського виробництва для усього ЄЕС. У випадках, коли продукти харчування надходили до країн ЄЕС від інших держав, які не являлися його членами, встановлювалися спеціальні варіативні податки, які перешкоджали тому, щоб закупівельні ціни були знижені за рахунок більш дешевого імпорту. По-друге, якщо ринкова ціна товару у межах ЄЕС падала до рівня визначеної “ціни інтервенції”, котра зазвичай встановлювалася на десять-двадцять відсотків нижчою від “цільової” ціни, тоді національні агенції з втручання скуповували усю продукцію, котра могла би бути проданою за нижчою ціною, а отже, дешевша поставка штучно вилучалася і подальше падіння ціни припинялось. Таким шляхом була ефективно встановлена нижня цінова межа для сільськогосподарської продукції, яка вироблялася у ЄЕС.

Інші країни, котрі пізніше вступали до ЄЕС (починаючи з Данії, Ірландії та Об'єднаного Королівства Великобританії у 1973 р.), приймали САП оскільки таке прийняття є однією з умов вступу до спільноти, котра на сьогодні має назву Європейський Союз.

Належний моніторинг та контроль сільськогосподарського виробництва з боку ЄС відображений у фінансуванні його підтримки. Так у 70-х та 80-х роках, які супроводжувались кризовими тенденціями, на потреби сільського господарства виділялось близько двох третин бюджету Спільноти²⁰. У період до 2006 р. включно – на підтримку сільського господарства скеровувалось близько половини бюджету ЄС, тобто понад 44 млрд. євро. А на 2007-2013 рр. доля цієї статті видатків знизилась до 34%²¹. У 2013 р. планується витратити на підтримку сільського господарства 32%. Натомість передбачається збільшити видатки на регіональну політику (у 1988 р. витрати склали 17% бюджету ЄС, а у 2013 р. їх планується збільшити до 36%), зокрема кошти будуть скеровуватися на розвиток сільських територій. Двадцять років тому на ці цілі виділялося лише близько 7%. Новий акцент буде робитись на економічному розвитку та підвищенні конкурен-

²⁰ Stead David R. Common Agricultural Policy Policy : [Електронний ресурс] / David R. Stead. – Режим доступу : <http://eh.net/encyclopedia/article/stead.cap>.

²¹ Why farm support is expensive Policy : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://europa.eu/pol/agr/index_en.htm.

тоспроможності сільських територій і вже у 2013 р. для досягнення цієї мети планується витратити 26% бюджету ЄС²².

Причин зменшення дотацій на спільну аграрну політику кілька, однак головною з них є перевиробництво продуктів харчування у 1980-х роках (табл. 2.1). Це сталося внаслідок того, що стабілізація цін на сільськогосподарську продукцію та досить високий їх рівень спонукав виробників ЄС збільшувати виробництво, через це внутрішнє виробництво почало перевищувати споживання. Тому Спільнота була змушена вирішувати цю проблему двома шляхами.

Таблиця 2.1

**Самозабезпечення Європейського Союзу продуктами харчування
основної групи у 1970-1986 рр.²³**

Види продукції	ЄС-9			ЄС-10					Середньорічний ріст виробництва, %
	1970-1971 рр.	1973-1974 рр.	1980-1981 рр.	1981-1982 рр.	1982-1983 рр.	1983-1984 рр.	1984-1985 рр.	1985-1986 рр.	
Пшениця	91	104	118	127	136	117	145	132	5,2
Жито	98	106	114	116	120	108	130	119	1,6
Кукурудза	56	56	66	73	-	84	85	85	2,4
Зернові загалом	86	92	103	109	115	105	128	118	2,8
Цукор	91	91	136	144	147	118	132	128	5,4
Овочі	94	94	97	100	101	99	98	-	2,7
Фрукти	76	79	79	85	82	87	83	94	2,8
Олійні	27	29	37	-	-	81	114	138	16,7
Рослинні олії	23	25	31	82	45	-	-	-	-
Яловичина та телятина	93	91	105	103	103	105	112	109	2,7
Свинина	103	101	101	101	100	102	103	103	2,8
М'ясо птиці	102	103	110	110	107	111	107	106	3,8
Молоко	-	-	-	-	-	147	130	114	2

Першим з них стала політика скуповування від виробників та зберігання великих кількостей надлишкових продуктів харчування створюючи, так звані “гори масла” та “винні озера” (“butter mountains” and “wine lakes”), котрі пізніше продавалися за безцінь на світових ринках. Це відбувалося у період з 1962 до 1968 рр., тоді сільськогосподарські субсидії у розмірі близько 20,7 млн. німецьких марок надходили переважно у вигляді експортних субсидій та гарантованих мінімальних цін.

Другим шляхом вирішення проблеми продуктивних надлишків було заохочення сільськогосподарських виробників/постачальників реалізовувати продук-

²² EU Budget – Facts and Myths : EU Press Retrieved : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://europa.eu/rapid/press-release_memo-07-350_en.htm?locale=en.

²³ Köester U. The European Community / U. Köester, S. Tangermann // Agricultural Protectionism in the Industrial World / Ed. F. Sanderson. – Washington, D.C: Resources for the Future, 1990. – P. 64-111.

цію за кордоном, сплачуючи при цьому відшкодування (експортні субсидії) рівне різниці між інтервенційними цінами Спільноти і нижчими світовими цінами.

У цей період під керівництвом комісара з питань сільського господарства та віце-президента Європейської комісії С. Мансхольта (Sicco Mansholt) був розроблений та представлений у 1968 р. план раціоналізації сільського господарства європейської спільноти, формування крупних економічних одиниць і поступова відмова від субсидювання “Меморандум про реформу сільського господарства”, який отримав назву “План Мансхольта”²⁴.

Згідно Плану Мансхольта у термін до 1980 р. (визначеного як завершальний рік втілення) кількість осіб зайнятих у сільському господарстві ЄЕС мала бути скороченою удвічі. 4 млн. фермерів, серед яких сільськогосподарські працівники та їх сім’ї повинні були отримати пенсію від держави у випадку, якщо вони відмовляться від своїх господарств, а 1 млн. осіб – мали пройти перепідготовку, щоб кваліфіковано працювати у інших секторах економіки. Цей захід повинен був зменшити старіння селян і з 20 млн. га земель придатних для сільського господарства, 5 млн. планувалося вилучити з використання, а 4 млн. га – відвести під лісопосадки, решта (11 млн. га) – мали оброблятися великими фермерськими господарствами, робота яких ефективніша, ніж дрібних²⁵.

Критерій за яким визначався розмір господарства був для землеробства, наприклад, 80-100 га, тоді як середнє фермерське господарство мало площу 11 га, а для молочної промисловості у господарстві мало налічуватися не менше 60 корів. Якщо ж ці вимоги не дотримувалися, то фермер не міг розраховувати на отримання субсидій та допомоги. Аграрна політика Спільноти згідно Плану Мансхольта мала базуватись виключно на витратах та попиті підпорядковуючись логіці ринкових відносин. Концепцію “сімейних ферм” планувалося замінити технократичними поняттями “виробнича одиниця” і “сучасне сільськогосподарське підприємство” усуваючи у такий спосіб соціальну складову цінової політики²⁶.

Ці положення Плану Мансхольта не могли влаштувати фермерів, а тому вони виступили з масовими протестами (відомі факти неодноразового виділення поліцейської охорони для фізичного захисту С. Мансхольта від обурених демонстрантів)²⁷.

З огляду на великий політичний вплив об’єднань сільськогосподарських виробників, уряди держав також висловились проти. У результаті План Мансхольта був прийнятий лише у 1972 р. після докорінного скорочення. Залишилися лише три положення (оформлені у вигляді директив), які стосувались структурної політики, як одного з елементів САП. Метою структурної політики стало

²⁴ Mansholt-Plan – Butter auf die Straße / Der Spiegel, 1968. – № 51. – P. 109-110.

²⁵ Fennell R. The common agricultural policy : continuity and change / Rosemary Fennell. – Oxford : Clarendon Press; New York : Oxford University Press, 1997. – XIV, 439 p.

²⁶ Kiran Klaus Patel: Europäisierung wider Willen. Die Bundesrepublik Deutschland in der Agrarintegration der EWG 1955-1973. Oldenbourg Verlag, München 2009. – 563 p.

²⁷ Hofreiter Markus F. Origins and development of the Common Agricultural Policy / Markus F. Hofreiter // in: Michael Gehler (Hg.): From common Market to European Union Building. 50 Years of the Rome Treaties 1957-2007. Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar, 2009. – P. 333–349.

створення ефективніших, міцних господарств шляхом надання певних вибірко-вих субсидій і допомоги у забезпеченні, перепідготовці та інформуванні.

Згадані директиви 1972 року передбачали виконання кількох структурних програм²⁸:

1) Інвестиційна допомога перспективним фермерам. Претендувати на участь у цій програмі могли фермери, які отримують більше половини свого доходу від сільськогосподарської діяльності, довели свій професійний рівень, подали і виконують план розвитку своєї ферми і погодились вести у своєму господарстві стандартний бухгалтерський облік. У цьому випадку фермери могли отримати наступні види допомоги:

- субсидію за процентною ставкою інвестиційного кредиту (при цьому за кредитами на придбання землі та худоби субсидії не надавались);
- премію для переорієнтації господарства на виробництво крупної рогатої худоби або овець;
- фінансову допомогу для налагодження бухгалтерського обліку;
- фінансову допомогу для землеустрою та іригаційних проектів.

Групи фермерів, які об'єднувались для оптимального використання своїх ресурсів також могли отримати допомогу у рамках цієї програми для організації спільної діяльності.

2) Програми раннього виходу на пенсію передбачали виплати одноразової або щорічної допомоги фермерам, які погодились вийти на пенсію, звільнивши землю. Претендувати на участь у цій програмі могли фермери, які отримували основний дохід від сільськогосподарського виробництва і досягли віку 55-65 років. При цьому перевага у праві доступу до землі, яка звільнялась надавалась фермерам-учасникам першої програми, а якщо вони відмовлялись від її використання, то такі землі підлягали тривалій консервації.

3) Надання консультаційних послуг фермерам з приводу доцільності їх майбутньої діяльності: чи варто їм продовжувати займатись фермерством або краще вийти на пенсію, чи переключитись на інші види діяльності. Для тих, хто залишався у сільському господарстві передбачалась допомога на підвищення кваліфікації.

Структурні програми не дали очікуваного ефекту оскільки розпочалась світова криза (1973 р.), яка спонукала не до скорочення сільськогосподарського виробництва, а навпаки – до нарощування потужностей. Ситуація у світовій економіці не сприяла реформуванню, а тому перетворення у аграрній політиці ЄС 1970-х були нечисельними та дрібними.

Реальні реформи у САП почали відбуватися лише протягом 1980-х років, вони заклали фундамент майбутніх суттєвих зрушень, які почалися з 1992 р. Вплив фермерів та їх об'єднань зменшився, що дало змогу проводити рішучіші зміни у САП. Окрім того, більшого значення набула думка фахівців-екологів, які неодноразово наголошували на необхідності внесення змін до САП, оскільки порушився природній баланс, а сільське господарство через перевиробництво

²⁸ Лисситса А. Единая аграрная политика Европейского Союза – путь к становлению и принципы функционирования / Алексей Лисситса, Оксана Лука, Тарас Гагалюк // Discussionpaper. 92 Halle (Saale) : Leibniz-Institut für Agrarentwicklung in Mittel-und-Osteuropa, 2006. – 57 с.

стало дорогим та нераціональним. Увесь комплекс проблем вплинув на те, що у 1984 р. були введені квоти на молочну продукцію та регулювання ринків зернових та вина, а у 1988 р. – встановлена межа витрат ЄС на підтримку сільгоспвиробників^{29,30}.

У 1985 р. Європейська Комісія прийняла документ “Майбутнє Спільної Аграрної Політики – Зелена книга”³¹. У цьому документі відзначалась велика соціальна і економічна роль сільського господарства, у т.ч. щодо забезпечення продовольчої безпеки Спільноти, однак наголошувалось на необхідності економічного обмеження САП і забезпечення балансу на ринку сільгосппродукції³².

Політика преференцій для власного виробника мала кілька негативних наслідків. По-перше, за рахунок гарантованої підтримки наявних обсягів сільськогосподарського виробництва найбільші вигоди отримали крупні виробники (близько 80%)³³. По-друге, бажання отримати більше прибутків спонукало виробників не рахуватись із навколишнім середовищем і завдавати йому шкоду, оскільки фермери почали запроваджувати такі інтенсивні практики землеробства, як застосування хімічних пестицидів та руйнування захисних лісосмуг.

За межами ЄС сільськогосподарські виробники у розвинених та країнах, що розвиваються втрачали комерційні можливості через податки на імпорт з боку ЄС та субсидійований “демпінг” надлишків європейської продукції на світових ринках³⁴. Це не лише негативно впливало на фінансовий стан ЄС, але і суперечила основним принципам гуманізму, які сповідує Європейська Спільнота, і які записані у Римському договорі (1957 р.) та підтверджені Лісабонським договором (2007 р.), де чітко вказується, що ЄС має керуватись принципами демократії, верховенства права, всезагальності і неподільності прав людини й засадничих свобод, шанування людської гідності, рівності й солідарності, а також дотримання принципів Статуту ООН і міжнародного права³⁵.

Під час Уругвайського раунду (1986-1994 рр.), як зазначалось у попередньому розділі, було висловлено багато нарікань на аграрну політику преференцій ЄС,

²⁹ Reform of the CAP // European Parliament Fact Sheets : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.europarl.europa.eu/factsheets/4_1_2_en.htm.

³⁰ Common agricultural policy : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.euroacademic.org/en/?act=show&code=page&id=5&id_page=36&resume=0&page=4&car=11220.

³¹ Зелена книга – назва документу Європейської Комісії, який повинен викликати обговорення і дискусію, запустити процес консультацій загальноєвропейського рівня на певну задану тему. З.К., як правило, містить ряд ідей і призначена заохотити зацікавлених осіб та організації висловити свою думку та надати інформацію. З.К. може, внаслідок опрацювань, перетворитись у “білу книгу” - офіційний пакет пропозицій, котрий використовується як підґрунтя для розробки і прийняття нормативного акту.

³² Perspectives for the Common Agricultural Policy – Green Paper. COM (85) 333 Final, 15 July 1985.

³³ Stead David R. Common Agricultural Policy : [Електронний ресурс] / David R. Stead // Режим доступу : <http://eh.net/encyclopedia/article/stead.cap>.

³⁴ Qualified Market Access : Final report / CARIS Centre at the University of Sussex / Peter Holmes, Jim Rollo, Alan Winters / University of Amsterdam; University of Sussex.– European Commission, 2008. – Oct. – 101 p.

³⁵ Consolidated versions of the Treaties as amended by the Treaty of Lisbon / Printed in the UK by The Stationery Office Limited on behalf of the Controller of Her Majesty’s Stationery Office, 2008.– 334 p.

що спонукало Спільноту до проведення реформ і зменшення торгових бар'єрів для сільськогосподарських товарів³⁶.

Світова організація торгівлі дорікала ЄС, що через різного роду преференції відбувається маніпуляція цінами на продукти харчування і таким чином витискаються з ринку дешевші продукти з інших країн, що призводить до порушень у світовій торгівлі продовольством.

Наступною реформою, яка стосувалась продовольчої безпеки ЄС стала реформа 1992 р., яка отримала назву “реформи Макшеррі” (прізвище комісара з питань сільського господарства). Внаслідок її проведення була радикально змінена система підтримки фермерів – виробників зернових, м'яса крупної рогатої худоби, баранини, молочних продуктів і тютюну (1993-1994рр.). Наступними секторами, де відбулися зміни були: виробництво сіна, бавовна, цукровий буряк, фрукти та овочі (1995 р.). Питання регулювання виробництва вина та оливкової олії було пролонговане внаслідок чисельних перемовин і залишалося без змін до прийняття програми “Порядок денний 2000” (“Agenda 2000”)³⁷. Витрати ЄС на підтримку виробництва основних видів сільськогосподарської продукції наведені у додатку К.

Згадана програма повинна була вирішити проблему перевиробництва продуктів харчування у Європейському Союзі, оскільки це вже стосувалося не лише економічної сторони – після пошуку шляхів для забезпечення продовольчої безпеки і втілення головних її засад, постали інші проблеми пов'язані із виробництвом продуктів харчування.

Тому у “Agenda 2000” були записані наступні головні засади:

- сільське господарство повинно бути конкурентоспроможним;
- не повинна завдаватись шкода навколишньому середовищу;
- виробництво продуктів харчування повинно бути різноманітним і поєднуватися із розвитком сільських територій;
- аграрна політика має бути простою і зрозумілою, фінансову відповідальність за неї несуть усі країни-члени ЄС;
- безпека і якість продуктів – на першому місці³⁸.

На відміну від попереднього ключового напрямку – виробництва більшої кількості продуктів харчування, головною засадою підтримки виробників на увесь наступний період стала її якість та екологічна чистота. Саме вирішенню цього була присвячена так звана реформа Фішлера 2003 року (Fischler reforms).³⁹

Усі наступні реформи підтримки сільського господарства, які безпосередньо впливали і на продовольчу безпеку відбувалися після вступу до Європейського Союзу держав центральної та східної Європи, які мали потужне розвинене сільське господарство.

³⁶ Stead David R. Common Agricultural Policy : [Електронний ресурс] / David R. Stead // Режим доступу : <http://eh.net/encyclopedia/article/stead.cap>.

³⁷ Reform of the CAP : [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://www.europarl.europa.eu/factsheets/41_2_en.htm#text1.

³⁸ Agenda 2000: for a stronger and wider Union : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://europa.eu/legislation_summaries/enlargement/2004_and_2007_enlargement/l60001_en.htm.

³⁹ Buckwell A. The Fishler CAP Reform 2003 / Buckwell Allan // CountrySide, 2003. – № 59. – P. 1-3.

Загалом, продовольча безпека ЄС, не зважаючи на зміни у політиці та шляхах їх досягнення постійно містять наступні елементи:

- фізична доступність достатньо у кількісному відношенні безпечної та поживної їжі;
- економічна доступність до продовольства достатньої кількості і якості для усіх груп населення;
- автономність і економічна самодостатність продовольчої системи Спільноти (продовольча незалежність);
- надійність, тобто здатність спільної продовольчої системи мінімізувати вплив сезонних, погодних та інших коливань на постачання продовольством населення усіх регіонів ЄС⁴⁰.

Ще одним елементом, як згадувалось вище, тривалий час було нарощування виробництва сільськогосподарської продукції, на сьогодні таке виробництво заради кількості вже не схвалюється і на його місце прийшла потреба підвищення якості та забезпечення екологічної чистоти продуктів харчування для мешканців ЄС.

Нині усі витрати з бюджету ЄС на підтримку сільського господарства поділяються на дві частини, так звані два фіали:

- перший – 90 % усіх видатків підтримує виробництво;
- другий (лише 10 відсотків усіх витрат) – розвиток сільських територій.

До нього належать усі дії ЄС і її держав-членів, які спрямовуються на поліпшення якості життя мешканців цих територій, такі, як підтримка охорони навколишнього середовища і місцевих культурних особливостей, урізноманітнення виробництва у межах господарств або дотримання встановлених стандартів, які запевняють вищу якість продуктів харчування⁴¹. Індекси виробництва сільськогосподарських культур у 2000-2010 рр. у Європейському Союзі наведені на рис. 2.1.

Головне завдання САП – забезпечення продовольчої безпеки жителів ЄС, збільшення продуктивності сільського господарства, забезпечення стабільності постачання продовольчими товарами, забезпечення гідного рівня життя сільського населення, стабілізація ринків, а також забезпечення розумних ціна на продукти корелюється з метою забезпечення продовольчої безпеки ЄС, яка означає відповідний, достатній запас високоякісних продуктів харчування, які відповідають стандартам якості. Окрім того, вартість цих продуктів харчування повинна бути доступною для споживачів. За означеними критеріями очікування від САП справилися, і нині основні продукти харчування є у достатній кількості (додаток Л).

На сьогодні продовольча безпека Європейського Союзу не розглядається лише як забезпечення населення достатньою кількістю продуктів харчування та їх доступністю, це вже сукупність заходів, які можна назвати “європейською моделлю продовольчої безпеки”, тобто комплекс дій, котрий включає дбайливе

⁴⁰ Тимченко Л. Д. Некоторые проблемы правового обеспечения продовольственной безопасности / Л. Д. Тимченко, Н. И. Рагимов // *Baki Universiteti Xəbərləri*, 2009. – № 4. – С. 5–12.

⁴¹ *Na czym polega Wspólna Polityka Rolna?* : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.batory.org.pl/upload/files/pdf/ue04_rolnicy.pdf.

ставлення до навколишнього середовища з метою забезпечення відтворення, безпека харчових продуктів та захист тваринного світу.

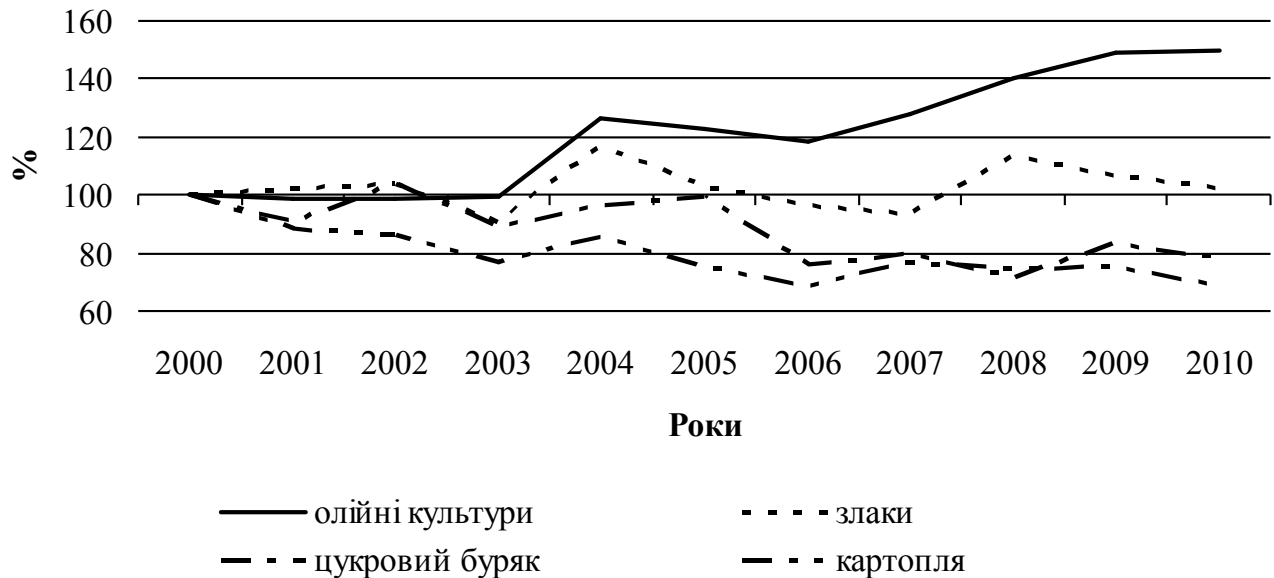


Рис. 2.1. Індеси виробництва сільськогосподарських культур ЄС-27 у 2000-2010 рр.⁴²

Однак необхідно зауважити, що незважаючи на декларації щодо справедливості та дотримання прав світових виробників харчових продуктів, керівництво Європейського Союзу завжди приймало такі рішення, які у першу чергу були спрямовані на підтримку власного виробника та дотримання балансу на внутрішньому ринку продовольства. У випадках, коли підходи до окремих проблем радикально суперечили рішенням СОТ, шляхом дипломатичних перемовин прийняття невігідних рішень могло бути відтермінованим.

При цьому окремі елементи політики підтримки власного сільськогосподарського виробника та стимулювання нарощування потужностей виробництва у ЄС можуть бути використані для відновлення сільського господарства в Україні та забезпечення продовольчої безпеки населення, особливо це стосується гнучкості підходів та оперативності реагування у залежності від внутрішніх (ситуація на внутрішньому ринку, погодні умови, екологічні фактори) та зовнішніх (угоди з іншими державами світу, тенденції на світовому ринку тощо) чинників.

⁴² Agricultural products : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu>.

2.2. Регіональні особливості вирішення проблеми продовольчої безпеки в ЄС

Продовольча безпека на національному рівні – це забезпечення за рахунок власного виробництва основними видами продовольчих продуктів усього населення країни за обов'язкового пріоритету найуразливіших, малозабезпечених його прошарків. Іншою умовою є фізична та економічна доступність цих продуктів у такій кількості і якості, які необхідні для збереження і підтримки життя і дієздатності людини, повної максимально можливої незалежності держави від зовнішніх джерел продовольства (міжнародного ринку і гуманітарної продовольчої допомоги)⁴³.

У Конституціях усіх держав ЄС містяться положення, котрі зазначають, що обов'язком держави є забезпечення населення якісними продуктами харчування.

Після досягнення рівня достатньої кількості харчових продуктів для громадян ЄС і для кожної держави-члена зокрема, на сьогодні одним з головних завдань у сфері забезпечення продовольчої безпеки ЄС залишається якість та безпечність харчових продуктів.

Водночас, певна категорія мешканців ЄС, зокрема виробники продуктів харчування і жителі сільських територій, продовжує перебувати у ситуації нерівності. Не зважаючи на тривалу політику гуртування, яка втілювалася кількома урядами поспіль, рівень життя на сільських територіях істотно відрізняється від життя у міських поселеннях. Особливо помітною ця відмінність є у постсоціалістичних країнах, таких, як наприклад, Польща.

Вивчення досвіду розвитку сільських територій Польщі у контексті продовольчої безпеки може бути особливо корисним для України, оскільки обидві держави мають споріднене минуле, спільний кордон, подібні географічні та природні умови, традиції, у окремих аспектах ментальність тощо.

Дослідники однією з причин нерівномірності у розвитку сільських та міських територій Польщі вважають неправильну розстановку пріоритетів під час розробки окремих стратегій розвитку села і сільського господарства, які були реалізовані протягом кількох останніх років (під час членства у ЄС). Попри це, соціально-економічні зміни останніх 10 років стосувалися саме сільських територій і мали характер деаграризації, тобто прямували до зниження значення сільського господарства у економічному житті села, сільських спільнот та їх культури⁴⁴.

Нині підхід до поняття сільська територія є дещо відмінним від традиційного, оскільки вважається, що до сільських територій належать усі площі за межами адміністративних границь міст, а тому сільськими територіями вважаються не лише типово сільські місцевості (наприклад, залежні від сільського господарства, де переважна більшість населення зайнята у сільськогосподарському виробницт-

⁴³ Лупашко-Стальский И. П. Роль международных сельскохозяйственных организаций в обеспечении продовольственной безопасности в странах мира / И. П. Лупашко-Стальский // Информационный бюллетень Министерства сельского хозяйства Российской Федерации. – 2002. – №11. – С. 52-55.

⁴⁴ Hałasiewicz A. Rozwój obszarów wiejskich w kontekście zroźnicowań przestrzennych w Polsce i budowania spójności terytorialnej kraju : [Електронний pecypc] / Andrzej Hałasiewicz / Rozwój obszarów wiejskich. Ekspertyza ; Ministerstwo Rozwoju Regionalnego. – Режим доступу : <https://www.mrr.gov.pl>.

ві, з певною густиною населення тощо), але і приміські території, ліси, пустирі і тому подібне. Таким чином під змінами, які відбуваються на сучасних польських сільських територіях розуміється увесь комплекс змін, які стосуються означених вище місцевостей: міграційні процеси, розширення передмість, деаграризаційні процеси сільських общин і сільської економіки, посадка лісових насаджень на землях сільськогосподарського призначення тощо⁴⁵.

У досліджуваний період у сільському господарстві Польщі, яке апріорі покликане забезпечувати продовольчу безпеку відбувся ряд змін. В умовах відкритої економіки держави самодостатність щодо продовольства означає економічну та фізичну доступність їжі на внутрішньому ринку, незалежно від того, з якого джерела вона походить, тобто вироблена в країні, чи імпортована. Мірилом продовольчої самодостатності держави є сальдо торгового балансу сільськогосподарськими харчовими продуктами. Оцінка балансу обороту продовольством свідчить про стабільність продовольчої самодостатності Польщі (рис. 2.2).

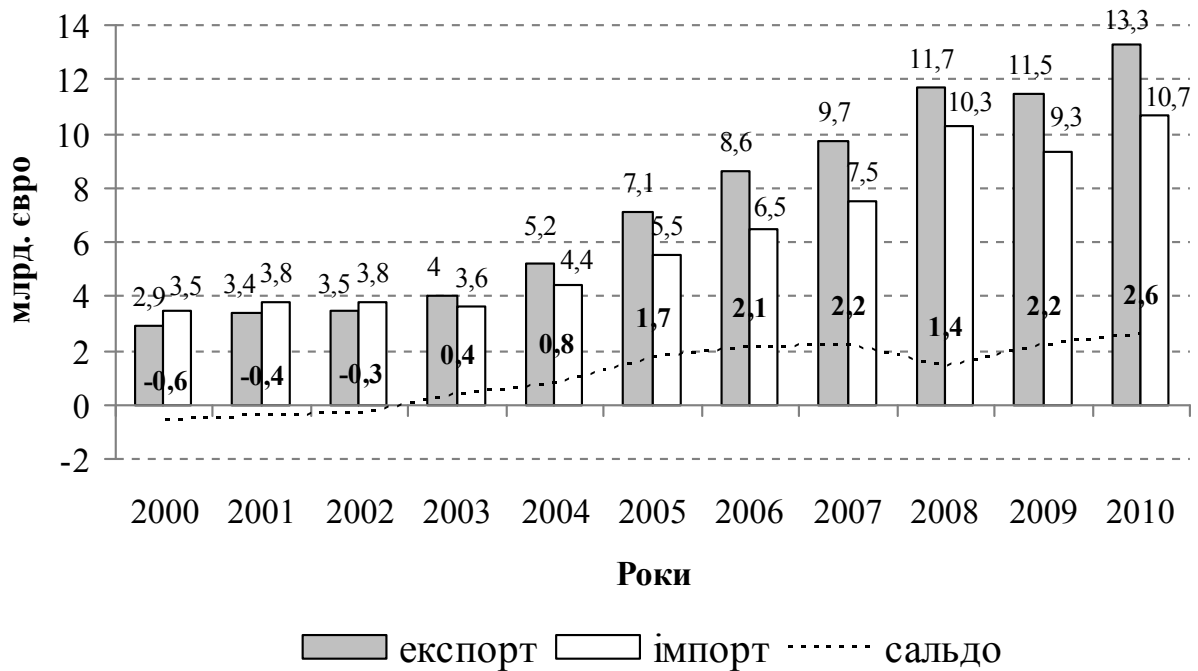


Рис. 2.2. Вартість і сальдо закордонної торгівлі Польщі сільськогосподарськими продовольчими товарами у 2000-2010 рр.

Кліматичні та природні умови Польщі сприятливі для сільськогосподарського виробництва, а тому є можливість виробляти більше продуктів харчування, ніж це необхідно для власних потреб. Тому частина продуктів скеровується на експорт і розширяється загальнодержавна пропозиція продукції сільського господарства, яка з різних загальноекономічних причин у Польщі не виробляється.

⁴⁵ Kaleta A. Społeczność wiejska: (na przykładzie wsi Lucim) / Rewitalizacja obszarów rustykalnych Europy / T. 1, 4 t. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1996. – 141 s.

ся. Завдяки цьому структура споживання продуктів харчування стала набагато різноманітнішою⁴⁶.

При цьому суттєво змінилися окремі показники щодо сільськогосподарського виробництва, зокрема зменшилась загальна площа сільськогосподарських угідь (додаток М)⁴⁷.

Деяко іншою є ситуація у Німеччині, яка була однією з країн-засновниць ЄС у 1957 р. На сьогодні більше половини площі німецьких земель використовуються для потреб сільського господарства і становить близько 17 млн. га (загальна площа землі ЄС та її призначення наведені у додатку Н). Німеччину не оминули загальні для ЄС тенденції щодо скорочення площі земель сільськогосподарського призначення у обробці, однак те скорочення проходило з 1999 р. до 2007 р. і становили біля 1,2%. При цьому зріс середній розмір ферм: у 1999 р. – 36,3 га, а у 2007 р. – 45,3 га (укрупнення сільськогосподарських підприємств продовжується по сьогодні не лише у Німеччині, але і у решта держав ЄС)⁴⁸.

Сільське господарство Німеччини, незважаючи на невелику частку ВВП та у чисельності зайнятих, забезпечує потреби країни у продовольстві на 80%, а в споживанні пшениці, цукру, яловичини, сиру, вершкового масла – повністю. У 1950 р. кількість фермерських господарств становила 1,6 млн, а у період до 1997 р. скоротилась до 550 тис., окрім того у зазначений період зменшилась кількість осіб зайнятих у сільському господарстві, якщо у 1950 р. це було 24% працездатного населення, то у 1997 р. – 2,4%. Тобто підвищилась продуктивність праці: у 1950 р. один фермер “годував” 10 чоловік, а у 90-х роках – понад 80⁴⁹.

За період з 1999 р. до 2007 р. кількість підприємств продовжувала зменшуватись – на 20,6%, що відповідає щорічному закриттю або злиттю близько 2,5% сільськогосподарських підприємств. Скорочення підприємств може стати проблемою оскільки 94% з них – це сімейні ферми які мають організаційно-правовий статус приватного підприємства, і на яких працюють члени родини⁵⁰. Такі ферми виробляють більшу частину сільськогосподарських продуктів Німеччини, а закриття кожної з них означає безробіття цілої родини.

Загалом у сільському господарств Німеччини функціонує 348,5 тис. сільськогосподарських підприємств, на яких працює близько 1,1 млн. осіб⁵¹.

На сьогодні Німеччина є одним з найбільших виробників сільськогосподарської продукції у ЄС, а прибутки виробників протягом останніх п'яти років стабільно зростають (табл. 2.2).

⁴⁶ Hałasiewicz A. Rozwoj obszarow wiejskich w kontekście zroźnicowań przestrzennych w Polsce i budowania spójności terytorialnej kraju : [Електронний ресурс] / Andrzej Hałasiewicz / Rozwój obszarów wiejskich. Ekspertyza; Ministerstwo Rozwoju Regionalnego. Режим доступу : <https://www.mrr.gov.pl>.

⁴⁷ Obszary Wiejskie w Polsce / Departament Badań Regionalnych i Środowiska Głównego Urzędu Statystycznego. – Warszawa : Zakład Wydawnictw Statystycznych, 2011. – 223 s.

⁴⁸ Die deutsche Landwirtschaft Leistungen in Daten und Fakten / Berlin : Publikationsversand der Bundesregierung, 2010. – 39 p.

⁴⁹ Економіка зарубіжних країн : [навч. посібник] / За ред.: Козака Ю. Г., Ковалевського В. В., Осипова В. М. – 3-тє вид. перероб. та доп. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 544 с.

⁵⁰ Land- und Forstwirtschaft, Fischerei / Ausgewählte Zahlen der Landwirtschaftszahlung / Agrarstrukturhebung 2010/ Fachserie 3 Reihe 1 / Wiesbaden : Statistisches Bundesamt, 2012. – 116 p.

⁵¹ Agricultural statistics : Main results – 2007-08 / Eurostat Pocketbooks.–Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2009. – 126 p.

**Динаміка прибутковості сільського господарства
Німеччини у 2004-2009 рр.⁵²**

Господарський рік	Прибуток підприємств, євро	Зміна порівняно до минулого року, %
2004/05	36647	+23
2005/06	36137	-1
2006/07	41125	+13
2007/08	49844	+21
2008/09	38498	-22

Ефективність сільського господарства у німецьких виробників є дуже високою. Наприклад, за кількістю виробленої продукції тваринництва вона займає друге по ЄС місце (після Франції) – 17,95 млн. голів⁵³.

На підтримку сільського господарства Німеччини, так само, як і інших держав-членів Спільноти, не зважаючи на його продуктивність, виділяються щорічні субсидії.

При цьому частка отримуваних субсидій від загальної кількості, яка виділялась на підтримку, після кожного чергового розширення ЄС зменшувалась, однак на ефективність сільськогосподарського виробництва це вчинило незначний вплив: частка агропродукції Німеччини у загальній кількості ЄС, порівняно із 2000 р., коли субсидіювання було більшим, навіть зросла, і це при тому, що до Спільноти вступили такі потужні аграрні держави, як, наприклад, Польща (табл. 2.3).

**Валова додана вартість сільськогосподарської продукції Німеччини,
за цінами виробника та субсидіювання, млн. євро⁵⁴**

Показники	Роки	ФРН	ЄС-15	Частка ФРН у загальній кількості, %	ЄС-27	Частка ФРН у загальній кількості, %
Валова додана вартість, млн. євро	2000	13570,7	116401,5	11,7	130958,6	10,4
	2005	13000,5	112388,7	11,6	129932,8	10,0
	2008	14375,5	120692,4	11,9	142799,5	10,1
Субсидіювання, млн. євро	2000	5600,7	37462,8	15,0	38641,7	14,5
	2005	6093,0	43810,5	13,9	49295,1	12,4
	2008	6496,0	45305,2	14,3	53455,0	12,2

Загальноєвропейський підхід щодо вимог до якості продуктів харчування впливає на характер сільськогосподарського виробництва. Особливо це стосується м'яса. У Німеччині традиційно його споживають у дещо більших кількостях –

⁵² Die deutsche Landwirtschaft Leistungen in Daten und Fakten / Berlin : Publikationsversand der Bundesregierung, 2010. – 39 p.

⁵³ Там само.

⁵⁴ Там само.

95 кг на душу населення на рік, однак останнім часом споживання знизилося до 90 кг/рік⁵⁵.

Однією з причин зменшення попиту на яловичину стала низка епізоотій, серед яких епідемія коров'ячого губчатого енцефаліту, виявленого у сотень корів Великобританії, Франції, Ірландії, Швейцарії, Іспанії та Німеччини починаючи з 1986 р.⁵⁶. Дослідження показали, що внаслідок споживання м'яса хворих тварин загинуло кілька сотень людей⁵⁷.

З цієї причини, а також внаслідок пропаганди здорового харчування, німці почали вживати у більших кількостях дієтичне м'ясо, а фермери, відповідно, намагаються задовільними попит, а тому виробництво яловичини, споживання якої різко впало, зменшене на користь птахівництва.

Сільське господарство Німеччини, функціонуючи у ринкових умовах, підпадає під усі закони ринку, а отже йде боротьба за споживача, конкуренція, підвищення ефективності та продуктивності виробництва. На сьогодні у виробництві яловичини Німеччина поступається лише Франції, а щодо виробництва молока та свинини – на першому місці по ЄС⁵⁸.

У Німеччині чітко дотримуються засади, яка стала провідною у виробництві продуктів харчування: їжа повинна бути безпечною. З цією метою періодично проводиться контроль не лише продуктів, але і харчового ланцюжка. Про серйозність підходу свідчить те, що, наприклад, у 2009 році у ФРН було проведено 26923 тестів кормів для тварин на вміст в них різноманітних речовин, які перевищують гранично припустимі концентрації (тяжкі метали, діоксин тощо). Позитивний результат був лише у 0,3% тестів. З 31602 тестів на вміст у кормах антибіотиків у якості кормової добавки (що заборонено законодавством ЄС) позитивний результат був отриманий також лише у 0,3% випадків. З 37140 тестів на вміст у кормах залишків засобів захисту рослин позитивний результат отримано у 5 випадках⁵⁹. Частка Німеччини у виробництві продукції рослинництва також є дуже суттєвою (рис. 2.3).

Висока продуктивність сільськогосподарського виробництва привела до того, що вартість продуктів харчування за період з 2000 р. до 2008 р. змінилась неістотно (табл. 2.4). При чому у середньому по ЄС зросла ціна продукції рослинництва, що викликано посиленням контролю за виробництвом і якістю, а от продукція тваринництва, натомість, у середньому подешевшала.

⁵⁵ За даними НДІ харчування, фізіологічна норма споживання м'ясних продуктів (у перерахунку на чисте м'ясо) становить 83 кг на душу населення на рік.

⁵⁶ Белоконева О. Коровье бешенство. Угроза реальная или мнимая? / О. Белоконева // Наука и жизнь, 2001. – №4, С. 16-20.

⁵⁷ Commonly Asked Questions About BSE in Products Regulated by FDA's Center for Food Safety and Applied Nutrition (CFSAN) / Center for Food Safety and Applied Nutrition // U.S Food and Drug Administration. – 2004. – Sept. – P. 1-5.

⁵⁸ Agricultural statistics : Main results – 2007-08 / Eurostat Pocketbooks – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2009. – 126 p.

⁵⁹ Разумовский А. Мясо Германии: профессионализм и контроль / Антон Разумовский // Аграрное обозрение, 2011. – № 2 (24). – С. 40-48.

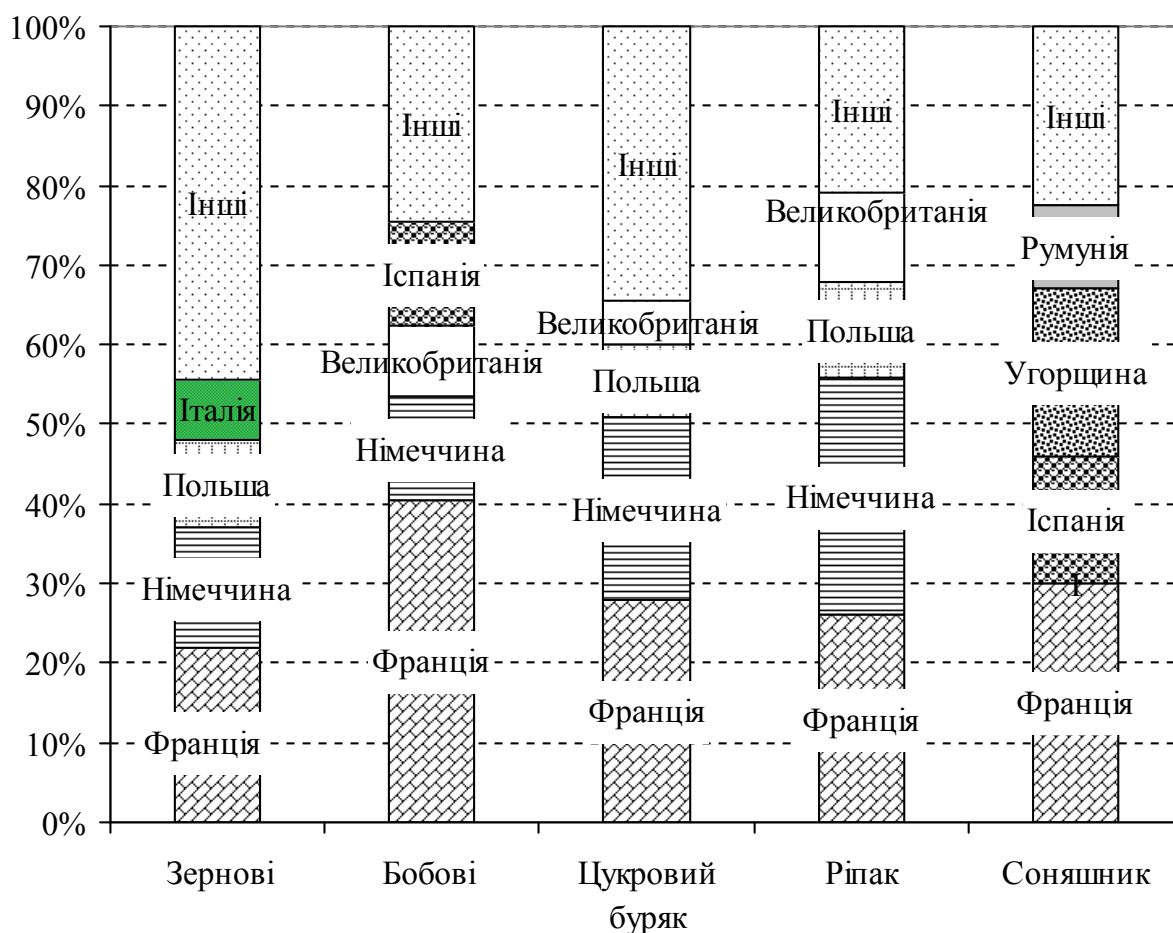


Рис. 2.3. Виробництво продукції рослинництва державами-членами ЄС у 2008 р.⁶⁰

Таблиця 2.4

Цінові індекси на продукцію рослинництва і тваринництва ЄС у 2001, 2005 та 2008 рр.⁶¹ (за базовий прийнято 2000 р.)

Показники	Роки	ЄС-27
Продукція рослинництва	2001	102,1
	2005	92,9
	2008	107,0
Продукція тваринництва	2001	103,6
	2005	91,2
	2008	97,7

На сьогодні переважна більшість аграрних господарств – це, порівняно, невеликі фермерські господарства. Середній фермер в ЄС має близько 12 га землі, 70% сімей володіють менш, ніж 5-ма гектарами. Малі розміри господарств призводять до того, що фермерам складно отримати добру ринкову ціну за свою

⁶⁰ Разумовский А. Мясо Германии: профессионализм и контроль / Антон Разумовский // Аграрное обозрение, 2011. – № 2 (24). – С. 40-48.

⁶¹ Agricultural statistics : Main results – 2007-08 / Eurostat Pocketbooks – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2009. – 126 p.

продукцію. Їх зусилля щодо поліпшення якості, а отже і підвищення ціни можуть не виправдатися на ринку. САП у все більшому ступені змушена допомагати фермерам з метою зміцнення їх позиції на переговорах з іншими агентами харчових поставок. Адже багато пунктів роздрібного продажу (супермаркети, менші магазини тощо) належать невеликій кількості підприємців, які мають велику ринкову владу.

За даними Євростату (рис. 2.4) з усіх осіб, зайнятих у виробництві та реалізації сільськогосподарської продукції власники гуртових підприємств становлять 1,3%. Однак прибутки обернено пропорційні кількості економічних агентів.

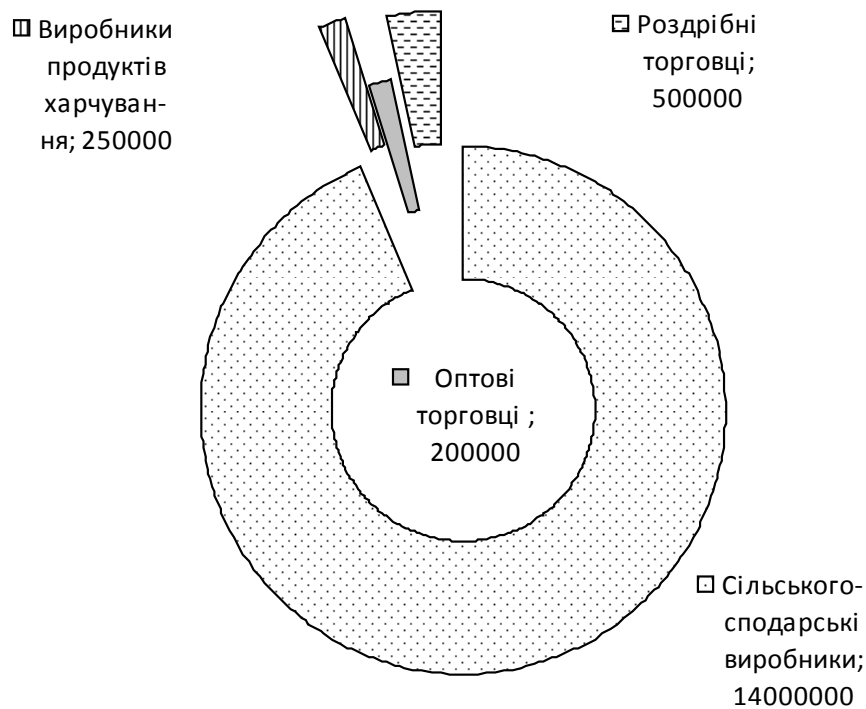


Рис. 2.4. Концентрація суб'єктів у ланцюзі постачання продуктів харчування ЄС, 2010 р.⁶²

Наприклад, у 2012 р. у Польщі 1 кг картоплі у фермера купували по 20 грошів, а продавали по 1 злотому, тобто від виробника до споживача ціна зростала на 500%⁶³.

Європейський Союз допомагає сільгоспвиробникам шляхом:

- створення організацій виробників, завдяки яким фермери можуть створювати групи і спільно продавати свої продукти, таким шляхом можуть отримати більшу ринкову силу в межах ланцюжка постачання продуктів харчування;

⁶² Dłaczego rolnicy nie zawsze są traktowani sprawiedliwie // Partnerstwo Europy i rolników. – Luksemburg : Urząd Publikacji Unii Europejskiej, 2012. – 16 s.

⁶³ Mejssner M. Polskie rolnictwo nas niewyżywi : [Електронний ресурс] / Marek Mejssner // Режим доступу : <http://biznes.onet.pl/polskie-rolnictwo-nas-nie-wyzywi,18490,5244256,news-detal>.

- інших форм співпраці, завдяки яким виробники можуть мати більшу підприємницьку силу на ринку, підвищувати свої прибутки та конкурентоспроможність;
- спеціалізованих видів продукції, наприклад органічного землеробства;
- договірних відносин у всьому ланцюжку поставок продовольства;
- створення спільних фондів і страхових програм, які дозволяють фермерам краще реагувати на нестабільність ринку і швидкі зміни цін⁶⁴.

Поряд із великою кількістю позитивних чинників, рівень життя європейських селян продовжує бути недостатнім. Тому, задля стимулювання розвитку сільських територій у ЄС ведеться постійна робота над удосконаленням системи планування, оперативного реагування, організації обміну досвідом, навчання тощо. Окрім того, йде пошук шляхів оптимізації структури управління цими процесами. Використання сучасних засобів інформації, управління ризиками та належний маркетинг сприяє підвищенню знань та купівельної спроможності фермерів. Всіляко підтримуються і міжнародні громадські організації фермерів. Одним із прикладів є створення та функціонування Європейської Мережі Сільських Територій (далі – Мережа), Європейської Мережі Евальвації Сільських Територій та інших інституцій приналежних Мережі. Досвід, який доцільно перейняти для України полягає у тому, що кожна новостворена інституція не дублює повноваження та завдання вже існуючих, а має свої певні чітко окреслені компетенції і працює у тісному контакті з іншими ланками як національної, так і загальної по ЄС, структури інституцій розвитку сільських територій⁶⁵.

Європейська Мережа Сільських Територій (European Network for Rural Development – ENRD) була створена розпорядженням Ради ЄС № 1698/2005 від 20 вересня 2005 р. з метою об'єднання у єдине ціле національних мереж розвитку сільських територій держав-членів ЄС, окремих організацій і адміністративних структур.

Потужності сільськогосподарського виробництва держав ЄС повністю забезпечують власні потреби. Досягнуто також відповідність продуктів харчування встановленим нормам. Тому, задля надання власному виробникові можливостей розвитку, з боку Європейської Комісії відбувається пошук шляхів реалізації продовольчих надлишків. При цьому політика у даній сфері повинна задовольняти мешканців Спільноти. Для оптимізації цього процесу Європейський Парламент здійснює постійний моніторинг світового ринку продуктів харчування.

Вважається, що нинішні високі темпи зростання світових цін на продовольство викликані фінансовими спекуляціями на сільськогосподарських ринках збуту. Тому було прийняте рішення дослідити ситуацію щодо ставлення громадян ЄС до проблеми продовольчої безпеки як всередині Спільноти, так і поза її межами.

⁶⁴ Wspólna polityka rolna: Partnerstwo Europy i rolników / Dyrekcja Generalna ds. Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich ; Komisja Europejska. – Luksemburg : Urząd Publikacji Unii Europejskiej, 2012. – 16 s.

⁶⁵ Куліш І. М. Функціонування Європейської мережі сільських територій: досвід для України / І. М. Куліш // Організаційно-економічні та правові проблеми розвитку сільського господарства та сільських територій : збірник наукових доповідей та статей. Ювіл. видання / За ред. проф. Ю. Губені та проф. С. Матковського. – Львів : Видавництво НВФ ТзОВ “Українські технології”, 2012. – С. 441-448.

Для вивчення громадської думки Європи з цього приводу було проведене масштабне опитування громадян держав-членів ЄС. Респондентам було запропоновано відповісти на кілька запитань, які характеризують ставлення до політики продовольчої безпеки Європейського Союзу⁶⁶.

Переважає більшість європейців (95%) вважає, що харчові продукти повинні бути доступні споживачам за розумними цінами і в той же час повинні забезпечувати гідний рівень життя для фермерів. Лише 4% респондентів “не згодні” з такою пропозицією, 1% не дали відповіді.

Крім того, більш ніж дев'ять з десяти осіб (92%) вважають, що ЄС повинен забезпечити продовольчу безпеку своїм громадянам шляхом підтримки сільськогосподарського виробництва ЄС. 6% не погодилися і 2% не висловились. Більше чотири п'ятих опитаних (86%) вважають, що ЄС повинен брати участь у боротьбі із нестачею продовольства, яка є причиною бунтів і соціальних рухів в ряді країн, що розвиваються. Кожний десятий респондент має протилежну думку, а 4% не висловились. 86% європейців підтримують пропозицію, в якій говориться, що ЄС повинен взяти участь в ініціативі створення глобальної системи зберігання продуктів харчування, яка забезпечить запаси продовольства для людей і боротьбу проти спекулятивних ціна на продукти харчування. Як і в попередньому випадку, і тут 10% респондентів виступають проти, а 4% не відповіли на це питання.

Навіть, якщо переважна більшість респондентів згодні з тим, що продукти харчування повинні бути доступними для споживачів за розумними цінами, котрі в той самий час повинні забезпечити гідний рівень життя фермерів (ЄС-27 95%), детальний аналіз відповідей показує деякі варіації в інтенсивності такої думки, в залежності від країни. Найрішучіше цю думку підтримують особи опитані на Кіпрі (93% відповіді “повністю погоджуюсь”), Словенія (85%), Німеччина (83%), Болгарії та Швеції (82% в обох країнах). Протилежна ситуація має місце в Португалії (48% респондентів “повністю погоджуюсь”), в Італії (53%), Ірландії (58%). Думки тут дещо стриманіші, незважаючи на те, що загальний результат показує підтримку більшості. Дійсно, ми бачимо, що у всіх країнах, принаймні, 90% респондентів, виловились на користь такої пропозиції.

Радикальна позиція Республіки Кіпр пояснюється тим, що вона входить до трьох держав-членів Спільноти, де ріст ціна на продукцію рослинництва та тваринництва зросли найбільше (дві решта держави – це Великобританія та Литва), при чому, хоча ціна на м'ясо у середньому по ЄС знизилась, у цих державах вона зросла⁶⁷.

Зростання цін на продукти харчування викликає занепокоєння Європейської Комісії, адже протягом останніх трьох років (2010-2012) у окремих регіонах спостерігається їх стабільне зростання. Наприклад, у Польщі істотно зросла ціна на зернові, яку пояснюють несприятливими погодними умовами, через що у 2012 р. злаків було зібрано на 10 відсотків менше, ніж у попередній час. Порівняльні

⁶⁶ Kryzys i bezpieczeństwo żywnościowe : EUROBAROMETR 75.2 / TNS Opinion & Social Avenue / Herrmann Debroux, 401160 Bruksela Belgia, 2011. – 82 s.

⁶⁷ Agricultural statistics : Main results – 2007-08 / Eurostat Pocketbooks – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2009. – 126 p.

ціни окремих продуктів харчування за відповідний період 2010-2012 рр. наведені у табл. 2.5.

Таблиця 2.5

**Ціни на окремі продукти харчування у магазинах Польщі
у 2010-2012 рр., польських злотих⁶⁸**

Продукти	Серпень 2010 р.	Серпень 2011 р.	Серпень 2012 р.	Зміна 2012 р. до 2010 р., %
Хліб пшенично-житній, 0,5 кг	1,92	2,18	2,2	+13
М'ясо волове без кості, кг	25,06	27,69	30,59	+23
Кури патрані, кг	7,05	7,43	8,01	+12
Шинка свиняча, кг	19,25	20,73	20,79	+8
Ковбаса "Торунська", кг	11,95	12,88	13,9	+15
Молоко 3,5%, літр	2,6	2,6	2,67	+2
Яйце куряче, шт.	0,45	0,46	0,57	+27
Ціна споживчого кошика⁶⁹	68,28	73,99	78,91	+16

З твердженням, що ЄС повинен забезпечити продовольчу безпеку для своїх громадян шляхом підтримки сільського господарства Спільноти (ЄС-27 92%) згодні переважна більшість респондентів у всіх країнах-членах ЄС, однак найменшу кількість схвальних голосів воно отримало у Данії (79%). Докладний аналіз відповідей показує, що ця пропозиція вважається найкращою на Кіпр (91% респондентів "повністю згоден"), у Словенії – 81% і Болгарії – 80%. У інших країнах населення менш оптимістичне, а погляди стриманіші: у Португалії – 45% відповідей "повністю згоден", Італії – 47%, Данії – 48%, Польщі – 49%.

Більш ніж три чверті опитаних у всіх країнах ЄС вважають, що участь Спільноти у боротьбі із загрозою нестачі продовольства, яка стала причиною масових заворушень і соціальних рухів у кількох країнах, що розвиваються (EU27 86%) є бажаним. Однак, прихильність до цієї думки трохи менша, ніж до перших двох пропозицій: кіпріоти здебільшого рішуче погодилися на те, щоб ЄС брав участь у боротьбі з нестачею продовольства (86%), далі йдуть респонденти зі Швеції (67%), Словенії (63%) та Греції (61%). Тим часом, менш, ніж чотири в десяти респондентів "за" у Чеській Республіці (37%), Великобританії та Італії – по 39%⁷⁰.

Участь ЄС в ініціативі створення глобальної системи зберігання продуктів харчування, яка забезпечить запаси продовольства для людей і боротьбу проти спекулятивних цін на продукти харчування отримала підтримку перш за все від Словенії (97%), Кіпру (96%) і Мальти та Словаччини (по 94% для кожної з цих країн). Тим не менш, це твердження, хоча і підтримане переважною більшістю, отримало дещо менше голосів, ніж перші дві пропозиції. Тобто 81% респондентів на Кіпрі, 73% в Словенії, 65% в Болгарії і по 61% в Румунії та Мальті "повністю згодні" з тим, щоб ЄС ініціював створення глобальної системи зберігання

⁶⁸ Skomra Sł. Chleb, kielbasa, mięso. Wszystko drożeje / Sławomir Skomra // Gazeta Lublin, 2012. – 5 list. – S. 3.

⁶⁹ Під споживчим кошиком мається на увазі сума разової закупівлі перерахованих продуктів.

⁷⁰ Kuzys i bezpieczeństwo żywnościowe : EUROBAROMETR 75.2 / TNS Opinion & Social Avenue Herrmann Debroux, 401160. – Bruksela, Belgia, 2011. – 82 s.

продуктів харчування. Однак цю пропозицію підтримує лише 37% респондентів з Великобританії, 40% Італії, 44% в Португалії і 45% з Польщі⁷¹.

Аналіз відповідей на чотири запитання, які стосуються продовольчої безпеки не показує критичних відмінностей у відповідях. Чітко видно дуже широкий консенсус у цьому питанні. Всі згодні з необхідністю забезпечення продовольчої безпеки для усіх, з одночасним захистом сільськогосподарського виробництва.

З огляду на глобалізацію, важливим є підхід мешканців ЄС до стану продовольчої безпеки у інших регіонах світу. Зокрема, проблемі росту ціна на продукти харчування і підтримку країн, які розвиваються.

За несприятливих економічних умов, проблема підвищення цін на продовольство стає критичною.

Трохи більше третини європейців (34%) вважають, що підтримка сільського господарства в країнах, що розвиваються була б найефективнішим способом, щоб уникнути зростання цін на продукти харчування. Трохи більше (32%) вибирає запровадження на глобальному рівні механізмів для координації і запобігання надмірним спекуляціям.

Нарешті, чверть висловлюється на користь надання новим європейським органам влади, відповідальним за фінансове регулювання більших повноважень, що дозволить запобігати надмірним спекуляціям.

Настрої населення у державах-членах суттєво відмінні між собою. Так респонденти з країн з-поза меж Євросоюзу набагато сильніше переконані, що підтримка сільського господарства в країнах, що розвиваються (середнє по ЄС-27 – 34%) була б ефективним інструментом у боротьбі із зростанням цін на продовольства, ніж люди, що живуть в Євросоюзі (відповідно 45% і 29%). Ця діяльність визнана найефективнішою респондентами з 15 держав-членів, у тому числі Великобританії (58%), Латвії (52%), Швеції (51%) і Данії (49%). З іншого боку, тільки 16% респондентів зі Словаччини, 17% з Австрії і 18% Кіпру дало позитивну відповідь.

Щодо запровадження на глобальному рівні механізмів координації та запобігання надмірним спекуляціям (середнє по ЄС-27 значення 32%), відмінність між територіями: в Євросоюзі 35% респондентів – “за”, порівняно з 24% поза Євросоюзом.

У 10 державах-членах, згадана діяльність вважається найбільш ефективною: на Кіпрі - 44%, Іспанія – 41%, а в Італії, Греції та Словаччині по 39% у кожній з цих країн. З іншого боку, до цієї групи (“за”) долучились лише 15% суб’єктів на Мальті і по 19% у Великобританії та Ірландії. Ідея надання новим європейським органам влади, відповідальних за фінансове регулювання більше повноважень щодо запобігання надмірній спекуляції (середнє по ЄС-27 – 25%), здалася, найбільш ефективною мешканцям Австрії – 39%, Угорщини – 35% і Литви – 33%. Ця пропозиція також мала велику підтримку в Словаччині – 38% і Італії – 37%. Найменше респондентів “за” було у Великобританії – 13%, Данії – 14% і Латвії – 15%⁷².

⁷¹ Kryzys i bezpieczeństwo żywnościowe : EUROBAROMETR 75.2 / TNS Opinion & Social Avenue Herrmann Debroux, 401160 Bruksela Belgia, 2011. – 82 s.

⁷² Там само.

Розбіжності у окремих категоріях опитуваних за даною проблемою досить вузькі. Однак можна зробити наступні висновки.

Жінки дещо частіше ніж чоловіки (33% і 30% відповідно) вибирали запровадження на глобальному рівні механізмів координування і запобігання надмірній спекуляції. Натомість респонденти вікової категорії 15-24 роки найчастіше – 41%, порівняно із 32% осіб у віці від 40 до 54 років обирають підтримку сільського господарства у державах, які розвиваються. З іншого боку найменше осіб з вікової категорії 15-24 роки (23%) погоджуються із підтримкою впровадження на глобальному рівні механізмів координування і запобігання надмірним спекуляціям, для вікової категорії 25-54 роки цей відсоток становить 26%. Молодь також неохоча до надання новим європейським органам влади, відповідальними за фінанси, більших повноважень щодо запобігання надмірним спекуляціям, серед осіб старшого віку таких 26%.

Опитуваних, які вважають, що Євро дозволило нівелювати результати кризи 31%, порівняно із 23% осіб, які не вірять у нівелюючу діяльність і вважають, що надання новим європейським органам влади, відповідальним за фінанси, більших повноважень щодо запобігання надмірним спекуляціям – є найефективнішим способом у боротьбі із зростаючими цінами на харчові продукти. Думають так 36% респондентів, котрі вважають, що розвиток почнеться у найближчий час (порівняно із 22% осіб, які стверджують, що криза буде тривати багато років).

Нарешті 40% осіб, котрі були проти введення податків на фінансові транзакції при цьому висловились за підтримку сільського господарства у державах, які розвиваються (за введення податку було 32% опитаних).

Такий підхід підтримують 38% респондентів, які почувались би краще захищеними, якби їх держава прийняла дані рішення і застосовувала їх сама, на відміну від 32% осіб, які хотіли б, щоб такі дії проводились скоординовано з іншими державами-членами⁷³.

Таким чином, значна частина європейців висловлює бажання, щоб на рівні ЄС одним з найважливіших пріоритетів була боротьба з підвищенням цін на продукти харчування. При цьому думки щодо того, як саме має здійснюватись дана діяльність кардинально відмінні між собою. Перш за усе слід підтримувати сільського господарства у державах, які розвиваються (34%), а потім запроваджувати на глобальному рівні механізмів координування та запобігання надмірним спекуляціям (32%).

Однак величезна кількість респондентів вважає, що ЄС повинен брати участь у боротьбі з голодом та нестачею їжі, які були причинами бунтів та суспільних рухів у кількох державах, які розвиваються. Чисельна група європейських обивателів дотримується погляду, що ЄС повинен ініціювати створення світової системи зберігання продуктів харчування, які гарантуватимуть запаси їжі для людей і боротьбу з спекулюванням цінами на продукти харчування.

Таким чином, на сьогодні відбувається активний пошук шляхів задоволення продовольчих потреб населення ЄС. Основні акценти робляться на піднесенні рівня життя селян, який продовжує бути нижчим, ніж у мешканців міст, і

⁷³ Kryzys i bezpieczeństwo żywnościowe : EUROBAROMETR 75.2 / TNS Opinion & Social Avenue Herrmann Debroux, 401160 Bruksela Belgia, 2011. – 82 s.

розвиток сільських територій. При цьому якість продуктів харчування має відповідати високим вимогам європейських стандартів, а їх кількість бути доступною для усіх верств населення. Для вирішення вказаних проблем Європейська Комісія намагається розширити ринки збуту сільськогосподарської продукції за рахунок запровадження на глобальному рівні механізмів координування та запобігання спекуляціям продуктами харчування, надання більших повноважень спеціальним інституціям, підтримки сільськогосподарського виробництва у країнах, які розвиваються. Усі ці заходи орієнтовані не лише на розширення ринків збуту та надання можливості сільськогосподарським виробникам нарощувати власні виробничі потужності, але і на збільшення економічного впливу ЄС у світі.

2.3. Розвиток сільських територій України в контексті стандартів продовольчої безпеки ЄС

Необхідність забезпечення продовольчої безпеки України вимагає підтримання відповідного рівня продовольчого самозабезпечення, що передбачає використання державної підтримки вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції та вжиття заходів контролю з метою захисту власних виробників від нечесної іноземної конкуренції. Надійність забезпечення продовольчої безпеки полягає як у достатньому самозабезпеченні продуктами харчування, так і в наявності коштів для їх імпорту в необхідних обсягах за умов мінімальної потенційної вразливості продовольчого забезпечення населення в разі виникнення ускладнень з імпортом продовольства (відсутність валюти, зростання цін, ембарго тощо)⁷⁴.

Правовою основою забезпечення продовольчої безпеки нашої держави є Конституція України⁷⁵, Закони України “Про основи національної безпеки України”⁷⁶ (редакція від 13.10.2012 р.), “Про прожитковий мінімум”⁷⁷ (редакція від 22.05.2008 р.), “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року”⁷⁸, “Про державну підтримку сільського господарства України”⁷⁹ (редакція від 03.08.2012 р.), “Про зерно та ринок зерна в Україні”⁸⁰ (редакція від

⁷⁴ Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько : Монографія. – К. : НІСД, 1997. – 144 с.

⁷⁵ Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996. – № 30. – Ст. 141.

⁷⁶ Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003. – № 39. – Ст. 351.

⁷⁷ Про прожитковий мінімум : Закон України від 15.07.1999 № 966-XIV / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999. – № 38. – Ст. 348.

⁷⁸ Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року : Закон України від 18.10.2005 № 2982-IV / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006. – № 1. – Ст. 17.

⁷⁹ Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004. – № 49. – Ст. 527.

⁸⁰ Про зерно та ринок зерна в Україні : Закон України від 04.07.2002 № 37-IV / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002. – № 35. – Ст. 258.

03.04.2009 р.), “Про молоко та молочні продукти”⁸¹ (редакція від 07.06.2010 р.), “Про державний матеріальний резерв”⁸² (редакція від 30.07.2010 р.), “Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту”⁸³ (редакція від 03.08.2012 р.), “Про безпечність та якість харчових продуктів”⁸⁴ (редакція від 04.11.2012 р.), “Про дитяче харчування”⁸⁵ (редакція від 06.01.2011 р.), “Про стандартизацію”⁸⁶ (редакція від 30.07.2010 р.), “Про підтвердження відповідності”⁸⁷ (редакція від 04.11.2012 р.), “Про захист прав споживачів”⁸⁸ (редакція від 19.11.2012 р.), “Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення”⁸⁹ (редакція від 04.11.2012 р.), “Про ветеринарну медицину”⁹⁰ (редакція від 06.12.2012 р.), “Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них”⁹¹ (редакція від 15.10.2010 р.), “Про насіння та садивний матеріал”⁹² (редакція від 03.12.2012 р.) інші закони, міжнародні договори України, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, та інші нормативно-правові акти.

На сьогодні в Україні немає профільного закону “Про продовольчу безпеку”, який би визначав правові, економічні, соціальні, екологічні та організаційні засади державної політики в сфері формування продовольчої безпеки України як складової національної безпеки держави. Тому нормативно-правовий аспект продовольчої безпеки лише частково прописаний у чинному законодавстві. Зокрема, відсутня дефініція терміну “продовольча безпека”, а також немає нормативно-правового визначення продовольчого забезпечення населення.

Закон України “Про основи національної безпеки” визначає, що критичний стан з продовольчим забезпеченням населення є загрозою національним інтересам і національній безпеці України у економічній сфері, а забезпечення

⁸¹ Про молоко та молочні продукти : Закон України від 24.06.2004 № 1870-IV / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004. – № 47. – Ст. 513.

⁸² Про державний матеріальний резерв : Закон України від 24.01.1997 № 51/97-ВР / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997. – № 13. – Ст. 112.

⁸³ Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту : Закон від 22.12.1998 № 330-XIV / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999. – № 9-10. – Ст. 65.

⁸⁴ Про безпечність та якість харчових продуктів : Закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998. – № 19. – Ст. 98.

⁸⁵ Про дитяче харчування : Закон України від 14.09.2006 № 142-V / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006. – № 44. – Ст. 433.

⁸⁶ Про стандартизацію : Закон України від 17.05.2001 № 2408-III / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001. – № 31. – Ст. 145.

⁸⁷ Про підтвердження відповідності : Закон України від 17.05.2001 № 2406-III / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001. – № 32. – Ст. 169.

⁸⁸ Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII / Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991. – № 30. – Ст. 379.

⁸⁹ Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24.02.1994 № 4004-XII / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994. – № 27. – Ст. 218.

⁹⁰ Про ветеринарну медицину : Закон України від 24.02.1994 № 4004-XII / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994. – № 27. – Ст. 218.

⁹¹ Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них : Закон України від 06.02.2003 № 486-IV / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003. – № 15. – Ст. 107.

⁹² Про насіння та садивний матеріал : Закон України від 26.12.2002 № 411-IV / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003. – № 13. – Ст. 92.

продовольчої безпеки належить до основних напрямів державної політики з питань національної безпеки. Місце продовольчої безпеки в системі забезпечення національної безпеки держави наведено на рис. 2.5.

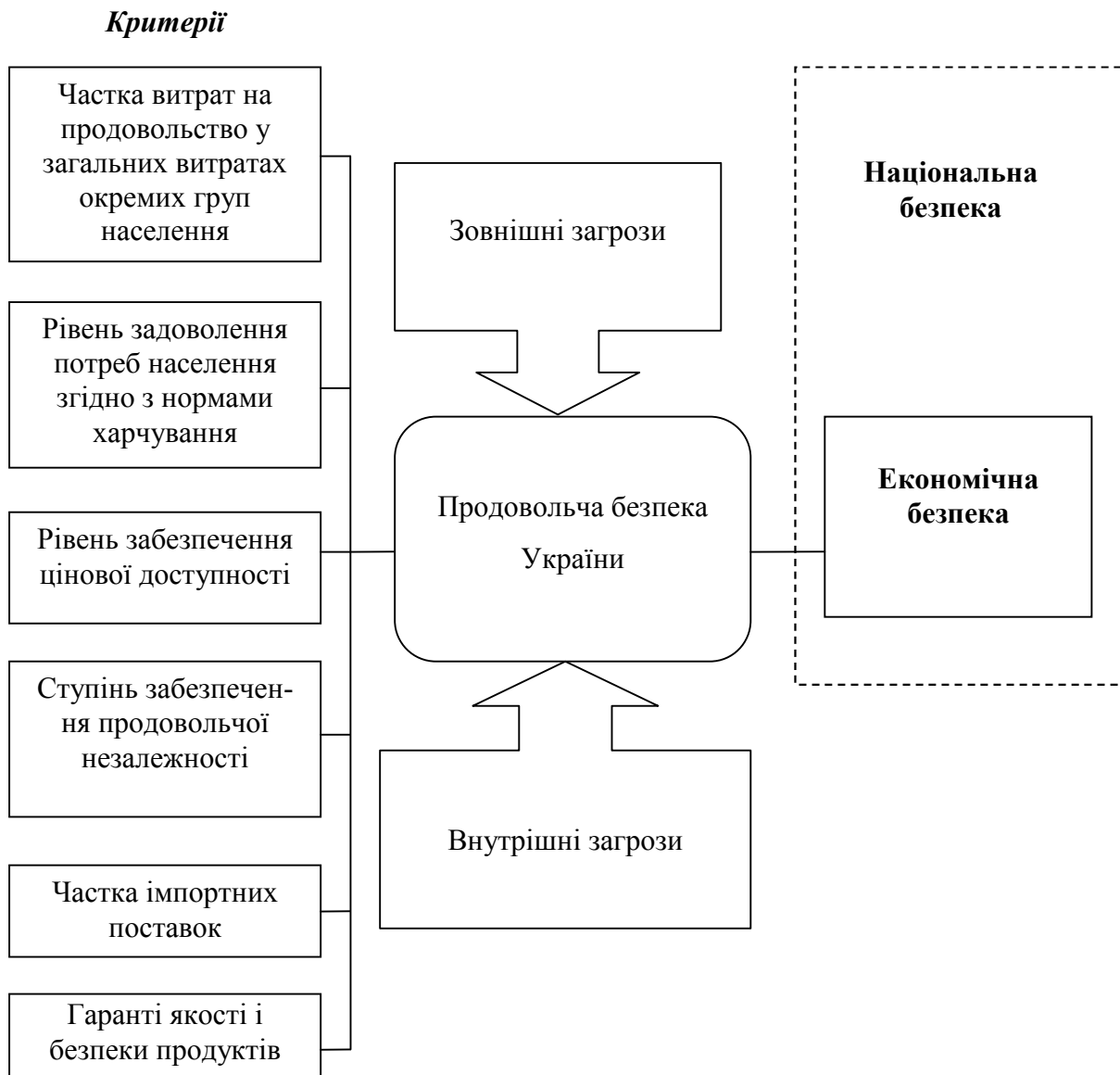


Рис. 2.5. Продовольча безпека в системі забезпечення національної безпеки держави⁹³

Україна намагається втілювати на вітчизняних територіях загальноєвропейські норми щодо якості продуктів харчування. Адже безпечне продовольство на сьогодні вже стало проблемою в усіх державах світу. Для України, з огляду на необхідність реформування запроваджених у радянський час методів ведення сільського господарства, а також з різноманітних соціально-економічних, соціологічних та низки інших причин, ця проблема є надзвичайно актуальною.

⁹³ Руликівський В. П. Роль та місце продовольчої безпеки в системі забезпечення національної безпеки України : [Електронний ресурс] / В. П. Руликівський // Державне управління: теорія і практика : Електрон. фах. журн. – 2007. – № 2. – Режим доступу : www.nbu.gov.ua/e-journals/.../index.html.

З 1 вересня 2005 р. Міжнародною організацією зі стандартизації було запроваджено стандарт ISO 22000, який об'єднує принципи аналізу небезпечних факторів і визначає положення системи менеджменту харчової безпеки – вимоги до світових виробників продуктів харчування. Метою запровадження стандарту ISO 22000 є виготовлення безпечних продуктів харчування в системі “від лану – до столу”, починаючи від заготівельників кормів, первинної обробки сировини, безпосередніх виробників харчових продуктів, включаючи підприємства - виробників пакувальних матеріалів, харчових добавок тощо. Потребою запровадження відповідного стандарту якості стало збільшення випадків захворювань унаслідок харчових отруєнь серед населення. У країнах ЄС цей стандарт є обов'язковим для учасників харчового ринку. На жаль, в Україні стандарт ISO 22000 не є обов'язковим для виконання підприємствами агропромислового комплексу (АПК) та харчової промисловості⁹⁴.

На сьогодні в Україні діє кілька стандартів:

- Національний стандарт України ДСТУ ISO 22000:2007⁹⁵ (чинний з 01.08.2007 р.);
- технічний стандарт ДСТУ 4161-2003⁹⁶ (чинний з 01.08.2003 р.).

Останні тенденції в економіці України вказують на необхідність здійснення кардинальних кроків щодо гармонізації вітчизняного законодавства у сфері виробництва продуктів харчування з європейським. Система державних стандартів, які ще й досі застосовуються в Україні, була розроблена для реалізації завдань в умовах планової економіки і не може використовуватися відповідно до принципів ринкової економіки, оскільки саме стандарти продовольчої безпеки є обов'язковими, а стандарти якості приймаються добровільно. Існуючі Держстандарте обмежують можливість споживчого ринку, а також гальмують запровадження новітніх технологій харчування. Система держстандартів не може швидко реагувати на появу нових ризиків, які можуть спричинити реальну загрозу продовольчій безпеці. Тому запровадження обов'язковості виконання міжнародного стандарту ISO 22000 з урахуванням членства України в СОТ, що передбачено Законом України “Про ратифікацію протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі” від 10 квітня 2008 р. № 250⁹⁷, повинно стати першочерговим кроком держави на шляху до побудови нової системи управління якістю серед вітчизняних підприємств харчової промисловості та підприємств АПК, оскільки перед Україною в сучасних умовах виникає сприятлива можливість виходу на світові продовольчі ринки, яка залежить від спроможності вітчизняних аграрних

⁹⁴ Гребенюк М. Міжнародно-правовий досвід забезпечення продовольчої безпеки / Максим Гребенюк – Право України, 2010. – № 2. – С. 165-173.

⁹⁵ Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга : наказ Держспоживстандарту України від 2 квітня 2007 р. № 72 : [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://www.ukrindnc.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=412&Itemid=54.

⁹⁶ Системи управління безпечністю харчових продуктів : вимоги ДСТУ 4161-2003 : Національний стандарт України. – К. : ДП “УкрНДНЦ”, 2003. – 13 с.

⁹⁷ Про ратифікацію протоколу про вступ України до СОТ : Закон України від 10 квітня 2008 р. № 250 // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 23. – Ст. 213.

підприємств забезпечити відповідно до міжнародних стандартів якості і безпеки продуктів харчування та продовольчої сировини⁹⁸.

У 2006 р. був затверджений План невідкладних заходів щодо подолання кризових явищ в економіці та соціальній сфері, у якому (п. 18) зазначається, що рівень забезпечення продовольчої безпеки держави є низьким, а тому необхідно формувати державні продовольчі запаси для стабілізації внутрішнього ринку. Окрім того даним розпорядженням було заплановане вирішення питання щодо запровадження Російською Федерацією заборони на ввезення м'ясо-молочної продукції з території України шляхом приведення якості м'ясо-молочної продукції вітчизняного виробництва у відповідність із міжнародними ветеринарно-санітарними стандартами⁹⁹.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України “Про затвердження плану заходів із зменшення негативного сальдо у зовнішній торгівлі” від 26 листопада 2011 р. № 1074-р передбачається запровадження системи диференціації компенсаційних виплат з Державного бюджету України виробникам за умови підвищення якості вітчизняної сільськогосподарської продукції (п. 5)¹⁰⁰. Сальдо у зовнішній торгівлі сільськогосподарськими продуктами харчування українського виробника стабільно додатне, починаючи з 2004 р. (рис. 2.6).

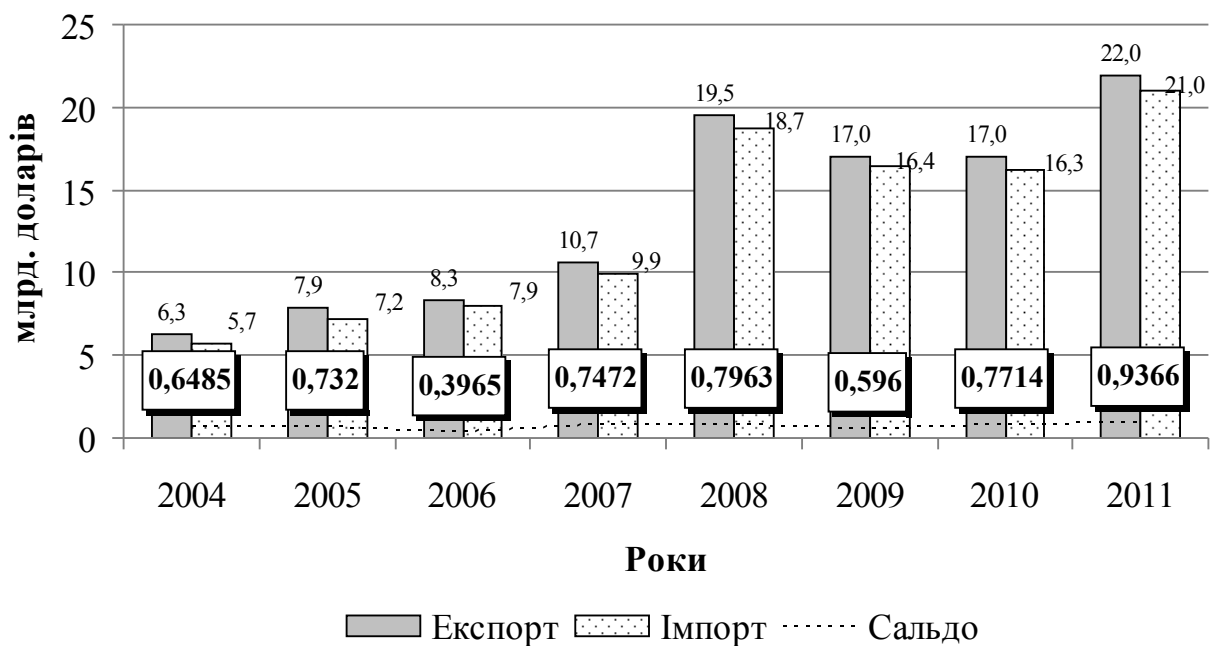


Рис. 2.6. Вартість і сальдо закордонної торгівлі України сільськогосподарськими продовольчими товарами у 2004-2011 рр.¹⁰¹

⁹⁸ Гребенюк М. Міжнародно-правовий досвід забезпечення продовольчої безпеки / Максим Гребенюк // Право України, 2010. – № 2. – С. 165-173.

⁹⁹ Про затвердження Плану невідкладних заходів щодо подолання кризових явищ в економіці та соціальній : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.08.2006 № 478-р // Урядовий кур'єр, 2006. – № 169.

¹⁰⁰ Про затвердження плану заходів з подолання негативного сальдо у зовнішній торгівлі : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 № 1074-р // Урядовий кур'єр, 2011. – № 202.

¹⁰¹ Розрахунки на підставі матеріалів Державної служби статистики України.

Слід зауважити, що загальне сальдо закордонної торгівлі товарами по Україні у цей самий період є стабільно від'ємним (додаток П). З вищенаведеної діаграми видно, що незважаючи на загальнодержавні тенденції, вітчизняне сільськогосподарське виробництво продуктами харчування поступово розвивається.

При цьому спостерігаються обґрунтовані диспропорції щодо окремих видів сільськогосподарської продовольчої продукції не традиційних для виробництва в Україні, до них, зокрема, належить чай, кава, прянощі тощо (рис. 2.7).

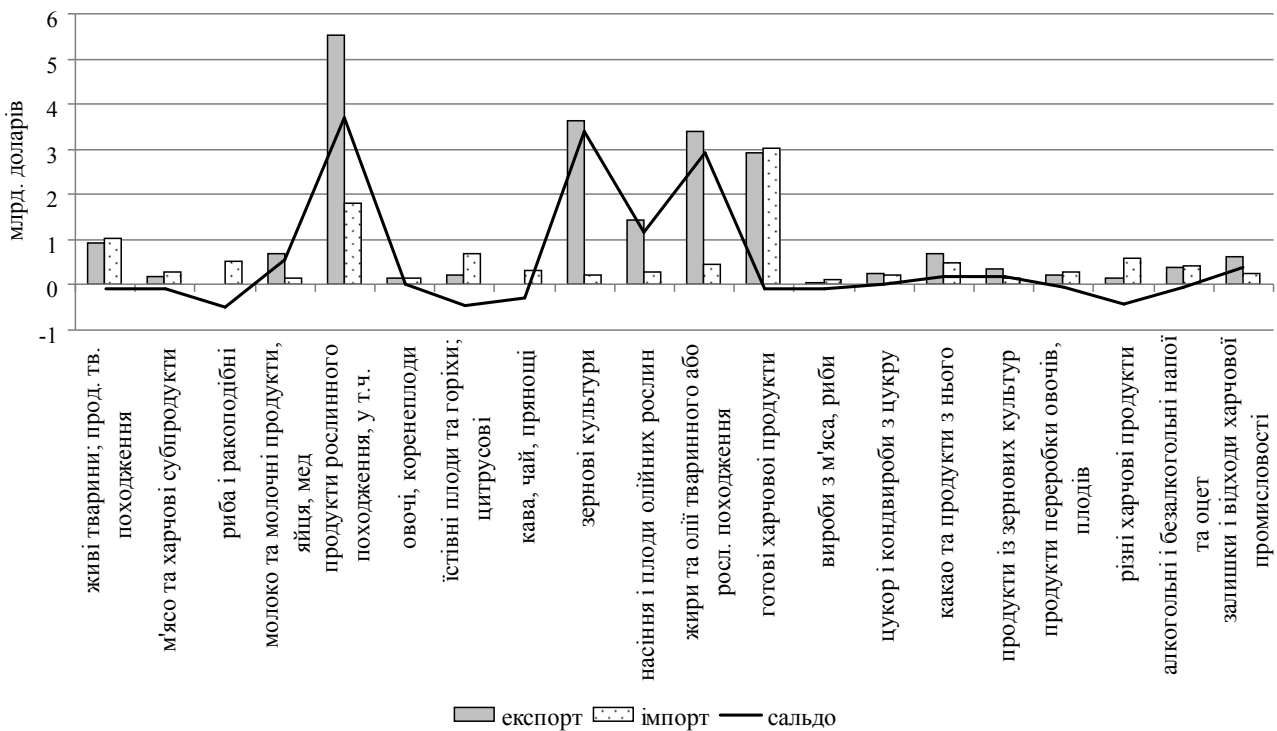
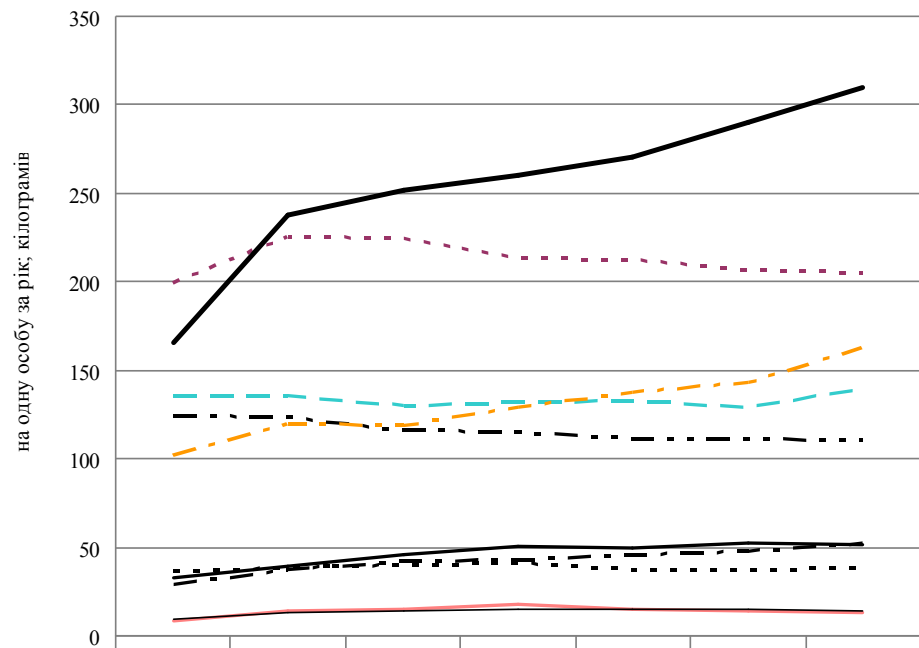


Рис. 2.7. Вартість і сальдо закордонної торгівлі України окремими видами сільськогосподарських товарів у 2011 р.¹⁰²

Загалом, станом на початок 2012 р. у сільськогосподарському виробництві (рослинництві і тваринництві) України спостерігається стабільна тенденція зростання (додаток Р). Зростають також фонди споживання більшості продуктів харчування населенням України (додаток С).

Водночас, змінюється структура споживання основних продуктів харчування населенням України – зросла кількість на одну особу на рік. Споживання окремих продуктів, наприклад, яєць, баштанних та овочів, риби та рибних продуктів у 2011 р., порівняно із 2000 р. збільшилось майже у два рази, при цьому населенням споживається менше хліба та хлібних продуктів (рис. 2.8).

¹⁰² Розрахунки на підставі матеріалів Державної служби статистики України.



	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011
— М'ясо та м'ясопродукти	32,8	39,1	45,7	50,6	49,7	52	51,2
- - - Молоко та молочні продукти	199,1	225,6	224,6	213,8	212,4	206,4	204,9
— Яйця (шт.)	166	238	252	260	270	290	310
- - - Хлібні продукти	124,9	123,5	115,9	115,4	111,7	111,3	110,4
- - - Картопля	135,4	135,6	130,4	131,8	133	128,9	139,3
- - - Овочі та баштанні продовольчі культури	101,7	120,2	118,4	129,2	137,1	143,5	162,8
- - - Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	29,3	37,1	42,1	43,5	45,6	48	52,6
— Риба та рибні продукти	8,4	14,4	15,3	17,5	15,1	14,5	13,4
- - - Цукор	36,8	38,1	40	40,9	37,9	37,1	38,5
— Олія	9,4	13,5	14,3	15	15,4	14,8	13,7

Рис. 2.8. Споживання основних продуктів харчування населенням України у 2000-2011 рр.¹⁰³

Незважаючи на певні покращення у продовольчому забезпеченні населення, воно на сьогодні не відповідає світовим нормам. Український науково-дослідний інститут харчування рекомендує як раціональну норму душевого споживання м'яса, включаючи м'ясопродукти, 83 кг на рік. За фактичного споживання у 2011 р. 51,2 кг м'яса та м'ясопродуктів, згадана норма досягається лише на 62%, тобто дефіцит продовольчого споживання м'яса становить 28% на одну особу на рік. А за нормами ЄС (параграф 2.2), дефіцит продовольчого споживання м'яса – 43,1%.

Аграрна політика України не передбачає зменшення земель сільськогосподарського призначення, як це відбувається у ЄС, однак статистичні дані свідчать, що згадані площі поступово зменшуються, здебільшого за рахунок збільшення площі лісів та лісовкритих, а також забудованих земель (табл. 2.6).

¹⁰³ Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України : Статистичний збірник / За редакцією Н. С. Власенко. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – 54 с.

Земля в Україні

Показники	Станом на 1 січня			Зміна площі (+/-), тис. га
	2009 р., тис. га ¹⁰⁴	2010 р., тис. га ¹⁰⁵	2011 р., тис. га ¹⁰⁶	
Усього земель	60354,8	60354,8	60354,8	0,0
<i>у тому числі:</i>				
землі сільськогосподарського призначення	42845	42813,7	42791,8	-53,0
ліси та лісовкриті площі	10570	10591,9	10601,1	31,0
забудовані землі	2489,0	2499,1	2512,5	23,5
землі під водою	2422,5	2423,2	2423,5	1,0
відкриті заболочені землі	978,0	979,4	979,9	1,9
інші землі	1050,4	1047,5	1046,0	-4,4

Відмінності щодо аграрної політики присутні і у інших сферах. Нормативи, щодо вмісту у продуктах харчування окремих речовин, які впливають на показники безпеки продовольства (норми максимально-припустимих рівнів (далі – МПР) показників безпеки харчових продуктів: кількість токсичних елементів, мікотоксинів, мікробіологічних показників для всіх харчових продуктів та продовольчої сировини, для продукції тваринного походження, вміст гормональних препаратів, антибіотиків та гістаміну, нітратів, харчових добавок (консервантів, антиоксидантів, стабілізаторів) у м'ясі, молоці, рибі та продуктах з них), котрими сьогодні користуються в Україні, регламентуються документом “Медиико-биологические требования и санитарные нормы качества продовольственного сырья и пищевых продуктов” (МБТ СН 5061-89), який був розроблений у 80-х роках минулого століття і з часу введення у дію у 1989 р. лише один раз був доповнений – у 1991 р.¹⁰⁷ Зрозуміло, що за 20 років у світі відбулися зміни і щодо методів дослідження, і щодо кількісних показників та іншого, тому дані норми необхідно переглянути з точки зору їх відповідності вимогам світового рівня.

Не відповідає світовим вимогам і маркування продукції на вміст ГМО, що робить вітчизняну сільськогосподарську харчову продукцію неконкурентоспроможною на світовому ринку.

Окрім того в Україні спостерігаються негативні тенденції, які викликані зростанням протягом останніх років цін на енергоносії, наприклад, у 2011 р. у % до 2010 р. зросла ціна на:

- бензин – 138,8%;
- дизельне пальне – 143,7%;

¹⁰⁴ Статистичний збірник “Регіони України” 2009 / За ред. О. Г. Осауленка / у 2-х ч. Ч. 1 / Державна служба статистики України. – К. : Державна служба статистики України, 2009. – 368 с.

¹⁰⁵ Статистичний збірник “Регіони України” 2010 / За ред. О. Г. Осауленка / у 2-х ч. Ч. 1 / Державна служба статистики України. – К. : Державна служба статистики України, 2010. – 368 с.

¹⁰⁶ Статистичний збірник “Регіони України” 2011 / За ред. О. Г. Осауленка / у 2-х ч. Ч. 1 / Державна служба статистики України. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – 358 с.

¹⁰⁷ МБТ 5061-89 Медиико-биологические требования и санитарные нормы качества продовольственного сырья и пищевых продуктов // Перелік чинних в Україні нормативних документів у галузі будівництва та промисловості будівельних матеріалів станом на 1 січня 2012 року/ За ред. к.т.н. Власюка Т. І. –К. : вид-во НВВПП “Інтерукраїна-софт”, 2012. – 263 с.

- мазут паливний – 121,1%;
- оливи мастильні – 138,2%;
- вугілля – 106,3%;
- природний газ – 133,1%¹⁰⁸.

Зросла ціна і на інші матеріальні засоби, пов'язані із сільськогосподарською діяльністю, при цьому ціни на сільськогосподарську продукцію за окремими позиціями зменшились (додаток Т).

У Європейському Союзі усе більшої популярності набувають органічні продукти. В Україні ж за офіційними даними органічними культурами зайнято менше одного проценту ріллі. Цілеспрямовано таким виробництвом займається близько ста підприємств, з яких лише десять, на порівняно великих площах, вирощує переважно зернові та олійні культури.

До категорії підприємств органічного землеробства потрапляють лише ті підприємства, продукція яких пройшла вітчизняну сертифікацію, а їх дійсно не багато. Для українського сільськогосподарського виробника складно отримати сертифікат міжнародного зразка, оскільки через аварію на ЧАЕС, до усього, що виробляється в Україні у світі посилена увага, особливо це стосується продуктів харчування. Проблема сертифікації підсилюється відсутністю карти екологічно чистих ґрунтів України, яка по сьогодні не розроблена, і її розробка найближчим часом не планується.

Адаптація аграрного законодавства відповідно до вимог СОТ та ЄС ще ведеться, окрім того, не завершена вітчизняна аграрна реформа – усе це ускладнює забезпечення продовольчої безпеки України.

Закон ринку диктує, що розвиваються лише ті напрями, які приносять прибуток. Виробництво сільськогосподарських продуктів харчування стає усе збитковішим, адже диспропорція між ростом цін на них та на інші товари, у тому числі пов'язані з виробничими потребами постійно зростає.

Розробка та прийняття закону “Про продовольчу безпеку” на сьогодні є дуже важливим, оскільки він міг би вирішити цілий ряд проблем, які стосуються розвитку сільських територій України і забезпечення продовольчої безпеки усього населення держави. Окрім того, вимагають уточнення окремі поняття у даній сфері, через різне трактування яких виникають непорозуміння, наприклад, яку кількість продуктів слід вважати нормою споживання, що є дефіцитом продовольчого споживання тощо.

На окрему увагу заслуговує розробка національної стратегії продовольчої безпеки із визначенням коротко-, середньо- та довгострокових перспектив розвитку сільськогосподарського виробництва та наближення характеру його організації на загальнодержавному та регіональному рівнях, а також нормативів, до стандартів світового ринку продовольства (ISO 22000).

¹⁰⁸ Купівля матеріально-технічних ресурсів для виробничих потреб сільськогосподарськими підприємствами у 2011 р. : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – Київ : Державна служба статистики України, 2012. – 44 с.

РОЗДІЛ 3

ОЦІНКА ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

3.1. Потенціал розвитку сільських територій з погляду перспектив європейської інтеграції України

Потенціал – це вираз сукупності наявних (доступних) ресурсів, що можуть бути використані для досягнення певної мети, здійснення певної дії. Такою метою загальнодержавного значення може слугувати розвиток сільських територій, що передбачає забезпечення поступового підвищення у їх межах основних (або пріоритетних чи обраних) соціально-економічних показників, досягнення ними визначених критеріїв. Цими показниками можуть бути збільшення обсягів виробництва продукції (зокрема, сільськогосподарської) та наданих послуг, покращення стану інфраструктурного забезпечення, підвищення якості життя сільського населення, зростання соціальних стандартів, доходів та зайнятості сільських мешканців, позитивні демографічні та міграційні тенденції, активізація підприємницької, інвестиційної та інноваційної діяльності тощо.

Під ресурсами, що формують потенціал, розуміються не лише природні, але будь-які засоби, що є наявними чи доступними і можуть бути залучені, використані чи перероблені у певному процесі для досягнення встановленої мети. Це природні і трудові ресурси, технології, технічні засоби і об'єкти, фінансові активи, наукові розробки тощо.

Відтак, потенціалом розвитку сільських територій є наявні та доступні ресурси, використання яких може призвести до підвищення кількісних та покращення якісних показників, що будуть відображенням соціально-економічного зростання на цих територіях.

Важливу роль у розвитку країни та реалізації її потенціалу має зовнішньо-економічний вектор, особливості зовнішньої політики, міжнародні торгові партнери та активність взаємодії з ними. Сучасний глобальний економічний простір сприяє інтеграції між країнами як у економічному, так і політичному сенсі, зміцненню торговельних зв'язків, кооперації та співпраці між країнами. Ті країни, що залишаються осторонь цих процесів, не можуть залишатися конкурентоспроможними у довгостроковій перспективі, особливо у випадку несформованого внутрішньоекономічного потенціалу або неефективного його використання.

Економічна інтеграція з таким об'єднанням країн, як Європейський Союз, несе в собі значно більший позитивний потенціал, ніж негативний. Економіка країн ЄС, у своїй переважній більшості, функціонує на конкурентних засадах, прагненні підприємств до максимізації конкурентоспроможності, лідерства на основі якості. Такий підхід став можливий завдяки багатьом рокам розвитку ринкової економіки, насичення ринку, еволюційного відбору найкращих з кращих компаній та реалізації завдяки ним економічного потенціалу своїх країн. Вигоди від євроінтеграції полягають передусім у нівелюванні сучасних адміністративних бар'єрів між країнами, що стоять на перешкоді активізації економічної

співпраці, перетоку товарів, послуг, капіталу, робочої сили тощо. Це не означає, що ці бар'єри блокують ці потоки повністю, але вони суттєво їх ускладнюють та знижують їхні обсяги, що потенційно можуть бути значно вищими.

Вартим уваги у розгляді цього питання є досвід відносно нових членів ЄС, зокрема тих, що приєдналися до цього об'єднання у 2004 (10 країн) та 2007 (2 країни) роках. Незважаючи на шок, який пережили в процесі реформування економічної системи з планово-адміністративної на ринкову ті країни-члени ЄС, що донедавна належали до соціалістичного табору, відкритість світовому господарству та активне формування ринкової економіки на конкурентних засадах переважно пішов їм на користь. Безперечно, не обійшлося без певних соціальних та економічних проблем, які в кожній країні тривали різний період часу, а окремі наслідки у деяких з них відчутні й до зараз. Водночас розуміння, що формування економіки під постійним захистом протекціоністських заходів ніколи не призведе до суттєвого підвищення її ефективності, посприяло прийняттю політичних рішень щодо реформування економіки на засадах відкритості, конкурентності та дало позитивний ефект як у соціальній, так і економічній сферах.

Страх перед євроінтеграцією є необґрунтованим стосовно вітчизняних сільських територій. Наявний потенціал здатний забезпечити їх розвиток, активізувати формування нових, в тому числі несільськогосподарських, видів економічної діяльності; зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та підвищення як її якості, так і процесів виробництва. Основною проблемою, що сповільнює ці процеси на даний час є якість управління – державного, регіонального, місцевого. За умови євроінтеграції підходи до управління, спосіб їх фактичного здійснення, громадський контроль за цими процесами зобов'язані бути реформовані відповідно до європейських норм прозорості, відповідальності, ефективності, максимізації суспільного ефекту. Це дасть можливість використовувати наявні можливості у повній мірі, реформувати економіку села та покращити соціальні умови життєдіяльності сільського населення, а не лише декларувати сприяння цим процесам.

Україна володіє значним потенціалом розвитку і це стосується сільських територій. Водночас наявність неабияких проблем у багатьох сферах життєдіяльності не дає можливості його повноцінного, а навіть достатньо високого використання. Внаслідок цього відбувається не лише скорочення обсягів виробництва окремих видів продукції, відсутність розвитку багатьох видів діяльності, але й має місце поступове зниження наявного потенціалу, як ресурсного (виснаження, ерозія, заліснення сільськогосподарських угідь, неконтрольована вирубка лісів, забруднення водних басейнів), трудового (зменшення частки працездатного населення, зниження середньої тривалості життя, активізація міжнародної міграції), так і науково-інноваційного (старіння існуючих розробок та зниження кількості впроваджених на їх основі інновацій, все більше відставання від провідних країн світу за показниками інноваційності та конкурентоспроможності).

Основними перешкодами розвитку сільських територій України, нарощування і реалізації їх потенціалу є:

– *історичні*, внаслідок яких структура видів економічної діяльності на сільських територіях має переважно сільськогосподарське спрямування, а її здійснення характеризується низькою ефективністю та відсутністю організованості;

– *природні*, що зумовлюють низьку щільність заселення сільських територій, високу затратність будівництва та низьку економічну ефективність діяльності інфраструктурних об'єктів, перешкоди внаслідок ландшафтних та земельних особливостей сільських територій;

– *економічні*, що спричиняють незадовільний рівень розвитку ринкової інфраструктури сільського господарства, низький, а часто навіть від'ємний рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції, наявність надмірної кількості посередників між виробниками та кінцевими споживачами сільськогосподарської продукції, стрімке зростання цін на корми тощо;

– *соціальні*, які відображаються у постійному скороченні сільського населення, передусім у працездатному віці, активній міграції сільського населення як у міста, так і за кордон, зростанні кількості захворюваностей та скороченні середньої тривалості життя сільського населення;

– *інфраструктурні*, що проявляються через низький рівень забезпечення сільських територій об'єктами виробничої (транспортної, енергетичної, комунікаційної) та соціальної (медичної, освітньої, культурної) інфраструктури, відсутність доступної інформації щодо альтернативних несільськогосподарських видів економічної діяльності та методів підвищення ефективності сільського господарства, нерозвиненість системи дорадництва у агропромисловому комплексі;

– *управлінські*, що полягають в неефективній системі управління розвитком як країни загалом, так і сільських територій зокрема, високому рівні коруптованості та нецільового використання бюджетних і позабюджетних коштів, здійснення незаконного тиску на суб'єктів підприємництва, надмірній комплексності та запутаності системи контролю, що декларативно покликана забезпечити високий рівень якості продукції та життя населення, а фактично є способом отримання неофіційних доходів держслужбовцями та використання наявних ресурсів на користь власну та приближених осіб;

– *ментальні*, тобто неготовність більшості сільського населення приймати активну участь у розвитку власних територій та нерозуміння у ньому їх особистої ролі, панування думки щодо безперспективності любых реформ, відсутність у свідомості людей розуміння необхідності якісного виконання любых робіт, підвищення їх ефективності, використання у життєдіяльності принципів відповідальності, сумлінності, чесності.

У той час, як більшість перелічених перешкод реалізації потенціалу розвитку сільських територій, за умови застосування сучасних та ефективних підходів, можливо подолати відносно швидко (від 1 до 10-15 років), стосовно управлінських перешкод необхідно ствердити, що вони на даний час є найвпливовішими бар'єрами, і їх подолання є найактуальнішим та найскладнішим питанням. Так довго, як вони не будуть вирішеними, усі інші заходи з модернізації сільських територій України не будуть ефективними та не призведуть до бажаних результатів.

Розглядаючи управління та управлінські відносини в Україні потрібно зауважити, що за роки незалежності підтримці та реалізації існуючого потенціалу

сільських територій не було приділено достатньої уваги. Практично допущено безліч помилок, що спричинили його скорочення та зниження потенційних можливостей. Усю вину за це можна сміливо покласти на державне управління, тому що очевидними є втрачені можливості, що могли призвести до покращення стану сільських територій, налагодження дієвих механізмів їх сталого та багатофункціонального розвитку. Потрібно врешті зізнатися, що причина неефективного розвитку сільських територій не є безособовою, а лежить як на функціонуючій системі державного управління, так і особисто на державних управлінцях. І причиною цього у більшості випадків була відсутність сформованих ціннісних орієнтирів, за допомогою яких здійснювалося б ефективне управління. Такі характерні риси сучасних вітчизняних державних службовців, як переважання особистих інтересів над суспільними, порушення законодавчих норм з метою отримання вигоди тощо, свідчать про це.

Повертаючись до питання наявного потенціалу розвитку сільських територій України з погляду європейської інтеграції потрібно наголосити, що в економічній науці здебільшого акцентується увага на визначенні, оцінці та пошуку шляхів реалізації економічного потенціалу. Його прийнято поділяти на функціональні підвиди, кожен з яких має інше застосування і характерні риси¹: природний, трудовий, технічний, технологічний, науковий та інформаційний.

Природний потенціал – це сукупність наявних природних ресурсів (землі, корисних копалин), кліматичних особливостей їх використання. Передусім, сільські території України володіють значними земельними ресурсами, які використовуються або можуть бути використані для виробництва продукції сільського господарства. Наявність значних площ унікального чорнозему (за різними оцінками, від 25%² до 60%³ світової площі чорнозему зосереджено в Україні) створює натуральні сприятливі передумови для розвитку рослинництва. Детальний розподіл земельних ресурсів представлено у табл. 3.1, який засвідчує виділення значної частини загальної площі країни під сільськогосподарські угіддя (68,9%), причому значна їх частка (38,2%) належить громадянам.

Тісно пов'язаним з цим питанням є аспект вільного продажу земель сільськогосподарського призначення, оскільки лише за його умови можливим є ефективний перерозподіл у сільському господарстві, активізація залучення інвестицій та формування нових підприємницьких структур на їх теренах. Водночас, враховуючи продовження мораторію на вільний продаж земель такого типу до 01.01.2016 року⁴, наразі ця сфера залишається без перспектив значних змін.

¹ Матковський Р. Б. Економічний потенціал України та шляхи його ефективного використання: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.01.01. / Р. Б. Матковський. – Київ. – 2003. – 20 с.

² Україна володіє понад 1/4 родючих чорноземів світу : [Електронний ресурс] / МЗС України. – Режим доступу : <http://www.mfa.gov.ua/main/ua/publication/content/839.html>.

³ Досвід: як захистити свою землю : [Електронний ресурс] / А. Стоянов // Дзеркало тижня. Україна. - №40, 09 листопада 2012 р. – Режим доступу : http://dt.ua/LAW/dosvid_yak_zahistiti_svoyu_zemlyu_-111894.html.

⁴ Рада продовжила мораторій на продаж сільськогосподарських земель до 2016 року : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://news.dt.ua/ECONOMICS/rada_prodovzhila_moratoriy_na_prodazh_silskogospodarskih_zemel_do_2016_roku-112405.html.

Таблиця 3.1

**Розподіл земельної площі та сільськогосподарських угідь України
на початок 2011 року⁵, тис. га**

Показники	Загальна площа	Сільськогос- подарські угіддя	У тому числі:		
			рілля	сіножаті	пасовища
<i>Усього земель</i>	<i>60354,8</i>	<i>41576,0</i>	<i>32476,5</i>	<i>2410,9</i>	<i>5481,9</i>
Землі сільськогосподарських підприємств і громадян	37843,8	36487,9	30932,1	1604,8	2972,2
<i>у тому числі:</i>					
Землі сільськогосподарських підприємств	21376,5	20589,6	19237,4	410,2	729,3
- державних	1205,8	1022,0	844,9	33,5	107,3
- недержавних	20170,7	19567,6	18392,5	376,7	622,0
Землі громадян	16467,3	15898,3	11694,7	1194,6	2242,9
Землі користувачів інших категорій	22511,0	5088,1	1544,4	806,1	2509,7

Потенційне місце України у об'єднаній Європі в розрізі площ сільськогосподарських угідь можна побачити у табл. 3.2. З наведених даних стає зрозумілим, що у випадку євроінтеграції України, вона стає країною з найбільшою площею сільськогосподарського призначення, а її частка у площах цього типу могла б становити понад 18%.

Таблиця 3.2

**Площі сільськогосподарських угідь
країн-членів ЄС та України у 2009 році**

№ з/п	Країни	Площа сільськогосподарських угідь, млн. га	Частка площ сільськогосподарських угідь за умови євроінтеграції України (ЄС-28), на основі даних 2009 року, %
1	2	3	4
1	<i>Україна</i>	<i>41,7</i>	<i>18,12</i>
2	Франція	29,3	12,73
3	Іспанія	27,7	12,04
4	Великобританія	17,3	7,52
5	Німеччина	16,9	7,34
6	Польща	15,6	6,78
7	Італія	13,9	6,04
8	Румунія	13,5	5,87
9	Греція	8,2	3,56
10	Угорщина	5,8	2,52
11	Болгарія	5,6	2,43
12	Ірландія	4,2	1,83
13	Чехія	4,2	1,83
14	Португалія	3,7	1,61
15	Австрія	3,2	1,39
16	Швеція	3,1	1,35

⁵ Статистичний щорічник України за 2010 рік / За ред. О. Г. Осауленка. – К.: Державна служба статистики України, 2011. – 560 с.

1	2	3	4
17	Литва	2,7	1,17
18	Данія	2,6	1,13
19	Фінляндія	2,3	1,00
20	Нідерланди	1,9	0,83
21	Словаччина	1,9	0,83
22	Латвія	1,8	0,78
23	Бельгія	1,4	0,61
24	Естонія	0,9	0,39
25	Словенія	0,5	0,22
26	Кіпр	0,1	0,04
27	Люксембург	0,1	0,04
28	Мальта	0	0,00
Разом		230,1	100,0

Складено і розраховано на основі: Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2011. - Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2011. - 393 s.; Посівні площі основних сільськогосподарських культур : [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/rosl_u.html.

Присутні протягом останніх десятиліть певні зміни у використанні земельних ресурсів сільських територій України, особливо стосовно посівних площ окремих сільськогосподарських культур (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Динаміка зміни посівних площ в Україні у 1990-2011 рр.⁶, тис. га

Роки	Зернові та зернобобові культури	Цукрові буряки (фабричні)	Соняшник	Картопля	Овочі відкритого ґрунту	Кормові культури
1990	14583	1607	1636	1429	456	11999
1995	14152	1475	2020	1532	503	10898
2000	13646	856	2943	1629	538	7063
2005	15005	652	3743	1514	465	3738
2010	15090	501	4572	1408	462	2599
2011	15724	532	4739	1439	498	2477

Найбільше скорочення відбулося стосовно кормових культур, площі яких зменшилися майже у п'ять разів порівняно з 1990 роком, а також цукрових буряків, відносно яких посівні площі зменшилися утричі. Практично не відбулося змін стосовно інших культур за винятком соняшника, виробництво якого в останніх роках суттєво зросло. Відтак і посівні площі цієї культури збільшилися у порівнянні з 1990-м роком майже утричі.

Трудовий потенціал сільських територій – це наявність працездатного населення з врахуванням його якісних характеристик, тенденції у демографічній сфері є незадовільними і проявляються передусім у загальному скороченні кількості населення.

⁶ Посівні площі основних сільськогосподарських культур : [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України : Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/rosl_u.html.

Відповідно, кількість мешканців сільських територій України скоротилося з 17 млн. осіб у 1990 році до 14,3 млн. осіб у 2010 році, тобто на 15,5%. У цей же час загальне скорочення населення України склало 11,7%, тобто сільські території втрачають мешканців швидшими темпами, ніж це відбувається загалом по країні.

Погіршення природної основи демографічного розвитку українського села зумовлює порушення оптимального співвідношення статей. В контингенті, що формує демографічну основу відтворення у сільській місцевості, жінок менше, ніж чоловіків. Серед дітей їх 49%, а в поколінні батьків – лише 48,8%. Ще менше жінок серед найактивнішої дітородної частини сільського населення - віком 20-29 років (48%). Причому частка дітей віком до 15 років за 1970-2007 рр. практично не змінилася, а кількість осіб віком 15-49 років зменшилася на 6,6%, у тому числі віком 20-29 років – на 6,7%⁷. Спричинено це не лише несприятливою ситуацією з народжуваністю, але й з активними процесами трудової міграції жінок як у міста, так і за кордон, причому тривалість перебування за межами рідної місцевості може коливатися між декількома місяцями чи роками, а може означати й неповернення взагалі.

Значний негативний вплив на демографічну ситуацію, поміж інших економічних факторів, має низький рівень механізації, внаслідок якого людська робоча сила часто є задіяна при здійсненні важких сільськогосподарських робіт замість відповідних машин та механізмів. Важкі умови праці у сільському господарстві призводять до підвищення рівня захворюваності та зниження середньої тривалості життя тієї частини населення, що виконує такі види діяльності.

Потенціалом території можна вважати і певні характеристики його населення, зокрема ініціативність, схильність до самоорганізації, креативність. Далеко не всі громади мають достатню кількість осіб з такими рисами, які є необхідною рушійною силою для початку процесів модернізації. Модернізація, розвиток повинен починатися зсередини, і лише підтримуватися ззовні, в інакшому випадку зовнішні стимули марнуються, або ж не використовуються ефективно, призводячи до втрати як можливостей, так і відновлювальних чи невідновлювальних ресурсів.

Технічний потенціал сільських територій – це сукупність наявного технічного забезпечення їх розвитку, видів економічної діяльності. Враховуючи, що на даний час найбільшою часткою в обсягах виробництва характеризується сільське господарство, його технічне забезпечення має суттєвий вплив на ефективність як цього виду діяльності, так і розвитку сільських територій загалом. Наявний технічний потенціал розвитку сільського господарства знаходиться на достатньо низькому рівні внаслідок відсутності джерел інвестицій та поступового старіння і виходу з ладу існуючих основних засобів. Тенденції останніх двох десятиліть (табл. 3.4) вказують на скорочення техніки сільськогосподарських підприємств утричі, з найбільшим відносним виходом з ладу тракторів. Це призводить до скорочення потенціалу виробництва сільськогосподарської продукції, зниження ефективності та підвищення трудомісткості цих процесів.

⁷ Демографічна і поселенська база та трудові ресурси села : [Електронний ресурс] / Аграрний сектор України. – Режим доступу : <http://agroua.net>.

**Динаміка зміни наявної техніки сільськогосподарських підприємств
України протягом 1990-2010 рр.,⁸ тис. шт.**

Роки	Трактори	Зернозбиральні комбайни	Вантажні автомобілі
1990	495	107	296
1995	469	91	278
2000	319	65	227
2005	217	47	147
2010	151	33	104

З позиції можливостей розвитку економічних видів діяльності сільські території України володіють значним потенціалом:

- виробничим, який можна умовно поділити на сільськогосподарський (виробництво продукції рослинництва та тваринництва) та несільськогосподарський;
- туристично-рекреаційним, що характеризується сприятливими умовами для розвитку міжнародного та внутрішньодержавного туризму, рекреації та оздоровлення населення;
- транзитним, що дає змогу забезпечити проходження транспортних та людських потоків через свою територію з одночасним формуванням необхідної інфраструктури.

Виробничий потенціал формується на основі описаних попередньо складових і є фактично можливістю і виразом їх реалізації. Сільські території характеризуються потенціалом щодо виробництва як сільськогосподарської, так і несільськогосподарської продукції, водночас на даний час в Україні зосереджуються переважно на аграрній сфері, де й створюється основний їх продукт.

Оцінка сільськогосподарського потенціалу є багатоаспектним питанням, і підходів до його визначення також є достатньо багато. Так, незважаючи на активне використання сільськогосподарського потенціалу сільських територій України, аналіз сучасних тенденцій вказує на подальше скорочення виробництва багатьох видів продукції. Це ставить під загрозу не лише продовольчу безпеку країни чи економічну безпеку окремих сільських територій, але й означає втрату економічного ефекту від потенційної реалізації продукції на внутрішньому та зовнішніх ринках, що є очевидним внаслідок наявності унікальних передумов та усіх необхідних ресурсів для здійснення даного виду діяльності.

Україна володіє унікальним потенціалом до виробництва значних обсягів сільськогосподарської продукції як для забезпечення власних споживчих потреб, так й експорту. Водночас, внаслідок багатьох несприятливих факторів, обсяги виробництва цієї продукції не відповідають існуючим можливостям. Відсутність обґрунтованої, системної та ефективної державної політики підтримки сільськогосподарських виробників, неповноцінність конкурентного середовища в агропромисловості внаслідок безальтернативності сільського господарства як

⁸ Статистичний щорічник України за 2010 рік / За ред. О. Г. Осауленка. – К.: Державна служба статистики України, 2011. – 560 с.

виду економічної діяльності для населення сільських територій, диспаритет між прибутками сільськогосподарських виробників, посередницьких структур та переробних підприємств харчової промисловості спричиняють відсутність необхідної активізації виробничої діяльності в сільськогосподарському секторі національного господарства.

Ефективність виробництва сільськогосподарської продукції можна розглядати з різних площин і аналізувати використовуючи різні підходи та показники. Одним з методів оцінки ефективності виробництва сільськогосподарської продукції та реалізації існуючого потенціалу є визначення рівня урожайності, що розраховується у центнерах продукції на гектар сільськогосподарських площ, що використовуються для його вирощування. Так, тенденції останніх років в Україні (табл. 3.5) вказують на поступове зростання урожайності більшості видів сільськогосподарської продукції.

Таблиця 3.5

Динаміка урожайності основних сільськогосподарських культур в Україні у 2000-2011 рр.⁹ (центнерів з 1 га)

Роки	Зернові культури	Цукрові буряки	Насіння соняшнику	Картопля	Овочі	Плоди та ягоди
1990	35,1	276	15,8	117	149	42,7
1995	24,3	205	14,2	96	120	29,8
2000	19,4	177	12,2	122	112	38,4
2005	26,0	248	12,8	128	157	63,7
2010	26,9	279	15,0	132	174	78,2
2011	37,0	363	18,4	168	195	84,9

Очевидно, що на урожайність впливають не лише фактори, що піддаються прогнозуванню та регулюванню. Зокрема, у сільському господарстві існує значна ймовірність відхилень внаслідок змін природно-кліматичних умов, які неможливо передбачити. Саме внаслідок цього присутні різкі коливання, особливо що стосується зернових культур.

Незважаючи на певні позитивні зрушення в урожайності сільськогосподарської продукції в Україні, все ще існує значне відставання від показників більшості країн ЄС, хоча й там існує суттєвий рівень дивергенції цього показника (табл. 3.6).

Якщо провести аналіз діяльності сільського господарства в Україні з погляду використання наявного потенціалу, а також порівняти деякі показники з Польщею, яка є членом ЄС і характеризується значною схожістю з Україною в багатьох територіально-земельних, природно-ресурсних, кліматичних та трудових питаннях, то звертає на себе увагу насамперед відмінність в обсягах виробництва основних видів продукції сільського господарства, що наведено у табл. 3.7.

⁹ Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державна служба статистики України ; За ред. О. Г. Осауленка. – К., 2011. – 560 с.

Таблиця 3.6

**Урожайність основних сільськогосподарських культур
у країнах Європейського Союзу та Україні (центнерів з 1 га)**

№ з/п	Країни	Зернові культури (2011 р.)	№ з/п	Країни	Картопля (2011 р.)	№ з/п	Країни	Цукрові буряки (2011 р.)	№ з/п	Країни	Овочі (2010 р.)
1	Ірландія**	86,0	1	Бельгія	501,4	1	Франція	912,4	1	Угорщина	570
2	Бельгія	81,4	2	Нідерланди	460,5	2	Іспанія	881,4	2	Італія	464
3	Нідерланди	78,5	3	Німеччина	457,6	3	Бельгія	869,6	3	Бельгія	390
4	Великобританія	77,5	4	Великобританія	423,0	4	Нідерланди	798,9	4	Словаччина	268
5	Німеччина	70,1	5	Данія	389,4	5	Австрія	742,0	5	Нідерланди	214
6	Данія	67,7	6	Франція**	386,0	6	Данія	675,0	6	Україна	195
7	Франція	65,3	7	Австрія	357,1	7	Чехія	668,4	7	Словенія	169
8	Австрія	58,6	8	Швеція	318,4	8	Великобританія	650,0	8	Швеція	158
9	Чехія	56,9	9	Люксембург	309,9	9	Словаччина	641,4	9	Латвія	148
10	Люксембург	55,4	10	Чехія	304,5	10	Швеція	629,0	10	Польща	147
11	Швеція	53,8	11	Іспанія	300,0	11	Німеччина	628,7	11	Болгарія	*
12	Словенія	51,8	12	Ірландія**	280,1	12	Греція	588,7	12	Чехія	*
13	Словаччина	45,2	13	Фінляндія	275,9	13	Італія	570,1	13	Данія	*
14	Угорщина	42,1	14	Угорщина	269,9	14	Угорщина	535,4	14	Німеччина	*
15	Польща	41,4	15	Греція	266,4	15	Польща	506,4	15	Естонія	*
16	Болгарія	39,2	16	Словенія	264,2	16	Литва	498,8	16	Ірландія	*
17	Фінляндія	38,5	17	Італія	249,5	17	Фінляндія	479,2	17	Греція	*
18	Італія	38,4	18	Кіпр	222,8	18	Україна	363,0	18	Іспанія	*
19	Україна	37,1	19	Словаччина	209,4	19	Румунія	343,1	19	Франція	*
20	Румунія	36,3	20	Польща	204,7	20	Португалія	247,8	20	Кіпр	*
21	Іспанія	34,6	21	Латвія	171,4	21	Болгарія	*	21	Литва	*
22	Литва	33,9	22	Україна	168,0	22	Естонія	*	22	Люксембург	*
23	Греція	31,3	23	Румунія	165,5	23	Ірландія	*	23	Мальта	*
24	Латвія	30,6	24	Естонія	162,3	24	Кіпр	*	24	Австрія	*
25	Естонія	27,4	25	Литва	155,8	25	Латвія	*	25	Португалія	*
26	Кіпр	20,4	26	Португалія	147,1	26	Люксембург	*	26	Румунія	*
27	Португалія	13,7	27	Болгарія	143,4	27	Мальта	*	27	Фінляндія	*
28	Мальта	*	28	Мальта**	133,8	28	Словенія	*	28	Великобританія	*
У середньому по ЄС-27		53,3	У середньому по ЄС-27***		300,0	У середньому по ЄС-27**		710,0	У середньому по ЄС-27		*

Примітки:

* дані відсутні.

** дані за 2010 рік.

*** дані за 2009 рік.

Складено на основі: Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2011. – Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2012. – 393 s.; Eurostat / European Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home>; Статистична інформація : [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

**Обсяги виробництва основних видів продукції сільського господарства
України та Польщі у 2010 році**

Види продукції	Обсяги виробництва	
	Україна	Польща
Зернові та зернобобові культури, тис. тонн	39271	27316
Цукрові буряки (фабричні), тис. тонн	13749	9973
Насіння соняшнику, тис. тонн	6772	2273
Картопля, тис. тонн	18705	8188
Овочі, тис. тонн	8122	4878
Плоди та ягоди, тис. тонн	1747	2371
М'ясо та м'ясопродукти, тис. тонн	2059	3909
Молоко та молокопродукти, тис. тонн	11249	11921
Яйця, млн. шт.	15908	11124
Вовна, тис. тонн	4192	620

Складено на основі: Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2011. – Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2011. – 393 s.; Статистична інформація / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Аналізуючи ці відмінності у реалізації наявного потенціалу слід акцентувати увагу на тому, що за обсягами виробництва Україна тримає лідерство за всіма видами продукції рослинництва, окрім овочів. Дещо складнішою є ситуація у тваринництві, де перевага втримується у виробництві яєць та вовни, близькими є показники виробництва молока та молокопродуктів, водночас за обсягами виробництва м'яса Україна відстає майже удвічі.

Незважаючи на вищі значення багатьох показників в Україні, оцінка продуктивності виробництва в розрахунку на одну особу населення вказує на суттєве відставання за деякими позиціями (табл. 3.8).

**Порівняння обсягів виробництва агропродукції України та Польщі
у 2010 році в розрахунку на одну особу**

Види продукції	Україна	Польща
М'ясо та м'ясопродукти, кг	44,8	102,4
Молоко і молочні продукти, кг	244,7	312,3
Яйця, шт.	371,0	291,5
Картопля, кг	407,0	214,5
Овочі та баштанні, кг	176,7	127,8
Плоди та ягоди, кг	40,0	59,7

Складено і розраховано на основі: Статистична інформація / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>; Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2011. – Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2011. – 393 s.; Mały Rocznik Statystyczny Polski 2011. – Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2011. – 737 s.

Так, в Україні присутнім є значне відставання за обсягами виробництва м'яса та молока, причому у випадку м'яса воно стосується навіть потреб внутрішнього ринку (рівень фактичного споживання м'яса в Україні у 2010 році становило 52 кг/особу, а рекомендований рівень, встановлений Міністерством

охорони здоров'я України, дорівнює 80 кг/особу на рік)¹⁰. Водночас, виробництво картоплі є суттєво вищим за показник Польщі, що спричинено як високим рівнем споживання цього продукту українським населенням, так і використанням його в якості корму для тварин.

Обсяги виробництва сільського господарства в Україні мають змінні тенденції для більшості видів продукції (рис. 3.1). Основну роль у коливаннях обсягів продукції рослинництва відіграє залежність від кліматичних умов.

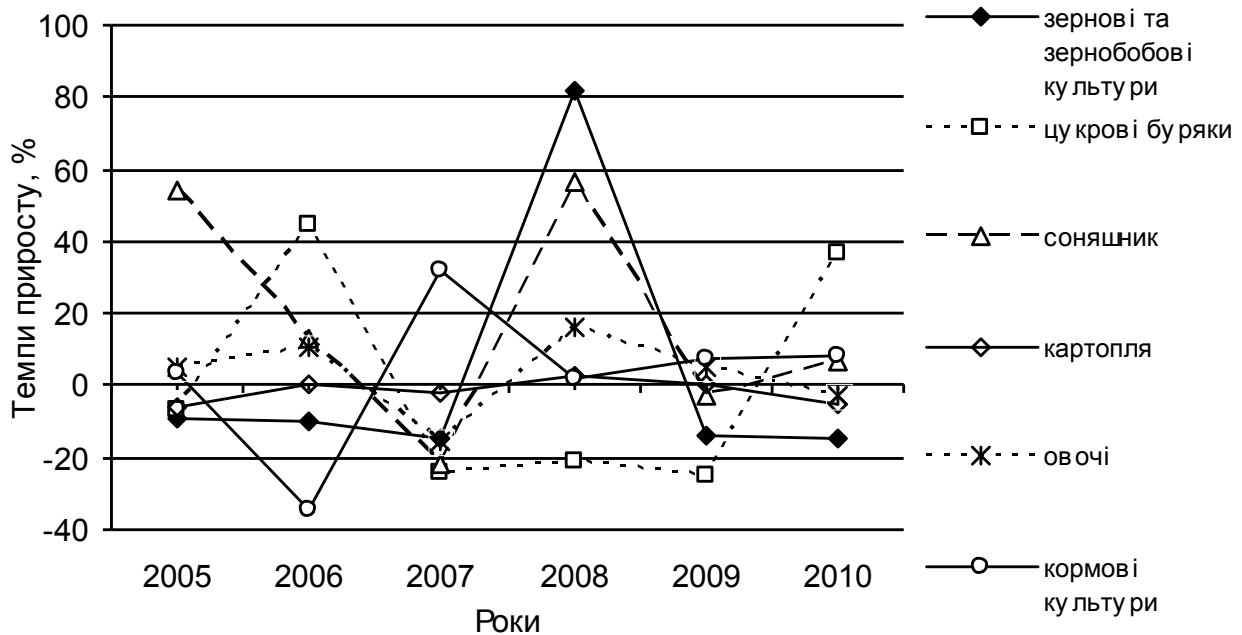


Рис. 3.1. Динаміка темпів приросту виробництва продукції рослинництва, у % до попереднього року
(розраховано на основі даних Держстату України)

Потенціал розвитку сільських територій можна оцінювати з декількох позицій. По-перше, оцінюючи потенціал до виробництва сільськогосподарської продукції можливим є аналіз показників у ретроспективі. В Україні виробництво цієї продукції характеризувалося значно вищими показниками протягом багатьох десятиліть, причому у певні періоди їх зростання відбувалося швидкими темпами (табл. 3.9). Це свідчить про те, що за наявності необхідних умов виробництво може бути значно вищим за сучасний стан, особливо враховуючи те, що максимальне використання сільськогосподарського потенціалу мало місце (в залежності від видів продукції) у 1960-1980 рр., коли рівень розвитку техніки та технологій був значно нижчим за існуючий.

¹⁰ Проблеми та перспективи розвитку сільських територій України (на прикладі Карпатського регіону): науково-аналітична доповідь / [В. В. Борщевський, Х. М. Притула, В. Є. Крупін, І. М. Куліш]; НАН України. Інститут регіональних досліджень; [наук. ред. В. В. Борщевський]. – Львів, 2011. – 60 с.

**Динаміка поголів'я худоби та птиці в Україні
протягом 1950-2012 рр. (станом на 1-ше січня)**

Роки	Велика рогата худоба				Свині		Вівці та кози		Птиця	
	всього		у т.ч. корови		тис. голів	% від макс. значення (1970 р.)	тис. голів	% від макс. значення (1960 р.)	тис. голів	% від макс. значення (1990 р.)
	тис. голів	% від макс. значення (1980 р.)	тис. голів	% від макс. значення (1980 р.)						
1950	11182,3	42,41	4811,5	51,90	7765,7	37,43	6740,1	63,40	*	*
1960	17632,0	66,87	7813,5	84,28	18193,6	87,70	10630,9	100,00	129630,4	52,67
1970	21352,2	80,98	8563,1	92,36	20746,2	100,00	8971,1	84,39	155203,3	63,06
1980	26367,6	100,00	9271,1	100,00	19782,7	95,36	9051,1	85,14	233573,6	94,91
1990	24623,4	93,39	8378,2	90,37	19426,9	93,64	8418,7	79,19	246104,2	100,00
2000	9423,7	35,74	4958,3	53,48	7652,3	36,89	1875,0	17,64	123722,0	50,27
2005	6514,1	24,70	3635,1	39,21	7052,8	34,00	1629,5	15,33	161993,5	65,82
2008	5079,0	19,26	2856,3	30,81	6526,0	31,46	1726,9	16,24	177555,9	72,15
2010	4826,7	18,31	2736,5	29,52	7576,6	36,52	1832,5	17,24	191400,0	77,77
2011	4494,4	17,05	2631,2	28,38	7960,4	38,37	1731,7	16,29	203800,0	82,81
2012	4425,8	16,78	2582,2	27,85	7373,2	35,54	1739,4	16,36	200800,0	81,59

* Примітка: дані відсутні.

Джерело: Сільське господарство України 2008 / Держкомстат України ; за ред. Ю. М. Остапчука. – К., 2009. – 370 с.; Державна служба статистики України : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Вищенаведені зміни призводять до скорочення пропозиції м'яса та молока (рис. 3.2) та ставлять під загрозу продовольчу безпеку країни внаслідок скорочення виробництва до рівня, нижчого за законодавчо встановлений рекомендований рівень споживання продуктів харчування.

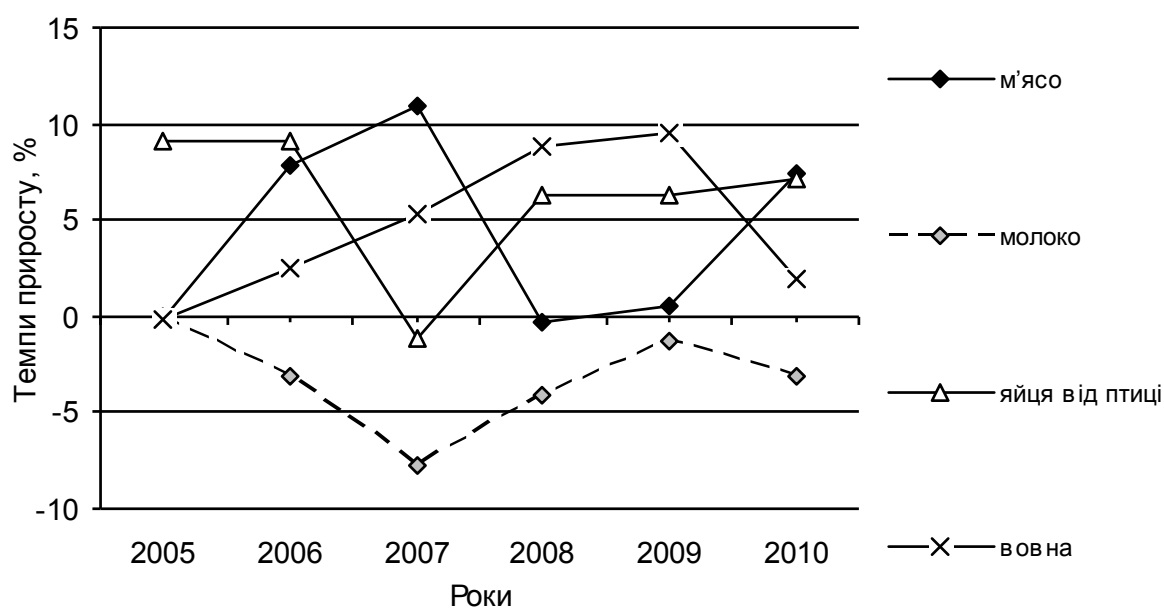


Рис. 3.2. Динаміка темпів приросту виробництва продукції тваринництва, у % до попереднього року
(розраховано на основі даних Держстату України)

Загалом, як вказують наведені у аналізі дані, потенціал розвитку сільських територій України, особливо в контексті євроінтеграції, є значним, водночас ефективність його використання, управління його збереженням та нарощуванням мають суттєві недоліки і в останні десятиліття призводять до його скорочення у багатьох сферах.

Необхідність реалізації наявного потенціалу спричинена динамічними змінами у підходах до виробництва продукції. Науково-технічний прогрес пропонує все новіші технології використання ресурсів, способи їх поєднання, пропонує заміну одних ресурсів іншими, що призводить до втрати актуальності частини з них для виробництва продукції чи вирішення економічних проблем країни.

Нереалізований потенціал є фактично втраченою економічною вигодою, а у масштабі країни – втраченими можливостями соціального та економічного розвитку. Це підтверджує, зокрема, В.П. Нагірна, яка констатує, що “науково-технічний прогрес, глобалізація економіки, посилення конкуренції ставлять нові вимоги до освоєння та використання ресурсів, залучення їх до господарської діяльності. У виробничих затратах зростає тенденція до зниження частки тих ресурсів, що формують первинні конкурентні переваги території (земельні, мінерально-сировинні, рослинні, лісові). Стосовно трудового потенціалу, то в умовах постіндустріального суспільства дедалі більшу роль у розвитку держав, окремих регіонів відіграє їх інтелектуальна складова, що є рушійною силою науково-технічного прогресу і соціально-економічного піднесення”¹¹.

Потрібно також пам'ятати, що в залежності від поставленої мети розвитку, потенціал може бути як достатнім, так і недостатнім. Своєю чергою, такий потенціал як трудовий, технологічний, технічний, науковий – може удосконалюватися та за допомогою конкретних механізмів бути пристосований для досягнення поставленої мети.

Прикладом такої ситуації може бути багатофункціональний розвиток сільських територій України. Теоретично потенціал для нього існує, водночас цей розвиток є мінімальним внаслідок неготовності населення до активної участі у ньому, тобто трудовий потенціал не є достатнім для забезпечення бажаних показників розвитку. Водночас за умови застосування відповідних методів (дорадництво, освіта, популяризація і стимулювання розвитку підприємницької діяльності, фінансово-кредитна підтримка, спрощення адміністративних процедур тощо), можливим є суттєве покращення трудового потенціалу та забезпечення досягнення мети багатофункціонального розвитку у перспективі.

Безперечно, що для Європейського Союзу Україна, як і її сільські території, є потенційно значним ринком збуту. І це не є однозначно негативним для вітчизняних виробників, тому що промисловість багатьох країн-членів ЄС є виробником високотехнологічного устаткування, який повинен стати “інвестиційним імпортом” України, необхідним для налагодження власного виробництва промислової продукції з високою часткою доданої вартості.

З метою євроінтеграції необхідним є приділення уваги більшості перелічених питань та формування передумов для їх вирішення. Посилення взаємодії з

¹¹ Нагірна В.П. Інтегральний потенціал території у контексті господарської діяльності регіону / В. П. Нагірна // Український географічний журнал. – 2010. – №2. – С. 32-39.

розвинутими країнами ЄС та лібералізація торгівлі може для сільських територій України бути як перспективою розвитку, так і значною небезпекою. Інтеграційні процеси будуть посилюватися, але необхідно взяти усіх заходів, аби отримати від них максимальну вигоду, як економічну, так і соціальну.

3.2. Регіональні особливості реалізації соціально-економічного потенціалу сільських територій України в умовах формування зони вільної торгівлі з ЄС

Згідно положень Закону України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики”¹² європейська інтеграція визначається одним із головних зовнішньополітичних пріоритетів нашої держави. Першочерговим завданням на найближчу перспективу є завершення переговорів та підписання угоди про створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС як невід’ємної частини угоди про асоціацію з ЄС¹³.

Переговори щодо створення зони вільної торгівлі між Європейським Союзом та Україною тривають з 18 лютого 2008 року. Незважаючи на довготривалий процес переговорів, її вступ у дію є лише невизначеною перспективою, що останнім часом віддаляється внаслідок вітчизняних внутрішньополітичних неузгодженостей та дискусій, відсутності чітко визначеного зовнішньополітичного курсу України. 19 липня 2012 р. у Брюсселі парафовано текст договору про зону вільної торгівлі з ЄС, що було сприйнято громадськістю як ознаку введення її найближчим часом у дію. Водночас реалії показали, що цей процедурний етап є далеким від завершення необхідного комплексу дій зі створення самої зони вільної торгівлі. Залишається лише надіятися, що як українським державним службовцям, відповідальним за її остаточне створення, не забракне волі завершити почате, так і представники Європейського Союзу не розчаруються у перспективах поглиблення економічної взаємодії з Україною. Варто згадати також, що до сих пір не оприлюднено тексту проектної Угоди про зону вільної торгівлі з ЄС, відтак, не можуть відбутися обговорення основних її статей та аналіз перспектив та наслідків її остаточної ратифікації обидвома сторонами.

Незважаючи на політичні аспекти створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, торгівля між ними є достатньо активною і щороку її обсяги зростають. Потрібно погодитися з думкою, що “зона вільної торгівлі з Європейським Союзом потрібна Україні більше, ніж Європі. Це дасть Україні можливість отримати нові ринки збуту, інвестиції та підняти стандарти якості своєї продукції”¹⁴. І сільські території, рівень розвитку яких суттєво поступається сучасним

¹² Закон України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики” № 2411-17 від 01.07.2010 р. : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.

¹³ Постанова Верховної Ради України “Про Рекомендації парламентських слухань на тему: “Про стан і перспективи розвитку економічних відносин України з ЄС (зона вільної торгівлі) та Митним союзом” №3400-17 від 19.05.2011 р. : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3400-vi>.

¹⁴ Україні потрібна зона вільної торгівлі з ЄС, а не задача економічної незалежності Москві у вигляді Митного союзу : [Електронний ресурс] / Журналистское расследование. – Режим доступу : <http://analitica.kiev.ua/news/3747-ukrayini-potribna-zona-vilnoyi-torgivli-z-yes-a-ne-zdacha-ekonomichnoyi-nezalezhnosti-moskvi-u-viglyadi-mitnogo-soyuzu-arsenij-yacenyuk.html>.

європейським стандартам як в економічному, так і соціальному сенсі, потенційно можуть отримати найбільше вигоди. Необхідно лише сформулювати необхідні передумови їх розвитку на основі аналізу як особливостей їх функціонування в контексті майбутньої зони вільної торгівлі, так і характерних рис їх сучасного стану, наявного потенціалу та регіональних відмінностей.

Значним негативним аспектом реалізації сільськогосподарського потенціалу України в умовах зони вільної торгівлі з ЄС є низька якість вітчизняної продукції та її невідповідність діючим у ЄС стандартам. Це може спричинити диспропорції у зовнішній торгівлі як сільськогосподарською продукцією, так і продуктами харчування, що призведе, як мінімум, до тимчасового збільшення частки продукції європейського походження на ринку України. Водночас вітчизняна продукція не зможе на належному рівні зайняти місце на європейському ринку.

Україна зайняла у 2012 році 73-є місце з-посеред 144-х країн в рейтингу глобальної конкурентоспроможності, що підготовлений Фондом “Ефективне управління” за підтримки Світового економічного форуму¹⁵. Наглядним є той факт, що у даному рейтингу проаналізовано не лише конкурентоспроможність країни загалом, але й приділено увагу регіонам. Несторожучим фактом є те, що найнижчою глобальною конкурентоспроможністю характеризувалися області з сільськогосподарською спеціалізацією – Житомирська, Тернопільська, Чернігівська, Кіровоградська та Херсонська.

Як стверджують європейські експерти, вихід на ринок ЄС є достатньо важким завданням, але реальним. Значною перешкодою на цьому шляху є уже згадувана Спільна аграрна політика. Європейський Союз створив ціле зведення правил, яких необхідно дотримуватися тим країнам, що планують експортувати продукцію на його аграрний ринок. Відповідно, будь-яка країна, що має на меті вихід на ринок ЄС, спочатку повинна створити в себе відповідні передумови на державному рівні. Зокрема, перший крок у м'ясо-молочній галузі – це реформа ветеринарних стандартів, якщо ж говорити про зерно та олійні культури, то це реформа фіто-санітарних стандартів. Одержання доступу до аграрного ринку ЄС рекомендується розглядати не стільки як мету, скільки як засіб забезпечити собі передумови виходу на світовий ринок сільськогосподарської продукції¹⁶.

Зона вільної торгівлі з ЄС – це не інструмент, який гарантує автоматичні виграші і позитивні ефекти, а можливість, якою треба вміти скористатися. На думку вітчизняних фахівців, підписання угоди про зону вільної торгівлі з ЄС збільшить притік іноземних інвестицій в Україну, створить додаткові можливості для працевлаштування населення, а також запровадження нових технологій виробництва тощо¹⁷.

Безперечно, що на перших етапах функціонування зони вільної торгівлі з ЄС у багатьох виробників сільськогосподарської продукції та продуктів харчування

¹⁵ Сергеева А. Украина заняла 73-е место в рейтинге глобальной конкурентоспособности : [Електронний ресурс] / А. Сергеева. // Известия в Украине. – 20.11.2012 р. – Режим доступу: <http://izvestia.com.ua/ru/article/44881>.

¹⁶ Немецкий эксперт: Выходит на аграрный рынок ЕС трудно, но надо : [Електронний ресурс] / Deutsche Welle. – Режим доступу : www.dw.de/dw/article/0,,4545820,00.html.

¹⁷ Зона вільної торгівлі з ЄС – це можливість, якою треба вміти скористатися : [Електронний ресурс] / Тиждень.ua. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/33526>.

виникнуть проблеми навіть на внутрішньому ринку внаслідок посиленої конкуренції. Водночас євроінтеграційні процеси, суттєвим кроком до яких можна вважати утворення зони вільної торгівлі з ЄС, дали б Україні поштовх, який був їй необхідний від самого початку перебудови з адміністративно-командної до ринкової економіки. Мова йде про поштовх до підвищення конкурентоспроможності підприємств та їх продукції, формування ринкових механізмів, що характеризувалися б прозорістю та практичною дієвістю, а також стимулювали б суб'єктів господарювання до максимізації їх ефективності та відсіювали з ринку тих суб'єктів, що є неуспішними та малоефективними. Через відсутність такого поштовху на початку 1990-х років значна частка вітчизняної промисловості, сільського господарства та сфери послуг все ще функціонують в умовах, коли ефективність не є важливим критерієм розвитку.

На цей час Україною застосовуються протекціоністські заходи щодо багатьох імпортованих продуктів харчування, незважаючи на членство у СОТ. Носять вони економічний, а не адміністративний характер, а тому їх застосування у певних межах не є забороненим. Незважаючи на позитивні сторони таких дій, як захист існуючих підприємств та послаблення конкурентного тиску на них з боку більш інвестиційноспроможних та досвідчених у ринкових умовах закордонних підприємств, у довгостроковій перспективі, а особливо за вітчизняних умов, такий підхід не дає бажаних результатів. Аналізуючи дані за останні два десятиліття можна ствердити, що в Україні політика протекціонізму, навіть помірного, сприяє використанню цих умов лише окремими групами підприємств чи осіб з одночасною стагнацією решти суб'єктів господарювання.

Більше того, останні ініціативи уряду щодо підвищення в межах СОТ мит на окремі види продукції¹⁸, яких виділено 350 найменувань, можуть поглибити негативні тенденції для вітчизняного сільського господарства у довгостроковій перспективі. До переліку пропонованих товарних позицій віднесено м'ясо, фрукти, овочі, квіти, сільськогосподарську техніку, і це, незважаючи на необхідність перегляду мит з основними країнами-контрагентами (а таких країн-членів СОТ, до яких відноситься й ЄС, є 35). Такі дії не сприяють підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної продукції, а лише створюють напруженість у взаємодії України та інших членів СОТ. Також й підвищення мит на сільськогосподарську техніку за відсутності якісних вітчизняних аналогів буде лише стримувати розвиток українського сільського господарства.

З метою обґрунтованого визначення шляхів та механізмів розвитку сільських територій України в нових економічних умовах необхідним є аналіз регіональних особливостей реалізації їх соціально-економічного потенціалу.

Передусім, характерними є регіональні особливості розселення сільських мешканців України, що мають вплив на реалізацію соціально-економічного потенціалу своїх територій. Регіони, що характеризуються промисловою спеціалізацією (Донецька, Дніпропетровська, Луганська області) мають значно нижчі частки сільського населення (рис. 3.3).

¹⁸ Цены на импортную одежду, бытовую технику и продукты резко взлетят : [Електронний ресурс] / Известия в Украине. – 27.09.2012 р. – Режим доступу : <http://izvestia.com.ua/ru/article/41539>.

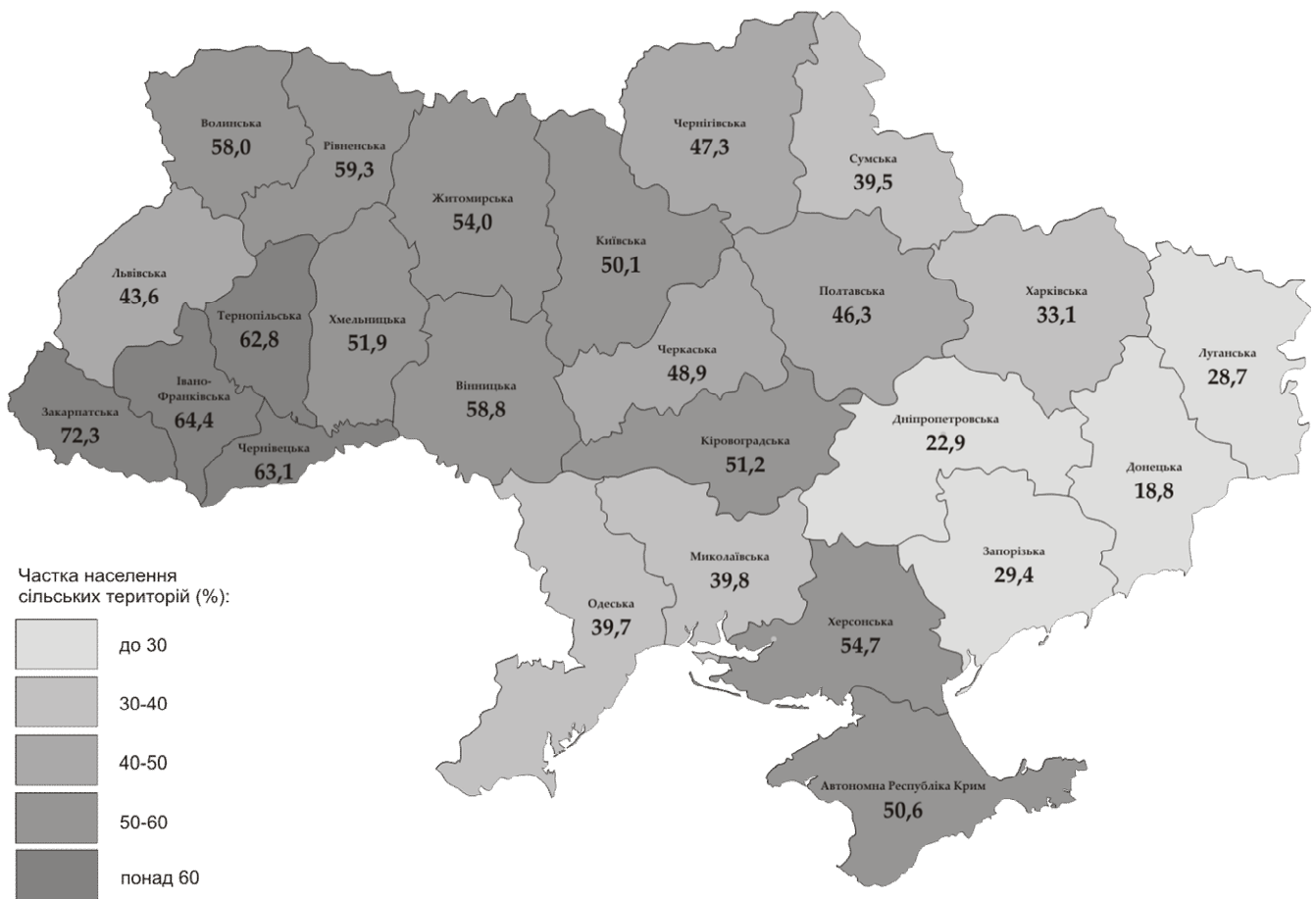


Рис. 3.3. Частки мешканців сільських територій у загальній кількості населення регіонів¹⁹

Водночас, у західних областях країни сільські мешканці становлять значну частину загального населення. Це свідчить про необхідність забезпечення значно більшої кількості сільського населення джерелами доходів, що в умовах євроінтеграції буде складним завданням, якщо зосереджуватися лише на сільському господарстві.

Такий характерний розподіл населення впливає й на співвідношення типів суб'єктів, що здійснюють виробництво сільськогосподарської продукції. Загалом, частка господарств населення у її виробництві в Україні є значною (табл. 3.10). Водночас присутня суттєва регіональна диференціація, що спричинена як історичними, так і економічними чинниками. Найвищою є частка виробництва господарств населення у Західному регіоні України, у той час як у східних областях, особливо що стосується продукції тваринництва, вона є суттєво нижчою.

¹⁹ Складено на основі: Крупін В. Є. Регіональні особливості розселення сільських мешканців в Україні / В. Є. Крупін, А. О. Максименко // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, серія "Економічні науки". – Львів, 2012. – Том 14, № 4(54). – С. 263-268.

**Частка господарств населення в сільському господарстві
за регіонами України у 2010 році***

Регіони та області	Частка господарств населення у виробництві продукції:	
	рослинництва	тваринництва
Західний (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька)	69,5	76,2
Південний (АРК Крим, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська)	52,3	67,1
Східний (Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Харківська)	55,6	42,9
Центральний (Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Черкаська, Чернігівська)	49,7	56,7
Україна	55,1	55,3

* Примітка: регіональний поділ авторський.

Складено і розраховано на основі: Регіони України 2011 : [статистичний збірник] / Державна служба статистики України ; За ред. О. Г. Осауленка. – К., 2011. – Ч. 2. – 783 с.

Загалом, більш готовими до активної конкуренції з імпортною продукцією сільського господарства повинні бути сільськогосподарські підприємства, аніж господарства населення, внаслідок консолідації більших площ сільськогосподарських угідь, акумуляції необхідних ресурсів та здатності виробляти більші обсяги продукції і досягати при цьому ефекту масштабу. Своєю чергою, господарства населення зорієнтовані, передусім, на забезпечення власних споживчих потреб у продукції сільського господарства, а її продаж здійснюється ними достатньо хаотично та не на постійній основі.

Але це теоретичний підхід. На практиці значна частина вітчизняних сільськогосподарських підприємств характеризуються значними проблемами (застаріле технічне забезпечення і технології виробництва, некваліфікований персонал, висока собівартість та трудомісткість), внаслідок чого якість та конкурентоспроможність продукції є достатньо низькою. Відповідно, конкурування з досвідченими та сучасними закордонними сільськогосподарськими виробниками є для них не лише складним, але практично неможливим без залучення інвестицій, модернізації техніки і технологій, оптимізації виробничих процесів, підвищення кваліфікації працівників. В процесі подальшої лібералізації торгівлі, в умовах дії Угоди про вільну торгівлю з ЄС, ймовірними є значні зрушення у вітчизняному сільському господарстві, що призведуть до ліквідації частини сільськогосподарських підприємств, посилення кооперації між діючими та перспективними з них, підвищення ефективності виробничої діяльності та якості продукції, що призведе до підвищення їх конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і зовнішніх ринках.

З цієї позиції вартими уваги є сучасні регіональні особливості участі підприємств сільськогосподарського сектора у зовнішньоторговельній діяльності.

На цей час розподіл експортної діяльності у агропромисловому секторі України характеризується значними регіональними відмінностями.

Найбільш активними у виробництві експортоорієнтованої продукції тваринництва є області Східного, Центрального та Поліського економічних районів (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Частки економічних районів України в експорті продукції сільського господарства та продуктів харчування у 2011 році

Економічні райони	Частка в експорті, %:			
	живих тварин та продуктів тваринного походження	продуктів рослинного походження	жирів та олій тваринного або рослинного походження	готових харчових продуктів
Донецький (Донецька, Луганська області)	6,84	0,95	5,45	16,66
Придніпровський (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська області)	3,51	4,15	8,84	7,59
Східний (Харківська, Полтавська, Сумська області)	14,24	5,63	6,84	15,31
Центральний (Київська, Черкаська області)	11,76	5,99	8,24	20,12
Поліський (Волинська, Житомирська, Рівненська, Чернігівська області)	13,82	2,67	0,51	3,68
Подільський (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька області)	6,79	2,84	6,76	5,88
Карпатський (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька області)	3,71	1,10	3,81	3,31
Причорноморський (Миколаївська, Одеська, Херсонська області, Автономна Республіка Крим, м. Севастополь)	4,00	16,93	8,13	9,33
м. Київ	35,31	59,71	51,23	17,52
м. Севастополь	0,02	0,03	0,19	0,59
Україна	100,0	100,0	100,0	100,0

Складено і розраховано на основі даних: Статистична інформація : [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

У виробництві продукції рослинництва традиційно лідирують Вінницька, Дніпропетровська, Київська, Одеська, Полтавська, Херсонська, Черкаська, Донецька, Кіровоградська області. Водночас, основним переробним потенціалом володіють стосовно сільськогосподарської продукції з метою її подальшого

експорту Донецький, Східний та Центральний регіони та області, що входять до їх складу.

Суттєвою є регіональна диференціація в розрізі обсягів експорту сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки (рис. 3.4). Найбільші обсяги експортують м. Київ, Київська, Миколаївська, Донецька, Одеська та Харківська області. Достатньо низькими обсягами експорту сільськогосподарської продукції характеризуються області Західного регіону України.

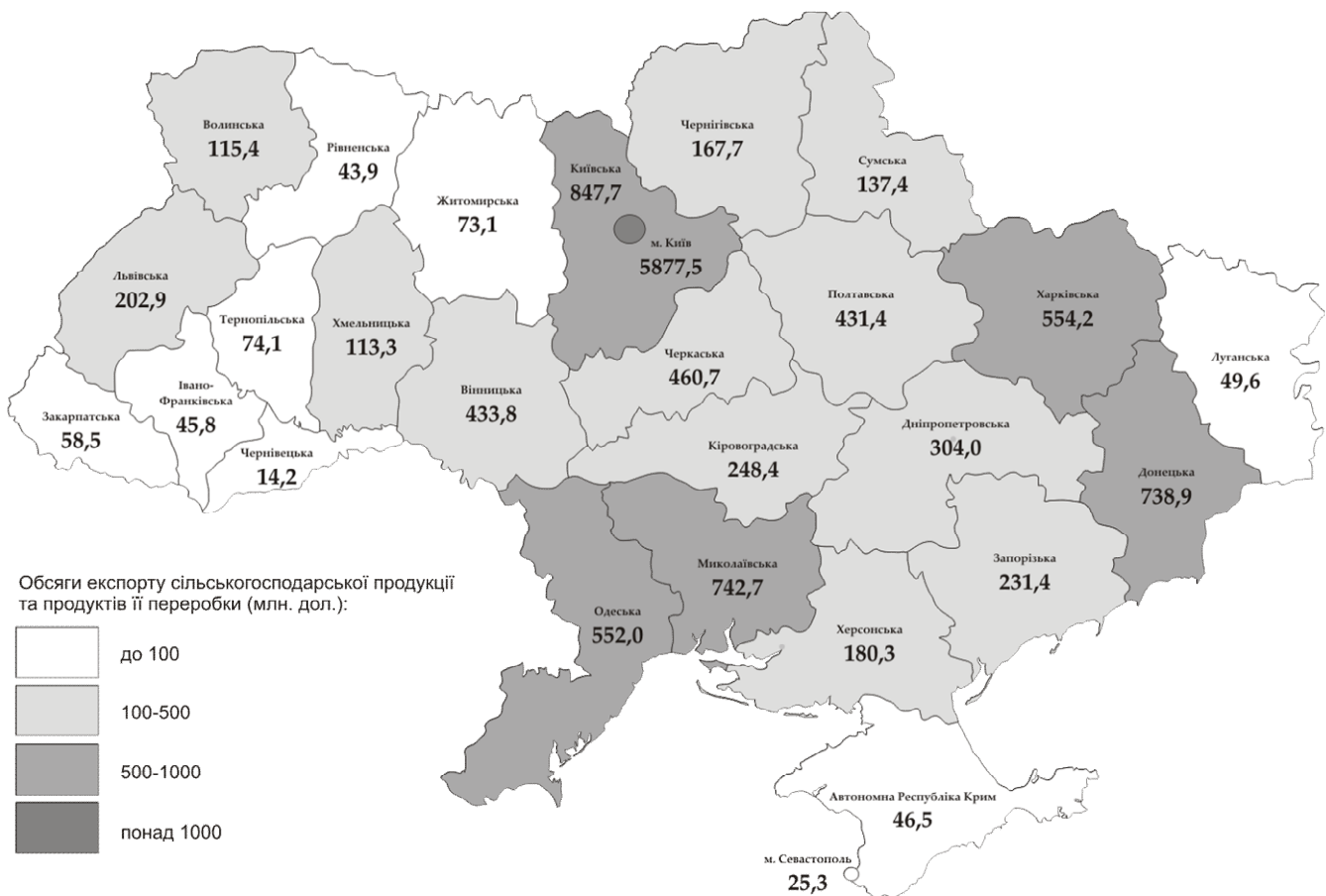


Рис. 3.4. Регіональні обсяги експорту сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки у 2011 році²⁰

Можна з високою ймовірністю стверджувати, що введення в дію Угоди про вільну торгівлю з ЄС чи подальша євроінтеграція лише спростять та підсилять потенціал тих регіонів та підприємств, що уже на цей час є активними у експорті сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки.

Варто звернути увагу і на проблему аналізу експортних потоків аграрної продукції. Внаслідок реєстрації багатьох виробничих підприємств та посередницьких структур у м. Києві, органи статистики зараховують експорт сільськогосподарської продукції, здійснений ними, до експортних показників столиці, хоча фактичне її виробництво було здійснене на сільських територіях поза її межами.

²⁰ Складено на основі даних Головних управлінь статистики областей України та Автономної Республіки Крим.

Така ж ситуація стосується і м. Севастополя, хоча обсяги реалізації продукції на експорт там є значно нижчими порівняно з Києвом.

У світлі перспектив посилення міжнародних інтеграційних процесів та подальшої лібералізації економічної діяльності актуальним питанням є реалізація наявного соціально-економічного потенціалу сільських територій України. Очевидно, що вони володіють потенціалом не лише щодо виробництва сільсько-господарської продукції, але й здійснення значного переліку несільськогосподарських видів економічної діяльності, результатом яких є продукція і послуги, привабливі для вітчизняних та іноземних громадян. Сюди відносяться виробництво товарів легкої промисловості, виробів народного промислу, творів мистецтва, розвиток туристичних, побутових, інформаційних та інших послуг. Водночас, такі альтернативні види економічної діяльності на сільських територіях України все ще не набули достатнього поширення і потребують спеціальних заходів економічної політики з метою їх розвитку. Відсутність адекватного інформаційного освітлення можливостей окремих регіонів щодо виробництва у сільській місцевості товарів, конкурентоспроможних на міжнародних ринках, незадовільний стан виробничої інфраструктури села, недостатня кількість конкурентоспроможних об'єктів сфери обслуговування, несприятливий міжнародний імідж України, порівняно високий рівень цін на побутові послуги не сприяють активному розвитку сільських територій в цьому контексті.

Більше того, окремі види діяльності, зокрема, розвиток міжнародного туризму, можуть бути реалізовані лише на сільських територіях, або ж переважно на них. До таких видів діяльності відносяться агротуризм, спелеологічний, лижний, велосипедний туризм тощо. Проте розвиток туризму потребує відповідно підготовлених кадрів, а також вимагає суттєвого підвищення рівня інфраструктурного забезпечення сільських територій, передусім, благоустрою відпочинкових територій, покращення транспортного сполучення, а також ґрунтового удосконалення системи інформаційного забезпечення регіональних туристичних мереж.

Інформаційна підтримка туризму на сільських територіях в Україні все ще слабо розвинута, внаслідок чого найближчі конкуренти (Болгарія, Румунія, Туреччина та ін.) залучають значно більшу кількість як власних, так і зарубіжних туристів. Водночас, західні туристи і закордонні фахівці індустрії гостинності відзначають, що відпочинок, зокрема, в українських Карпатах, суттєво відрізняється від дозвілля в інших гірських регіонах Європи, як за ціною послуг, так і за доступністю “диких” територій, які користуються значним попитом серед іноземних туристів. Проте на думку міжнародних експертів необхідним є активніше використання сучасних інструментів просування вітчизняного туристичного продукту за кордоном. Те ж саме стосується й приморських регіонів України, що володіють значним потенціалом розвитку туристичних послуг. Останніми роками є достатні здобутки у цьому напрямку. Водночас, ціноутворення на ці послуги (вартість відпочинку часто перевищує аналогічний у сусідніх країнах Чорноморського басейну) та якість туристичної інфраструктури не дають можливості активно залучати іноземних туристів.

Підсумовуючи сказане, потрібно відзначити, що формування зони вільної торгівлі з ЄС несе в собі більше позитивних наслідків для України, аніж негативних. Водночас до введення її в дію Україні доцільно підготуватися, розпочати реальні модернізаційні заходи стосовно сільських територій, розташованих на них підприємств сільськогосподарської сфери, забезпечити підвищення конкурентоспроможності та якості агропромислової продукції, приділити увагу активізації розвитку несільськогосподарських видів діяльності з метою створення альтернативних джерел доходів для сільського населення.

Проблемами, які потребують першочергового вирішення, є інвестиційне забезпечення і державне управління. Усі інші, зокрема інфраструктурні, технологічні, інноваційні, трудові складові є залежними від них. Тому важливим аспектом збереження та використання потенціалу розвитку сільських територій України є застосування успішного досвіду країн ЄС, який, окрім досвіду, володіє значним інвестиційним та управлінським потенціалом, якого бракує Україні.

3.3. Нарощування потенціалу розвитку сільських територій України як чинник підвищення рівня продовольчої безпеки в процесі європейської інтеграції

Потенціал розвитку сільських територій не є сталою величиною і постійно змінюється внаслідок впливу окреслених факторів, що дає можливість застосовувати відповідні механізми з метою його нарощування чи модифікації.

Забезпечення продовольчої безпеки України є проблемою, яка щороку набирає все більшої актуальності, а процеси європейської інтеграції лише підсилюють важливість її розгляду та аналізу. Диспропорції у виробництві сільськогосподарської продукції, низька її рентабельність, концентрація виробництва в господарствах населення, відсутність повноцінної та доступної ринкової інфраструктури агропромисловості, критично низький рівень технічного забезпечення сільського господарства, невідповідність рівнів виробництва та споживання продуктів харчування в окремих регіонах, зростання обсягів імпорту сільськогосподарської та харчової продукції, а також такі глобальні проблеми як зростання чисельності населення світу та несприятливі кліматичні зміни, вказують на необхідність підтримки розвитку сільського господарства, здійснення його структурної оптимізації, підвищення ефективності та збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції.

Проаналізований потенціал розвитку сільського господарства свідчить про його здатність забезпечувати виробництво значно більших обсягів продукції, ніж ті, що фактично спостерігаються останніми роками. Більше того, потенціал розвитку сільських територій України є таким, що не лише може повноцінно реалізовуватися, але й нарощуватися за умови застосування якісних механізмів державного управління. Особливо актуальним є питання його нарощування та реалізації в процесі європейської інтеграції.

Нарощування потенціалу сільських територій України з метою підвищення продовольчої безпеки необхідно здійснювати передусім у контексті розвитку трудової, технічної, технологічної та управлінської складових життєзабезпечення

сільських територій. Відсутність доступних інвестицій для розвитку сільського господарства та низький рівень інфраструктурного (зокрема, з погляду розвитку агропромислової та інформаційної інфраструктури) забезпечення цих процесів спричиняють відсутність необхідних позитивних зрушень як щодо належної реалізації, так і з погляду нарощування потенціалу.

На цей час Україні вдається балансувати на межі забезпечення власного населення продуктами харчування, незважаючи на значною мірою неефективне сільськогосподарське виробництво та відсутність його необхідної державної підтримки. Але такий стан не буде тривати постійно, а тому потрібними є більш рішучі дії з боку державних органів влади. Необхідною є комплексна оцінка стану сільського господарства України, визначення пріоритетних напрямів розвитку, визначення ключових секторів сільського господарства для конкретних регіонів України, знаходження джерел інвестування, забезпечення інформаційної підтримки та розвитку служб дорадництва в сфері АПК, стимулювання сільського населення до розвитку ефективніших форм господарювання та виробництва продукції.

Постійне зростання дефіциту продуктів харчування у глобальному вимірі ставить перед кожною країною виклик щодо забезпечення власної продовольчої безпеки. Водночас для країн, що володіють необхідним потенціалом для виробництва сільськогосподарської продукції у значних масштабах, такі світові тенденції є можливістю розвинути власне виробництво, забезпечити внутрішній ринок, активізувати експортну діяльність, створити нові робочі місця, підвищити добробут населення. Більше того, країни з таким потенціалом повинні відчувати на собі підвищену соціальну відповідальність за його ефективне використання з метою підтримки подальшого власного сталого розвитку, а також забезпечення потреб інших країн у продуктах харчування.

Україна володіє саме таким потенціалом, який міг би дозволити їй суттєво підвищити свою позицію як виробника сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, залучити інвестиції для підвищення конкурентоспроможності продукції, розвинути необхідну агропромислову інфраструктуру, забезпечити стандартизацію харчової продукції у відповідності до міжнародних норм та стати одним з основних постачальників продуктів харчування у світі. Однак, наявний сільськогосподарський потенціал України все ще використовується у незначній мірі, про що свідчать низькі обсяги виробництва агропромислової продукції, низька врожайність сільськогосподарських культур, і це все при суттєвій частці сільськогосподарських угідь та великій кількості зайнятого у сільському господарстві населення. Незадовільними є також показники рентабельності сільськогосподарського виробництва, що мають низькі додатні значення у секторі рослинництва, а у сфері тваринництва є навіть від'ємними.

В Україні, як і у багатьох країнах, що розвиваються, простежується екстенсивний характер розвитку як сільського господарства, так і більшості секторів сільської економіки. Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції значно відстають від сусідніх країн, що мають схожі географічні та кліматичні умови. За період 1990-2010 рр. відбулося скорочення виробництва багатьох сільськогоспо-

дарських культур (за винятком зростання виробництва насіння соняшника та незначного збільшення обсягів виробництва картоплі та овочів).

Останніми роками все частіше мають місце проблеми дефіциту окремих продуктів харчування на внутрішньому ринку, внаслідок чого відбувається суттєве підвищення цін або ж обмеження кількості цієї продукції, доступної для реалізації споживачам. Така ситуація є неприпустимою і вказує на те, що державне регулювання аграрного сектора економіки є незадовільним та неефективним. Тому потрібно ствердити, що саме недостатні обсяги виробництва створюють ризик незабезпечення продовольчої безпеки України, а також є першочерговою перешкодою на шляху розвитку експорту сільськогосподарської продукції.

Світовий досвід свідчить, що країна зберігає свою незалежність, якщо частка імпорту до внутрішнього споживання коливається в межах 20-25%. Водночас, існує також об'єктивне обмеження, пов'язане з тим, що незалежність може бути досягнута тільки за тими видами продовольства, для виробництва яких існують достатні біокліматичні можливості²¹. Так, в Україні можливим є досягнення продовольчої незалежності по м'ясо- і молокопродуктам, зерновим, картоплі, цукровим бурякам тощо, водночас окремі позиції плодоовочевої продукції завжди будуть імпортуватися. Поряд з цим, навіть за таких умов ситуація для розвитку України є надзвичайно сприятливою внаслідок потенційної можливості забезпечення власного населення більшістю життєво важливих видів продукції харчування.

Продовольча безпека країни, як стверджує Н. Басюркіна, є комплексним поняттям, що містить три важливі аспекти²²:

1. Кількісний: ступінь реалізації поточної потреби в продуктах сільськогосподарського виробництва.

2. Якісний: задоволення потреби в безпечних для здоров'я, якісних продуктах сільськогосподарського виробництва.

3. Соціально-економічний: зростання прибутків населення, яке забезпечує доступ всіх груп населення до продовольства на рівні забезпечення життєдіяльності.

Для аналізу можливостей нарощування потенціалу сільських територій з позиції підвищення рівня продовольчої безпеки слід зосередитися на кількісному аспекті. Як видно з даних, наведених у табл. 3.12, у 2010 році недостатнім рівнем для забезпечення споживання населення характеризувалися виробництво м'яса та м'ясопродуктів, а також плодів та ягід. Водночас загальна ситуація не виглядає критично: для м'ясопродуктів забезпечення імпортними надходженнями становило 15,9% (що вписується в окреслені вище допустимі норми продовольчої безпеки), і лише для плодів і ягід – 51,3%. Усі інші види сільськогосподарської продукції мають додатні сальдо балансу.

²¹ Басюркіна Н. Й. Продовольча безпека як системна характеристика функціонування агропромислового сектору економіки / Н. Й. Басюркіна // Економіка харчової промисловості. – №2(10). – 2011. – С. 5-10.

²² Там само.

Таблиця 3.12

Баланс основних видів продовольчої продукції в Україні у 2010 році

Види продукції	Надходження, тисяч тонн, в т.ч.:			Наявні ресурси, тисяч тонн	Витрати, тисяч тонн, в т.ч.:		
	вироб- ництво	імпорт	зміна запасів на кінець року		споживання населенням	експорт	інші витрати (корми, втрати)
М'ясо та м'ясопродукти	2059	378	-3	2440	2384	48	8
Молоко та похідні продукти	11249	273	-11	11533	9470	956	1107
Яйця	985	7	9	983	767	75	141
Зернові і зернобобові культури	39271	175	-2054	41500	5105,9	14239	20453
Картопля	18705	30	-410	19145	5914	8	13394
Овочі та баштанні	8873	311	-22	9206	6581	335	2290
Плоди та ягоди	2154	1130	10	3274	2203	353	718

Складено на основі: Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України: статистичний збірник / Державна служба статистики України ; за ред. Ю. М. Остапчука. – К., 2011. – 55 с.

Незважаючи на задовільний стан за більшістю позицій наведеного балансу, складність існуючої ситуації з позиції продовольчої безпеки стає очевидною при оцінці відмінностей у фактичному споживанні продуктів харчування населенням та рекомендованими нормами, які визначені Міністерством охорони здоров'я України, а також обсягами виробництва даних видів продукції в розрахунку на одну особу населення країни. Виробництво м'ясопродуктів відстає від оптимальних обсягів майже вдвічі, суттєво заниженими є обсяги виробництва молочної продукції, а також плодів та ягід. Позитивними показниками характеризуються обсяги виробництва та споживання картоплі, овочів та баштанних культур, а також яєць.

Щоправда цей розподіл не враховує регіональних відмінностей у виробництві та споживанні перелічених видів продукції, що також суттєво різняться. Зокрема, споживання м'яса, при середньому значенні 52 кг/особу по Україні, коливається від 40,5 кг/особу в Івано-Франківській області до 67,6 кг/особу в Київській області. Споживання молочних продуктів також характеризується значними відмінностями і становить мінімальне значення в 173,6 кг/особу в рік у Луганській області та максимальне значення 264,7 кг/особу в Івано-Франківській області. Фактично, регіональні особливості присутні в усіх позиціях продуктів харчування, що спричинено як спеціалізацією регіонів на тваринництві чи рослинництві, так і рівнях доходів, зосередженні виробництва сільськогосподарської продукції в підприємствах або господарствах населення тощо.

Повертаючись до аналізу аспектів нарощування потенціалу сільських територій з позиції продовольчої безпеки в Україні потрібно оцінити динаміку

розвитку виробництва основних видів сільськогосподарської продукції. Так, у табл. 3.13 наведено темпи приросту обсягів виробництва окремих видів продукції, з яких видно, що молочна продукція та картопля характеризуються постійними тенденціями до скорочення, водночас найшвидшими темпами зростає виробництво яєць та овочів і баштанних культур.

Таблиця 3.13

**Динаміка темпів приросту обсягів виробництва основних видів
сільськогосподарської продукції в Україні у 2005-2010 рр.
(за базовий прийнято 2000 р.), у %**

Види продукції	Роки						Відносний середньорічний приріст
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
М'ясо та м'ясопродукти	-4,0	7,9	11,0	-0,3	0,6	7,4	3,62
Молоко та похідні продукти	8,3	-3,1	-7,7	-4,1	-1,3	-3,1	-1,95
Яйця	48,2	9,2	-1,2	6,3	6,5	7,2	11,67
Картопля	-1,9	0,0	-1,9	2,3	0,6	-4,9	-0,98
Овочі та баштанні	22,8	15,0	-16,3	16,0	5,7	-1,1	6,17
Плоди та ягоди	8,5	-33,7	29,3	4,9	8,8	3,2	1,53

Розраховано і складено на основі: Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України: статистичний збірник / Державна служба статистики України ; за ред. Ю. М. Остапчука. – К., 2011. – 55 с.

Сільське господарство, як уже було зазначено вище, характеризується попитом не лише на внутрішньому ринку, але й на зовнішніх, причому ємність ринків тих країн, що розвиваються, постійно збільшується як внаслідок зростання кількості населення, так і скорочення часток сільськогосподарських угідь чи природно-кліматичних змін. Це несе в собі як можливості розвитку агропромислового сектора, так і загрози продовольчій безпеці країні внаслідок надмірних обсягів експорту окремих позицій сільськогосподарської продукції, особливо при відсутності чіткого та прозорого державного регулювання даної сфери економічної діяльності. Тому з позиції оцінки продовольчої безпеки доцільним також приділити увагу основним тенденціям у зовнішньоекономічній діяльності України у сфері агропромислової продукції.

Загалом, Україна володіє потенціалом, який міг би дозволити їй суттєво зміцнити свою позицію як виробника сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, залучити інвестиції для підвищення конкурентоспроможності продукції, розвинути необхідну агропромислову інфраструктуру, забезпечити стандартизацію харчової продукції у відповідності до міжнародних норм та стати одним з основних постачальників продуктів харчування у світі. Євроінтеграційні процеси можуть допомогти у формуванні ефективного сільського господарства, збільшенні обсягів його виробництва та забезпеченні продовольчої безпеки країни.

Варто наголосити, що вже на даний час, незважаючи на існуючі проблеми в сільському господарстві, Україна має у світовій економіці суттєву частку виробництва по багатьох позиціях агропромислової продукції (табл. 3.14).

Порівняння частки України та обраних країн у світовому виробництві окремих видів сільськогосподарської продукції у 2009 році, %

Країни	Види продукції						
	Пшениця	Жито	Ячмінь	Картопля	Цукрові буряки	Овочі	Фрукти
<i>Україна</i>	<i>3,0</i>	<i>5,2</i>	<i>7,8</i>	<i>6,0</i>	<i>4,4</i>	<i>0,9</i>	<i>0,9</i>
Білорусь	-	6,8	1,4	2,2	1,7	0,2	0,1
Канада	3,9	1,5	6,3	1,4	0,3	0,2	0,1
Китай	-	-	-	22,2	3,2	51,6	19,4
Німеччина	3,7	23,5	8,1	3,5	11,4	0,4	0,5
Польща	1,4	20,4	2,6	2,9	4,8	0,6	0,6
Російська Федерація	9,0	23,9	11,8	9,4	11,0	4,5	0,5
США	8,8	1,0	3,3	5,9	11,8	3,7	4,6
Франція	5,6	0,7	8,5	2,2	15,4	0,5	1,6

Складено на основі: Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2011. – Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2011. – 393 s.

Однак наявний сільськогосподарський потенціал України використовується не повною мірою. Відносно низькими є обсяги виробництва агропромислової продукції та врожайність сільськогосподарських культур (і це при суттєвій частці сільськогосподарських угідь та великій кількості зайнятого у сільському господарстві населення).

Незважаючи на існуючі труднощі у розвитку сільського господарства України, експортна діяльність цього сектора економіки все ж має тенденцію до поступового зростання (рис. 3.5). Найбільшу частку в експорті агропромислового сектора економіки України в 2011 році мала продукція рослинництва – 8,1% від загальних обсягів експорту (передусім це зернові культури, насіння і плоди олійних рослин), дещо меншими обсягами характеризувалися жири та олії тваринного й рослинного походження (5,0%), готові харчові продукти (4,3%), а також живі тварини і продукти тваринного походження (1,4%), що разом склало 18,8% обсягів експорту країни, або 12,8 млрд. доларів США²³.

Тривожним фактом щодо зовнішньоекономічної діяльності агропромислового сектора України є, передусім, те, що якщо у вітчизняному сільськогосподарському експорті переважає продукція з низьким рівнем обробки та низькою доданою вартістю, то в імпортних надходженнях ситуація протилежна (рис. 3.6). Це ще раз ілюструє проблему низької конкурентоспроможності та нерозвиненості обробної промисловості України, що спричиняє сировинну орієнтацію вітчизняного експорту у сільськогосподарському секторі та необхідність імпорту готової продукції, яка фактично могла б потенційно вироблятися в Україні та експортуватися у інші країни.

²³ Статистична інформація : [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.



Рис. 3.5. Динаміка і структура експорту сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки в Україні²⁴



Рис. 3.6. Динаміка і структура імпорту сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки в Україні²⁵

²⁴ Розраховано і складено на основі: Статистична інформація : [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

²⁵ Там само.

Динаміка імпорту сільськогосподарської продукції та продуктів харчування також характеризується поступовим зростанням протягом останніх років, з незначним спадом лише у 2009-2010 рр. що відбувся внаслідок кризових явищ, зниження купівельної спроможності населення України тощо. У структурі імпорту сільськогосподарської продукції у 2011 році переважали готові харчові продукти (3,7% від загальних обсягів імпорту), продукція рослинного походження (2,2%), живі тварини та продукція тваринного походження (1,3%), а також жири та олії тваринного або рослинного походження (0,6%). Загалом, у 2011 році імпортовано сільськогосподарської продукції та готових продуктів харчування на суму 6,3 млрд. дол. США, що склали 7,7% від загальних обсягів імпорту України.

Проведений аналіз показав, що, незважаючи на певні позитивні тенденції у забезпеченні продовольчої безпеки України, існують гострі питання розвитку вітчизняного сільського господарства. При відсутності дієвих заходів зі структурної перебудови сільського господарства, перейняття успішного зарубіжного досвіду управління сільськими територіями, активізації сільського населення до пошуку інноваційних підходів до здійснення сільського господарства та підвищення його ефективності неможливим буде втримання існуючих позицій навіть у середньостроковій перспективі. Якщо існуюча ситуація не буде кардинально змінена, уже через декілька років втрати від скорочення обсягів виробництва продукції сільського господарства будуть відчутними, а необхідність збільшення імпорту продуктів харчування за зростаючими світовими цінами викличуть додаткові труднощі як з забезпеченням продовольчої безпеки, так і станом платіжного балансу країни.

Загалом, у той час, як впродовж останніх років продукція рослинництва характеризується незначним зростанням обсягів виробництва, виробництво продукції тваринництва знаходиться в критичному становищі, а його обсяги вже впродовж тривалого періоду є недостатніми для забезпечення внутрішнього попиту, причому цей дефіцит має достатньо високі значення (рис. 3.7).

В Україні відбувається постійне скорочення поголів'я більшості видів сільськогосподарських тварин і лише у сфері птахівництва відзначено стабільні позитивні тенденції. Загалом, в рамках процесів євроінтеграції, це ставить під загрозу вітчизняний сектор тваринництва, а також вказує на можливості поглиблення негативних тенденцій з позиції продовольчої безпеки країни.

Проблем у секторі тваринництва є декілька. Передусім, це неефективна державна підтримка та її інформаційне забезпечення, внаслідок чого значна частина сільськогосподарських виробників не є ознайомленими з можливостями доплат в рамках державних програм стимулювання. Найбільш суттєву частку у витратах на виробництво продукції тваринництва складають корми, що коливаються в межах 70-74% від сукупних загальних витрат²⁶. Відбувається й постійне зростання їх вартості, причому темпи подорожчання є надзвичайно високими.

²⁶ Статистичний щорічник України за 2009 рік / Держкомстат України ; За ред. О. Г. Осауленка. – К., 2010. – 566 с.

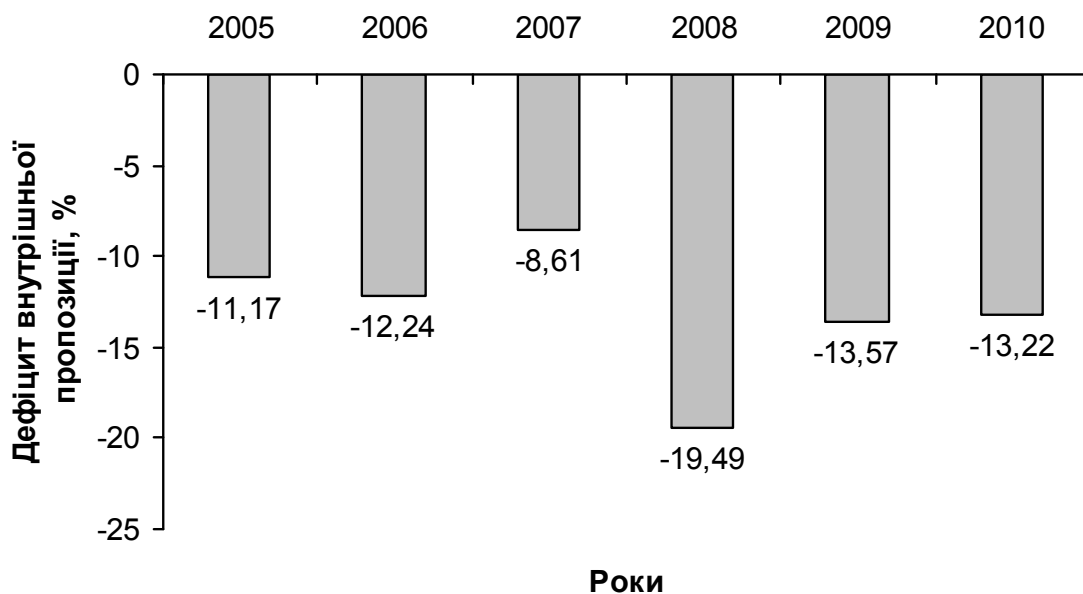


Рис. 3.7. Дефіцит внутрішньої пропозиції продукції тваринництва в Україні²⁷

Так, аналізуючи дані²⁸ протягом лютого 2010 – лютого 2011 рр. можна зробити наступні висновки: шрот соняшниковий подорожчав на 18,7% або 337 грн./т, макуха соняшникова на 18,2% або 310 грн./т. Ціна на макуху соєву у порівнянні з лютим 2010 р. залишилась незмінною і в лютому 2011 р. становила 4200 грн./т. Аналізуючи динаміку цін на фуражне зерно (на умовах EXW) за аналізований період видно, що відбувся різкий стрибок цін і ця продукція подорожчала на 66% або 685 грн./т (з 1035 грн./т у лютому 2010 р. до 1720 грн./т у лютому 2011 р.). Кукурудза (на умовах EXW) за звітний період подорожчала на 45%, з 1240 грн./т до 1800 грн./т.

Так, якщо закупівельні ціни на свинину коливалися у 2010 році в межах 10-17 грн. за кг живої ваги, вартість реалізації свинини переробниками м'яса становила в середньому біля 26 грн., а кінцевим споживачам ціна реалізації дорівнювала вже 50-55 грн. за кг. Закупівельні ціни у виробників близькі до собівартості, водночас вартість реалізації м'яса переробними підприємствами є вже вища, аніж ціна імпоротної продукції, причому на 2-3 грн. за кг²⁹. Такі диспропорції у вітчизняному тваринництві призводять до скорочення обсягів виробництва та збільшенню імпорту, внаслідок чого закупівельні ціни ще більше знижуються. І це при тому, що рентабельність виробництва продукції тваринництва часто характеризується від'ємними показниками (табл. 3.15).

²⁷ Складено на основі: Україне не хватаєт на м'ясо : [Електронний ресурс] / Комерсантъ. – Режим доступу : <http://www.kommersant.ua/doc.html?docId=1535561>.

²⁸ Ціни на ринках кормів в Україні : [Електронний ресурс] / Свинарство в Україні. – Режим доступу : <http://www.pigua.info>.

²⁹ Аспекти ціноутворення на продукцію тваринництва в Україні / Крупін В. Є., Злидник Ю. Р. // Наукові дослідження молоді. Матеріали III Звітної науково-практичної конференції “Наукові дослідження молоді”. – Рівне-Дубно: вид-во ТЗОВ фірма “Ассоль”, 2011. – С. 20-24.

**Рентабельність виробництва основних видів
продукції тваринництва, %**

Види продукції	Роки			
	1990	2000	2005	2010
Велика рогата худоба на м'ясо	20,6	-42,3	-25,0	-35,9
Свині на м'ясо	20,7	-44,3	14,9	-7,8
Птиця на м'ясо	17,0	-33,2	24,9	-4,4
Молоко	32,2	-6,0	12,2	17,9
Яйця курячі	27,3	10,6	23,5	18,6
Вовна	-2,4	-75,8	-72,8	-82,2

Складено і розраховано на основі: Регіони України 2011 : [статистичний збірник] / Державна служба статистики України ; За ред. О. Г. Осауленка. – К., 2011. – Ч. 2. – 783 с.

Відтак, нарощування потенціалу сільських територій в контексті підвищення рівня продовольчої безпеки повинно стати пріоритетним завданням державного управління. Необхідними є кардинальні зміни, що забезпечили б реформування сільськогосподарського сектора, його перехід на ефективні технології виробництва та збуту продукції, підвищення прибутковості агроформувань, зростання мотивації до здійснення господарської діяльності у цій сфері. Європейська інтеграція вимагає таких змін від вітчизняної економіки, і, водночас, може стати для них каталізатором, забезпечуючи формування ринкової економіки на конкурентних засадах.

РОЗДІЛ 4

ОСНОВНІ БАР'ЄРИ НА ШЛЯХУ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ В РУСЛІ МОДЕРНІЗАЦІЙНОЇ ПАРАДИГМИ ЄС

4.1. Аксіологічні та концептуальні проблеми розвитку сільських територій України в контексті наближення до ЄС

Сучасний розвиток сільських територій України, як уже зазначалося, відбувається в умовах загострення значної кількості проблем у різних сферах життєдіяльності. Як наслідок, з кожним роком дедалі більше зростає значимість заходів, спрямованих на покращення соціально-економічного стану вітчизняного села. Особлива роль у цьому контексті відводиться політиці європейської інтеграції України та її наближення до стандартів ЄС за індикаторами розвитку сільських територій.

Необхідність активізації євроінтеграційних зусиль України декларується протягом усього періоду її державної незалежності. При цьому більшість громадян нашої держави сприймають процес європейської інтеграції як шлях до модернізації соціально-економічного потенціалу країни, в тому числі на основі забезпечення ефективного розвитку сільських територій. Однак, такі очікування часто мають ірраціональний характер, не спираючись на відповідні суспільно-політичні передумови, методологічні принципи та адміністративно-управлінські механізми. Адже у контексті наближення нашої держави до ЄС, необхідно враховувати аксіологічні відмінності у формуванні економічного устрою України та країн Західної Європи (з одного боку значні ціннісні проблеми становлення українського суспільства, а з іншого – високу внутрішньо-легітимну сформованість європейських народів).

Понад половину століття, безпосередньо перед здобуттям Україною своєї незалежності, наша нація перебувала під впливом радянської соціально-атеїстичної ідеології, яка в практичному своєму застосуванні породила симбіоз теоретичної законослухняності та практичної девіантної поведінки громадян. В той час, як більшість західноєвропейських націй були незалежними, відзначаючись багатовекторністю демократичного поступу, а також формуванням власного морально-духовного світу під впливом ідей протестантизму, в Україні домінувала інша традиція, яка ігнорувала засади християнської моралі, намагаючись замінити їх "Моральним кодексом будівника комунізму".

Наслідком християнського виховання та духовних принципів особистості, що популяризувалися в країнах Західної Європи, і які реалізовувалися більшістю її громадян у своїй професійній діяльності, було раціональне використання часу, ресурсів та зменшення девіантних проявів при виробництві та розподілі благ. Протестантське вчення щодо реалізації духовних цінностей людини у професійній діяльності, розглядалося як "світська аскеза". Така поведінка особистості, на думку М. Вебера, стала результатом усвідомлення себе, перш за все, як духовної істоти, що тимчасово проживає на землі, найвищим законом для якої є Божий

закон, тобто Біблія. Звідси людина виносить правила та норми поведінки, які є допустимими для неї¹.

Особливо глибоко ця ментальна модель була вкорінена у стереотипах суспільної поведінки сільських мешканців, які відзначались більшою релігійністю та “богослухняністю”.

Зовсім по-іншому формувалася “ментальний код” мешканців українського села. По-перше, внаслідок насильницької колективізації, а згодом кількох голодоморів і перманентних політичних репресій, що мали місце упродовж ХХ століття, вони почали сприймати владу як агресора, а закон, як інструмент примусу над собою. По-друге, потужна атеїстична компанія, що проводилася радянською владою протягом усього періоду її панування, а також знищення значної частини сільської інтелігенції та духовенства, обернулися деморалізацією сільських мешканців України. Більше того, з метою виживання вони подекуди були просто змушені порушувати канони християнської моралі. По-третє, витратні методи господарювання, що домінували в адміністративно-плановій економіці радянського зразка, включаючи неефективний механізм функціонування колгоспів та сільської економіки загалом, зумовили формування нерациональних стереотипів економічної поведінки мешканців сільських територій України, їхнє несприйняття та нерозуміння принципів ринкової економіки, відверте невміння і небажання діяти згідно вимог ринку та стандартів соціальної етики і поведінки, притаманних країнам ЄС.

Вітчизняні вчені підтверджують, що глибокі духовні та релігійні трансформації, пережиті європейським суспільством в епоху Реформації, мали колосальний вплив не лише на соціокультурні та економічні умови життєдіяльності європейців, але й на темпи розвитку країн загалом. Протестантизм вплинув на культуру щоденного життя, піддавши корекції ряд моральних основ особистості².

Звісно такі перетворення сприяли підвищенню аксіологічних основ європейського суспільства. Виховуючи в суспільній свідомості європейців за часів демократичного розвитку відповідальність за свої вчинки, чесність у здійсненні громадських обов’язків, раціональність у веденні господарської діяльності. Адже були закладені міцні ціннісні засади утвердженні на християнських чеснотах, які виявлялись, перш за все, у внутрішній сформованості особистості на основі глибокої духовності, що в свою чергу вела до підвищення морально-етичного та культурного рівня.

В той час, як в Україні до 1991 року панував режим комуністичної влади, який незважаючи на свої лозунги про громадянську рівність, раціональну економіку, боротьбу з розкраданням соціалістичної власності, справедливість у судочинстві, підвищення ефективності на кожному робочому місці, формувалася на противагу європейському, зовсім інші аксіологічні засади соціально-економічного життя.

¹ Протестантська етика і дух капіталізму / Макс Вебер. – К. : Основи, 1994. – 261 с.

² Религиозный фактор как детерминанта культуры повседневности: Скандинавский протестантизм и повседневные практики : [Електронний ресурс] / Чукуров А. Ю. // Проблемы современной экономики, № 3(19). – 2006. – Режим доступу : <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1136>.

Так, В. Козяк зазначає, що за часів економічної політики СРСР, обмеження приватної власності (крім особистого підсобного господарства) гальмувало формування підприємницьких здібностей, а низька винагорода за кращі результати (винахідництво, раціоналізації) породжувала безініціативність працівників. Низький рівень їх оплати праці у більшості сфер суспільного виробництва призвів до її низької якості та продуктивності: тут панував принцип – “...як ви нам платите, так ми вам працюємо”. Фактичне відсторонення працівників від “загальнонародної” власності, низька заробітна плата породили поширення крадіяства, особливо – на виробництві. Наявність дешевих енергоносіїв, їх низька частка як у витратах виробництва, так і домогосподарств обумовили стійке марнотратство при використанні природних ресурсів – газу, вугілля, деревини, нафто продуктів тощо³.

Відтак, суб’єкт економічної діяльності, який водночас є і членом соціуму в західноєвропейському суспільстві значно відрізняється від українського власне в ціннісному аспекті, що призводить до високого рівня розвитку країн ЄС загалом та сільських територій зокрема. Адже суб’єкт економічної діяльності західноєвропейського типу характеризується, як правило, ініціативністю, відповідальністю, чесністю, законослухняністю. В той час, як для сучасного українського селянства характерним є безініціативність, девіантна поведінка, нерациональне використання ресурсів та духовно-моральна спустошеність. Яскравим прикладом цьому можуть слугувати наявні утриманські настрої мешканців українського села, які зокрема, виявляються в їх завищених соціальних очікуваннях, надмірному сподіванні на державу у вирішенні власних побутових проблем, сподіваннях на невиправдані пільги та субсидії. Громадянська пасивність і суспільна зневіра сільських мешканців України підтверджується також випадками “продажу” власних голосів на виборах до місцевих рад чи парламенту, що є практично немислимим для сільського обивателя Західної Європи.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку людського капіталу сільських територій України вкрай необхідним можна вважати формування ґрунтовних духовних цінностей на основі засад християнської моралі та принципів громадянського суспільства, що дасть змогу знизити рівень суспільної апатії та підприємницької пасивності сільських мешканців, мінімізувати вияви їх девіантної поведінки, посилити рівень законослухняності та соціальної відповідальності.

Сучасний соціально-економічний розвиток сільських територій України відбувається при значній деградації людського капіталу, який у країнах ЄС виступає одним із основних рушійних чинників економічного розвитку села. Такі прояви девіантної поведінки, як, алкоголізм, наркоманія, крадіжки, грабежі, розбої, корупція – на жаль, вже стали буденністю для сільських територій України. Про це свідчить велика кількість даних, що відображаються у статистичних джерелах. Зокрема, у січні-червні 2012 року кількість смертей у сільській місцевості від випадкового отруєння, дії алкоголю, наслідків нападів з метою вбивства чи

³ Проблеми формування ефективної моделі економічної системи : [Електронний ресурс] / Козяк В.Д. // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. № 704. – Львів: НУ “Львівська політехніка”, 2011. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Menagement/2011_704/23.pdf.

нанесення ушкоджень сягнув – 1306 осіб, в той час, як за аналогічний період 2011 року цей показник становив – 1299 осіб⁴. Тобто, протягом першого півріччя у 2011 і 2012 роках населення сільських територій України, лише внаслідок зазначених девіантних проявів, скоротилося на величину п'ятьох середньостатистичних сіл⁵.

Розглядаючи вищезазначені аспекти розвитку сільських територій України, необхідно віднайти першопричину, яка призводить до виникнення подібних ситуацій. В іншому випадку існує ризик неадекватної оцінки ситуації та розробки неефективних алгоритмів її вирішення. Адже в умовах сучасної глобальної економічної кризи, практично усі провідні економісти світу намагаються визначити шляхи покращення економічного стану та благополуччя населення. Однак не всі намагаються заглянути в корінь проблем, а в більшості вирішують їх не системно, а лише симптоматично⁶.

У цьому контексті сьогодні на перший план дедалі активніше виходять проблеми духовно-моральної складової інноваційного розвитку національної економіки та сільських територій України. Саме ця складова є найголовнішою умовою успіху в побудові нового суспільства, адже структурну перебудову економіки і модернізацію сільських територій треба починати з неї. Сучасне українське суспільство глибоко розколото на безліч напрямів економічного, соціального, регіонального та ідеологічного характеру. Воно шукає шляхи виходу з економічної кризи, способи полегшення соціальної напруженості, політичного та ідеологічного примирення різних громадських сил. Аналізуючи сучасний стан українського суспільства видно, що побудова самодостатнього, прогресивного та конкурентоспроможного села в Україні неможлива без розвитку людського потенціалу, як одного із визначальних факторів економічної еволюції⁷.

Таким чином, для повноцінної оцінки стану та визначення пріоритетних напрямів розвитку як сільських територій нашої держави зокрема, так і України загалом, необхідно застосовувати всебічний аналіз, що розглядає не лише матеріальні аспекти економічної системи, але й нематеріальні. На нашу думку, вирішення проблем соціально-економічного розвитку сільських територій України не є можливим лише шляхом застосування економічних чи адміністративних методів регулювання. В Україні необхідно звернутися до формування принципів функціонування держави і ключовими для ефективного соціально-економічному розвитку країни потрібно визначити духовні цінності кожної людини зокрема. Лише за умов високої особистої відповідальності за свої дії, що буде базуватися на глибинних переконаннях та сформованих позитивних цінностей, можливим буде справжній розвиток української держави.

⁴ Смертність населення від зовнішніх причин у побуті у січні-червні 2012 року : [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. Експрес-випуск №10/2-42/491. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

⁵ Городяненко В. Г. Соціологія : підручник / В. Г. Городяненко. – 3-тє вид., доп. – К. : ВЦ “Академія”, 2008. – 544 с. (с. 10-11) – Режим доступу: <http://readbookz.com/book/195/7414.html>.

⁶ Ветхозаветный и новозаветный взгляд на кризисные явления в экономике : [Електронний ресурс] / Лукин С. В. // Проблемы современной экономики, № 4(32). – 2009. – Режим доступу: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=2932>.

⁷ Про економічну політику сталого розвитку в Україні / В. Оскольський // Економіка України. – №6. – 2010. – С. 4-13.

Цінності можна трактувати як важливі і значимі, з точки зору конкретної людини, предмети, дії, спосіб життя, ідеї тощо, це загальні переконання стосовно того, що добре, що погано або що несуттєве в житті. Вони визнаються культурою суспільства, організації чи окремої людини і завжди існують у вигляді відповідних систем. І. Харьков розглядає цінності, як певні загальні норми та принципи, які визначають направленість людської діяльності, мотивацію людських вчинків. Зазначаючи, що у сучасному розумінні цінності – це ідеї, норми, процеси, відносини матеріального і духовного порядку, які мають об'єктивну позитивну значимість і здатні задовольняти певні потреби людей⁸.

На думку С. Римарьової саме внутрішні цінності визначають економічну поведінку людини⁹. Саме цінності обумовлюють форму та задають напрям економічних відносин, вказуючи на те, що є першочерговим чи другорядним з економічної точки зору, допустимим чи недопустимим по відношенню до конкурентів, контрагентів, партнерів тощо. На нашу думку критерієм економічної поведінки є внутрішній ціннісний світ суб'єкта господарської діяльності. Адже, у відповідності до його духовних, морально-етичних, освітянських, ментальних чи культурних уподобань формується мотивація економічної поведінки цього суб'єкта.

Якщо закладенні міцні християнські аксіологічні основи, економічна діяльність особистості характеризуватиметься такими рисами, як чесність, сумлінність, відкритість, щирість, а тому довірлива культура базуватиметься на довірі партнерів, соціально-відповідальній поведінці тощо – що є основними чинниками нової якості не лише розвитку сільських територій, але й суспільно-економічної системи загалом в контексті наближення України до ЄС.

Очевидно, що збільшення та поширення елементів іллегальної економіки, зростання кількості тіншових операцій, крадіжок і проявів корупції знижують соціально-економічний рівень розвитку як країни загалом, так і сільських територій зокрема. Так, ті мешканці села, які схиляються до девіантної поведінки не мають належним чином сформованих духовних засад, тобто внутрішніх принципів, які визначають норми цивілізованої поведінки у сучасному європейському суспільстві. Тому аксіологічні проблеми розвитку сільських територій України найбільш гостро постають саме у контексті європейської інтеграції. Адже за роки незалежності українцям так і не вдалося відновити тих глибоких внутрішніх духовних цінностей, які були притаманні нашій нації протягом попередніх історичних епох. Вияви девіантної поведінки, зумовлені аксіологічними проблемами в середовищі сільських мешканців, керівників органів місцевого самоврядування, державних службовців тощо, не дають змоги сільським територіям України розвиватися за “європейським сценарієм”, а лише створюють перешкоди для наближення нашої держави до ЄС.

З метою покращення соціально-економічного стану сільських територій України, пріоритетним напрямом їх розвитку має стати сприяння формуванню

⁸ Харьков І. В. 20 років незалежності України: здобутки, втрати і стратегії майбутнього / І. В. Харьков; мат-ли XI наук.-практ. конф. – К. : Національна академія управління, 2011. – С. 82.

⁹ Влияние национальных и религиозных особенностей среды хозяйствования на формирование модели экономического поведения: [Електронний ресурс] / Рымарева А. С. // Проблемы современной экономики, № 2(22). – 2007. – Режим доступа: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1423>.

духовних засад населення на основі принципів християнської моралі та їх застосування в повсякденному житті. В іншому випадку, без моральних основ, сформованих на духовних цінностях, негативні тенденції соціально-економічному розвитку сільських територій нашої держави будуть поглиблюватися і надалі.

Особливої актуальності у цьому контексті набуває відмова від рудиментів адміністративного мислення та застарілої методології розвитку сільських територій України. Адже вищезокреслені аксіологічні характеристики притаманні не лише пересічним мешканцям сільських територій нашої держави, вони також знаходять свій вияв у способах організації господарського життя на сільських територіях і впроваджуються через механізми регуляторної політики, інспіровані місцевою та центральною владою. У цьому контексті не можна оминати увагою і неадекватних методологічних підходів до формування політики розвитку сільських територій України, які базуються на властивій радянському періоду телеологічній парадигмі соціально-економічної еволюції (розглядає трансформацію соціально-економічних систем в контексті прискороного переходу від одного стану до іншого, на основі розробки певного ідеалу (цілі) та чіткого алгоритму (плану дій) з його подальшого досягнення)¹⁰.

У країнах ЄС, перед втіленням у життя серйозних реформаторських заходів, проводяться активні дискусії та дебати в середовищі їхнього впровадження. Успішність же будь-яких регуляторних нововведень безпосередньо залежить від рівня їх суспільної підтримки. В Україні діє інша традиція: реформи нав'язуються суспільству згори, а їхнє громадське обговорення перетворюється на банальну формальність. Цей підхід був започаткований в радянську добу, починаючи з періоду примусової колективізації селянських господарств, і не подоланий до цього часу.

Логіка більшості політичних рішень, пов'язаних з реалізацією аграрної реформи в Україні, спирається на притаманний українській владі упродовж багатьох попередніх десятиріч адміністративний алгоритм управлінських дій. Набір цих дій включає:

- універсалізм (пропоновані заходи стосуються всіх без винятку і не терплять жодних виключень, не зважаючи на аргументи незгодних, а також відмінності в економічних, природно-кліматичних, суспільно-психологічних та інституційних умовах господарювання);
- обмежені терміни реалізації заходів (згори виконавцям доводяться граничні терміни (плани) реалізації політичних директив, за порушення яких виконавці строго караються);
- жорсткий адміністративний контроль (реформаторські дії проводяться під суворим контролем уповноважених адміністративних органів, які не надто вникають у суть проблем, зате повинні своєчасно звітувати перед вищестоящими організаціями про виконання отриманих доручень).

В добу незалежної України такий спосіб адміністрування яскраво виявив себе починаючи вже з першого етапу аграрної реформи. Саме через нього

¹⁰ Кондрашова И.С. Процессы трансформации социально-экономических систем : [Электронный ресурс] / И.С. Кондрашова. – Режим доступа : actualresearch.ru/nn/2008_1/Article/economics/Kondrashova.doc.

українське село пережило економічно необґрунтоване паювання земель, кампанію з масової ліквідації колективних господарств, а разом з ними і цілісних виробничо-майнових комплексів, подальшу латифундизацію сфери аграрного виробництва під гаслами створення високоєфективних вертикально-інтегрованих агроформувань, породження мільйонів віртуальних земельних власників, втрату селянами мотивації до аграрної праці, поширення неефективного землекористування, соціальну деградацію сільських територій, а також багато інших проблем і негараздів сьогодення.

Ще в середині 90-х років ХХ століття, коли перші результати ринкових перетворень в українському селі дедалі чіткіше набували своїх очевидних руйнівних контурів, у науковій літературі з'явилися публікації, що поставили під сумнів спроможність обраної методології аграрної реформи забезпечити позитивні результати її здійснення. Саме в цей час вперше було вказано на концептуальне розмежування двох підходів: розподільного (або зрівняльного) та конкурентного (або індивідуалістичного). Перший орієнтується на прагнення максимально рівномірно розподілити державну власність та результати сільськогосподарської діяльності між усіма учасниками виробничого процесу через механізми паювання та жорсткої регуляторної політики, другий – на мотивацію господарюючих суб'єктів до підвищення ефективності використання наявних природних та економічних ресурсів завдяки використанню механізму відкритої ринкової конкуренції¹¹.

Як наслідок, обрана вітчизняними реформаторами методологія реформування АПК, ґрунтована на розподільних принципах, ап'орі не могла досягнути позитивних результатів, як у контексті підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, так і з огляду на пріоритети комплексного розвитку сільських територій. Адже у фокусі уваги ідеологів та практичних виконавців реформи був, насамперед, процес розподілу, а не потенційні результати господарювання.

Це стало підставою для цілком справедливого висновку про те, що ідеологія ринкового реформування аграрної галузі в Україні фактично виявилась тотожною тій, що визначала розвиток вітчизняного сільського господарства упродовж періоду планово-соціалістичного господарювання, передусім в частині концептуального забезпечення економічних перетворень на селі. В підсумку, доволі чітко прогнозувалася перспектива очевидної безрезультатності реформ, оскільки вважалося цілком неможливим становлення ефективного аграрного ринку за допомогою використання неринкових методів його “побудови”, притаманних радше централізовано-адміністративній системі управління¹².

Натомість, прихильники розподільної концепції, яка, в широкому сенсі, бере свій початок в уже згадуваному телеологічному підході, вважали обраний ними сценарій аграрної реформи цілком прийнятним. Адже ціль – побудова ефективного аграрного ринку, заснованого на приватній власності на землю і засоби виробницт-

¹¹ Магас В. Аграрна реформа: альтернатива розподільному підходові / В. Магас // Економіка України. – 1996. – № 10. – С. 53-55.

¹² Янків М. Теоретичні аспекти роздержавлення і приватизації власності в агропромисловому комплексі / М. Янків, В. Борщевський // Вільний аграрник. – 1996. – № 1. – С. 20-21.

ва, вважалась обраною правильно (при цьому було прийнято посилається на успішний світовий досвід), а механізми її втілення не викликали сумнівів (байдуже, що вони ґрунтувалися на притаманних добі соціалістичного будівництва директивних підходах до планування). От тільки розуміння суті ринкових процесів, а також того, що телеологічний підхід є прийнятним лише для створення централізованої моделі управління, але аж ніяк не ринкової – відверто не вистачило.

Таким чином, упродовж усього періоду “ринкового реформування” українського села, наша держава стикалася з безсистемними спробами створювати ринкові інститути виключно адміністративними методами, що й обумовило достатньо руйнівні наслідки цих спроб для сільських територій нашої держави. З цього приводу вітчизняні дослідники, зокрема, відзначають: “Основними і найбільш чітко виявленими результатами аграрних перетворень в Україні останнього десятиліття є перехід земельних ресурсів країни у власність великої буржуазії, формування потужних і надпотужних аграрних латифундій, швидке відмирання українського села як виробничої і соціокультурної структури. Найбільш характерними для нинішнього часу є колосальні масштаби тіньової приватизації землі переважно напівкримінального, а часто й кримінального характеру”¹³.

Навіть колишні ідеологи української аграрної реформи сьогодні визнають безрезультатність обраного сценарію ринкової трансформації вітчизняного села, відверто заявляючи про те, що “як не прикро визнавати, але за час існування як держави Україна так і не виробила власну аграрну політику”¹⁴, “допрацювалися до того, що, маючи найкращі в світі чорноземи й відданого землі селянина, живемо з кожним роком дедалі гірше”¹⁵, “наші ж сучасні селяни у більшості випадків не те що розбудовувати свої села, а й хоч би уберігати їх від руйнувань не мають можливостей... дедалі частіше вони змушені або покидати їх, щоб не бачити як вони гинуть на їх очах, або залишаються в них, щоб відійти разом із ними в минуле, в історію”¹⁶.

Це серйозно дисонує із заявами тих же авторів, але п’ятнадцятирічної давнини, коли вони стверджували, що аграрна реформа розвивається у правильному руслі, а “селяни пересвідчуються, що їх земельний пай – це власність не міфічна, а реальна, яка дає їм змогу мати, крім зарплати чи пенсії, ще й орендну плату натурою чи грошми, значно посилює їх соціальну і економічну захищеність”¹⁷, або ж: “Аграрна політика спрямована на створення належних соціально-культурних і побутових умов на селі, підвищення престижності та мотивації праці у сільському господарстві, збільшення доходів сільськогосподарських

¹³ Малієнко А. Аграрна реформа – чому так відбувається? / А. Малієнко // Дзеркало тижня. – 2011. – № 36. – С. 1, 8.

¹⁴ Саблук П. Аграрна політика і трансформаційні зміни в сільському господарстві України періоду становлення ринку / П. Саблук // Трансформація сільського господарства та села: ювілейний збірник наукових статей. – Львів: ЛНАУ, 2010. – С. 43.

¹⁵ Саблук П. Реалізація механізму реформ в аграрній сфері / П. Саблук // Економіка АПК. – 2011. – № 10. – С. 3.

¹⁶ Юрчишин В. До проблеми невідповідності суспільної долі сучасного вітчизняного селянства віковичним надбанням історично-селянського роду України / В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2011. – № 10. – С. 111.

¹⁷ Юрчишин В. Прогресивні тенденції в соціально-економічному розвитку АПК / В. Юрчишин // Економіка АПК. – 1995. – № 5. – С. 7.

товаровиробників та вирівнювання їх з доходами працівників промисловості, організацією додаткових робочих місць за рахунок розвитку інфраструктури села, підсобних підприємств і промислів, розширення промислової переробки сільськогосподарської продукції. Значна увага приділяється забезпеченню зайнятості молоді села, підвищенню рівня її професійного навчання та профорієнтації, відновленню культурно-національних традицій”¹⁸.

На жаль, зміна поглядів українських вчених на результативність аграрного реформування жодним чином не відображається на визнанні ними хибності самої методології здійснення ринкових перетворень у вітчизняному селі, а також не впливає на зміну концептуальних підходів до подальшого розвитку сільських територій України. Навпаки, існує переконаність у тому, що “агарна реформа серед інших складових економічної реформи була науково-обґрунтованою, теоретично дослідженою, нормативно забезпеченою і практично здійсненою”¹⁹.

В таких умовах відмова від телеологічного мислення здається просто неможливою. Не позбувшись же цього мислення безпідставно очікувати усунення тих ключових проблем, які заганяють українське село у глухий кут, блокуючи підвищення ефективності функціонування агропродовольчого сектору вітчизняної економіки та зростання його конкурентоспроможності на засадах, що стали запорукою розвитку сільських територій у розвинених державах ЄС.

Альтернативним телеологічному підходу та заснованій на його методологічній базі “програмно-цільовій” концепції аграрної реформи, як уже зазначалося, є еволюційний світогляд, що ґрунтується на індивідуалізмі, відкритій конкуренції та генетичній парадигмі соціально-економічного розвитку. Суть еволюційно-генетичного підходу, притаманного країнам ЄС, полягає, перш за все, у визнанні того факту, що вся сукупність соціально-економічних складових суспільного розвитку децентралізовано залучаються до пошуку оптимальних форм і напрямів господарської еволюції завдяки функціонуванню механізмів ринкової самоорганізації в умовах відкритої конкуренції.

Майже повна відсутність такого масштабного еволюційного пошуку й зумовила фактичну невдачу вітчизняної аграрної реформи. Адже прихильники еволюційного підходу ще на початку 90-х років минулого століття висунули тезу, актуальність якої зберігається до чого часу: якщо ми й надалі продовжуватимемо “вводити ринок”, “приватизувувати” власність, “відпускати” ціни, залишаючись на платформі телеології, то весь час одержуватимемо те, що маємо, тобто природа речей відкидатиме нас знову в ту конструкцію суспільства, де ми були останні 70 років²⁰.

В нинішніх умовах переведення політики розвитку сільських територій в концептуальне русло еволюційного мислення та орієнтації на ті цінності, що стали запорукою успіху країн ЄС, означає відмову від вузького та предметного галузевого підходу не користь еволюційного сприйняття економічних проблем

¹⁸ Саблук П. Розвиток аграрної економічної науки та її завдання на сучасному етапі здійснення аграрної політики в Україні / П. Саблук // Економіка АПК. – 1996. – № 12. – С. 5.

¹⁹ Месель-Веселяк В. Розвиток сільського господарства України (науково-методичне забезпечення) / В. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 49.

²⁰ Бажал Ю. Еволюційна парадигма економіки перехідного періоду / Ю. Бажал // Економіка України. – 1993. – С. 3.

вітчизняного села в їх широкому контексті. Саме це дозволить знівелювати основну суперечність сучасного етапу розвитку сільських територій України, яка “полягає у тому, що на тлі модернізації сільськогосподарського виробництва, його інтенсифікації та нарощування експортного потенціалу руйнується традиційний сільський уклад, занепадають сільські громади, а село перетворюється на зону суцільної бідності та соціального неблагополуччя”²¹.

В методологічному сенсі, соціально-економічна специфіка функціонування агропродовольчого сектору нашої держави полягає у тому, що він об’єднує в одне ціле не лише основні фактори виробництва, але і людський та соціальний капітал у всій їх повноті²². Це означає, що цільова галузева орієнтація аграрного бізнесу, породжена телеологічним способом мислення українських можновладців, виключає з площини економічної політики цілі інституційні пласти, на яких ґрунтується розвиток вітчизняного села, сільських територій та сільськогосподарського виробництва. Саме через це більшість реформаторських задумів в Україні залишились не реалізованими, а нинішні намагання урядовців завершити аграрну реформу шляхом механічного запровадження ринкового обігу земель, можуть потягнути за собою серйозні негативні наслідки.

Таким чином, сучасні проблеми розвитку сільських територій України, з еволюційної точки зору, доцільно розглядати у двох суміжних площинах: виробничо-господарській та суспільно-психологічній. Ігнорування однієї з них автоматично означає загострення проблем у іншій, оскільки існує істотний взаємний вплив інституційних процесів, які відбуваються у кожній із двох площин. Яскравим підтвердженням цьому є ретроспектива української аграрної реформи: розподільчі підходи до роздержавлення власності вибудовувалися на відповідному суспільно-психологічному ґрунті, а саме на колективному пострадянському способі мислення і утриманських настроях переважної частини тодішніх селян. Реалізація цього підходу потягнула за собою руйнування цілісних майнових комплексів сільгоспдприємств та сформованої протягом попередніх десятиріч структури агровиробництва. Це відобразилося на деморалізації мешканців сільських територій, погіршенні демографічної ситуації на селі, посиленні міграційних тенденцій. В кінцевому підсумку відбулося нищення інституційних основ сільськогосподарського виробництва, а також традиційної аграрної культури в цілих регіонах і державі загалом.

З метою виходу з цієї “інволюційної спіралі” необхідно відмовитись від деструктивного телеологічного мислення та притаманних йому механістичних принципів ведення державної аграрної політики. На зміну “цілям”, “програмам”, “строкам”, “завданням” повинні прийти “принципи”, “пріоритети”, “підходи”, “ініціативи”, вмонтовані в цілісну стратегію розвитку сільських територій України та її регіонів.

²¹ Бородіна О. Чи зможе Україна стати світовим аграрним лідером? : [Електронний ресурс] / О. Бородіна // Дзеркало тижня. Україна. – №33, 16 вересня 2011. – Режим доступу : http://dt.ua/ECONOMICS/chi_zmozhe_ukrayina_stati_svitovim_agrarnim_liderom-87975.html.

²² Rejman K. Social conditions of endogenous growth of territorial units / Innovativeness and competetiveness of modern enterprises and region-sources, mechanisms, indications [ed. R. Fedan, L. Kaliszczak]. – Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski, 2009. – P. 71-78.

Основними завданнями на шляху концептуальної трансформації реформування вітчизняного агропродовольчого сектору та розвитку сільських територій нашої держави повинні стати:

- демонополізація і декартелізація сільськогосподарського виробництва, стимулювання відкритої конкуренції агровиробників;
- збереження усталених способів аграрної культури і цінностей сільського населення України через розвиток і стимулювання економічно ефективних способів організації виробництва на селі;
- стимулювання освіти і науки, розвиток людського та соціального капіталу сільських територій;
- децентралізація бюджетних ресурсів та проведення адміністративно-територіальної реформи.

Ключовим у цьому переліку завдань є відмова від прямої бюджетної підтримки агроформувань, основна частина якої припадає на великі агрохолдинги, руйнуючи тим самим основи здорової конкуренції на селі та деформуючи реальну структуру ринку сільськогосподарської продукції. Замість цього держава повинна використати досвід країн ЄС щодо принципів формування інституційного забезпечення розвитку сільських територій, зокрема в частині запровадження обмежень на розмір землеволодінь, встановлення об'єктивних кваліфікаційних вимог для користувачів земельних угідь, посилення екологічних стандартів ведення аграрного бізнесу тощо.

Не менш важливим є вирішення питань, пов'язаних з розвитком інфраструктури сільських територій. Нинішня практика її фінансування за рахунок бюджетних коштів видається безперспективною. Лише переорієнтація на залучення підприємницької ініціативи до вирішення цього питання може дати позитивний ефект. Але така ініціатива сьогодні є заблокованою через діючу в Україні систему регуляторної політики. Без лібералізації фіскального законодавства та зниження рівня адміністративного тиску контролюючих інстанцій на малий бізнес, забезпечити активізацію його діяльності на сільських територіях буде фактично неможливо. Крім того, економічна пасивність підприємців і надалі негативно відобразатиметься на спроможності органів місцевого самоврядування сільських територій акумулювати у своїх бюджетах достатні обсяги фінансових ресурсів, які в подальшому можуть спрямовуватися на розвиток інфраструктури, в тому числі інформаційно-освітньої.

Таким чином, магістральним напрямом концептуальної переорієнтації механізму здійснення аграрної реформи в контексті розвитку сільських територій України, є зміщення акцентів державної аграрної політики з бюджетно-регуляторної площини в інституційно-організаційну. Лише на цій основі може відбутися злам тих негативних тенденцій, що мають сьогодні місце у сільському господарстві нашої держави та розпочатися становлення процесів, пов'язаних з формуванням інституційних засад відродження українського села.

4.2. Інституційні бар'єри на шляху адаптації сільських територій України до стандартів ЄС

Управління макро- та мікроекономічними процесами в умовах європейської інтеграції України вимагає підвищеної уваги до функціонування тих інститутів, які визначають ефективність розвитку сільських територій. Адже інституційний аналіз дає змогу краще зрозуміти роль механізмів сільської економіки у розвитку національного господарства та обґрунтувати пріоритетні напрями європейської інтеграції в контексті розвитку сільських територій.

Крім того, дослідження інституційних бар'єрів на шляху адаптації сільських територій України до стандартів ЄС, сприяє усвідомленню того, чому часто обґрунтовані з позицій економічної науки адміністративно-управлінські заходи не приносять очікуваного результату. Саме інституційний аналіз дозволяє пояснити такі поширені в Україні феномени, як “непрацюючі закони”, “незатребовані стратегії та програми”, “іллегалізація економічної діяльності”, “конфлікти інтересів регіональних еліт” тощо. Він також сприяє здійсненню більш об'єктивної оцінки ефективності економічної діяльності на сільських територіях, зокрема щодо виявлення мотивів сільгоспвиробників, які суперечать інтересам сільських мешканців, а часто і держави загалом (наприклад, засівання ріпаком значних площ сільськогосподарських угідь призводить до втрати родючості ґрунтів, а видобуток сланцевого газу загрожує виснаженням рекреаційного потенціалу території).

Безперечно існує відмінність у механізмах функціонування інститутів, які забезпечують функціонування економіки сільських територій у країнах ЄС та в Україні. Тому одним з пріоритетів на шляху європейської інтеграції нашої держави є адаптація тих інститутів, діяльність яких має забезпечити успішний та ефективний розвиток сільських територій до європейських стандартів.

Виходячи з того, що інститути є відносно стійкими компонентами громадського життя, які охоплюють соціально визнані нормативно-ціннісні системи, еталони соціальної поведінки, форми організації соціальних зв'язків між людьми та функціональні органи керівництва і регулювання, пов'язані із забезпеченням кодифікації соціальних норм і контролем за їх дотриманням, а також формулюванням суспільних цілей і потреб, організовуючи процес їхньої реалізації²³, вплив інститутів на процес адаптації українського села до європейських стандартів є визначальним. Адже саме крізь призму їх функціонування відбувається реалізація індивідуальних мотивів кожного мешканця сільських територій, а також їх узгодження з мотивами господарюючих на селі суб'єктів підприємництва та органами місцевого самоврядування.

У зв'язку із цим держава приділяє значну увагу функціонуванню інститутів, орієнтованих на забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку сільських територій. Однак успішність регуляторного впливу на діяльність цих інститутів та прогнозованість їхнього розвитку в країнах ЄС та Україні суттєво відрізняється. Зокрема, в нашій державі доволі звичним явищем стало виникнен-

²³ Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / За ред. З. Ватаманюка. – Львів: “Новий Світ-2000”, 2005. – 648 с. – С. 15.

ня квазіінститутів, які ведуть до зниження ефективності функціонування ринків, поширення іллегальної економічної діяльності, загострення соціально-економічних стосунків у суспільстві. Насамперед, це стосується сільських територій України, де нагромаджено значний виробний, ресурсний і людський потенціал, використання якого пов'язане з численними інституційними взаємодіями між різними групами зацікавлених осіб.

Функціонування інститутів, пов'язаних з розвитком сільських територій України та реалізацією їх євроінтеграційного потенціалу, базується на відповідних нормах і правилах, з одного боку, а також неформальних взаємодіях, з іншого. Відтак, існує суттєва відмінність між функціонуванням ринкових інститутів у країнах ЄС та в Україні. Насамперед, мова йде про те, що спрямованість мислення суб'єктів сільської економіки в Україні, визначається їхньою переконаністю, що неформальні інститути є ефективнішими за формальні з погляду перспективи досягнення індивідами власних економічних цілей. Натомість, у країнах ЄС, особливо у "старих" європейських демократіях, переважає орієнтованість мешканців сільських територій (як і всього населення загалом) на першочергове використання формальних інститутів, уособлених у відповідних законах, нормативах і регламентних процедурах.

Ментальність українських селян упродовж багатьох десятиріч еволюціонувала в умовах слабкості формальних та міцності неформальних інститутів. Як наслідок, утвердилась не зовсім коректна, з погляду громадян країн ЄС, соціальна позиція мешканців сільських територій України, яка толерує нехтування формальних правил і процедур, що покликані забезпечувати суспільний поступ нації, регулюючи поведінку суб'єктів господарської діяльності та соціальні взаємовідносини в державі.

В той час, як у країнах ЄС, завдяки переважанню формальних інститутів, утвердились демократичні засади суспільно-політичного устрою та конкурентні механізми регулювання економічної діяльності, в Україні домінує система "неписаних правил", втілена у практику "закритої економічної конкуренції". Як наслідок "соціальні ліфти" функціонують в замкненому режимі, а доступ до них можуть отримати лише представники лобістських груп, інтегрованих у систему владної ієрархії. Оскільки центри такої ієрархії знаходяться як правило у столиці та великих містах нашої держави, мешканці її сільських територій виявляються фактично відірваними від джерел релевантної інформації та позбавленими можливості досягати економічного добробуту, ґрунтованого на використанні власних талантів, навичок і здібностей. Єдиною можливістю отримати надію на гідне життя для них є міграція в міста чи за кордон, що обертається подальшим занепадом сільських територій.

В результаті, відмінності у рівні економічного благополуччя між Україною та державами ЄС є найбільш різючими саме при порівнянні добробуту мешканців сільських територій. Адже притаманна селянам і фермерам країн ЄС впевненість у ефективності функціонування формальних інститутів та усвідомлення ними значної кількості ризиків, пов'язаних з використанням неформальних інститутів є чинником відкритості економічного життя і соціально-економічного розвитку села. Саме завдяки високому рівню формалізації економічної поведінки,

мешканці сільських територій, наряду з міським населенням, мають можливості отримати доступ до всіх соціальних і матеріальних благ, за умови відповідності встановленим формальним критеріям. Таким чином, вказана відмінність у сприйнятті формальних і неформальних інститутів є одним з ключових інституційних бар'єрів на шляху розвитку сільських територій України в напрямі наближення до пріоритетів економічної політики ЄС.

З іншого боку, вказаний інституційний бар'єр веде до втрати конкурентоспроможності економіки сільських територій нашої держави. Адже суб'єкти господарювання, які оцінюються не з погляду їх ефективності, а з урахуванням можливостей кращого доступу до преференцій з боку держави, апріорі є менш конкурентоспроможними на міжнародних ринках. В той час, коли аграрний ринок ЄС “надає преференції” тим суб'єктам господарювання, які можуть успішніше реалізовувати власні бізнес-проекти, ефективніше використовувати сільськогосподарські угіддя, впроваджувати нові технології на сільських територіях тощо, в Україні перевага надається в багатьох випадках не їм, а тим, хто зумів “владнати питання” за допомогою різних неформальних способів, у тому числі корупції.

Невиконання інститутами їх ключового завдання – формалізації здорових правил суспільно-економічної поведінки в соціумі, веде також до суттєвого погіршення якості людського капіталу, оскільки сприяє утвердженню в суспільній психології думки, що чесним (формальним) шляхом неможливо досягнути скільки-небудь серйозних результатів. Особливо це помітно в середовищі мешканців сільських територій України, серед яких протягом останніх років суттєво посилилась апатія та зневіра, деморалізація, вияви девіантної поведінки. Адже, якщо успішна економічна діяльність передбачає застосування таких неформальних інститутів, як обман, підкуп, підступність, дворушність, то логічно повстає запитання: чи потрібно слідувати законам, принципам християнської моралі, умовам укладених угод тощо. В ЄС на відмінну від України сформована інша думка, а саме, що можливим є досягнення успіху чесним (формальним) шляхом. Така суспільна позиція зміцнює засади функціонування країни, адже сприяє поширенню та укріпленню основ громадянського суспільства.

Зростання ролі та значення неформальних відносин у діяльності інститутів, поширення девіантної поведінки серед населення, недотримання законодавства громадянами та намагання пояснити те, чому в багатьох випадках неефективна норма функціонування інституту є стійкою, вилилось у концепцію “інституційних пасток”, яка особливо яскраво представлена саме на пострадянському економічному просторі.

Вводячи поняття “інституційної пастки”, В. Полтерович визначає цей феномен як “неефективність інститутів, що склались, сталі правила, тобто наслідування поведінковим установкам, що повторюються та призводять до несприятливих економічних наслідків”. В термінах неоінституційної теорії “інституційна пастка

– це неефективна стала норма (неефективний інститут), що має самопідтримуючий характер”²⁴.

Головною проблемою прийняття економічних реформ в пострадянських країнах, особливо в перші роки після розпаду СРСР, було попадання у глибокі “інституціональні пастки”, такі як, неплатежі (невиплата заробітної плати і не розрахунки з постачальниками), ухилення від податків, корупція, іллегальна економіка, бартер. На думку В. Полтеровича, причиною виникнення цих “пасток” стали “різкі зміни макроекономічних умов, передача перехідної ренти приватним особам, недостатність державного контролю, а також макроекономічна політика, спрямована на пригнічення інфляції “за всяку ціну”. Розглянуті російськими дослідниками приклади “пасток” дозволили проаналізувати механізм їхнього розвитку, виявити ефект, що супроводжує їхнє формування і вкорінення. Так, причиною появи “пасток” бартерного обміну і неплатежів визначається інфляція; “пасток” корупції, ухилення від податків – диференціація прибутків внаслідок перерозподілу перехідної ренти, послаблення державного контролю (адже самі чиновники, котрі контролюють від імені держави той або інший напрям громадського розвитку, стають суб’єктами корупції), прогалини в законодавстві. У той же час в основі усіх вищезгаданих “пасток” є помилкова політика держави: у разі інфляції – монетарної (надмірна номінальна грошова маса), у разі диференціації прибутків – приватизаційної (вибрані механізми приватизації не призвели до рівномірного розподілу серед громадян країни ренти, що належала раніше державі) і соціальної політики, у разі пропусків в законодавстві – законодавчі функції”²⁵.

Для сільських територій України найбільш вразливими виявились такі інституційні пастки, як бартеризація економічних взаємовідносин між власниками паїв та їх орандарями, надмірне екстенсивне використання земельних, лісових та водних ресурсів, картелізація ринків, корупція, кумівщина тощо.

Коли мова йде про причини виникнення цих та інших інституційних пасток, поширених на сільських територіях України, необхідно виокремити переважаюче бажання економічних агентів орієнтуватись на досягнення короткотермінових ефектів, що призводить до формування інституційної пастки, яка чинить деструктивний вплив у довгостроковій перспективі. Тобто, господарюючі у сільській місцевості суб’єкти економічної діяльності, як правило прагнуть отримувати негайний максимальний прибуток, не надто переймаючись віддаленими наслідками своєї діяльності. Часто це обертається руйнуванням самих підвалин економічного життя на сільських територіях. Наприклад, використання земельних ресурсів без дотримання відповідних норм обробітку ґрунтів веде до їхнього виснаження, а відтак і до зниження родючості, несанкціоноване та безконтрольне вирубування лісів призводить до пагубних повеней, що завдають непоправної шкоди сільським населеним пунктам, нераціональне розміщення потужностей малої гідроенергети-

²⁴ Пищуліна О. М. Застосування теорії “інституційної пастки” для аналізу макроекономічної політики : [Електронний ресурс] / О. М. Пищуліна. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/sp/2012_2/085-091.pdf.

²⁵ Іваненко І. А. “Інституціональні пастки” в країнах з перехідною економікою : [Електронний ресурс] / І. А. Іваненко, О. О. Шубіна. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/econ/2011_3/Ivanenko.pdf.

ки, спричиняє порушення водного балансу сільських населених пунктів тощо. Відтак, споживацький підхід до експлуатації природно-ресурсної системи сільських територій унеможлиблює їх ефективний розвиток на засадах збалансованого зростання, породжуючи при цьому інституційні пастки та їх довготривалу пагубну дію, а також обмежуючи перспективи розвитку українського села на принципах, притаманних державам ЄС.

Аналізуючи базові теоретичні постулати інституційної економіки, є всі підстави для висновку, що інституційні пастки найчастіше виявляються стійкими в середньо- та довгостроковому періодах, а економічні системи поступово виробляють механізми, спрямовані на адаптацію до неефективної рівноваги. Згідно з існуючими нормами, економічні агенти нададуть перевагу переходу до ефективної норми тільки в тому випадку, якщо сума відповідних їй приведених трансформаційних витрат переходу виявиться меншою за приведені трансакційні витрати функціонування у рамках діючої неефективної норми. Звідси витікає висновок, що для виходу з пастки необхідно виконати хоча б одне трьох завдань: збільшити трансакційні витрати діючої неефективної норми; зменшити трансакційні витрати альтернативної ефективної норми; знизити трансформаційні витрати переходу до альтернативної норми²⁶.

У цьому контексті європейська інтеграція України та адаптація на вітчизняний ґрунт принципів економічної й регіональної політики ЄС, є важливими передумовами подолання інституційних бар'єрів на шляху розвитку сільських територій нашої держави. Адже у процесі імплементації в економічний простір України низки європейських інститутів, що забезпечують ефективне функціонування господарських комплексів сільських територій, відбуватиметься суттєве зменшення трансакційних витрат здорових альтернативних норм, зокрема конкурентних механізмів функціонування аграрного ринку, які забезпечуватимуть вищий рівень конкурентоспроможності вітчизняних сільськогосподарських підприємств і збільшення відкритості європейського продовольчого ринку. Крім того, запровадження в Україні низки європейських стандартів та інституційних обмежень, що діють у країнах ЄС збільшить трансакційні витрати більшості вищеописаних інституційних пасток, що також сприятиме їхньому викоріненню.

Ляшенко В.І.²⁷, досліджуючи причину виникнення та передумови інституційних пасток, виділяє: корупцію, адміністративні бар'єри та несформованість діалогу між владою, підприємцями і громадськими об'єднаннями. Стверджуючи, що найбільшу небезпеку становить критичний рівень корупції в органах державної влади і управління. До причин цього явища відносяться: низький рівень добробуту населення, у тому числі і урядовців різних рівнів, що обумовлене невисоким рівнем заробітної платні; активне формування прошарку олігархів і заможних громадян, які накопичили капітал на непрозорих процесах приватизації і роздержавлення і примножують його, використовуючи диспропорції в доходах населення; психологічні чинники, які стали критичними упродовж 10 років і спонукають

²⁶ Іваненко І.А. "Інституціональні пастки" в країнах з перехідною економікою / І.А. Іваненко, О.О. Шубіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/econ/2011_3/Ivanenko.pdf.

²⁷ Ляшенко В.І. Інституційні пастки перехідної економіки / В.І. Ляшенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://library.donntu.edu.ua/fem/vip89-1/89-1_25.pdf.

до дій, що призводять до зловживань. Адміністративні бар'єри, пов'язані з органами контролю, мають місце у зв'язку з надмірною кількістю контролюючих організацій і об'єктів нагляду, заплутаністю та суперечливістю нормативної бази, яка регламентує взаємовідносини підприємців і контролюючих організацій, складністю отримання відомостей про повноваження контролюючих організацій, відсутністю ефективної системи контролю за діяльністю державних службовців з боку держави і громадськості. Несформованість діалогу між владою, підприємцями і громадськими об'єднаннями, відсутність зворотного зв'язку між державою і суспільством обумовлюють випадки продукування центральними структурами державного управління неефективних регуляторних актів, які завдають шкоди суспільству і державі. Це приводить до необґрунтованого зростання витрат на діяльність суб'єктів господарської діяльності, підштовхує бізнес в тіньову економіку, створює несприятливе інвестиційне середовище. Державні урядовці використовують свої можливості для втручання в економічну діяльність шляхом здирства хабарів (адміністративна корупція), підприємства намагаються використовувати правові та регуляторні інститути у власних інтересах, даючи хабарі державним службовцям ("непряме захоплення влади"), підприємства намагаються впливати на правове і регуляторне середовище не вдаючись до хабарів держслужбовцям (інституційний вплив)²⁸.

Особливо актуальними ці проблеми постають на сільських територіях України, які потерпають від корупції не лише в середовищі місцевих функціонерів (сільських і районних рад, районних державних адміністрацій та контролюючих органів районного рівня), але і функціонерів обласного щабля владної ієрархії, а також центральних органів влади, які відповідальні за соціально-економічний розвиток сільських територій. Також існує значна кількість адміністративних бар'єрів, що значно ускладнюють розвиток сільських територій, зокрема малодоступність та непрозорість релевантної інформації. Несформованість діалогу та відсутність зворотного зв'язку, особливо між суспільством і владою, часто веде до нерозуміння останньою потреб мешканців сільських територій, що в свою чергу не дає їм змоги адекватно приймати ті законодавчі ініціативи, які насправді спрямовані на сприяння розвитку вітчизняного села.

З погляду євроінтеграційних перспектив розвитку українського села доцільно також розглядати функціонування інституційної пастки "віртуалізації євроінтеграційних зусиль", яка бере свій початок у самокоординуючому механізмі взаємодії владних інститутів, політичних партій, бізнесу та суспільства, при якому реальні інтереси одних можуть взаємоузгоджуватись із життєвими потребами інших лише у площині віртуальної євроінтеграційної активності. Тобто, реальна європейська інтеграція, в якій безумовно зацікавлена переважна частина українського суспільства, зокрема мешканці сільських територій, гальмується шляхом "інституційної імітації" з боку окремих лобістських груп, в тому числі представлених в органах державної влади, які прагнуть зберегти свій вплив через сформовані квазі-ефективні політичні інститути, блокуючи впрова-

²⁸ Ляшенко В.І. Інституційні пастки перехідної економіки : [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://library.donntu.edu.ua/fem/vip89-1/89-1_25.pdf.

дження в Україні інституційних норм ЄС, оскільки це загрожує самому їхньому існуванню та діяльності у звичному на сьогодні форматі²⁹.

Така ситуація перешкоджає реалізації євроінтеграційного курсу нашої держави, унеможлиблює ефективний і багатофункціональний розвиток її сільських територій на основі зниження рівня адміністративних бар'єрів і проявів корупції, підвищення якості інформаційно-аналітичного забезпечення сільської економіки, розвитку інститутів громадянського суспільства.

Наявність інституційних пасток тісно пов'язана з проблемою поширення в економіці сільських територій України ортогональних інститутів. Ортогональність (від грец. *orthogonios* – прямокутний) – узагальнення поняття перпендикулярності, поширене на різні математичні об'єкти³⁰. В інституційній теорії під ортогональними інститутами розуміється, такий тип інституційної поведінки суб'єктів економічної діяльності, який діє наперекір (в стик, перпендикулярно) формальним правилам. Зокрема М. Сухарев зазначає, що в економіці в кожній інституційній матриці виникають прийоми ортогональні її змісту, серед яких він виділяє: одноденні фірми, фінансові піраміди тощо³¹.

До основних ортогональних інститутів, що негативно впливають на функціонування економіки сільських територій України в контексті пріоритетів європейської інтеграції нашої держави, можна віднести:

- високий рівень централізації бюджетної системи і пов'язану з цим фіскальну експансію на представників підприємницького середовища;
- бюрократизацію процесу прийняття управлінських рішень, зумовлена високим рівнем централізації економіки, що залишився у спадок з часів адміністративно-планового господарювання;
- культивування “дешевої робочої сили” як основного чинника інвестиційної привабливості економіки сільських територій;
- протекціоністські тенденції в регулюванні зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів аграрного ринку, прагнення захищати вітчизняних виробників від зовнішньої конкуренції;
- схильність до монополізації та картелізації аграрного ринку, консервування неефективних форм економічної діяльності великих агрохолдингів на сільських територіях, надання їм державою преференцій порівняно з фермерськими та особистими господарствами населення, а також представниками малого і середнього бізнесу в сільській місцевості;
- завищені соціальні очікування мешканців села, низький рівень їх суспільної та економічної активності, гіпертрофована і негнучка система соціального захисту та пенсійного забезпечення в Україні;
- політизація соціально-економічних відносин на сільських територіях.

²⁹ Борщевський В. В. Україна і Польща в умовах розширеного ЄС: економічна оптимізація та глобальне партнерство: Монографія / В. В. Борщевський. – Львів: Аверс, 2009. – 244 с. – С. 90-91.

³⁰ Большой Энциклопедический словарь. 2000 : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc3p/222398>.

³¹ Сухарев М. Экономические анти-институты : [Електронний ресурс] / М. Сухарев. – Режим доступу : http://worldcrisis.ru/crisis/86651/thread_t?print_view=1.

Існування цих та інших ортогональних інститутів, притаманних сільським територіям України, супроводжується високим рівнем податків, надмірною бюрократизацією, низькою оплатою праці, суспільною та економічною пасивністю громадян, що спричиняє до виникнення додаткових інституційних бар'єрів на шляху адаптації сільських територій України до стандартів ЄС. Адже їхній вплив обертається значними інституційними деформаціями та поширенням девіантних проявів при здійсненні економічної діяльності суб'єктами підприємництва на сільських територіях.

Вказані інституційні деформації посилюються у зв'язку з наявністю в інституційному забезпеченні економіки сільських територій України так званих інституційних вакуумів, які виникли у процесі трансформації вітчизняної економіки з адміністративно-командної в ринкову. Під інституційним вакуумом слід розуміти відсутність належної інституційної врегульованості певної сфери соціально-економічних відносин. Кожен такий вакуум може призводити до виникнення псевдоінститутів, які за своїм призначенням мають виконувати суспільно-корисну інституційну функцію, але насправді вироджуються в напівлегальні та квазі-ефективні форми, порушуючи при цьому здоровий алгоритм функціонування економічної системи. Для сільських територій України такими інститутами, зокрема, виступають: кадрові агенції, що спеціалізуються на працевлаштуванні українських селян на нелегальну сезонну чи постійну роботу за кордоном, фінансові посередники, які викупувають сільськогосподарську продукцію за відверто заниженими цінами, фінансові спекулянти, надають агровиробникам дорогі кредитні ресурси під високий відсоток чи урожай майбутніх періодів, "орендарі" паїв, що розраховуються із селянами мізерною натурооплатою або взагалі уникають виплат.

Основними причинами існування інституційних вакуумів на сучасному етапі європейської інтеграції України в контексті функціонування економіки сільських територій нашої держави можна вважати³²:

- 1) слабкість банківських і недостатню розвиненість позабанківських фінансових інститутів (приватних інвестиційних і пенсійних фондів, довірчих товариств, страхових компаній, кредитних спілок тощо), спроможних акумулювати і генерувати достатній обсяг фінансових та інвестиційних ресурсів;
- 2) брак розгалуженої мережі консалтингових установ, спроможних надавати вітчизняному агробізнесу якісну інформацію, маркетингову, правову та управлінську підтримку в його діяльності як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках;
- 3) атрофованість системи транспортних комунікацій і транспортної інфраструктури вітчизняного села, яка унеможливорює швидкий і якісний зв'язок вітчизняних агровиробників з ринками збуту як у межах України, так і за кордоном, суттєво знижуючи тим самим ефективність функціонування комунікаційних мереж як важливого чинника підвищенні інвестиційної привабливості сільських територій;

³² Борщевський В.В. Україна і Польща в умовах розширеного ЄС: економічна оптимізація та глобальне партнерство: Монографія. – Львів: Аверс, 2009. – 244 с. – С. 95-96.

- 4) дефіцит інститутів громадянського суспільства, який обертається низьким рівнем залучення сільських мешканців до роботи в органах місцевого самоврядування та самоврядних інституціях, а також ослабленням суспільного контролю за діяльністю органів державної влади та агрохолдингів;
- 5) функціональна невідповідність інституту місцевого самоврядування в Україні, насамперед на сільських територіях, тій ролі, яка покладається на цей інститут у розвинених країнах ЄС, пов'язана із цим неспроможність сільських рад вирішувати проблеми розвитку житлово-комунального господарства і соціальної інфраструктури вітчизняного села, забезпечувати імплантацію на місцевому рівні ефективних економічних інститутів та перспективних форм взаємодії з європейськими партнерами.

Багато вищеописаних інституційних бар'єрів на шляху ефективного розвитку сільських територій України за європейським зразком зумовлені високим рівнем опортуністичної поведінки представників владних структур, керівників сільськогосподарських підприємств та сільського населення нашої держави.

Необхідно відмітити, що під терміном опортунізм (франц. opportunism – пристосовництво від лат. opportunus – зручний, вигідний, слухний) досить часто розуміють поведінку, метою якої є отримання вигоди, нечесним шляхом (авантюризмом). Інші автори визначають, опортунізм як поведінку, що націлена на переслідування власного інтересу і не обмежена міркуваннями моралі, тобто з використанням обману, хитрості і підступності. Подібної точки зору дотримуються і П. Мілгром та Дж. Робертс, які вважають, що опортуністична поведінка – це егоїстична поведінка, що не стримується міркуваннями морального порядку. Існує також наукова позиція, яка вбачає опортунізм у використанні чужих ресурсів у своїх приватних цілях³³.

Зокрема, факт розкрадання колишнього колгоспного майна, а згодом і ресурсів приватних агроформувань чи кооперативів є яскравим підтвердженням реалізації такого типу поведінки серед мешканців сільських територій. Поширення опортунізму в соціально-трудових відносинах і господарській поведінці суб'єктів сільської економіки сприяють також:

- низька зайнятість, яка частково спричинена монофункціональністю розвитку сільських територій України, у зв'язку із чим велика кількість випускників вищих навчальних закладів аграрного профілю просто не бачать можливості для реалізації власного фахового потенціалу в межах обраної професії, що породжує їх опортуністичну поведінку;
- недостатня заробітна плата, яка не тільки обмежує залучення висококваліфікованих фахівців у сферу сільської економіки, а часто виступає основною передумовою для іллегальної діяльності мешканців сільських територій, як вияву їх опортуністичної поведінки;
- непрозорість та обмежений доступ сільського населення та підприємців сільських територій до необхідних господарських ресурсів, яке супрово-

³³ Семцов В. М., Мороз І. О., Гребеньок І. В. Ідентифікація соціально-економічного ефекту опортунізму у вітчизняних підприємствах : [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://intkonf.org/semstov-vm-moroz-io-grebenok-iv-identifikatsiya-sotsialno-ekonomichnogo-efektu-oportunizmu-u-vitchiznyanih-pidpriemstvah>.

джується поширенням корупційних схем і стимулює опортунізм з боку мешканців села;

- низька якість медичного обслуговування та навчально-освітніх послуг, що надаються мешканцям сільських територій України, супроводжуючись погіршенням якості людського капіталу вітчизняного села та посиленням девіантної поведінки його мешканців як одного з виявів їхнього опортунізму.

Звісно вказаний перелік не є повним, а тенденції соціально-економічного розвитку сільських територій нашої держави, не дають підстав для очікування швидкого зменшення рівня опортуністичної поведінки на селі як суттєвого інституційного бар'єру на шляху європейської інтеграції нашої держави.

Таким чином, на шляху адаптації сільських територій України до стандартів ЄС існують значні інституційні перешкоди, подолання яких є обов'язковою умовою успішного поступу нашої держави на шляху європейської інтеграції. Зокрема, першочергового значення у цьому зв'язку слід надати подоланню інституційних пасток (особливо корупції та хабарництва), викорінення ортогональних інститутів (насамперед бюрократизації та централізації економіки) та наявних інституційних вакуумів (передусім розвитку місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства, а також становлення ефективного дорадництва та агроконсалтингу).

Безперечно, що пріоритетним напрямом подолання інституційних бар'єрів на шляху європейської інтеграції України є адаптація інституційного середовища розвитку сільських територій нашої держави до стандартів ЄС. Першочерговими кроками на цьому шляху мають стати стимулювання конкуренції, соціальної відповідальності агробізнесу, розвиток ринкової та соціальної інфраструктури вітчизняного села, а також підвищення якості його людського капіталу.

4.3. Ментально-психологічні аспекти формування модернізаційної парадигми розвитку сільських територій України в умовах європейської інтеграції

Розглядаючи ментально-психологічні аспекти формування модернізаційної парадигми розвитку сільських територій України в умовах євроінтеграції потрібно, перш за все, зауважити, що існують різні рівні сприйняття тих чи інших явищ, процесів, подій у суспільній свідомості мешканців сільських територій України та держав ЄС. Ці розбіжності часто виступають чинником гальмування України на шляху європейської інтеграції. Адже ті соціально-економічні феномени, які визначають ефективні моделі економічної поведінки господарюючих на сільських територіях ЄС суб'єктів та домогосподарств, набувають в середовищі української сільської економіки дещо викривлених рис. Це зумовлено уже згадуваним нами тривалим періодом перебування вітчизняного села в лещатах адміністративно-планової економіки, яка орієнтувалась на неефективну витратну модель господарювання, змусивши українських селян пережити періоди насильницької колективізації, продрозверстки, голодоморів, репресій тощо.

Як наслідок, притаманна сільським територіям розвинутих країн ЄС модель реалізації власного економічного інтересу, заснована на індивідуалістичних

цінностях, які реалізуються в системі соціального та державно-приватного партнерства, в Україні заміщається особистим і груповим егоїзмом, який зазвичай набуває соціально-деструктивних форм. Тобто, там де сучасний суб'єкт сільської економіки західноєвропейського типу бачить можливість збільшити власні доходи на основі кооперування, вертикальної інтеграції, солідарності та соціальної відповідальності, його український колега віддає перевагу особистій вигоді, ґрунтованій на персональному, сімейному чи груповому егоїзмі. Таким чином з'являються неефективні землекористувачі, руйнівне для навколишнього середовища сільськогосподарське виробництво та лісове господарство, а також великий агробізнес, що у гонитві за прибутком призводить до фактичного знищення соціальної інфраструктури села та втрати його людського капіталу.

Варто зазначити, що ментальність виявляється у внутрішньому (розумовому) осмисленні духовності, моральності, освіти, культури та формуванні відповідного до них напряму думок. Адже саме у відповідності до цих чинників формується певний життєвий світогляд та спосіб мислення селянина, система цінностей якого є доволі консервативною.

Водночас, світова та європейська практика свідчать, що докладаючи належних зусиль, можна змінити ментальність сільських мешканців у позитивний бік. Прикладом цьому можуть слугувати повоєнна Німеччина, Китай у 70-80-х роках ХХ століття, сучасна Польща тощо.

Загалом менталітет (від лат. *mens* – розум, мислення, спосіб думок, душевний склад) можна визначити як сукупність установок і схильностей індивіда чи соціальної групи діяти, мислити, відчувати і сприймати світ певним чином. Вона формується в залежності від традицій, культури, соціальних структур і всього середовища проживання людини та сама, в свою чергу, їх формує, виступаючи як така, що породжує свідомість³⁴.

Як уже зазначалося українська та європейська ментальність значно відрізняються між собою. Адже історичний розвиток багатьох країн ЄС та України відбувався по-різному. Соціально-економічна еволюція розвинених країн Європи у попередніх століттях значною мірою відбувалася під впливом ідей протестантизму, який пропагував чесність у веденні господарської діяльності, відповідальність за виконання здійсненої роботи та позитивне ставлення до праці, обіцяючи за це винагороду вже у цьому житті, а не тільки після смерті. Зрозуміло, що втілення таких цінностей у щоденну господарську діяльність сприяла утвердженню в суспільстві працелюбності, законслухняності та громадянської солідарності, що заклало підвалини пришвидшеного соціально-економічному розвитку західноєвропейських держав. Адже їхній тип господарювання характеризувався раціональністю у веденні бізнесу, зменшенням проявів девіантної поведінки та ощадливістю.

В результаті цього у суспільстві зростав рівень довіри людей один до одного, що в свою чергу вело до підвищення можливостей ведення бізнесу на принципах дотримання договірних зобов'язань, зменшення ймовірності реалізації ризиків девіантної, опортуністичної чи нечесної поведінки, зниження соціальної напруги

³⁴ Малахов В. С. Современная западная философия : [Электронный ресурс] / В. С. Малахов, В. П. Филатов. – М. : Издательство ТОО “Остожье”, 2000. – Режим доступа : http://www.agnuz.info/tl_files/library/books/filslov.

в суспільстві, сприяння розвитку довіри господарюючих суб'єктів та індивідів до представників владних структур і влади загалом.

На думку одного з найвизначніших дослідників цієї проблематики М. Вебера протестантизм борючись за продуктивність приватногосподарського багатства, виступав як проти недобросовісності, так і проти чисто інстинктивної жадоби, засуджуючи останню, іншими словами, він виступав проти прагнення багатства як самоцілі. Адже володіння майном само по собі вважалося спокусою. Ще більш важливим було інше – те, що релігійна оцінка невтомної, постійної, систематичної, мирської професійної праці як найбільш ефективного аскетичного засобу і водночас найбільш надійного і очевидного засобу утвердження відродженої людини й істинності її віри неминуче мусила стати могутнім фактором у поширенні того світорозуміння, що визначалося як “дух” капіталізму. Ті перешкоди, які ставали на шляху споживання нажитого багатства, неминуче мусили служити його продуктивному використанню як інвестованого капіталу. Наприклад у Голландії, де реальне панування кальвінізму тривало лише сім років, простота способу життя, яка утвердилась у справді релігійних колах, стала при наявності багатств сильним стимулом нагромадження капіталу³⁵.

Особливо впливовими ідеї протестантизму були в сільській місцевості, де на той час мешкала переважна частина населення європейських держав. Крім того, традиційна консервативність селянства сприяла тому, що упродовж 17-19 ст. вони залишалися важливими носіями вищезгаданого “духу” капіталізму як у сільськогосподарському виробництві, так і в суспільстві загалом. Адже на сільських територіях протестантських держав укорінювалась “висока оцінка сільського господарства як особливо важливої галузі виробництва, котра сприяє благочестю, маючи на увазі насамперед не лендлордів, а йоменів і фермерів, а у XVII ст. – не юнкерів, а “раціонального” сільського господаря”³⁶.

В Україні, особливо за часів її перебування в складі СРСР, на відміну від багатьох тогочасних країн Західної Європи, формувалися інші ментально-психологічні аспекти. Вістря радянської пропаганди спрямовувалося на засудження раціонального приватновласницького ведення селянського господарства, “розкуркулення” ефективних господарів, популяризацію колективної безвідповідальності в межах колгоспно-радгоспного ладу.

Діяльність владних структур спрямовувалась також на ліквідацію української еліти, винищення історичної пам'яті українського народу, основні носії якої були вихідцями з села або мешкали на сільських територіях. Арешти, репресії та депортація найосвіченіших представників української інтелігенції, членів кооперативних спілок, працьовитих і підприємливих – а тому й успішних селян (оголошених “куркулями”) завдали непоправних втрат українській нації, віддалили її на тривалий період від європейської цивілізації³⁷.

³⁵ Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://litopys.org.ua/weber/wbr07.htm>.

³⁶ Там само.

³⁷ Козяк В. Д. Проблеми формування ефективної моделі економічної системи : [Електронний ресурс] / В. Д. Козяк // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. № 704. – Львів: НУ “Львівська політехніка”, 2011. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Menegment/2011_704/23.pdf.

Наприклад постанова політбюро ЦК ВКП(б) “Про заходи щодо ліквідації куркульських господарств в районах суцільної колективізації”. жахливим способом вирішила долю великої кількості українських селян. Цією постановою в районах суцільної колективізації відмінялася дія законів про оренду землі і найму робочої сили в сільському господарстві. У заможних селян цих районів конфісковувались засоби виробництва, робоча худоба, господарські і житлові забудови, підприємства з переробки сільськогосподарської продукції, кормові і посівні запаси. По Українській СРР концтабір чекав 15 тис. осіб, а виселенню підлягали від 30 до 35 тис. селянських господарств³⁸.

Проте навіть репресивна машина радянського тоталітарного режиму не зуміла викоринити основних рис українського селянства: працьовитості, сумлінності та хазяйновитості. На жаль їхнє застосування було зведено до вузького сегменту особистих підсобних господарств, що значно обмежило перспективу ефективного розвитку сільськогосподарської галузі та сільських територій загалом.

Описуючи особливі риси, притаманні українському менталітету, В. Козяк стверджує, що традиційно українцям властивий індивідуалізм, розрахунок більшою мірою на власні сили. Водночас, приватновласницька психологія (з усіма її перевагами та вадами) більше притаманна мешканцям західних областей України, що є наслідком тривалого перебування цих територій у складі сусідніх капіталістичних держав. Водночас, для східних регіонів держави, де значно більш відчутним є вплив російської історичної традиції, характерним є тяжіння до колективістських цінностей, патерналізму, розрахунку на державну підтримку. Такі риси менталітету, зокрема мешканців сільських територій, утверджені в період панування соціалістичного способу ведення сільськогосподарського виробництва, спричинили до зниження економічної культури мешканців села, їхньої відірваності від європейської господарської та суспільно-економічної традиції (у виробничому, побутовому, споживчому, екологічному та морально-етичному контекстах)³⁹.

Отже, коли мова йде про вищезазначені риси, які притаманні менталітету українського селянства, варто зауважити, що вони відзначаються певною контраверсійністю. З одного боку, має місце генетична схильність до приватної ініціативи, ощадливості, індивідуалізму, релігійності (толерування принципів християнської моралі), а з іншого, відчутні нашарування радянської доби, що виливаються у безініціативність, соціальне утриманство, поширення опортуністичної та девіантної поведінки, корупцію. Адже незважаючи на декларування гуманності, рівності та справедливості в ідеології соціалізму, реальне втілення цих чеснот у життя (особливо на сільських територіях) було заблоковане. Це навчило селян боротися за власну вигоду усіма доступними методами, а відтак сприяло укоріненню в їхній свідомості та підсвідомості дволичності як життєвої

³⁸ Фрей Л. В. Соціально-економічні процеси в українському селі в контексті політики радянської держави щодо заможного селянства (20-ті – середина 30-х років ХХ ст.) : [Електронний ресурс] / Л. В. Фрей. – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/historyarchive/35/13.pdf>.

³⁹ Козяк В. Д. Проблеми формування ефективної моделі економічної системи : [Електронний ресурс] / В. Д. Козяк // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. № 704. – Львів: НУ “Львівська політехніка”, 2011. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Menagement/2011_704/23.pdf.

норми, ввело у звичку несумлінне виконання взятих на себе зобов'язань, зробило звичними дрібні крадіжки, приписки тощо. Наслідком цього є нині існуюча ситуація, коли через відсутність європейської ментальності, яка мала б бути сформована на глибинних внутрішніх ціннісних засадах особистості, зокрема духовних та морально-етичних, порушення законів стало нормою життя, а девіантна поведінка толерується значною частиною сільського населення.

Це зумовлює необхідність суттєвого посилення інформаційно-освітньої компоненти у розвитку сільських територій України з метою наближення ментально-психологічних установок українських селян до європейських суспільних цінностей, зокрема в частині прозорості ведення бізнесу, розбудови демократичних інститутів і формування основ громадянського суспільства.

З цього приводу І. Прокопа та О.Бородіна, зокрема, відзначають: “Соціоекономічна модернізація аграрного сектору економіки – це таке його осучаснення, яке поряд з оновленням матеріально-речових елементів передбачає гармонізацію розподільчих відносин і супроводжується реалізацією та нарощуванням творчого потенціалу людей, що беруть участь у сільськогосподарському виробництві, завдяки чому збільшується його загальна результативність. Кінцевою метою такої модернізації має стати забезпечення доступу всіх верств сільського населення до економічних вигод від зростання в аграрному секторі та диверсифікації сільської економіки через сприяння сільським громадам у реалізації прагнень до імплементації в національну та міжнародну ринкову систему на основі нових інституційних механізмів. Обов'язковою умовою соціоекономічної модернізації аграрного сектору є адаптація вітчизняної аграрної політики до прогресивних світових тенденцій, в яких поєднуються два стратегічні напрями: підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва, що ґрунтується в основному на сімейному типі господарювання, а також сільський розвиток на основі громад. Такий підхід відкриває можливості повноцінного залучення сільського населення до подолання диспропорцій у сільськогосподарському виробництві і, відповідно, збалансування на цій основі його продуктової та організаційної структур”⁴⁰.

Однак, слід чітко усвідомлювати, що вдосконалення менталітету – складний і тривалий процес, протягом якого необхідно підняти рівень економічної і політичної культури сільського населення, досягнути розуміння активною його частиною сутності ринкової економіки та особливостей її функціонування в умовах європейської інтеграції, взаємозв'язку дії ринкових механізмів саморегулювання і державного управління економічними процесами. На формування нового світогляду особливий вплив має економічна політика уряду, її сприйняття переважаючою більшістю населення країни. Допущені помилки і зловживання владних структур в процесі здійснюваних реформ призвели до виникнення

⁴⁰ Прокопа І. Яка модель агросектору необхідна Україні? [Електронний ресурс] / І. Прокопа, О. Бородіна // Дзеркало тижня. – 2012. – № 18. – Режим доступу: http://dt.ua/economics/yaka_model_agrosektoru__neobhidna_ukrayini-102318.html.

соціальної напруги в суспільстві. Зняття її можливе за умови подолання соціальної поляризації, бідності населення, зокрема сільського⁴¹.

Водночас, необхідно акцентувати увагу на тому, що проведенні соціологічні дослідження, пов'язані з виявленням ставлення населення України до вступу в ЄС показує дещо неоднозначні погляди, які панують в українському суспільстві. Як показують результати опитування Фонду “Демократичні ініціативи” та Центру економічних і політичних досліджень ім. Разумкова, проведеного в серпні 2012 року, 45,2% респондентів прагнуть вступу України до Митного союзу, майже 40% негативно ставляться до вступу до ЄС, і лише 43,8% висловлюються за європейську перспективу нашої держави. Прихильників вступу до НАТО всього 13,3%. Водночас, більше 70% виборців не готові протестувати проти фальсифікацій на виборах, а продати свій голос готові 11%. Боротися проти згортання демократії мають намір лише 3,5% населення, більше третини опитаних припускає, що задля досягнення успіху можна порушити закон⁴².

Парадоксально, однак останнім часом в ментальності українців дедалі частіше побутує думка, що європейська інтеграція для нашої держави не є життєво важливою з огляду на перспективу підвищення ефективності функціонування національної економіки. Навіть ті політичні сили, які декларують пріоритетність євроінтеграційного вибору України, доволі часто не спроможні належним чином оцінити реальних причин успішності ЄС.

Більшість сільських жителів України не бажає працювати на сільськогосподарських підприємствах, хоча вони традиційно займають важливе місце в розвитку сільської місцевості. Як наслідок в селах зникає робоча сила, яка могла б сприяти розв'язанню існуючих проблем, “поставити село на ноги”, адже половина жителів села є безробітними або пенсіонерами⁴³.

Крім того, понад три чверті українців не виїжджали кордон (причому, що показово, 45% з них – проти євроінтеграції, в той час, як майже 80% “мандрівників” – “за”!). В європейських країнах 90% молоді хоча б раз на рік їде за кордон, в Україні – 22%. Обсяги вітчизняного книговидавництва – найнижчі в Європі, українських книжок не читає більше ніж 80%, населення. В рік видається одна книжка на людину при тому, що поріг 2,5 книжки на людину вважається критичним для інтелектуального розвитку суспільства. Бідність геополітичної фантазії – це, великою мірою, результат бідності гуманітарної освіти. Майже ніхто з політиків, що декларують себе євроінтеграторами, не веде розмову про те, що підвалинами європейської цивілізації як такої, є не добробут і технологія, а

⁴¹ Козяк В.Д. Проблеми формування ефективної моделі економічної системи : [Електронний ресурс] / В. Д. Козяк // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. № 704. – Львів: НУ “Львівська політехніка”, 2011. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Management/2011_704/23.pdf.

⁴² Пахльовська О. Не-європейська Україна : [Електронний ресурс] / О. Пахльовська // День. – 2012. – № 194-195. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/237585>.

⁴³ Українське село вмирає – хто годуватиме? : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://ukr.obozrevatel.com/news/ukrainske-selo-vimre-hto-goduvatime.htm>.

моральні та громадянські цінності, завдяки яким демократичний світ – єдине місце на землі, де поважаються права людини⁴⁴.

Значним ментально-психологічним бар'єром, який перешкоджає утвердженню модернізаційної парадигми розвитку сільських територій України в умовах європейської інтеграції, виступає зневіра селян у можливості змін у власній державі. Особливо молоді люди, які могли б виступити потужним реалізованим потенціалом розвитку сільських територій України за краще вибирають виїхати за кордон, аніж очікувати змін у власній державі. А відтак соціально-економічний розвиток сільських територій України відбувається при значних втратах людського ресурсу, який мав би забезпечити реалізацію модернізаційної парадигми цих територій.

Результати опитування, проведеного в листопаді 2012 року міжнародним кадровим порталом hh.ua показують, що переважна більшість (91%) висококваліфікованих молодих фахівців з вищою освітою думають про роботу за кордоном, а не в Україні (середній вік опитаних становить 30 років, серед них 77% – респонденти із закінченою та 11% – із незакінченою вищою освітою, 2% – кандидати наук і така ж кількість аспірантів)⁴⁵.

Виїзд за кордон залишається єдиною формою індивідуального порятунку, а однією з конститутивних ознак європейської ментальності є відчуття змін, які залежать від кожної окремої людини. Однак відповідальність, на думку окремих українців, настає у старшому віці, бо ж почуття відповідальності суперечить почуттю свободи. Проте в Європі – знову все навпаки: свобода вимагає насамперед почуття відповідальності, позаяк інакше настає хаос. Тому одним з першочергових завдань в контексті адаптації на вітчизняний ґрунт суспільних цінностей ЄС, є навчити наших громадян насамперед вимагати від себе. Адже бути європейцями – означає мати критичне мислення, достатнє для усвідомлення власних хвороб і власної за них відповідальності, – задля ефективного їх лікування⁴⁶.

Особливо актуальним це завдання виглядає у контексті розвитку людського капіталу сільських територій України. Тобто, реальні програми розвитку сіл необхідно розпочинати з якісного оновлення людського капіталу, насамперед у напрямі формування практичної здатності сільського населення вирішувати свої власні проблеми. Для цього слід розгорнути в сільській місцевості відповідні навчально-освітні програми для дорослого населення, спрямовані на підвищення рівня знань у сферах загальної економічної грамотності, менеджменту і маркетингу, права, європейської інтеграції тощо⁴⁷.

Важливим аспектом ментально-психологічної відмінності українських селян від європейських фермерів є сприйняття довгострокової перспективи власної

⁴⁴ Пахльовська О. Не-європейська Україна : [Електронний ресурс] / О. Пахльовська // День. – 2012. – № 194-195. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/237585>.

⁴⁵ Білоусова Н. Хотіти — не означає виїхати, але... : [Електронний ресурс] / Н. Білоусова // День. – 2012. – № 217. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/239501>.

⁴⁶ Пахльовська О. Не-європейська Україна : [Електронний ресурс] / О. Пахльовська // День. – 2012. – № 194-195. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/237585>.

⁴⁷ Бородіна О. Державна підтримка сільського господарства: концепція, механізми, ефективність : [Електронний ресурс] / О. Бородіна. – Режим доступу : http://www.ief.org.ua/Arjiv_EP/Borodina106.pdf.

економічної діяльності. Це стає причиною переважання низки інстинктивних виявів у життєдіяльності мешканців українського села, які призводять до посилення їх опортуністичної поведінки. Як наслідок, господарюючі суб'єкти з віддають перевагу отриманню миттєвого ефекту від своїх економічних дій, що зазвичай обертається значними збитками у майбутньому. Це стосується і необґрунтованого отримання споживчих кредитів, і нерационального землекористування, і іллегальних способів набуття додаткових матеріальних благ.

Варто погодитися з твердженням, що сьогодні мешканці невеликих містечок, селищ і сіл переважно зневірені й почуваються безпорадними, часто відчуваючи безсилля через те, що не впливають на ситуацію і не можуть її змінити. У цьому разі зростає роль культурного складника в житті сільських громад, спроможного їх згуртувати та визначати нові рушійні цінності. Так, функціонування у селі будинку культури чи бібліотеки, які відповідають потребам місцевої спільноти, дає змогу селянам отримати додаткові можливості для освіти, самоорганізації та пошуку життєвих і господарських рішень. Урбанізація й занепад села є прямим продуктом пошуку людьми кращого життя і можливостей для самореалізації. Якщо мешканці сільських територій матимуть належні соціально-культурні умови в місцях, де вони народилися й вирости, більшість із них залишиться там⁴⁸.

Безумовно, забезпечення належного рівня життя сільських мешканців України у контексті підвищення якості людського капіталу та дотримання пріоритетів європейської інтеграції нашої держави, потребує модернізації господарських комплексів її сільських територій.

Модернізацію країни було проголошено стратегічним вибором у щорічному посланні Президента України до Верховної Ради в 2011 році. Основними проблемами українського села, подолання яких можливе завдяки успішній реалізації цієї ініціативи є:

- значна поляризація доходів населення, беззахисність більшості селян перед тиском агрохолдингів,
- надмірне оподаткування та великі бюрократичні бар'єри, пов'язані з організацією практично усіх видів підприємницької діяльності на селі;
- високий рівень корупції, зловживання в органах державної влади та місцевого самоврядування;
- зuboжіння населення, зумовлене неефективним перерозподілом бюджетних коштів, низька платоспроможність органів місцевого самоврядування на селі.

В таких умовах першочергового значення набуває потреба в модернізації соціально-економічного розвитку країни загалом та сільських територій зокрема, пріоритети якої будуть реально втіленими в дійсність, що значно сприятиме Україні на шляху європейської інтеграції.

Термін модернізація, як правило, асоціюється з технічним переоснащенням підприємств, зокрема способами покращення функцій, властивостей, зовнішнього вигляду промислових виробів, підвищення їх експлуатаційної надійності, що

⁴⁸ Соловей. І. Культура містить життєдайний імпульс для відродження сільських громад : [Електронний ресурс] / Щоденна всеукраїнська газета "День", №197, середа, 31 жовтня 2012. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/237807>.

виявляється в зміні окремих деталей, вузлів конструкції або зовнішньої форми без принципового перетворення. Найбільш влучним трактуванням модернізації можна вважати: “спосіб проміжних покращень моделей виробів в період накопичення знань і ресурсів для їх докорінного перетворення”⁴⁹.

Однак сучасні наукові дослідження розширюють сферу застосування цієї категорії у соціальній та економічній площинах. Так, Н. Чорна відзначає: “В умовах конкуренції в агропромисловому виробництві, а також у процесі приведення у відповідність з вимогами ЄС українського сільського господарства, важливого значення набуває його модернізація, котра вимагає значної бюджетної підтримки, кредитних засобів і спеціальних коштів. Розвиток села й структурні перетворення в сільському господарстві на сучасному етапі розвитку пов’язані з реалізацією двох паралельних процесів: 1) модернізація сільського господарства, спрямована на поліпшення аграрної та суспільно-професійної структури, а також зростання конкурентоспроможності продукції; 2) усебічний розвиток села на основі ефективно діючої технічної та соціальної інфраструктури. Іншими словами, сільськогосподарське виробництво в Україні вкрай потребує всебічної модернізації – фінансової, організаційно-виробничої, техніко-технологічної, кадрової тощо”⁵⁰.

У слов’янському словесному обігу термін модернізація синонімічно відповідає поняттям удосконалення, покращання, оновлення, перетворення, модифікації, реконструкції, осучаснення. Тобто загальний зміст цих слів є доволі подібним, вони означають покращення стану, ситуації, тенденцій. Коли мова йде про застосування цього терміну у соціально-економічній сфері, його значення полягає в переході на новий, вищий рівень розвитку як з кількісного, так і з якісного боку.

В Енциклопедичному словнику економіки і права модернізація визначена, як: удосконалення, поліпшення, оновлення об’єкта, приведення його у відповідність з новими вимогами і нормами, технічними умовами, показниками якості⁵¹.

Об’єктом соціально-економічної модернізації сільських територій України виступає соціум та економічна система села. Оцінка стану цих двох складових може проводитись з позиції кількісних показників, а також якісних. В першому випадку вона стосується кількісного аналізу зростання або спаду обсягів інвестицій, інновацій, рівня технічного та технологічного оновлення на сільськогосподарських та інших підприємствах, що функціонують у сільській місцевості тощо. В той час, як розгляд якісної складової соціуму та економіки сільських територій дає змогу побачити ефективність від залучених інвестицій, впроваджених інновацій, технічного та технологічного оновлення підприємств, зростання купівельної спроможності та зменшення темпів зубожіння сільського населення тощо. Можна говорити також про зростаюче залучення інвестицій в економіку сільських територій, що мало б сприяти їх економічному піднесенню.

⁴⁹ Большой энциклопедический политехнический словарь – 2004 : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/polytechnic/5313/модернизация>.

⁵⁰ Чорна Н.П. Модернізація і реконструкція сільського господарства та села / Н.П. Чорна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/inek/2010_4/163.pdf.

⁵¹ Энциклопедический словарь экономики и права – 2005 : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_economic_law/8183/модернизация.

Тобто, для соціально-економічної модернізації сільських територій України загалом та її окремих регіонів, необхідно максимально повно врахувати не лише кількісні але і якісні параметри сільського розвитку, в якому ключову роль відіграє людський потенціал.

У цьому контексті слід акцентувати особливу увагу на тому, що двадцять років реформ не дали бажаних плодів. Матеріалістична філософія, яка життя себе не виправдала, продовжує домінувати в суспільстві. Настав найвищий час шукати інших підходів до здорового суспільного життя, інших цінностей, за якими буде можливо розвиватися справді здорове суспільне буття. Визначення таких цінностей – це не пошуки в темряві, це радше ствердження досвіду суспільств і народів, які на таких цінностях успішно будували своє суспільне життя⁵².

⁵² Любомир Гузар. Духовні цінності : [Електронний ресурс] / “Дзеркало тижня. Україна”. – №29, 22 серпня 2012 р. – Режим доступу : http://dt.ua/politics/duhovni_tsinnosti-107478.html.

РОЗДІЛ 5

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В СИСТЕМІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРІОРИТЕТІВ УКРАЇНИ

5.1. Напрями підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва в контексті сталого розвитку сільських територій

Як зазначалося, Україна належить до держав з достатньо потужним потенціалом розвитку аграрного сектору економіки. Водночас, не зважаючи на це, упродовж багатьох років спостерігається зниження якості життя сільського населення нашої держави, погіршення його соціального забезпечення, зменшення кількості сільських населених пунктів. Все це зумовлюється недостатньо ефективним використанням наявних природних, людських, матеріальних та інших видів ресурсів, в тому числі, через порушення рівноваги у системі “людина-природа-господарство”. При цьому, слід відзначити, що вказані диспропорції у цій системі в межах сільських територій наростали фактично упродовж усього періоду державної незалежності України, а їх базові алгоритми формувалися ще у надрах колгоспно-радгоспного ладу.

Нераціональне і незбалансоване використання потенціалу розвитку українського села найбільш болісно вдарило по сільських територіях усіх регіонів нашої держави, але найбільш болісно тих, які мають відносно несприятливі умови для ведення сільського господарства, зокрема малоземельних областей Західної України та Карпатського регіону. Водночас, навіть у тих регіонах, які традиційно вважаються аграрними, володіючи значними запасами чорноземів, також спостерігаються значні проблеми, зумовлені активною експлуатацією природних, насамперед земельних, ресурсів за рахунок інших сфер сільського розвитку.

Масове ігнорування виробниками сільськогосподарської продукції вимог сівозміни, раціональної структури посівів на користь вирощування декількох високоприбуткових експортно орієнтованих культур (пшениці, ячменю, соняшнику, ріпаку) зумовило те, що ці комерційні структури займають з року в рік 80-90% у структурі посівів сільськогосподарських підприємств у 10 регіонах країни. Агресивне використання сільгоспугідь відбувається при недостатньому формуванні штучної родючості, зокрема за рахунок застосування мінеральних добрив. Крім того, сформувалося нераціональне співвідношення внесення мінеральних добрив за видами (значно зменшено частку калійних і фосфорних добрив, що впливають на вміст поживних речовин у рослинах, на тлі азотних, які дають ріст). Додаткового екологічного навантаження зазнає життєве середовище селян через неорганізовані звалища, які наявні у 30% сіл (у восьми регіонах – у половині сіл) та склади мінеральних добрив. Відбувається постійне зниження якості людського капіталу села. На тлі розвинених країн ЄС в Україні спостерігається значно нижчий рівень орендної плати за землю не зважаючи на менші витрати на

одиницю продукції (в окремі періоди цей розрив складав більш ніж 8 разів порівняно з Великобританією та Німеччиною та 5 разів порівняно зі Швецією)¹.

Все це дає підстави стверджувати, що одним з магістральних напрямів розвитку сільських територій України в процесі європейської інтеграції має стати забезпечення сталого зростання, ґрунтоване на збалансованому функціонуванні економічної, соціальної та екологічної складових вітчизняного села.

Виходячи з наявного теоретико-методологічного інструментарію дослідження сільських територій і проблем сталого розвитку регіонів, можна констатувати, що сталий розвиток сільських територій полягає в ефективному використанні наявного природно-ресурсного, матеріально-технічного, інтелектуально-кадрового та соціально-культурного потенціалу цих територій, яке в еволюційному контексті має тенденцію до його нарощування.

Так, на думку В. Єрмоленка “сталий розвиток сільських територій – це система організаційних, економічних, політичних і правових заходів, спрямованих на забезпечення пропорційних і одночасних, незворотних і стабільних прогресивних змін у виробничій, соціальній і екологічній сферах, якій відбуваються пропорційно й одночасно у кожній зі складових сільської території”².

Гоголь Т., спираючись на дослідження російських науковців, характеризує сталий розвиток сільських територій як рівномірне нарощування позитивних соціальних показників, зокрема життєвого рівня населення, освіти, здоров’я тощо, у повній відповідності з економічним та екологічним розвитком сільської місцевості, зазначаючи при цьому, що сам соціально-економічний розвиток сільських територій є одночасно як об’єктивним процесом, що відбувається впливом економічних, політичних, соціальних, демографічних, ресурсних та інших чинників, так і явищем, що має суб’єктивну природу, оскільки здійснюється під впливом управлінських рішень сільської, районної, обласної та загальнодержавної влади³.

У працях М. Поленкової акцентується увага на тому, що під “сталим розвитком сільських територій” слід розуміти такий розвиток села, при якому забезпечуються зростання, диверсифікація і підвищення ефективності сільської економіки, стабілізація чисельності населення і збільшення тривалості його життя, повна і продуктивна зайнятість працездатного населення, підвищення рівня і якості життя в сільських районах, раціональне використання і відтворення їх природно-ресурсного потенціалу⁴.

Узагальнюючи вищесказане, можна констатувати, що ключовими соціально-економічними складовими сталого розвитку сільських територій є: виробнича,

¹ Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація : наук доп. / [О. М. Бородіна, В. М. Геєць, А. О. Гуроров та ін.] ; за ред. В. М. Геєця, О. М. Бородіної, І. В. Прокопи; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. – К., 2012. – 56 с.

² Єрмоленко В. Особливості формування категорії “сталий розвиток сільських територій” : [Електронний ресурс] / В. Єрмоленко. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/nvnau_pravo/2010_156/10evm.pdf.

³ Гоголь Т. Економічний механізм сталого розвитку сільських територій : [Електронний ресурс] / Т. Гоголь. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2010_1/15.pdf.

⁴ Поленкова М. Сталий розвиток сільських територій у контексті проблем сільського розвитку : [Електронний ресурс] / М. Поленкова. – Режим доступу : http://www.confcontact.com/20111222/4_polenkova.php.

яка включає сільське господарство та несільськогосподарські види економічної діяльності у сільській місцевості; соціальна, пов'язана з відтворенням трудових ресурсів та підвищенням якості людського капіталу українського села; екологічна, що полягає у збереженні природних і земельних ресурсів сільських територій, підвищення ефективності їхнього використання; суспільно-культурна, основними завданнями якої є збереження “генного коду” вітчизняного села, його традицій, моральних цінностей і духовних імперативів.

У взаємодії цих складових і формується соціально-економічне середовище сталого розвитку сільських територій як на рівні держави, так і в регіональному розрізі. При цьому регіональний аспект дослідження цієї проблематики є більш значимим, оскільки, з огляду на низку об'єктивних і суб'єктивних чинників сільські території окремих регіонів нашої держави відзначаються значною диференціацією з огляду на дію вище окреслених складових сталого розвитку села та їхню еволюцію (рис. 5.1).



Рис. 5.1. Складові сталого розвитку сільських територій регіону⁵

Таким чином, слід відзначити, що сталий розвиток сільських територій регіону забезпечується лише в тому випадку, коли кожна з його складових використовується достатньо ефективно, а їхній потенціал в еволюційному контексті відзначається тенденцією до нарощування, або, принаймні не знижується.

⁵ Авторська розробка.

На жаль практика засвідчує, що для сільських територій України відповідність критеріям сталого розвитку залишається завданням, яке не вирішується упродовж тривалого історичного періоду. Відтак українські села, володіючи достатніми природними та людськими ресурсами, а також багатими традиціями, сьогодні перебувають у доволі складному становищі як з економічної, так і з екологічної та соціальної точок зору.

Позитивні зрушення, які відбулися за останні роки у сільськогосподарському виробництві, не дали змогу розв'язати проблеми соціально-економічного розвитку сільських територій, найгострішими з яких залишаються безробіття, трудова міграція селян та руйнування соціальної інфраструктури в сільській місцевості. Системні кризові явища та занепад сільських територій призводять до зниження рівня життя сільського населення, зменшення обсягів сільськогосподарського виробництва, що загрожує продовольчій безпеці держави. Недосконалість державної політики в аграрному секторі та система фінансування не відповідають сучасним вимогам і принципам ЄС. Відтак, розвиток сільських територій і розв'язання економічних, соціальних та екологічних проблем на селі визначено як стратегічну мету державної аграрної політики, для досягнення якої необхідно затвердити перелік завдань на державному та місцевому рівні⁶.

Насамперед, це стосується трансформації монофункціонального та екстенсивного господарського механізму економіки сільських територій, незбалансоване функціонування якого виступає суттєвим бар'єром на шляху їх сталого розвитку, оскільки, з одного боку, не дозволяє використовувати багатого природно-ресурсного потенціалу, не пов'язаного з веденням сільськогосподарського виробництва (туристично-рекреаційного, торговельно-транзитного, транспортно-логістичного тощо), а з іншого – спричиняє до посилення рівня безробіття, загострення соціальних проблем, погіршення якості людського капіталу, що, у свою чергу є джерелом зростання екологічних ризиків, позаяк бідність змушує селян знаходити альтернативні джерела заробітку, в тому числі, на основі неконтрольованого вирубування лісів, нищення річок, забруднення повітря промисловими та побутовими відходами тощо.

Наприклад, лише в областях Карпатського регіону існує близько 60 тис. га чагарникових заростей і 113 тис. га безхазяйних земель антропогенного походження, які знаходяться здебільшого на території колишніх колгоспів. Вирубки карпатських лісів за останні роки стали причиною трагічних екологічно небезпечних паводків з людськими жертвами, мільярдними збитками, катастрофічним зруйнуванням дамб, будинків, мостів⁷. Крім того, регіон є лідером в Україні за ураженням зсувними, селевими та ерозійними процесами (за останні 25-35 років ступінь еродованості орних земель в окремих його областях збільшувався на 10-15 % у передгірних районах і на 3-10 % на рівнинах, супроводжуючись погіршен-

⁶ Концепція Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.uniflor.biz/law/kontsepsiya-do-2020-roku.html>.

⁷ Прийма А. Екологічні проблеми Карпатського регіону України : [Електронний ресурс] / А. Прийма, І. Брюховецька. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nzvdpu_geogr/2008_17/ekologichni%20problemu.pdf.

ням агрохімічних властивостей ґрунтів, зменшенням в них вмісту гумусу, калію, фосфору)⁸.

Ситуація ускладнюється у зв'язку з падінням рівня товарності аграрного виробництва на сільських територіях багатьох регіонів України, фактичним руйнуванням системи споживчої кооперації, низьким рівнем оплати праці сільгосппрацівників, що в умовах відсутності альтернативних видів економічної діяльності призводить до поширення бідності, девіантних форм поведінки сільських мешканців, втрати трудового потенціалу села.

Старіння населення сільських територій України супроводжується підвищенням рівня захворюваності та міграційними процесами із сільських територій у міста і за кордон. Крім того, знижується рівень інфраструктурного забезпечення сіл, насамперед в частині медичного та навчально-освітнього обслуговування населення. Так, оснащеність фельдшерсько-акушерських пунктів у сільських населених пунктах, особливо гірських, не відповідає сучасним вимогам, а чисельність дошкільних навчальних закладів і шкіл тут постійно знижується. Низькою залишається і якість навчально-освітніх послуг, оскільки найбільш кваліфіковані та перспективні педагогічні кадри не виявляють особливого бажання працювати у сільській місцевості через наявні тут побутові проблеми та низьку якість життя.

Все це ставить на порядок денний потребу в реалізації низки заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку сільських територій України та її регіонів на основі принципів і підходів до ведення економічної та регіональної політики, притаманних державам ЄС, що, зокрема, підтверджується і на найвищому урядовому рівні. Так, на думку Міністра аграрної політики та продовольства України: “На сьогодні у селі проживає близько 32% населення України, це майже 14,5 мільйонів людей. Потужний аграрний сегмент є нашою особливістю та пріоритетом перед іншими країнами, де відсоток селян набагато менший. Тому, основним завданням держави є активна розбудова та розвиток села, як важливого елемента соціального та економічного зростання країни. Будь-які реформи аграрної галузі не повинні проводитися окремо від розвитку села”⁹.

Пріоритетним напрямом реалізації політики сталого розвитку сільських територій України має стати впорядкування інституційного середовища, насамперед приведення в єдину систему низку регуляторних і нормативно-правових актів, приведення їх у відповідність до стандартів ЄС.

Адже існуючий сьогодні стан розрізнених дій законодавчих та владних органів, фінансових установ, суб'єктів господарювання, організаційно, функціонально не пов'язаних між собою, не може позитивно впливати на розвиток сільських територій України, особливо, якщо мова йде про сталий розвиток. Вирішення цієї проблеми в сучасних умовах потребує комплексного підходу, спрямованого на підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, зростання доходів населення, удосконалення інфраструктури сільських терито-

⁸ Проблеми та перспективи розвитку сільських територій України (на прикладі Карпатського регіону) : науково-аналітична доповідь / [В. Борщевський, Х. Притула, В. Крупін, І. Куліш]; НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2011. – 60 с.

⁹ Міністр: “Розвиток сільських територій має стати невід'ємною частиною реформування в аграрній галузі” : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://vassr.org/index.php/ua/association-news/243-ministr-rozvytok-silskykh-terytorii-maie-staty-nevid-iemnoiu-chastyoiu-reformy-v-ahrarnii-haluzi>.

рій, окреслення нових пріоритетів в інвестиційній політиці, екології тощо. При цьому основні принципи державного регулювання аграрного сектору повинні базуватися на мінімальному прямому втручанні державних органів у ринковий механізм та опосередкованому впливі на розвиток соціально-економічних і екологічних процесів за допомогою встановлених державою економічних важелів. Основне завдання макроекономічної політики має полягати в забезпеченні умов стійкого довготривалого зростання, яке б сприяло структурно – інноваційній та соціальній переорієнтації сільської економіки, формуванню сприятливого інвестиційного клімату¹⁰.

При цьому основним генератором сталого розвитку сільських територій, його економічним “двигуном” має стати господарська діяльність на селі, в тому числі орієнтована на багатофункціональний функціонування сільської економіки. Для цього держава має створити належні умови для створення конкурентного середовища та активізації підприємницької діяльності. Адже, як показує досвід розвинутих держав ЄС, лише в умовах відкритої ринкової конкуренції відбувається становлення інноваційних форм виробничої діяльності, як в економіці загалом, так і на сільських територіях.

Особливо слід акцентувати увагу на тому, що механізми державної підтримки не повинні стимулювати безгосподарності, оскільки дотування збиткових підприємств створює умови для їх деградації. Тобто, система дотацій має бути переорієнтованою так, щоб стимулювати тих, хто використовує її максимально ефективно та випускає якісну продукцію. При цьому безповоротна фінансова підтримка має здійснюватися насамперед з метою технологічної модернізації підприємств, зокрема для впровадження екологічно безпечних, ресурсо- та енергозберігаючих технологій. Слід однак розуміти, що повністю вирішити це питання за рахунок бюджетних ресурсів неможливо. Відтак, особлива увага має приділятися покращенню інвестиційного клімату сільських територій і залученню достатніх обсягів інвестиційних ресурсів, в тому числі іноземних інвесторів, для реалізації інноваційних проектів у сільській місцевості¹¹.

Насамперед, це стосується відновлення традиційних видів господарської діяльності на сільських територіях, супутніх сільськогосподарському виробництву: народних ремесел, виноробства, сироваріння, а також ведення органічного землеробства і скотарства, орієнтованих на виробництва екологічно чистого молока, бринзи, сирів, кулінарних виробів тощо.

Крім того, враховуючи на основі зниження економічної ваги та картельної влади агрохолдингів та інших монополістичних агроформувань, у сільській місцевості слід розвивати сільськогосподарську кооперацію з метою акумулювання інвестиційних ресурсів для інвестування у неаграрні сектори господарської діяльності на селі, насамперед сферу туризму, послуг і транскордонного

¹⁰ Хвесик Ю. М. Комплексна система подальшого реформування аграрного сектору при формуванні сприятливого інвестиційного клімату : [Електронний ресурс] / Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_uprav/2010_3/43.pdf.

¹¹ Віктор Янукович: “Ми повинні сформувати конкурентний агропромисловий комплекс” : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.lesovod.org.ua/node/15898>.

співробітництва (зважаючи на те, що більшість областей нашої держави є прикордонними).

Більшість вищеописаних проблем сталого розвитку сільських територій України мають глибоке історичне коріння. Тому їхнє ефективне розв'язання може відбуватися лише в руслі еволюційного підходу, орієнтованого на виявлення тих наріжних каменів, які свого часу призвели до виникнення та нагромадження диспропорцій у функціонуванні системи “економіка-довкілля-соціум” і формувалися упродовж попередніх етапів розвитку сільських територій цього регіону.

Насамперед це стосується відриву від наріжних принципів ринкового функціонування аграрної економіки, яке відбулося в радянську добу. Як наслідок за кілька десятиліть панування колгоспно-радгоспної доби, українські села стали своєрідними заручниками неефективної системи планового господарювання. Тут часто культивувалося виробництво тих сільськогосподарських культур, які не давали ані достатньої урожайності, ані належної якості, а система директивних планів, яка не мала нічого спільно з реальними ринковими критеріями оцінки економічного потенціалу сільських територій і сільськогосподарських виробників, ставила останніх у залежність від політичних амбіцій влади, у зв'язку із чим земельні та природні ресурси українського села нещадно експлуатувалися, а рентабельність колгоспів і радгоспів залишалась переважно низькою.

У цей час фактично були втрачені можливості серйозного розвитку традиційних видів сільськогосподарської та супутніх видів економічної діяльності, ведення інтенсивного аграрного виробництва з урахуванням екологічних чинників та природно-кліматичних умов, формування підприємницьких структур у сферах туризму, легкої промисловості побутових та інших послуг.

Як наслідок, на момент здобуття Україною незалежності сільські території держави уособлювали всі вади соціалістичної безгосподарності, однією з найгостріших серед яких, стало цілковите порушення рівноваги в системі “економіка-довкілля-соціум”.

На жаль, упродовж останніх двадцяти років, попри лібералізацію економічного життя та значно більшу відкритість кордонів, ситуація не зазнала відчутних змін на краще. Основна причина цього, як і раніше, криється у відірваності від ринкових принципів функціонування вітчизняної аграрної економіки. Крім того, високий рівень централізації унеможливорює ефективний розвиток периферійних і сільських територій, блокує активізацію транскордонної співпраці, обмежує можливості для повноцінного використання природно-ресурсного потенціалу українського села.

Відтак, сьогодні Україна відстає від європейських стандартів функціонування економіки сільських територій значно більше ніж за іншими параметрами. Це означає, що одним з основних пріоритетів регіональної політики нашої держави на найближчу перспективу має стати пошук шляхів сталого розвитку територій з особливо багатим і різномірним природно-ресурсним потенціалом. Основними напрямками економічної політики, спрямованої на забезпечення сталого розвитку сільських територій цього регіону слід визнати:

- стимулювання несільськогосподарських видів підприємницької діяльності на сільських територіях;
- підвищення ефективності природоохоронних заходів та реалізація програм захисту земель в контексті проведення земельної реформи;
- розбудова інфраструктури сільських територій, першочергове фінансування будівництва доріг, розвиток телекомунікаційної мережі, включаючи доступ до Інтернету, оснащення медичних закладів та фельдшерсько-акушерських пунктів, забезпечення якісного функціонування у сільській місцевості навчально-освітніх закладів;
- активізація транскордонної співпраці з метою адаптації на вітчизняний ґрунт передового досвіду розвитку сільських територій держав – членів ЄС. Насамперед сусідніх Польщі, Словаччини та Угорщини.

Серед першочергових завдань у процесі забезпечення сталого економічного розвитку є розробка механізмів непрямого державного регулювання економічних процесів у напрямі створення умов для підтримки підприємницької активності та конкуренції, здійснення контролю за діяльністю банківської, валютної та податкової систем, антимонопольного регулювання, а також підвищення рівня мобільності та адаптованості національної економіки¹². Адже саме приватна підприємницька ініціатива, що стимулюється і контролюється відкритою ринковою конкуренцією дозволяє найбільш ефективно використовувати та нарощувати наявний природно-ресурсний та людський потенціал сільських територій, розвивати інноваційні виробництва, підтримувати високу культуру організації праці та ведення бізнесу.

З іншого боку, інновації в жодному разі не повинні перешкоджати забезпеченню збереження культурних та історичних пам'яток села і його традицій. Саме тому слід визнати слушність позиції, згідно якої фундамент сталого розвитку в цілому і сільських територій зокрема, закладено в двох основних поняттях: “традиція” та “інновація”. Принциповою метою їх взаємодії має стати збереження сутності кожного з них при взаємодоповнюваності та взаємопроникненні. З огляду на це взаємодія інновацій і традицій в жодному контексті не має призвести до розшарування ключових цілей і проблем, які криються у визначенні цих понять¹³.

Інноваційний розвиток сільської інфраструктури повинен здійснюватися на основі відмови від нинішньої практики прямого фінансування сільгоспвиробників, що забезпечує однобокий розвиток сільських територій, закріплюючи їхню монофункціональність. Сьогодні пріоритетом державної підтримки має стати першочергове стимулювання розвитку інфраструктури сіл: будівництво доріг, залізничних колій, телекомунікаційних мереж, поширення Інтернету.

Важливим засобом розв'язання проблеми інфраструктурного забезпечення сільських територій України може стати активізація державно-приватного партнерства, реалізація концесійних проектів, виведення з-під оподаткування частини

¹² Гоголь Т. Економічний механізм сталого розвитку сільських територій : [Електронний ресурс] / Т. Гоголь. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2010_1/15.pdf.

¹³ Сталий розвиток українських сільських територій : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://blogs.korrespondent.net/users/blog/angubar/a66909>.

прибутку, яка використовується для інвестування у розвиток інфраструктури карпатських сіл.

Не менш значимою з погляду забезпечення сталого розвитку сільських територій є реалізація навчальних програм щодо становлення альтернативних видів економічної діяльності на селі. Для цього необхідно більш активно залучати вищі навчальні заклади, консалтингові компанії та дорадницькі служби до підготовки фахівців сфери послуг, туризму, транскордонної співпраці, менеджменту і маркетингу, орієнтованих на роботу в сільській місцевості, створенню тут інноваційних виробництв, підприємств з іноземним капіталом тощо.

Варто також погодитись із алгоритмом сталого розвитку сільських територій України, ґрунтованим на реалізації наступних завдань¹⁴:

- формування патріотичної, креативної, сильної в новаторській діяльності села особистості, людини, яка зможе дати нові, сучасні, основані на традиційних цінностях ідеї, інтелігентності, вихованості в душі українськості;
- удосконалення діяльності культурних, духовних, освітніх, просвітницьких закладів сільських громад, засноване на спільних інтересах, залученні більшої кількості людей до спільної праці на ниві сталого розвитку сільських територій;
- відновлення та сприяння розвитку родових садиб на селі, виховання любові до землі як джерела життя суспільства, особливо на території України, яку здавна іменують “житницею Європи”, любові до праці та сільського господарства, що дасть змогу в майбутньому, спричинити зворотній до урбанізації процес – часткову субурбанізацію.
- створення Інтернет-порталу для координації сталого розвитку в сільських громадах впровадження інноваційних технологічних розробок в село без шкоди для його гармонійного та стійкого розвитку, що зможе підтримувати постійний взаємозв’язок між сільськими та міськими громадами задля сталого розвитку всього суспільства України;
- формування міцної еліти медиків в рамках збереження здоров’я нації, підтримка та фінансування медичного обслуговування на селі, спрямована на покращення фізичного та психічного здоров’я, завдяки чому має підвищитись стійка життєдіяльність населення сільських територій, його довговічність.

Крім того, на увагу заслуговує точка зору щодо необхідності зміни сучасної парадигми освіти, яка полягає у насиченні знань кожного фахівця глибоким розумінням причинно-наслідкових взаємозв’язків і залежностей між діяльністю людини та її природним середовищем. У процесі навчання студенти мають усвідомлювати, що концепція сталого розвитку, як єдино можлива стратегія розвитку цивілізації, потребує гармонізації економічних та екологічних інтересів. Тільки спеціалісти, озброєні новими знаннями про взаємозалежність природної та економічної систем і новим еколого-економічним мисленням,

¹⁴ Сталий розвиток українських сільських територій : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://blogs.korrespondent.net/users/blog/angubar/a66909>.

спроможні забезпечувати сталий розвиток суспільства та його окремих регіональних складових¹⁵.

Таким чином, сталий розвиток сільських територій України сьогодні є одним з основних пріоритетів економічної політики нашої держави, який має забезпечуватися на основі активізації несільськогосподарських видів економічної діяльності в селах, розвитку їхньої інфраструктури, підвищення ефективності використання наявних тут природних і трудових ресурсів, удосконалення навчально-освітньої діяльності та якості медичного обслуговування сільських мешканців, формування інноваційних підходів до нарощування соціально-економічного потенціалу розвитку сільських територій відповідно до принципів європейської інтеграції.

5.2. Становлення багатофункціональної економіки на сільських територіях як основа їх наближення до стандартів ЄС

Сучасний стан сільських територій України, характеризується не лише значними структурними, функціональними та пов'язаними із ними демографічними проблемами, але також відзначається значним потенціалом до розвитку сільськогосподарської та інших видів підприємницької діяльності на селі. Водночас, реалізація цього потенціалу є неможливою без ґрунтовного дослідження проблем і перспектив економічного розвитку сільських територій не як другорядної після міст за важливістю категорії, а як повноцінної та потребує активної підтримки складової регіональної економіки, що є не лише місцем виробництва сільськогосподарської продукції, але й територією проживання та отримання доходів 1/5 сільського населення держави і більш ніж половини загального населення Карпатського регіону.

Якщо у розвинутих країнах рівень життя сільського населення постійно підвищується внаслідок відповідної державної політики, особливо це стосується територій з ускладненими умовами проживання та ведення господарської діяльності, то в Україні у цьому відношенні зберігається ціла низка гострих проблем. Внаслідок багатьох об'єктивних причин, сільські території України, характеризуються монофункціональністю, що концентрується навколо сільського господарства, як основного виду діяльності та джерела доходів лівової частки мешканців сіл.

На цей час альтернативи сільському господарству на цих територіях є незначними, що зумовлено порівняно низькою щільністю розселення мешканців сільських місцевостей, відсутністю підтримки підприємницьких ініціатив та джерел інвестиційного забезпечення, незадовільним рівнем розвитку виробничої та соціальної інфраструктури, відсутністю доступних можливостей професійної підготовки, недоступністю інформаційного забезпечення щодо альтернативних видів діяльності тощо. Внаслідок цього посилюються міграційні процеси, що

¹⁵ Туниця Ю. Екологічний імператив сталого розвитку регіонів України: в пошуках чинників консолідації суспільства : [Електронний ресурс] / Ю. Туниця. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltnu/21_19/146_Tun.pdf.

надалі погіршують демографічну ситуацію сільських територій, знижуючи наявну частку населення у працездатному віці, а також збільшуючи соціальне навантаження на ту частину зайнятого населення, що продовжує життя та економічну діяльність у селах.

Внаслідок перелічених факторів більшість сільського населення була і залишається зайнятою у сільському господарстві, незважаючи на низьку дохідність та високу трудомісткість цієї діяльності. Водночас, потрібно зауважити, що значна кількість як економічно активного, так і неактивного населення здійснює діяльність у сфері сільського господарства на присадибних ділянках, з метою забезпечення власних споживчих потреб. І це спричинено саме відсутністю альтернатив у виборі видів економічної діяльності та джерел отримання доходів, нерозвиненістю підприємництва та низьким рівнем інформаційного забезпечення стосовно його здійснення.

Основними альтернативами сільському господарству в регіоні на сьогодні виступають сфери будівництва, торгівлі, соціальних послуг тощо. Водночас, внаслідок перелічених вище перешкод до їх активного розвитку, наразі вони не мають можливості забезпечувати значної кількості населення доходами, достатніми до прожиття, а для частини сільських мешканців є лише додатковими видами діяльностями, які вони поєднують з веденням сільського господарства.

Існуючі проблеми сільських територій України спричинені тим, що сьогодні не використовується у повній мірі їх наявний потенціал, який складається із значних людських та земельних ресурсів. Саме внаслідок цього спостерігаються значні диспропорції у доходах сільського та міського населення, рівнях забезпеченості об'єктами інфраструктури, а також проблеми, пов'язані з забезпеченням продовольчої безпеки країни.

Зрозуміло, що суто сільськогосподарська спеціалізація населення, яке проживає на сільських територіях, призводить не лише до отримання занижених доходів, бідності та низького рівня життя, але й неможливості реалізації особистого потенціалу розвитку кожної людини зокрема, а мова йде про понад 14 млн. осіб в цілій Україні, кожна з яких характеризується наявністю окреслених талантів, схильностей, вмінь та навичок. Монофункціональність сільських територій є негативним фактором розвитку не лише для сільського населення, але й регіону та країни загалом через нерозкриття наявного на цих територіях людського та виробничого потенціалу. Розгляд сільських територій як відсталі і нерозвинутої частини країни, що є фінансовим тягарем для державного бюджету та місцем виробництва суто сільськогосподарської продукції є стереотипним мисленням, що сформувалося протягом десятиліть, але в сучасному інформаційному суспільстві, де технології дозволяють подолати обмеження, спричинені віддаленістю місцевостей, низькою щільністю населення, відсутністю інформації у класичній формі (книги, журнали, газети). Тому цей стереотип потрібно ліквідувати як такий, що не відповідає умовам сьогодення.

Покращити ситуацію із зайнятістю на сільських територіях можливо лише двома шляхами.

Одним із них є стимулювання самозайнятості населення та підтримка пошуку і формування ним видів економічної діяльності, які були б оптимальними для

них (враховуючи їх схильності, знання, вміння), користувалися б попитом та мали потенціал до забезпечення адекватного рівня доходів. Цей варіант вимагає від держави забезпечення таких умов, як належний рівень розвитку та стану інфраструктури, а також інформаційна підтримка підприємницької діяльності. Можливим також є надання економічних стимулів та заохочень (пільгове оподаткування та кредитування, дотації, субвенції), або ж адміністративних (спрощення процедур реєстрації, виключення окремих видів діяльності з переліку таких, що підлягають ліцензуванню тощо).

Другим шляхом є створення державою робочих місць на підприємствах, як сільськогосподарського спрямування, так і інших сфер виробництва та послуг. Водночас враховуючи, що у ринковій економіці держава здійснює переважно індикативне планування розвитку територій та розміщення продуктивних сил, такий варіант скоріш, за сучасних умов, неможливий.

Таким чином, формування нової структури видів економічної діяльності на сільських територіях повинно відбуватися з урахуванням характеру дії ринкових сил. Водночас, з боку державних та регіональних органів влади, а також органів місцевого самоврядування необхідним є сприяння підприємницьким ініціативам сільського населення з максимальною можливою підтримкою та забезпеченням їх відповідними ресурсами. Доцільним є також подальше дослідження та обґрунтування використання зарубіжного досвіду багатofункціонального розвитку сільських територій, обмін досвідом не лише між державними службовцями, але й між потенційними вітчизняними підприємцями за закордонними бізнесменами з досвідом ведення економічної діяльності на сільських територіях.

Багатofункціональність розвитку сільських територій передбачає створення на них передумов та нарощування потенціалу до здійснення широкого переліку видів економічної діяльності. Тому саме створення умов для здійснення альтернативних сільському господарству видів діяльності на сільських територіях повинно бути ключовим завданням державної політики. Завдяки диверсифікації можливим буде поступове формування в межах конкретних сільських територій повноцінного економічного комплексу, який був би здатним забезпечувати більшість потреб споживачів власної території у товарах і послугах, з одночасним забезпеченням місцевого населення джерелами доходів, адекватних їх потребам. А вже наступним кроком очевидно може бути розташування на сільських територіях великих та середніх промислових підприємств, що, використовуючи локальну робочу силу та розвинуту ринкову інфраструктуру, будуть здійснювати виробництво продукції для віддалених ринків збуту.

Про необхідність формування багатofункціональності сільських територій останнім часом говорять все більше вчених та фахівців. Зокрема, як стверджує Павлов О.І. “підхід до сільських територій крізь призму оцінки виконання ними виключно продовольчої функції є таким, що не відповідає сучасним реаліям”¹⁶. Основу багатofункціонального розвитку повинно становити місцеве підприємництво, спрямоване на різні форми залучення капіталу, з одного боку, розширення аграрної діяльності та розвиток інших чи нових сільськогосподарських

¹⁶ Сільські території як об’єкт наукового дослідження : [Електронний ресурс] / О. І. Павлов // Державне будівництво. – 2006. – №1. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/e-journals/DeBu/2006-1/doc/1/04.pdf.

напрямів виробництва, а з другого – становлення бізнесу, не пов'язаного з аграрним сектором місцевої економіки¹⁷.

Але із забезпеченням багатофункціонального розвитку сільських територій існують значні проблеми. Вітчизняні вчені Б. Пасхавер, В. Юрчишин, О. Бородіна, І. Прокопа (та інші) у колективній публікації “Аграрний сектор: час принципово змінити орієнтири розвитку” наголошують, що представники вітчизняного аграрного лобі, запевняючи суспільство, що вони орієнтуються на практику ведення сільського господарства в розвинених країнах, зокрема європейську і північноамериканську, насправді діють у зовсім протилежному напрямку. Офіційно не визнається концепція багатофункціональності сільського господарства, на якій базується світова аграрна політика. Відбувається тотальне викривлення суті організації сільськогосподарського виробництва і однобоке висвітлення досягнень аграрного сектору¹⁸. Проблема декларативності державних заходів щодо розвитку сільських територій загалом, та їх багатофункціональності зокрема, спричиняє відсутність поступу чи принаймні повільного руху в керунку покращення існуючої ситуації.

Багатофункціональний розвиток сільських територій є необхідністю, що стосується не лише України. Практично більшість країн знаходиться на певному етапі формування багатофункціональності села, водночас багато економічно розвинутих країн досягли значних успіхів та спромоглися забезпечити зростання як частки несільськогосподарських видів діяльності у валовому продукції сільських суб'єктів підприємництва, так і збільшення обсягів їх реалізації.

У світовій практиці поняття багатофункціонального розвитку сільських територій тісно пов'язано зі збільшенням частки несільськогосподарських видів діяльності. Досвід зарубіжних країн, особливо економічно-розвинутих, вказує на зростаючу важливість виникнення та здійснення несільськогосподарських видів діяльності на сільських територіях як альтернативних джерел доходів та передумов до подальшого соціально-економічного розвитку окремих місцевостей. У світі вже протягом декількох десятиліть відбувається активне пропагування диверсифікації видів економічної діяльності на сільських територіях, що традиційно також були лише місцем ведення сільського господарства. Завдяки активній діяльності у цьому напрямі, згідно даних зарубіжних вчених, вже на початку XXI століття 30-35% доходів домогосподарств на сільських територіях (зокрема, 42% в Африці, 40% у Південній Америці та 32% в Азії) отримувалися від здійснення несільськогосподарських видів діяльності^{19,20}.

¹⁷ Кудла Н. Багатофункціональний розвиток сільських територій від базових ідей до активізації місцевого підприємництва / Н. Кудла // Економіка України. – 2008. – № 1. – С. 62-71.

¹⁸ Аграрний сектор: час принципово змінити орієнтири розвитку : [Електронний ресурс] / [Б. Пасхавер, В. Юрчишин, О. Бородіна та ін.]. - Дзеркало тижня. - №26, 10 липня 2010 р. – Режим доступу : http://dt.ua/ECONOMICS/agrarniy_sektor_chas_printsipovo_zminiti_orientiri_rozvitku-60696.html.

¹⁹ Несільськогосподарська зайнятість в сільській місцевості України : [Електронний ресурс] / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. – Режим доступу : http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2005/U13_ukr.pdf.

²⁰ Promoting Farm/Non-Farm Linkages for Rural Development - Case Studies from Africa and Latin America : [Електронний ресурс] / [B. Davis, T. Reardon, K. Stamoulis, P. Winters] ; Food and Agriculture Organization of the United Nations. – Режим доступу : <http://www.fao.org/docrep/005/y4383e/y4383e00.htm#Contents>.

Багатофункціональність розвитку сільських територій означає, що завдяки відповідним державним механізмам підтримки та сприяння розвитку як сільсько-го господарства, так і несільськогосподарських видів економічної діяльності, ці території повинні перетворитися на повноцінну частину національного господарства, де населення буде користуватися благами за якістю та кількістю максимально прирівняними до урбанізованих систем з ідентичними можливостями особистого (кар'єрного) розвитку та забезпечення власного економічного достатку.

Безперечно, що визначення оптимальної структури видів економічної діяльності для сільських територій є складним питанням, пов'язаним з різноманітними чинниками впливу, зокрема складом населення, його віковою та професійною структурою, щільністю заселення території, наявністю відповідних природних, людських та фінансових ресурсів, рівнем розвитку необхідної інфраструктури та її експлуатаційним станом, доходами населення тощо.

Шляхом забезпечення багатофункціональності сільських територій та формування передумов подальшого їх розвитку на цій основі є процеси диверсифікації економічної діяльності. Диверсифікація у цьому сенсі – це урізноманітнення видів економічної діяльності, формування нової структури господарства сільських територій, забезпечення більшого спектру доступних товарів та послуг, можливість для населення обирати вид діяльності (професію) за схильностями та побажаннями. Диверсифікація у багатофункціональному розвитку є саме тим процесом, що забезпечує все більший спектр видів діяльності, які здійснюються місцевим населенням, доступність все більшого переліку видів продукції та послуг.

В соціальному сенсі, диверсифікація видів економічної діяльності на сільських територіях покликана знизити рівень бідності та безробіття, а також забезпечити максимально можливу кількість населення джерелом доходів. З економічної позиції, при активному розвитку унікальних та конкурентоспроможних видів діяльності, які використовують розташування на сільських територіях як перевагу, а не трактують як недолік, можливим є вихід на достатньо високий рівень прибутковості, що дасть поштовх до подальшого розвитку даної місцевості та виникнення суміжних чи обслуговуючих суб'єктів підприємництва. Фактично, будь-яка сільська територія має потенціал до певних видів діяльності і, при правильному його використанні та додатковій підтримці (інвестиційній, фінансовій, інфраструктурній чи інформаційній), вона може розвинутися у самодостатній комплекс, де поява та розвиток одних видів підприємництва призводять до створення інших, тим самим формуючи передумови до постійного соціально-економічного розвитку місцевості. Безперечно, що визначення оптимальної структури видів економічної діяльності для сільських територій є складним питанням, що спричинено різноманітними умовами, зокрема складом населення, його віковою та професійною структурою, щільністю заселення території, наявністю відповідних природних, людських та фінансових ресурсів, рівнем розвитку необхідної інфраструктури та її експлуатаційним станом, доходами населення тощо, але зосередження на кількох ключових напрямках дасть змогу започаткувати процес розвитку сільської території.

Для сільських територій України активізація диверсифікації видів економічної діяльності є єдиним шляхом забезпечення сільського населення джерелами доходів та стимулом до подальшого проживання на них. В інакшому випадку усі інші засоби підтримки сільських територій та заходи з покращення їх соціально-економічного стану не будуть мати відповідних результатів. Будівництво об'єктів виробничої (транспортної, енергетичної, телекомунікаційної тощо), а особливо соціальної інфраструктури не будуть мати бажаного результату, якщо сільські території не стануть для більшості сільського населення основним місцем отримання доходів, причому достатніх для життя та розвитку. Водночас, при забезпеченні багатофункціонального розвитку сільських територій, до якого є значний потенціал, можливим буде суттєве покращення як їх соціально-економічного стану, так і сприяння внесення ними істотного вкладу у загальний розвиток держави.

Гоголь Т.В.²¹ зазначає, що проблема диверсифікації сфер зайнятості сільських мешканців особливо актуальна в регіонах України з високою часткою селян. З огляду на це вона підкреслює, що це дає підстави віднести питання структурних змін на ринку праці як сьогодні, так і в прогностичному періоді до гострих, складних і невідкладних завдань для всіх без винятку органів державної влади на макро-економічному та регіональному рівнях.

Відтак, розглянемо пріоритетні види несільськогосподарської діяльності, що можна вважати доцільними для розвитку на сільських територіях різних регіонів України.

1. Туристична діяльність – сільські території України володіють значним потенціалом її розвитку внаслідок наявності відповідних природно-кліматичних умов, рекреаційно-лікувальних осередків, порівняно чистої екології, значних площ “дикої” природи, пам'яток характерної старовинної архітектури. До основних видів сільського туризму, потрібно віднести історико-архітектурний, паломницький, екстремальний, гірськолижний, спелеологічний, велосипедний, а також агротуризм, рибальство і мисливство. З метою активізації туристичної діяльності необхідними на регіональному та місцевому рівнях є:

- сприяння розвитку підприємств готельного і ресторанного господарства, екскурсійних послуг;
- активізація інформаційного просування туристичних можливостей району на місцевому, регіональному, національному та міжнародному рівнях;
- створення необхідних умов для задоволення туристичних потреб осіб з обмеженими можливостями;
- відновлення, збереження та культивування місцевих традицій та звичаїв з метою реалізації конкурентних переваг туризму;
- участь представників агротуристичного бізнесу в міжнародних, національних та регіональних виставках і ярмарках;

²¹ Гоголь Т. В. Багатофункціональний розвиток сільських територій - стратегічна мета державної регіональної політики : [Електронний ресурс] / Т.В. Гоголь // Державне управління: теорія та практика. – 2011. – №1. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Gogol.pdf>.

- проведення, із залученням учнів шкіл та молоді, природоохоронних заходів, спільного очищення сільських територій, лісів та водойм від побутових відходів;

- вивчення закордонного досвіду щодо розвитку різноманітних видів туризму, ознайомлення зацікавлених підприємців і мешканців сільських територій з особливостями створення та ведення туристичного бізнесу, в тому числі шляхом відвідування туристичних об'єктів у сусідніх країнах.

Особлива роль на сільських територіях повинна відводитися агротуризму, що набуває все більшої популярності як в Україні, так і за кордоном. Він вимагає від суб'єктів підприємництва мінімальних інвестицій на започаткування діяльності, а характерний для сіл низький рівень розвитку, а також традиційний стиль життя, облаштування домівок і прибудинкових ділянок є для цього виду діяльності перевагою, а не недоліком.

2. Розвиток народних промислів, діяльності у сфері культури, мистецтва та національно-етнічної спадщини. Ця діяльність у багатьох проявах є тісно пов'язаною з туризмом, але її обмеженість спричинена лише відсутністю розвинутої інформаційної інфраструктури. За умови доступу інформації до глобальних мереж, продукція народних промислів, мистецьких творів тощо може бути популяризована та реалізована улюбій точці світу. Для розвитку перелічених видів діяльності доцільно:

- активізувати просування продукції декоративно-прикладного мистецтва на зовнішні ринки, зокрема у кооперації з Торгово-промисловою палатою України;

- сприяти створенню регіональних асоціацій народних промислів для обміну досвідом між виробниками цієї галузі;

- забезпечити участь представників народних промислів у міжнародних, національних та регіональних виставках і ярмарках.

3. Виробництво енергії на основі відновлювальних та нетрадиційних джерел. Енергозабезпечення сільських територій продовжує бути слабким місцем розвитку вітчизняної економіки, що спричинено необхідністю значних інвестиційних вкладень у розширення електро-, газо- та тепломереж, а також відсутності бюджетних коштів на втілення у життя пріоритетних проектів по їх будівництву та модернізації. Очевидним є те, що при енергозабезпеченні сільських територій необхідно поступово переходити на принципи самодостатності та автономності, що дасть змогу динамічнішого розвитку окремих територій, водночас послаблюючи навантаження на загальні мережі енергопостачання. Безперечно, що втілення цих принципів у фактичну дію потребує значних інвестицій, але при успішному результаті дасть змогу забезпечити певний регіон чи населений пункт джерелами енергії на тривалий час. Також побудова невеликих енергогенеруючих об'єктів (міні ГЕС, міні ВЕС) є можливістю отримання доходів для суб'єктів господарювання.

Звичайно, що активізація цього напряму повинна проводитися з врахуванням усіх можливих негативних наслідків, особливо що стосується малих гідроенергостанцій. Збереження екологічної безпеки регіону повинно бути враховано, причому як в питанні захисту біосфери, цілісності ландшафтів, водонаповнення

рік, так і їх впливу на туристичний потенціал регіону. Значно безпечнішими та доцільнішими для розвитку з цієї позиції є інші вищеперелічені види відновлювальних джерел енергії, що не мають такого руйнівного впливу на екологію регіону.

4. Упорядкування земельних угідь та покращення ландшафтів²². Така діяльність, притаманна економічно розвинутим країнам, має значний потенціал розвитку у перспективі, за умови активізації туристичної діяльності, а також при зростанні доходів населення.

Відсутність науково обґрунтованої та функціонуючої системи переробки та утилізації таких відходів спричиняє їх хаотичне захоронення на території регіону, а у багатьох районах взагалі відсутні організовані та облаштовані полігони для захоронення відходів, не говорячи про їх переробку, що могло б бути джерелом доходів, енергії чи продукції вторинної переробки для місцевого населення. Тому цю можливість доцільно використовувати, необхідним є лише обґрунтування чітких пріоритетів та бачення шляхів розвитку цих видів діяльності регіональними та місцевими органами державного управління та місцевого самоврядування.

5. Дистанційне (віддалене) надання послуг (інформаційних, торгівельних, бухгалтерських, аудиторських, науково-дослідних, аналітичних тощо) шляхом використання мережі Інтернет. Цей напрям характеризується значними перспективами і є особливою можливістю для депресивних районів, на території яких формування інших видів діяльності є ускладненим.

Двома основними умовами його розвитку є, по-перше – наявність розбудованої та ефективно функціонуючої інформаційної інфраструктури, по-друге – готовність населення до надання таких послуг, тобто ініціативність, рівень їх освіти, професійних навичок, досвіду. Це підтверджують фахівці, які вказують, що “значний пласт емпіричних фактів свідчить про позитивний вплив освіти та інфраструктури на можливість несільськогосподарської зайнятості”²³.

Якщо виконання першої умови у певній мірі реалізовується внаслідок поступової інформатизації сільських територій (хоча й відбувається це повільними темпами), зокрема шляхом поширення використання супутникового доступу до мережі Інтернет на територіях зі складними рельєфними особливостями, то з другою умовою є певні проблеми, вирішення яких потребує реформування мислення сільського населення, створення на сільських територіях осередків для навчання практичним навичкам та надання сільським мешканцям можливості покращення рівня освіти, набуття практичного досвіду. Сучасна система освіти зосереджується на теоретичних знаннях, характеризується комплексністю та довготривалістю навчальних процесів. У той час, як для багатьох видів практичної діяльності отримання професійних навичок може бути суттєво спрощеним та значно короткотривалішим. Відтак, цей напрям діяльності потребує приділення уваги державних органів управління та освітніх закладів як такий, що має

²² Study on Employment in Rural Areas : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/publi/reports/ruralemployment/sera_report.pdf.

²³ Несільськогосподарська зайнятість в сільській місцевості України : [Електронний ресурс] / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій в Україні. – Режим доступу : http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2005/U13_ukr.pdf.

здатність до покращення якісних характеристик наявного людського потенціалу сільських територій, сприяння проявам ініціативності, формування у свідомості населення необхідності до пошуку шляхів самозайнятості з використанням найсучасніших технологій, що сприяє розвитку суспільства загалом.

6. Локальні соціальні послуги, розвиток яких потребує особливої уваги. На відміну від попередніх видів діяльності, вони не орієнтовані на приплив зовнішніх фінансових коштів, а функціонують здебільшого в обмеженій локальній економічній системі, обслуговуючи потреби місцевого населення. Незважаючи на невисоку потенційну прибутковість, такі види діяльності є критичними для повноцінного розвитку окремих місцевостей.

Першочерговими потребами населення сільських територій, які необхідно задовільнити в процесі диверсифікації економічної діяльності, є соціальні. На даний час саме ця сфера життєдіяльності сільського населення є найменш забезпеченою, як стосовно якості, так і кількості об'єктів, що надають такі послуги. Незважаючи на широкий спектр потенційних соціальних послуг, реальне їх надання є далеким від мінімальних потреб населення, що обумовлено наявністю значного переліку перешкод.

Передусім, в Україні необхідною є ґрунтовна робота над нормативним документом, регламентуючим види соціальних, побутових та інших видів послуг. На даний час цей перелік, представлений у КВЕД, є занадто вузьким та не деталізованим. Водночас у сусідній Російській Федерації у цьому напрямку зроблено значно більше. Так, Національний стандарт Російської Федерації ГОСТ Р 52143-2003 “Соціальне обслуговування населення. Основні види соціальних послуг”²⁴ розглядає основні їх різновиди і виділяє, окрім основних їх груп, 109 конкретних видів діяльності у цій сфері. Такий документ є необхідним не лише з позиції класифікації видів діяльності. Інформація, яку він містить, є важливим ресурсом для майбутніх підприємців, фахівців з дорадництва, місцевих органів управління. Це значно спрощує пошук та аналіз незабезпеченого попиту на послуги та розширяє кругозір потенційних суб'єктів господарювання, дозволяє ґрунтовніше опрацьовувати інформаційні ресурси для здійснення цих видів діяльності, визначати критерії якості кожної з них.

Суттєвою проблемою розвитку соціальних послуг в Україні є відсутність достатньої кількості кваліфікованих працівників, що мають відповідну кваліфікацію для надання окремих видів послуг, а також відсутність мотивації кваліфікованих працівників до праці у сільській місцевості після проходження навчання. Низький рівень оплати праці, наявність значно кращих умов для життєдіяльності в містах суттєво знижують мотивацію вивченого персоналу до повернення в рідну сільську місцевість.

Водночас, соціальні послуги, як і інші види локальних послуг, є важливими для розвитку сільських територій, підвищення рівня життя місцевого населення, а також можливістю отримання доходів. Сфера послуг, хоча й не характеризується високою прибутковістю, здатна спричиняти певний поступ у розвитку територій,

²⁴ Социальное обслуживание населения. Основные виды социальных услуг. Национальный стандарт РФ ГОСТ Р 52143-2003 (принят постановлением Госстандарта РФ от 24 ноября 2003 г. № 327-ст) : [Электронный ресурс] / Библиотека ГОСТов. – Режим доступа : <http://vsegost.com/Catalog/38/3875.shtml>.

що може резульовувати у подальшому формуванні інших видів економічної діяльності.

Доцільно в контексті стимулювання багатофункціонального розвитку сільських територій України розглянути також і основні перешкоди. Значна їх частина є притаманною всім регіонам нашої держави. До таких перешкод слід, насамперед, віднести: відсутність чіткого та прозорого законодавства, що регулює усі сфери життєдіяльності (включно з підприємницькою діяльністю; значні девіантні прояви на рівні державного регулювання та управління, що спричиняє нестабільність законодавчого поля, фінансово-економічної системи, складність реєстрації, ліцензування (в окремих випадках), звітності, припинення господарської діяльності, суттєві корупційні правопорушення з боку контролюючих органів стосовно суб'єктів підприємницької діяльності, низький рівень розвитку виробничої інфраструктури, високі відсотки за кредитами та складність їх отримання, відсутність достатніх інвестиційних ресурсів, як місцевих, так і доступних для залучення ззовні.

Безперечно, однією з найбільш ресурсомістких перешкод є рівень забезпеченості та незадовільний стан об'єктів інфраструктури села, що фінансуються за залишковим принципом. Спорудження нових є практично неможливим внаслідок відсутності відповідних коштів у державному та місцевих бюджетах, особливо що стосується сільських територій, причому чим більше вони віддалені від столиці чи обласного центру, тим менші обсяги коштів на них виділяється. Декларативно у програмах розвитку районів чи сільських рад зазначаються основні потреби, у бюджеті закладаються кошти здійснення відповідних заходів, але фактично кошти на них упродовж визначеного терміну не виділяються, а заходи переносять до наступних програм.

При цьому не лише відсутність інвестиційних ресурсів спричиняє стримування багатофункціонального розвитку сільських територій. Визначним фактором є також наявність, а точніше сучасна відсутність або обмеженість локального платоспроможного попиту на продукцію та послуги, що можуть реалізуватися суб'єктами господарювання на конкретних територіях²⁵.

Для розвитку несільськогосподарських видів економічної діяльності на сільських територіях пріоритетними заходами можна вважати:

- формування регіональних та районних стратегій та програм щодо розвитку несільськогосподарських видів економічної діяльності на основі наявного ресурсного потенціалу та існуючих потреб у продукції та послугах конкретних сільських територій;

- пропагування здійснення альтернативних видів економічної діяльності та проведення інформаційних заходів щодо можливостей та перспектив їх розвитку у конкретних районах та місцевостях;

- впровадження пільгового оподаткування новостворених підприємств на сільських територіях у разі інноваційного характеру виробничої діяльності,

²⁵ Гоголь Т. В. Багатофункціональний розвиток сільських територій - стратегічна мета державної регіональної політики : [Електронний ресурс] / Т.В. Гоголь // Державне управління: теорія та практика. – 2011. – №1. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Gogol.pdf>.

надання соціально необхідних послуг або здійснення інфраструктурного забезпечення територій;

- активізування розвитку та підтримка стану інфраструктурного забезпечення сільських територій у сфері сучасних технологій, передусім доступом до мережі Інтернет, як засобу зв'язку та місця потенційного отримання доходів від дистанційних послуг, а також важливого інформаційного, дослідного та консультативного інструменту при здійсненні більшості видів виробництва;

- формування системи дорадництва на сільських територіях, покликаною допомагати потенційним підприємцям у виборі виду діяльності, реєстраційних процедурах, веденні підприємницької діяльності;

- сприяння підвищенню рівня освіченості та професійної орієнтації сільського населення, вивченню сучасного світового та вітчизняного досвіду, міжнародному обміну знаннями.

Водночас, у межах багатofункціонального розвитку сільських територій не варто забувати й про сільськогосподарську складову. На основі аналізу сільського господарства України можна зробити висновок, що в межах багатofункціонального розвитку сільських територій, поряд з диверсифікацією видів економічної діяльності та підтримкою формування її несільськогосподарських видів, необхідним є також приділення особливої уваги стимулюванню, нарощуванню обсягів виробництва та підвищенню ефективності сільського господарства, без якого неможливим є забезпечення продовольчої безпеки країни. Більше того, сільськогосподарський потенціал нашої держави здатний забезпечувати потреби не лише власного населення, але й формувати експорт агропромислової продукції, причому необхідним є зосередження не на сировинному експорті, а реалізації на зовнішніх ринках готової продовольчої продукції.

Тому з позиції багатofункціонального розвитку сільських територій стимулювання сільського господарства повинне стати одним з ключових напрямів державної політики, покликаної сприяти оптимізації структури сільськогосподарського виробництва, підвищенню його ефективності та конкурентоспроможності продукції, забезпеченню адекватного розподілу доходів між виробниками та посередниками на агропромисловому ринку, створенню умов для розвитку колективних форм сільського господарства (сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств) з метою об'єднання виробничих зусиль та підвищення якості продукції.

Приділення окремої уваги підвищенню ефективності сільського господарства повинно відбуватися одночасно з диверсифікацією видів економічної діяльності. Адже, як уже зазначалося, сільськогосподарський потенціал України здатний забезпечувати потреби не лише власного населення, але й експортувати агропромислову продукцію. При цьому одним з пріоритетних напрямів розвитку сільського господарства потрібно визначити виробництво органічної сільськогосподарської продукції, обсяги вирощування якої набувають все більших обсягів в економічно-розвинутих країнах.

Підсумовуючи аналіз перспектив багатofункціонального розвитку сільських територій України потрібно зазначити, що на цей час ведення сільського господарства, як основного виду їх економічної діяльності, є загалом недостатньо

неефективним, а також характеризується значними диспропорціями внаслідок відсутності якісного державного регулювання та стимулювання необхідних реформ та змін.

Відтак, без активного розвитку альтернативних видів економічної діяльності на сільських територіях нашої держави, буде знижено ефективність її просування шляхом європейської інтеграції, а більшість нинішніх проблем вітчизняного села так і не вдасться вирішити належним чином.

5.3. Концептуальні засади інноваційного розвитку сільських територій України в контексті адаптації економічної політики до вимог і стандартів ЄС

Однією з найгостріших проблем розвитку сільських територій України упродовж останніх років традиційно залишається надзвичайно низький рівень інноваційної активності суб'єктів господарювання, що працюють у сфері аграрного виробництва та суміжних із ним секторах економіки. Проблема ускладнюється фактичною відсутністю інноваційно-активних несільськогосподарських підприємств у сільській місцевості нашої держави. Як уже зазначалося, це знаходить своє відображення у деградації соціальної та комунальної інфраструктури села, поширенні деінвестування та втраті ресурсного і людського потенціалу сільських територій. Саме тому модернізація адміністративних та інституційних важелів управління сільськими територіями, а також інноваційний розвиток усіх складових сільської економіки сьогодні є невід'ємною складовою процесу нарощування загального потенціалу їх розвитку як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні.

Основними завданнями у цьому контексті повинні стати: по-перше, демонополізація і декартелізація сільськогосподарського виробництва та інших сфер господарської діяльності, поширених у сільській місцевості, стимулювання відкритої конкуренції на сільських територіях; по-друге, збереження усталених способів аграрної культури і цінностей сільського населення України через розвиток і стимулювання економічно ефективних способів організації виробництва на селі; по-третє, стимулювання освіти і науки, розвиток людського та соціального капіталу сільських територій; по-четверте, децентралізація бюджетних ресурсів і проведення адміністративної та бюджетної реформ.

Ключовим у вказаному переліку завдань є відмова від прямої бюджетної підтримки агроформувань, основна частина якої припадає на великі агрохолдинги, руйнуючи тим самим основи здорової конкуренції на селі та деформує реальну структуру ринку сільськогосподарської продукції. Замість цього держава повинна використати досвід розвинених країн світу щодо принципів формування інституційного забезпечення розвитку сільських територій, зокрема в частині запровадження обмежень на розмір землеволодінь, встановлення об'єктивних кваліфікаційних вимог для користувачів земельних угідь, посилення екологічних стандартів ведення аграрного бізнесу тощо.

Не менш важливим є вирішення питань, пов'язаних з розвитком інфраструктури сільських територій. Нинішня практика її фінансування за рахунок бюджет-

них коштів видається безперспективною. Лише переорієнтація на залучення підприємницької ініціативи до вирішення цього питання може дати позитивний ефект. Але така ініціатива сьогодні є заблокованою через діючу в Україні систему регуляторної політики. Без лібералізації фіскального законодавства та зниження рівня адміністративного тиску контролюючих інстанцій на малий бізнес, забезпечити активізацію його діяльності на сільських територіях буде фактично неможливо. Крім того, економічна пасивність підприємців і надалі негативно відобразатиметься на спроможності органів місцевого самоврядування сільських територій акумулювати у своїх бюджетах достатні обсяги фінансових ресурсів, які в подальшому можуть спрямовуватися на розвиток інфраструктури, в тому числі інформаційно-освітньої.

Таким чином, магістральним напрямом концептуальної переорієнтації механізму здійснення аграрної реформи в контексті розвитку сільських територій України, є зміщення акцентів державної аграрної політики з бюджетно-регуляторної площини в підприємницько-самоврядну. Лише на цій основі може відбутися злам тих негативних тенденцій, що мають сьогодні місце у сільському господарстві нашої держави та розпочатися становлення процесів, пов'язаних з формуванням інституційних засад відродження українського села.

Перспективним напрямом інноваційного розвитку економіки сільських територій є виробництво екологічно чистої сільськогосподарської продукції, що потребує розробки відповідних державних і регіональних програм. Зважаючи на вплив функціонування крупних сільськогосподарських підприємств на сталий розвиток села, необхідно вдосконалити природоохоронну законодавчу базу, посилити адміністративну, кримінальну та майнову відповідальність за спричинену шкоду навколишньому середовищу, недотримання екологічних та технологічних стандартів ведення сільськогосподарського виробництва (сівозмін, внесення добрив, використання не за призначенням тощо).

З огляду на значний експортний потенціал сільських територій України, необхідно також заохочувати експорт сільськогосподарських товарів з високим ступенем обробки, адже формування сільськогосподарського експорту в основному за рахунок товарів з низьким ступенем обробки є загрозливим для економіки нашої держави. Ці категорії товарів є чутливими до зовнішніх факторів та виявляються достатньо нестабільними за ціновим складником, що підвищує ризик експортерів.

З метою активізації підприємницької діяльності на місцях необхідно розвинути систему регіональних дорадчих служб; сприяти формуванню відкритих інформаційних баз для задоволення потреб сільського населення і організацій; забезпечити доступність інформації (створення інформаційних центрів) про ціни на ресурси і вироблену продукцію, існуючий попит і пропозицію на них, ринки збуту, нові технології виробництва сільськогосподарської продукції тощо.

Нинішній характер і пріоритети сільського розвитку визначаються глобалізацією, змінами у технологіях та організаційних структурах компаній і галузей, зниженням транспортних витрат, посиленням конкуренції між територіями за інвестиційні ресурси, розвитком телекомунікаційних та інформаційних систем, зниженням політичного впливу селян. Селяни ж завжди характеризувалися

нижчими рівнями формальної освіти порівняно з жителями міст, адже історично це компенсувалося неформальною підготовкою, що надавалася родиною або громадою. Проте, із зменшенням зайнятості в сільському господарстві та підвищенням вимог до працівників сьогодні зростають актуальність освіти й професійної підготовки, які визначають конкурентоспроможність населення сільських територій та їхню здатність до різноманітних інновацій²⁶.

Водночас, слід зауважити, що професійна підготовка кадрів для села має ґрунтуватися на сучасних навчальних технологіях і новітній інформаційній базі, в тому числі із застосуванням Інтернету, інтерактивних методів освіти, проведенням стажувань слухачів за кордоном, насамперед у розвинених державах ЄС та сусідніх європейських країнах. Це ставить на порядок дня потребу в активізації ділового співробітництва вищих навчальних закладів аграрного профілю України та європейських держав.

Дослідники відзначають, що в нашій державі відсутність у сільських мешканців достатніх навичок застосування сучасних інформаційно-технічних і телекомунікаційних засобів виступає значним бар'єром на шляху інноваційного розвитку сільських територій, їх структурної диверсифікації та економічної модернізації. Вона також обмежує доступ сільськогосподарських підприємств до інноваційних та інформаційних технологій, знижуючи, тим самим, їхню конкурентоспроможність на ринку²⁷. Адже з огляду на актуальність і ефективність нових знань, які сьогодні надаються сільгосптоваровиробникам інформаційно-консультаційними формуваннями, найбільший інтерес в Україні викликають саме послуги з технології виробництва²⁸.

З огляду на це, слід констатувати, що відсутність дієвих навчально-освітніх програм у сільській місцевості веде до погіршення якості людського капіталу сільських територій, посилення міграції населення, його неспроможності адаптувати на вітчизняний ґрунт передові досягнення світової та української науки і техніки, втілювати їх в інновації.

З іншого боку, слід зазначити, що реалізація процесу диверсифікації сільської економіки відбувається завдяки окремим проектам комерційного характеру. Ефективність та успішність їх здійснення, особливо коли проект має інноваційний характер, залежать від двох головних факторів: по-перше, вміння визначити потенціал ринку товару, побудувати ринкову товарну стратегію, проаналізувати систему збуту, інтерес споживачів; по-друге, наявності бізнес-стратегії, здатності проводити моніторинг витрат і надходжень, що дає змогу визначати дохідність, а отже, життєздатність бізнесу²⁹. В сучасних умовах саме агроконсалтинг здатен

²⁶ Мішенін Є. В. Проблема щодо багатовимірності сільського розвитку / Є. В. Мішенін, Р. П. Косодій // Економіка АПК. – 2009. – № 5. – С. 133.

²⁷ Grosse T.G. Rozwoj infrastruktury telekomunikacyjnej a budowa kapitału intelektualnego na obszarach wiejskich. – Warszawa : Instytut Spraw Publicznych, 2010. – S. 8.

²⁸ Плакса Ю. В. Функціонування та розвиток інформаційно-консультаційних формувань в аграрному секторі економіки : [Електронний ресурс] / Ю. В. Плакса. – Режим доступу : <http://www.dlib.com.ua/funktsionuvannja-ta-rozvytok-informatsiyno-konsultatsiynykh-formuvan-v-ahrarnomu.html>.

²⁹ Ткачук В. І. Диверсифікація сільської економіки: соціально-економічний ефект / В. І. Ткачук, Н. М. Куцмус // Економіка АПК. – 2009. – № 4. – С. 131.

забезпечувати сільських мешканців відповідними знаннями та навичками, прищеплювати їм економічний спосіб мислення, надавати нові управлінські знання.

Таким чином, проблема полягає у впровадженні та інституціоналізації нових підходів до інновацій у сільській місцевості, що вимагає наявності відповідного людського капіталу, який не можна сформувати в рамках традиційних закладів освіти та курсів перепідготовки. Необхідні інституціональні інновації, які створюють сприятливе середовище для навчання³⁰. Саме агроконсалтинг є уособленням таких інновацій, оскільки він ґрунтується на наданні рекомендацій та супроводу виробників сільськогосподарської продукції, в першу чергу, у інвестиційно-інноваційній сфері. При ефективному державному стимулюванні та фінансуванні, агроконсалтинг може і повинен стати каталізатором зростання інвестиційних та інноваційних процесів а агропромислового комплексу країни³¹.

При цьому слід зауважити, що агроконсалтинг повинен бути затребуваним суб'єктами господарської діяльності, які ведуть власний бізнес на сільських територіях, що передбачає необхідність формування відкритого конкурентного середовища у сільській економіці. Саме конкуренція є основним важелем мотивування підприємців до пошуку інноваційних шляхів розвитку, в той час, як державне стимулювання здатне виступати важливою, проте допоміжною ланкою цього мотивування.

Важливим засобом прискорення інноваційного розвитку сільських територій України в контексті європейської інтеграції може стати створення та ефективне функціонування індустріальних і технологічних агро-парків, кластерів, бізнес-інкубаторів тощо.

Після прийняття Закону України “Про індустріальні парки” значно розширилось інституційне поле для їхнього використання з метою розвитку сільських територій нашої держави, зокрема в частині реалізації інноваційних проектів. Водночас, ініціативи щодо створення таких парків, які виходять від органів державної влади та місцевого самоврядування, переважно орієнтовуються на відновлення виробничого потенціалу в галузях обробної промисловості. Це певним чином пов'язано з недооцінкою перспективи формування таких утворень з метою розвитку сільських територій України та становлення на них багатофункціональної економіки. Зокрема, створення агро-індустріальних парків у деяких депресивних регіонах нашої держави може стати основою для відродження потенціалу їх агропромислової інтеграції на інноваційній основі.

Центральним ядром такого парку має виступити індустріальна площадка, в межах якої реалізовуватимуться інноваційно-інвестиційні проекти підприємств з виробництва продовольчих товарів і товарів легкої промисловості (молокопереробні заводи, м'ясокомбінати, текстильні фабрики, швейні підприємства тощо). Навколо цієї індустріальної платформи розвиватиметься сільськогосподарське

³⁰ Косодій Р. Проблеми сільського розвитку в умовах глобалізації / Р. Косодій // Економіка АПК. – 2009. – № 4. – С. 137.

³¹ Гуткевич С. О. Агроконсалтинг як елемент активізації інвестиційно-інноваційної діяльності : [Електронний ресурс] / С. О. Буткевич, А. О. Князевич. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/27_NII_2010/Economics/67508.doc.htm.

виробництво та сфера послуг. Такий підхід забезпечуватиме комплексне вирішення проблем сільських територій України та її регіонів на основі відновлення виробничого потенціалу та підвищення якості людського капіталу.

Для забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарського виробництва та суміжних із ним галузей економіки, особливого значення сьогодні набуває також стратегічне управління сільськими територіями на основі ефективних стратегій розвитку з урахуванням пріоритетів активізації агробізнесу, поєданого з диверсифікацією виробничої і підприємницької діяльності в напрямі становлення у сільській місцевості переробної, харчової, будівельної та інших галузей промисловості, а також сфери послуг тощо. Саме в цьому керунку спрямовується сучасна аграрна політика держав ЄС, включаючи наших найближчих західних сусідів, зокрема, Польщу³².

В цьому контексті особливого значення набуває активізація механізмів сталого розвитку сільських територій, включаючи покращення стану довкілля, підвищення якості людського капіталу села, нарощування соціального капіталу сільських територій тощо.

Успішному функціонуванню господарських комплексів сільських територій у країнах ЄС зною мірою сприяє розгалужена мережа підприємницьких структур, що діють у сферах комерційно-збутової, транспортно-логістичної та маркетингової діяльності. Водночас, для сільських територій України, де будь-які вияви комерційного зиску тривалий час вважалися кримінально переслідуваними, мистецтво продажу залишається однією з найбільш “больових точок”. Це ставить на порядок денний потребу в розвитку оптових ринків сільськогосподарської продукції, формування систем вертикальної інтеграції товаровиробників і збутових організацій, організованих за принципом: “виробництво-переробка-реалізація”, проведення відповідних навчальних програм для сільських мешканців.

Необхідність розвитку ОРСП зумовлюється також зростанням масштабів товарно-грошового обігу, необхідністю забезпечення соціальної підтримки значної частини сільського населення, розширення сфер діяльності та збільшення торгового обороту суб’єктів підприємницької діяльності. Основними напрямками створення та функціонування оптових продовольчих ринків передбачена етапність створення ринків: створюються універсальні, а також спеціалізовані ОРПС, наприклад плодоовочеві, рибні, м’ясні тощо, а вже потім – створюються оптові ринки на рівні районів, областей, тобто ближче до товаровиробників. Особливо “вузьким місцем” інфраструктури залишаються формування закупівельно-збутового призначення (пункти, кооперативи), мережа яких має діяти безпосередньо в населених пунктах. У такий спосіб найповнішою мірою вони будуть відповідати запитам виробників сільгосппродукції, враховуючи дрібні приватні господарства населення³³.

Разом із цим необхідно приділяти значну увагу активізації співробітництва вітчизняної аграрної науки з керівниками підприємств аграрного сектору, в тому

³² Wilkin J. Lepszy świat – polska wieś za 25 lat / Polska wieś 2025: wizja rozwoju [Pod red. J. Wilkina]. – Warszawa: Fundusz Współpracy, 2005. – S. 41-42.

³³ Копитко О. В. Інфраструктурне забезпечення оптових ринків сільськогосподарської продукції : [Електронний ресурс] / О. В. Копитко. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlntu/22_1/266_Kop.pdf.

числі на основі впровадження навчально-освітніх програм для менеджерів з вивченням передового досвіду та нових управлінських технологій, поширених в країнах ЄС.

У цьому контексті слушною видається точка зору, що на сучасному етапі розвитку аграрного виробництва в мірі розвитку і удосконалення інформаційних технологій та інноваційних формувань, повинні бути створені умови з метою інформування товаровиробників про інновації не тільки на виробничому досвіді передових господарств, але і безпосередньо від науки ще на стадії створення інновацій³⁴.

Сьогодні керівники компаній зі сфери агробізнесу чудово розуміють: в їхній галузі відбувається багато змін і в Україні, і у світі. Тож вони постійно шукають відповідь на питання, як побудувати ефективну систему управління бізнесом в контексті постійних змін. Тому крім основних курсів, які передбачені у класичному навчанні слід вивчати такі спеціалізовані курси як “Операційний менеджмент в аграрній сфері”, “Міжнародний бізнес та світові продовольчі ринки (місце українських компаній)”, “Стратегія ведення аграрного бізнесу”, “Управління ризиками в АПК”, “Бізнес-аналіз аграрного кластеру”, “Аграрне право і земельні відносини”, “Філософія управління якістю” та інші³⁵.

Досліджуючи питання інноваційної діяльності в сільському господарстві слід зазначити, що специфічні особливості цієї галузі визначають і специфіку інноваційної діяльності в системі економічних відносин АПК. Досвід країн із розвинутою ринковою економікою засвідчив, що без інституційного розвитку, який би супроводжував інноваційний процес, не можна розраховувати на його успіх. Під інституційним розвитком розуміється, найперше, створення організацій і структур, які б займалися інноваційною діяльністю. При цьому слід підкреслити, що ці організації і структури повинні виступати в ролі суспільних інститутів, інтеграційних організацій які б за сприяння держави об’єднували зусилля науково-дослідних і освітніх організацій, спрямованих на розробку й впровадження у виробництво нових технологій з метою раціоналізації використання ресурсів, підвищення екологічної безпеки та безпеки харчування і, в кінцевому результаті, забезпечували зниження собівартості одиниці продукції й зростання прибутковості аграрного виробництва. Це можуть бути організації створені на базі сільськогосподарських машинобудівних заводів, науково-дослідних інститутів чи навчальних закладів. Але організаційні й структурні основи цих компаній будуть подібними, інтеграційними³⁶.

Важливе значення у контексті інноваційного розвитку сільських територій України може відігравати сільськогосподарська кооперація. Адже кооперативний рух у самій своїй основі ґрунтується на пошуку інноваційних рішень щодо ведення виробничої діяльності на селі. Обслуговуюча ж кооперація виступає

³⁴ Огієнко Н. І. Ефективне управління агроінноваціями в науково-дослідних установах аграрної сфери : [Електронний ресурс] / Н. І. Огієнко, Р. М. Бордун. – Режим доступу: <http://intkonf.org/kand-silskogosp-nauk-ogienko-ni-bordun-rm-efektivne-upravlinnya-agroinnovatsiyami-v-naukovo-doslidnih-ustanovah-agrarnoyi-sferi>.

³⁵ Agro MBA – Інновація для українського ринку : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://a7d.com.ua/agropolitika/experience/8892-agro-mba-nnovacya-dlya-ukrayinskogo-rinku.html>.

³⁶ Дем’яненко С.І. Інноваційне зростання – основа стабільності агропромислового комплексу / С.І. Дем’яненко // Наука та інновації. – 2005. – Т. 1. – С. 87-98.

вагомим стимулом до інновацій у сфері комерціалізації аграрної сфери економіки. Історичний досвід української кооперації свідчить про її вагомий потенціал у контексті підвищення експортного потенціалу сільськогосподарської галузі, а також механізм акумулювання фінансових ресурсів з метою розвитку сільських територій і вирішення соціально-демографічних проблем українського села.

Проте, в сучасних умовах, існує ціла низка інституційних обмежень, які гальмують розвиток сільськогосподарської кооперації в Україні. Так, фахівці відзначають, що одним із головних завдань сучасної державної аграрної політики є кодифікація кооперативного законодавства та нормативних актів, якими регулюються кооперативні відносини та діяльність і конституційне проголошення кооперативної власності, як однієї із форм економічних відносин, на якій засновується багатоукладна економіка України. Поряд із політико-правовим забезпеченням розвитку національного кооперативного руху має проводитись масштабна робота щодо пропагандистського поширення кооперативних ідей серед мешканців сільських територій, надаватись практична допомога у створенні кооперативів і їх ефективної господарської діяльності, налагодження взаємовигідного співробітництва різних типів кооперативів та їх спілок тощо³⁷.

Найбільш дієвими інструментами формування сприятливого інституційного середовища для поширення в Україні сільськогосподарської кооперації європейського зразка є ті, що працюють на розвиток конкурентних ринкових відносин, забезпечення економічної рівноправності малого, середнього та великого бізнесу, недопущення дискримінації по відношенню до окремих учасників ринку. Насамперед, це стосується демонополізації економіки, причому не лише в аграрному секторі, але і в інших сферах господарського комплексу держави. Адже монополії та картелі є репрезентантами інтересів насамперед великого капіталу. Будучи ж уособленням монополізму на українському продовольчому ринку, вітчизняні агрохолдинги усіляко блокують можливості для розвитку конкуренції з боку дрібних виробників, в тому числі обмежуючи перспективу формування ефективної сільськогосподарської кооперації фермерських та особистих господарств населення.

Важливим напрямом формування сприятливого інституційного та макроекономічного середовища для розвитку сільськогосподарської кооперації є зменшення рівня патерналізму, відмова влади від ручного управління економікою та відхід від політики надання преференцій окремим товаровиробникам, недопущення цінкових і фінансово-кредитних маніпуляцій з метою досягнення політичних чи лобістських цілей. Адже наявна в Україні складна система пільг і преференцій, насамперед в агропродовольчому секторі економіки, демотивує аграріїв знаходити ринкові засоби підвищення власної конкурентоспроможності, в тому числі – на основі розвитку системи сільськогосподарської кооперації. Натомість, основні зусилля останніх спрямовуються на пошук впливових союзників у владних інстанціях, виливаються у намагання провести “своїх” представників до місцевих та обласних представницьких органів, стимулюють прагнення отримати доступ до “бюджетного пирога” чи фіскальних преференцій.

³⁷ Артеменко В.М. Консолідація кооперативного руху в Україні (1991-2007 рр.) : [Електронний ресурс] / В.М. Артеменко. – Режим доступу : <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/2008-1/num/artemenko2.htm>.

Сільськогосподарська кооперація в Україні не може розвиватися відособлено від становлення системи ефективних ринкових відносин в аграрному секторі економіки, які, у свою чергу, повинні еволюціонувати в руслі економічної політики формування конкурентного господарського устрою. Тому ще одним важелем, покликаним забезпечити формування в Україні відкритого ринкового середовища, яке є найкращим стимулом для розвитку реальної (а не бутафорної) сільськогосподарської кооперації, виступає лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, яка повинна забезпечити прихід на вітчизняний ринок, у тому числі аграрний, серйозних західних компаній, що принесуть із собою не лише значні інвестиційні ресурси та нові виробничі технології, але й унікальний управлінський досвід і західну ділову культуру, невід'ємним атрибутом якої виступає філософія ринкової сільськогосподарської кооперації.

Пріоритетним у державній політиці має стати також конструктивність у вирішенні проблем із впровадженням у вітчизняну економіку нових методів оновлення матеріально-технічної бази сільськогосподарських та інших підприємств, що працюють у сільській місцевості, зокрема лізингу. Для широкого впровадження лізингових відносин в сільській економіці потрібно розробити такий інвестиційний режим, який би включав податкові пільги для сільського господарства та суміжних із ним сфер господарської діяльності, де є нагальна потреба в модернізації та інвестиційних ресурсах³⁸.

Окрему увагу слід приділити підвищенню інноваційного рівня розвитку вітчизняного сільськогосподарського виробництва, як основи економічної модернізації українського села, на основі застосування сучасних добрив та ґрунтованих на їхньому використанні агротехнологій.

Перехід сільського господарства нашої держави до здійснення хімізації на інноваційній основі вимагає створення принципово нового вигляду добрив. Добрива, що випускаються на сьогодні, навіть за умови правильного їх використання, лише частково засвоюються рослинами. Значна частина живильних речовин вимивається з ґрунту. Це завдає великої економічної шкоди, знижує віддачу коштів і забруднює довкілля³⁹.

У цьому зв'язку варто наголосити на тому, що стабільний інноваційний розвиток сільських територій України в руслі політики європейської інтеграції потребує підвищеної уваги до якості продукції, товарів і послуг, які виробляються у сільській місцевості. В іншому разі їхня конкурентоспроможність на зовнішньому і навіть внутрішньому ринках буде невисокою, що обернеться зниженням ефективності функціонування суб'єктів підприємництва сільських територій, а відтак і гальмуванням економічного розвитку українського села.

³⁸ Гнаткович О. Д. Активізація інновацій у сільське господарство України : [Електронний ресурс] / О. Д. Гнаткович. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=65>.

³⁹ Саїдаблаєва Е. Ш. Специфіка інноваційного розвитку підприємств сільського господарства : [Електронний ресурс] / Е. Ш. Саїдаблаєва. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/knp/163/knp163_25-27.pdf.

Дослідження показують, що необхідною умовою забезпечення рівня якості виробництва в галузі є організація ефективної системи обслуговування техніки, обумовлене такими причинами⁴⁰:

- стійко зростають витрати, пов'язані з просуванням сільськогосподарської продукції на ринок, збільшується рівень так званих транзакційних витрат, обумовлених із здійсненням контрактів і контролем за їх реалізацією;
- збільшується різноманітність сільськогосподарської техніки на торговельних ринках. Факт придбання сільськогосподарської техніки все більше характеризує не завершення операції, а лише початок довготривалих стосунків між виробником і споживачем;
- стосовно вартості сільськогосподарської техніки споживач все більше орієнтується не на ціну придбання, а на ціну техніки (ціна придбання складає в межах 20-30% ціни) і залежить від якості і умов післяпродажного обслуговування;
- в умовах інноваційно-інвестиційної кризи вирішення проблеми відновлення експлуатаційного парку техніки на рівні підприємств шляхом придбання нової техніки є малоймовірним, у зв'язку з чим зростає привабливість ринку запасних частин, змінних вузлів тощо.

Реалізація всіх вищевказаних заходів дозволить суттєво прискорити процеси модернізації українського села в контексті європейської інтеграції нашої держави, а також забезпечить підвищення економічного добробуту мешканців сільських територій України на інноваційній основі, стимулюючи зростання ефективності та конкурентоспроможності вітчизняного агробізнесу і пов'язаних із ним сфер економічної діяльності, удосконалення виробничої та соціальної інфраструктури вітчизняного села, а також підвищення рівня життя якості його людського капіталу.

⁴⁰ Саїдаблаєва Е. Ш. Специфіка інноваційного розвитку підприємств сільського господарства : [Електронний ресурс] / Е. Ш. Саїдаблаєва. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/knp/163/knp163_25-27.pdf.

ВИСНОВКИ

Розвиток сільських територій України виступає одним з пріоритетів державної політики, спрямованої на вирішення економічних, соціальних, побутових, екологічних, гуманітарних, демографічних та інших проблем мешканців українського села, які становлять значну, а в деяких регіонах – переважаючу, частину населення нашої держави.

Більшість проблем розвитку сільських територій України зумовлені спадщиною, отриманою у спадок від системи адміністративно-планового господарювання. Насамперед, це стосується структурних диспропорцій у функціонуванні сільської економіки, її фактичної монофункціональності, рудиментів патерналістського мислення сільських мешканців і керівників органів місцевого самоврядування села, низької ефективності управління аграрним сектором економіки, відсутності якісного агромаркетингу, прогалин в інституційному забезпеченні розвитку села, ментальності українських селян тощо.

У зв'язку із цим, розв'язання існуючих проблем сільських територій України на тих же методологічних засадах, які свого часу лягли в основу їхнього виникнення, видається мало конструктивним. Це зумовлює необхідність пошуку альтернативних підходів до розвитку сільських територій України, зокрема, орієнтуючись на ті принципи, що забезпечують ефективний розвиток сільських територій країн – членів ЄС.

Вивчаючи досвід ЄС у формуванні та удосконаленні політики розвитку сільських територій, першочергову увагу звертає на себе інституційне забезпечення цього процесу. Насамперед, це стосується Спільної аграрної політики ЄС та інструментів, які забезпечують її ефективну реалізацію, а також механізмів фінансування програм сільського розвитку, засобів реалізації інфраструктурних проектів у сільській місцевості, характерних особливостей успішної діяльності численних інституцій, орієнтованих на розвиток сільських територій ЄС, а також його окремих країн і регіонів.

При цьому особливо важливого значення набуває вивчення позитивного досвіду ЄС у контексті гарантування продовольчої безпеки в процесі сільського розвитку. Адже забезпеченість продуктами харчування відіграє ключову роль не лише з погляду ефективного функціонування агропродовольчого сектору, але і з урахуванням необхідності забезпечення всього населення країни у продовольчих товарах, а відтак і збереження її трудових ресурсного потенціалу та підвищення якості людського капіталу.

Основними засобами вирішення проблем, пов'язаних з підвищенням продовольчої безпеки в країнах ЄС є: вирівнювання пропорцій економічного розвитку сільських територій, розташованих в різних регіонах однієї держави або в різних державах Спільноти, наближення темпів розвитку і якості життя в сільській місцевості та міських агломераціях, забезпечення конкурентоспроможності сільської економіки за рахунок підвищення ефективності ведення сільського господарства та стимулювання розвитку виробництв, суміжних з аграрним сектором, зокрема, функціонування у сільській місцевості підприємств перероб-

ної, легкої та харчової промисловості, закладів побутового обслуговування населення, консалтингових компаній, маркетингових фірм тощо.

Багатофункціональний розвиток господарських комплексів сільських територій країн – членів ЄС позитивно впливає також на модернізацію об'єктів виробничої, комунальної та соціальної інфраструктури європейського села. Він стимулює зростання якості людського капіталу сільських територій через зниження рівня бідності, подолання безробіття, посилення громадянської активності. Саме завдяки багатофункціональному розвитку сільських територій у країнах ЄС відбувається оптимізація використання їх економічного потенціалу, а також здійснюється його послідовне нарощування.

В Україні досвід ЄС, накопичений протягом тривалого періоду економічної еволюції господарських комплексів сільських територій, може бути успішно використаним, насамперед, у сферах інституційного та інфраструктурного забезпечення розвитку села, формування сприятливого інвестиційного клімату на сільських територіях України, загалом, та її окремих регіонів, зокрема, деаграризації сільської економіки, стимулювання інноваційного розвитку сільських територій, диверсифікації механізмів підвищення якості людського капіталу, сприяння сталому розвитку господарських комплексів сільських територій тощо.

При цьому першочергової уваги заслуговує навчально-освітня компонента сільського розвитку, спрямована на зміну системи цінностей і суспільної психології мешканців українського села, стереотипів їхньої соціальної поведінки, ментальних установок, формування економічних мотивів, засобів виявлення власної громадянської позиції та підприємницької ініціативи, засвоєння нових умінь і навичок у сфері адміністративно-управлінської та маркетингової діяльності тощо.

Без подолання стереотипів егалітарного мислення більшість проблем сільських територій України залишатимуться невирішеними ще протягом тривалого періоду часу, оскільки будь-які, навіть найкращі реформаторські задуми розбиватимуться через нерозуміння і неприйняття їх на місцях, викривлення правильних, на перший погляд, управлінських рішень і дій, невмотивованість і деморалізованість їхніх виконавців. Більше того, збереження стереотипів та рудиментів соціалістичного світосприйняття суттєво знижуватиме ефективність євроінтеграційних зусиль нашої держави, що супроводжуватиметься виникненням додаткових бар'єрів на шляху співробітництва України з ЄС. Як наслідок, розвиток сільських територій нашої держави буде ускладнюватися ще й недостатнім доступом українських агровиробників до європейських ринків збуту, слабким рівнем технологічного співробітництва з партнерами з країн ЄС, відсутністю достатнього обсягу інвестицій, що вкладатимуться потужними західноєвропейськими компаніями та агрокорпораціями в економіку сільських територій України.

Таким чином, пріоритетними засобами розвитку людського капіталу українського села має стати реалізація низки заходів, спрямованих на впровадження навчально-освітніх програм для сільських мешканців, пов'язаних з підвищенням рівня розуміння ними основ ринкової економіки та принципів європейської інтеграції, фахового та кваліфікаційного зростання працівників, освоєння нових технологій аграрного виробництва та методів управління ним, реалізацією

підприємницької ініціативи селян у різних сферах сільської економіки, оволодіння ними знаннями щодо ефективних форм і механізмів кооперативної діяльності, можливостей виходу на міжнародні ринки та підвищення конкурентоспроможності на них.

З цим завданням тісно пов'язане інше, а саме – наближення вітчизняної аграрної науки та пріоритетів освітньої діяльності українських ВНЗ до потреб аграрного бізнесу. З цією метою має відбутися суттєве удосконалення методів стимулювання розвитку співробітництва між науковими установами аграрного профілю України та держав ЄС, здійснюватися постійний взаємообмін викладачами і студентами, забезпечуватися формування спільних навчальних програм із залученням фахівців зі сфери аграрного бізнесу, як вітчизняного, так і країн – членів ЄС.

Окремої уваги потребує налагодження системного підходу до підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня працівників органів місцевого самоврядування сільських територій України. Це потребує розробки ефективного механізму реалізації програм безперервного навчання та інформаційно-консультаційного супроводу голів сільських і селищних рад, керівників і функціонерів районних державних адміністрацій тощо. Такі програми мають здійснюватися за участю керівників відповідних органів державної влади України та країн – членів ЄС із залученням відповідних структурних фондів ЄС.

Паралельно із цим, в Україні слід запроваджувати принципи ЄС щодо розвитку місцевого самоврядування на сільських територіях, насамперед, в руслі реалізації принципу субсидіарності, орієнтованого на забезпечення фінансової та адміністративно-управлінської самостійності сільських територіальних громад. Адже ефективний розвиток сільських територій країн – членів ЄС значною мірою забезпечується саме завдяки високому рівню їх фінансової автономності, що дає змогу сільським громадам розпоряджатися на власний розсуд переважною частиною бюджетних коштів, акумульованих на їхніх територіях. Це, з одного боку, створює у керівників сільських органів місцевого самоврядування достатній рівень мотивації для заохочення інвесторів вкладати кошти в економіку відповідних сільських територій, а з іншого, дає змогу найбільш раціонально розпоряджатися бюджетними коштами, спрямовуючи їх у ті сфери господарської діяльності, які є пріоритетними для кожної сільської території.

Завдяки механізму децентралізації, на сільських територіях країн – членів ЄС вдається також досягнути балансу між економічними, екологічними та соціальними пріоритетами розвитку. Це дозволяє забезпечувати принцип сталого зростання на цих територіях, коли активізація господарської діяльності не завдає непоправної шкоди довкіллю та соціальним стандартам життя сільських мешканців.

Відтак, реалізація політики європейської інтеграції України в контексті забезпечення ефективного розвитку її сільських територій означає обов'язкове впровадження у практику управлінської та господарської діяльності принципу сталого зростання. Це означає, що розвиток аграрного виробництва в Україні не може відбуватися переважно на засадах екстенсивного та виснажливого землекористування, як це є зараз, а функціонування сільської економіки обов'язково

повинне орієнтуватися на пріоритетність органічного землеробства і тваринництва, збереження природних ресурсів, нарощування людського капіталу села.

Сталий розвиток сільських територій України тісно пов'язаний з процесами диверсифікації економічної діяльності. Адже максимально повне використання наявних у сільській місцевості кожного регіону нашої держави природно-кліматичних, людських, земельних та інших ресурсів означає необхідність їхнього максимально повного збереження і примноження. Тому першочергова увага в контексті розвитку сільських територій України та наближення їхніх економік до стандартів ЄС має приділятися створенню умов для розвитку агротуризму та інших напрямів туристичної діяльності в сільській місцевості, формуванню сучасної системи агроконсалтингу та дорадництва на селі, поширення мережі авто-транспортних підприємств і логістичних центрів, становленню сучасних систем зв'язку, у тому числі компаній ІТ-індустрії.

Багатофункціональний розвиток українського села у руслі політики європейської інтеграції України є основною передумовою запровадження інноваційно-інвестиційної моделі розвитку сільських територій нашої держави. Ця модель має ґрунтуватися на реалізації інвестиційних проектів у сферах аграрного виробництва і переробки сільськогосподарської продукції, легкої промисловості, орієнтованої на використання сільськогосподарської сировини, відновлення традиційних видів господарської діяльності на селі із застосуванням інноваційних виробництв, модернізації інфраструктури розвитку сільських територій, адаптації у сільській місцевості сучасних видів економічної діяльності, в тому числі, пов'язаних з розробкою продуктів програмного забезпечення, запровадженням нових форм дистанційного навчання, електронної комерції тощо.

Таким чином, використання позитивного досвіду розвитку сільських територій, акумульованого в країнах – членах ЄС протягом тривалого періоду їх соціально-економічної еволюції, є важливою складовою реалізації політики європейської інтеграції України, а також потужним важелем підвищення ефективності функціонування господарських комплексів сільських територій нашої держави та чинником зростання якості життя сільського населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрний сектор: час принципово змінити орієнтири розвитку : [Електронний ресурс] / [Б. Пасхавер, В. Юрчишин, О. Бородіна та ін.]. - Дзеркало тижня. - №26, 10 липня 2010 р. – Режим доступу : http://dt.ua/ECONOMICS/agrarniy_sektor_chas_printsipovo_zminiti_orientiri_rozvitku-60696.html.
2. Артеменко В.М. Консолідація кооперативного руху в Україні (1991-2007 рр.) : [Електронний ресурс] / В.М. Артеменко. – Режим доступу : <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/2008-1/num/artemenko2.htm>.
3. Бажал Ю. Еволюційна парадигма економіки перехідного періоду / Ю. Бажал // Економіка України. – 1993. – С. 3.
4. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України : Статистичний збірник / За редакцією Н. С. Власенко. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – 54 с.
5. Басюркіна Н.Й. Продовольча безпека як системна характеристика функціонування агропромислового сектору економіки / Н.Й. Басюркіна // Економіка харчової промисловості. – №2(10). – 2011. – С. 5-10.
6. Белоконова О. Коровье бешенство. Угроза реальная или мнимая? / О. Белоконова // Наука и жизнь, 2001. – №4, С. 16-20.
7. Білоусова Н. Хотіти — не означає виїхати, але... : [Електронний ресурс] / Н. Білоусова // День. – 2012. – № 217. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/239501>.
8. Большой энциклопедический политехнический словарь – 2004 : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/polytechnic/5313/модернизация>.
9. Большой Энциклопедический словарь. 2000 : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc3p/222398>.
10. Бородіна О. Державна підтримка сільського господарства: концепція, механізми, ефективність : [Електронний ресурс] / О. Бородіна. – Режим доступу : http://www.ief.org.ua/Arjiv_EP/Borodina106.pdf.
11. Бородіна О. Чи зможе Україна стати світовим аграрним лідером? : [Електронний ресурс] / О. Бородіна // Дзеркало тижня. Україна. – №33, 16 вересня 2011. – Режим доступу : http://dt.ua/ECONOMICS/chi_zmozhe_ukrayina_stati_svitovim_agrarnim_liderom-87975.html.
12. Борщевський В. В. Україна і Польща в умовах розширеного ЄС: економічна оптимізація та глобальне партнерство: Монографія / В. В. Борщевський. – Львів: Аверс, 2009. – 244 с.
13. Ветхозаветный и новозаветный взгляд на кризисные явления в экономике : [Електронний ресурс] / Лукин С. В. // Проблемы современной экономики, № 4(32). – 2009. – Режим доступу: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=2932>.
14. Віктор Янукович: “Ми повинні сформувати конкурентний агропромисловий комплекс” : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.lesovod.org.ua/node/15898>.
15. Влияние национальных и религиозных особенностей среды хозяйствования на формирование модели экономического поведения: [Електронний ресурс] / Рымарева А. С. // Проблемы современной экономики, № 2(22). – 2007. – Режим доступу: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1423>.
16. Всеобщая декларация о ликвидации голода и недоедания от 16 ноября 1974 г. // СССР и международное сотрудничество в области прав человека: Документы и материалы. – М.: Международные отношения, 1989. – С. 464-469.
17. Гнаткович О. Д. Активізація інновацій у сільське господарство України : [Електронний ресурс] / О. Д. Гнаткович. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=65>.
18. Гоголь Т. Економічний механізм сталого розвитку сільських територій : [Електронний ресурс] / Т. Гоголь. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2010_1/15.pdf.

19. Гоголь Т. В. Багатофункціональний розвиток сільських територій - стратегічна мета державної регіональної політики : [Електронний ресурс] / Т.В. Гоголь // Державне управління: теорія та практика. – 2011. – №1. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Gogol.pdf>.
20. Городяненко В. Г. Соціологія : підручник / В. Г. Городяненко. – 3-тє вид., доп. – К. : ВЦ “Академія”, 2008. – 544 с. (с. 10-11) – Режим доступу: <http://readbookz.com/book/195/7414.html>.
21. Гребенюк М. Міжнародно-правовий досвід забезпечення продовольчої безпеки / Максим Гребенюк. – Право України, 2010. – № 2. – С. 165-173.
22. Гумеров Р. Р. Концепция продовольственной безопасности – основа современной аграрной политики (вопросы методологии и практики) / Р. Р. Гумеров // Аграрная Россия. – 2003. – №5. – С. 12-17.
23. Гуткевич С. О. Агроконсалтинг як елемент активізації інвестиційно-інноваційної діяльності : [Електронний ресурс] / С. О. Буткевич, А. О. Князевич. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/27_NII_2010/Economics/67508.doc.htm.
24. Дем’яненко С.І. Інноваційне зростання – основа стабільності агропромислового комплексу / С.І. Дем’яненко // Наука та інновації. – 2005. – Т. 1. – С. 87-98.
25. Демографічна і поселенська база та трудові ресурси села : [Електронний ресурс] / Аграрний сектор України. – Режим доступу : <http://agroua.net>.
26. Досвід: як захистити свою землю : [Електронний ресурс] / А. Стоянов // Дзеркало тижня. Україна. - №40, 09 листопада 2012 р. – Режим доступу : http://dt.ua/LAW/dosvid_yak_zahistiti_svoyu_zemlyu_-111894.html.
27. Еволюція Спільної Аграрної Політики ЄС: Наслідки для України : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.ier.com.ua/files/.../U2_ukr.pdf.
28. Единая аграрная политика Европейского Союза – путь становления и принципы функционирования : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.iamo.de/fileadmin/institute/pub/dp92.pdf>.
29. Економіка зарубіжних країн : [навч. посібник] / За ред.: Козака Ю. Г., Ковалевського В. В., Осипова В. М. – 3-тє вид. перероб. та доп. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 544 с.
30. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько : Монографія. – К. : НІСД, 1997. – 144 с.
31. Єрмоленко В. Особливості формування категорії “сталий розвиток сільських територій” : [Електронний ресурс] / В. Єрмоленко. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/nvnuu_pravo/2010_156/10evm.pdf.
32. Закон України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики” № 2411-17 від 01.07.2010 р. : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.
33. Зона вільної торгівлі з ЄС – це можливість, якою треба вміти скористатися : [Електронний ресурс] / Тиждень.ua. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/33526>.
34. Іваненко І. А. “Інституціональні пастки” в країнах з перехідною економікою : [Електронний ресурс] / І. А. Іваненко, О. О. Шубіна. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/econ/2011_3/Ivanenko.pdf.
35. Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / За ред. З. Ватаманюка. – Львів: “Новий Світ-2000”, 2005. – 648 с.
36. Кайгородцев А. А. Экономическая и продовольственная безопасность Казахстана (вопросы теории, методологии, практики). Научная монография / А. А. Кайгородцев. – Усть-Каменогорск: Изд-во ВКГУ им. С. Аманжолова, 2006. – 445 с.
37. Кодекс Алиментариус: Международные пищевые стандарты : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.codexalimentarius.net>.
38. Козяк В. Д. Проблеми формування ефективної моделі економічної системи : [Електронний ресурс] / В. Д. Козяк // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. № 704. – Львів: НУ “Львівська політехніка”, 2011. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Management/2011_704/23.pdf.

39. Кондрашова И.С. Процессы трансформации социально-экономических систем : [Електронний ресурс] / И.С. Кондрашова. – Режим доступу : actualresearch.ru/nn/2008_1/Article/economics/Kondrashova.doc.
40. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996. – № 30. – Ст. 141.
41. Концепція Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.uniflor.biz/law/kontseptsiya-do-2020-roku.html>.
42. Копитко О. В. Інфраструктурне забезпечення оптових ринків сільськогосподарської продукції : [Електронний ресурс] / О. В. Копитко. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvntu/22_1/266_Kop.pdf.
43. Косодій Р. Проблеми сільського розвитку в умовах глобалізації / Р. Косодій // Економіка АПК. – 2009. – № 4. – С. 137.
44. Крупін В. Є. Аспекти ціноутворення на продукцію тваринництва в Україні / Крупін В. Є., Злидник Ю. Р. // Наукові дослідження молоді. Матеріали III Звітної науково-практичної конференції “Наукові дослідження молоді”. – Рівне-Дубно: вид-во ТзОВ фірма “Ассоль”, 2011. – С. 20-24.
45. Крупін В. Є. Регіональні особливості розселення сільських мешканців в Україні / В. Є. Крупін, А. О. Максименко // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, серія “Економічні науки”. – Львів, 2012. – Том 14, № 4(54). – С. 263-268.
46. Кудла Н. Багатофункціональний розвиток сільських територій від базових ідей до активізації місцевого підприємництва / Н. Кудла // Економіка України. – 2008. – № 1. – С. 62-71.
47. Куліш І. М. Функціонування Європейської мережі сільських територій: досвід для України / І. М. Куліш // Організаційно-економічні та правові проблеми розвитку сільсько-го господарства та сільських територій : збірник наукових доповідей та статей. Ювіл. видання / За ред. проф. Ю. Губені та проф. С. Матковського. – Львів : Видавництво НВФ ТзОВ “Українські технології”, 2012. – С. 441-448.
48. Купівля матеріально-технічних ресурсів для виробничих потреб сільськогосподарськими підприємствами у 2011 р. : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – Київ : Державна служба статистики України, 2012. – 44 с.
49. Лисситса А. Единая аграрная политика Европейского Союза – путь к становлению и принципы функционирования / Алексей Лисситса, Оксана Лука, Тарас Гагалюк // Discussionpaper. 92 Halle (Saale) : Leibniz-Institut fur Agrarentwicklung in Mittel-und-Osteuropa, 2006. – 57 с.
50. Лупашко-Стальский И. П. Роль международных сельскохозяйственных организаций в обеспечении продовольственной безопасности в странах мира / И. П. Лупашко-Стальский // Информационный бюллетень Министерства сельского хозяйства Российской Федерации. – 2002. – №11. – С. 52-55.
51. Любомир Гузар. Духовні цінності : [Електронний ресурс] / “Дзеркало тижня. Україна”. – №29, 22 серпня 2012 р. – Режим доступу : http://dt.ua/politics/duhovni_tsinnosti-107478.html.
52. Ляшенко В.І. Інституційні пастки перехідної економіки / В.І. Ляшенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://library.donntu.edu.ua/fem/vip89-1/89-1_25.pdf.
53. Ляшенко В.І. Інституційні пастки перехідної економіки : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://library.donntu.edu.ua/fem/vip89-1/89-1_25.pdf.
54. Магас В. Аграрна реформа: альтернатива розподільному підходові / В. Магас // Економіка України. – 1996. – № 10. – С. 53-55.
55. Малахов В. С. Современная западная философия : [Електронний ресурс] / В. С. Малахов, В. П. Филатов. – М. : Издательство ТОО “Остожье”, 2000. – Режим доступу : http://www.agnuz.info/tl_files/library/books/filslov.
56. Малієнко А. Аграрна реформа – чому так відбувається? / А. Малієнко // Дзеркало тижня. – 2011. – № 36. – С. 1, 8.

57. Матковський Р. Б. Економічний потенціал України та шляхи його ефективного використання: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.01.01. / Р. Б. Матковський. – Київ. – 2003. – 20 с.
58. МБТ 5061-89 Медико-биологические требования и санитарные нормы качества продовольственного сырья и пищевых продуктов // Перелік чинних в Україні нормативних документів у галузі будівництва та промисловості будівельних матеріалів станом на 1 січня 2012 року/ За ред. к.т.н. Власюка Т. І. –К. : вид-во НВВПП “Інтерукраїна-софт”, 2012. – 263 с.
59. Месель-Веселяк В. Розвиток сільського господарства України (науково-методичне забезпечення) / В. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 49.
60. Міністр: “Розвиток сільських територій має стати невід’ємною частиною реформування в аграрній галузі” : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://vassr.org/index.php/ua/association-news/243-ministr-rozvytok-silskykh-terytorii-maie-staty-nevid-iemnoiu-chastynoiu-reformy-v-ahramnii-haluzi>.
61. Мішенін Є. В. Проблема щодо багатомірності сільського розвитку / Є. В. Мішенін, Р. П. Косодій // Економіка АПК. – 2009. – № 5. – С. 133.
62. Нагірна В.П. Інтегральний потенціал території у контексті господарської діяльності регіону / В. П. Нагірна // Український географічний журнал. – 2010. – №2. – С. 32-39.
63. Немецкий эксперт: Выходит на аграрный рынок ЕС трудно, но надо : [Електронний ресурс] / Deutsche Welle. – Режим доступу : www.dw.de/dw/article/0,,4545820,00.html.
64. Несільськогосподарська зайнятість в сільській місцевості України : [Електронний ресурс] / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. – Режим доступу : http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2005/U13_ukr.pdf.
65. Огієнко Н. І. Ефективне управління агроінноваціями в науково-дослідних установах аграрної сфери : [Електронний ресурс] / Н. І. Огієнко, Р. М. Бордун. – Режим доступу: <http://intkonf.org/kand-silskogosp-nauk-ogienko-ni-bordun-rm-efektivne-upravlinnya-agroinnovatsiyami-v-naukovo-doslidnih-ustanovah-agrarnoyi-sferi>.
66. Пахльовська О. Не-європейська Україна : [Електронний ресурс] / О. Пахльовська // День. – 2012. – № 194-195. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/237585>.
67. Пищуліна О. М. Застосування теорії “інституційної пастки” для аналізу макроекономічної політики : [Електронний ресурс] / О. М. Пищуліна. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/sp/2012_2/085-091.pdf.
68. Плакса Ю. В. Функціонування та розвиток інформаційно-консультаційних формувань в аграрному секторі економіки : [Електронний ресурс] / Ю. В. Плакса. – Режим доступу : <http://www.dlib.com.ua/funktsionuvannja-ta-rozvytok-informatsiyno-konsultatsiynykh-formuvan-v-ahramnomu.html>.
69. Поленкова М. Сталий розвиток сільських територій у контексті проблем сільського розвитку : [Електронний ресурс] / М. Поленкова. – Режим доступу : http://www.confcontact.com/20111222/4_polenkova.php.
70. Посівні площі основних сільськогосподарських культур : [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/rosl_u.html.
71. Постанова Верховної Ради України “Про Рекомендації парламентських слухань на тему: “Про стан і перспективи розвитку економічних відносин України з ЄС (зона вільної торгівлі) та Митним союзом” №3400-17 від 19.05.2011 р. : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3400-vi>.
72. Прийма А. Екологічні проблеми Карпатського регіону України : [Електронний ресурс] / А. Прийма, І. Брюховецька. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nzvdpu_geogr/2008_17/ekologichni%20problemu.pdf.
73. Про безпечність та якість харчових продуктів : Закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998. – № 19. – Ст. 98.
74. Про ветеринарну медицину : Закон України від 24.02.1994 № 4004-ХІІ / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994. – № 27. – Ст. 218.

75. Про державний матеріальний резерв : Закон України від 24.01.1997 № 51/97-ВР / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997. – № 13. – Ст. 112.
76. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004. – № 49. – Ст. 527.
77. Про дитяче харчування : Закон України від 14.09.2006 № 142-V / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006. – № 44. – Ст. 433.
78. Про економічну політику сталого розвитку в Україні / В. Оскольський // Економіка України. – №6. – 2010. – С. 4-13.
79. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24.02.1994 № 4004-XII / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994. – № 27. – Ст. 218.
80. Про затвердження плану заходів з подолання негативного сальдо у зовнішній торгівлі : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 № 1074-р // Урядовий кур'єр, 2011. – № 202.
81. Про затвердження Плану невідкладних заходів щодо подолання кризових явищ в економіці та соціальній : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.08.2006 № 478-р // Урядовий кур'єр, 2006. – № 169.
82. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту : Закон від 22.12.1998 № 330-XIV / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999. – № 9-10. – Ст. 65.
83. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII / Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991. – № 30. – Ст. 379.
84. Про зерно та ринок зерна в Україні : Закон України від 04.07.2002 № 37-IV / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002. – № 35. – Ст. 258.
85. Про молоко та молочні продукти : Закон України від 24.06.2004 № 1870-IV / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004. – № 47. – Ст. 513.
86. Про насіння та садивний матеріал : Закон України від 26.12.2002 № 411-IV / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003. – № 13. – Ст. 92.
87. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003. – № 39. – Ст. 351.
88. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року : Закон України від 18.10.2005 № 2982-IV / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006. – № 1. – Ст. 17.
89. Про підтвердження відповідності : Закон України від 17.05.2001 № 2406-III / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001. – № 32. – Ст. 169.
90. Про прожитковий мінімум : Закон України від 15.07.1999 № 966-XIV / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999. – № 38. – Ст. 348.
91. Про ратифікацію протоколу про вступ України до СОТ : Закон України від 10 квітня 2008 р. № 250 // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 23. – Ст. 213.
92. Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них : Закон України від 06.02.2003 № 486-IV / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003. – № 15. – Ст. 107.
93. Про стандартизацію : Закон України від 17.05.2001 № 2408-III / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001. – № 31. – Ст. 145.
94. Прокопа І. Яка модель агросектору необхідна Україні? [Електронний ресурс] / І. Прокопа, О. Бородіна // Дзеркало тижня. – 2012. – № 18. – Режим доступу: http://dt.ua/economics/yaka_model_agrosektoru_neobhidna_ukrayini-102318.html.
95. Протестантська етика і дух капіталізму / Макс Вебер. – К. : Основи, 1994. – 261 с.
96. Рада продовжила мораторій на продаж сільськогосподарських земель до 2016 року : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://news.dt.ua/ECONOMICS/rada_prodovzhila_moratoriy_na_prodazh_silskogospodarskih_zemel_do_2016_roku-112405.html.
97. Разумовский А. Мясо Германии: профессионализм и контроль / Антон Разумовский // Аграрное обозрение, 2011. – № 2 (24). – С. 40-48.
98. Религиозный фактор как детерминанта культуры повседневности: Скандинавский протестантизм и повседневные практики : [Електронний ресурс] / Чукуров А. Ю. // Про-

- блемы современной экономики, № 3(19). – 2006. – Режим доступа : <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1136>.
99. Римская Декларация о всемирной продовольственной безопасности и План действий Всемирной встречи на высшем уровне по проблемам продовольствия, Рим, 13 ноября 1996 года : [Электронный ресурс] / Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединённых Наций. – Режим доступа : http://www.rau.su/observer/N3-4_97/019.htm.
 100. Руликівський В. П. Роль та місце продовольчої безпеки в системі забезпечення національної безпеки України : [Електронний ресурс] / В. П. Руликівський // Державне управління: теорія і практика : Електрон. фах. журн. – 2007. – № 2. – Режим доступа : www.nbu.gov.ua/e-journals/.../index.html.
 101. Саблук П. Аграрна політика і трансформаційні зміни в сільському господарстві України періоду становлення ринку / П. Саблук // Трансформація сільського господарства та села: ювілейний збірник наукових статей. – Львів: ЛНАУ, 2010. – С. 43.
 102. Саблук П. Реалізація механізму реформ в аграрній сфері / П. Саблук // Економіка АПК. – 2011. – № 10. – С. 3.
 103. Саблук П. Розвиток аграрної економічної науки та її завдання на сучасному етапі здійснення аграрної політики в Україні / П. Саблук // Економіка АПК. – 1996. – № 12. – С. 5.
 104. Саїдаблаєва Е. Ш. Специфіка інноваційного розвитку підприємств сільського господарства : [Електронний ресурс] / Е. Ш. Саїдаблаєва. – Режим доступа: www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/knp/163/knp163_25-27.pdf.
 105. Сельское развитие в Европе : [Электронный ресурс] / Режим доступа : http://www.eastagri.org/publications/pub_docs/Mantino.pdf.
 106. Семцов В. М., Мороз І. О., Гребеньок І. В. Ідентифікація соціально-економічного ефекту опортунізму у вітчизняних підприємствах : [Електронний ресурс] / Режим доступа : <http://intkonf.org/semtsov-vm-moroz-io-grebenok-iv-identifikatsiya-sotsialno-ekonomichnogo-efektu-oportunizmu-u-vitchiznyanih-pidприємствah>.
 107. Сергеева А. Украина заняла 73-е место в рейтинге глобальной конкурентоспособности : [Электронный ресурс] / А. Сергеева. // Известия в Украине. – 20.11.2012 р. – Режим доступа: <http://izvestia.com.ua/ru/article/44881>.
 108. Системи управління безпечністю харчових продуктів : вимоги ДСТУ 4161-2003 : Національний стандарт України. – К. : ДП “УкрНДНЦ”, 2003. – 13 с.
 109. Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга : наказ Держспоживстандарту України від 2 квітня 2007 р. № 72 : [Електронний ресурс] / Режим доступа : http://www.ukrindnc.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=412&Itemid=54.
 110. Сільське господарство України 2008 / Держкомстат України ; за ред. Ю. М. Остапчука. – К., 2009. – 370 с.
 111. Сільські території як об’єкт наукового дослідження : [Електронний ресурс] / О. І. Павлов // Державне будівництво. – 2006. – №1. – Режим доступа: www.nbu.gov.ua/e-journals/DeVu/2006-1/doc/1/04.pdf.
 112. Смертність населення від зовнішніх причин у побуті у січні-червні 2012 року : [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. Експрес-випуск №10/2-42/491. – Режим доступа : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
 113. Соловей. І. Культура містить життєдайний імпульс для відродження сільських громад : [Електронний ресурс] / Щоденна всеукраїнська газета “День”, №197, середа, 31 жовтня 2012. – Режим доступа : <http://www.day.kiev.ua/237807>.
 114. Социальное обслуживание населения. Основные виды социальных услуг. Национальный стандарт РФ ГОСТ Р 52143-2003 (принят постановлением Госстандарта РФ от 24 ноября 2003 г. № 327-ст) : [Электронный ресурс] / Библиотека ГОСТов. – Режим доступа : <http://vsegost.com/Catalog/38/3875.shtml>.
 115. Сталий розвиток українських сільських територій : [Електронний ресурс] / Режим доступа : <http://blogs.korrespondent.net/users/blog/angubar/a66909>.

116. Статистична інформація : [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
117. Статистичний збірник “Регіони України” 2009 / За ред. О. Г. Осауленка / у 2-х ч. Ч. 1 / Державна служба статистики України. – К. : Державна служба статистики України, 2009. – 368 с.
118. Статистичний збірник “Регіони України” 2010 / За ред. О.Г. Осауленка / у 2-х ч. Ч.1 / Державна служба статистики України. – К. : Державна служба статистики України, 2010. – 368 с.
119. Статистичний збірник “Регіони України” 2011 / За ред. О.Г. Осауленка / у 2-х ч. Ч.1 / Державна служба статистики України. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – 358 с.
120. Статистичний щорічник України за 2010 рік / За ред. О. Г. Осауленка. – К.: Державна служба статистики України, 2011. – 560 с.
121. Сухарев М. Экономические анти-институты : [Електронний ресурс] / М. Сухарев. – Режим доступу : http://worldcrisis.ru/crisis/86651/thread_t?print_view=1.
122. Таишева Г. Р. Продовольственная стратегия в региональной социально-экономической системе : автореферат диссертации на соискание ученой степени д-ра экон. наук : 08.00.05 / Г. Р. Таишева. – Казань, 2010. – 45 с.
123. Тимченко Л. Д. Некоторые проблемы правового обеспечения продовольственной безопасности / Л. Д. Тимченко, Н. И. Рагимов // Вакі Universiteti Хəбərləri, 2009. – № 4. – С. 5–12.
124. Ткачук В. І. Диверсифікація сільської економіки: соціально-економічний ефект / В. І. Ткачук, Н. М. Куцмус // Економіка АПК. – 2009. – № 4. – С. 131.
125. Туниця Ю. Екологічний імператив сталого розвитку регіонів України: в пошуках чинників консолідації суспільства : [Електронний ресурс] / Ю. Туниця. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltu/21_19/146_Tun.pdf.
126. Украине не хватает на м'ясо : [Електронний ресурс] / Комерсантъ. – Режим доступу : <http://www.kommersant.ua/doc.html?docId=1535561>.
127. Україна володіє понад 1/4 родючих чорноземів світу : [Електронний ресурс] / МЗС України. – Режим доступу : <http://www.mfa.gov.ua/main/ua/publication/content/839.html>.
128. Україні потрібна зона вільної торгівлі з ЄС, а не здача економічної незалежності Москві у вигляді Митного союзу : [Електронний ресурс] / Журналистское расследование. – Режим доступу : <http://analitica.kiev.ua/news/3747-ukrayini-potribna-zona-vilnoyi-torgivli-z-yes-a-nezdacha-ekonomichnoyi-nezalezhnosti-moskvi-u-viglyadi-mitnogo-soyuzu-arsenij-yacenyuk.html>.
129. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація : наук доп. / [О. М. Бородіна, В. М. Геєць, А. О. Гуторов та ін.] ; за ред. В. М. Геєця, О. М. Бородіної, І. В. Прокопи; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. – К., 2012. – 56 с.
130. Українське село вмирає – хто годуватиме? : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://ukr.obozrevatel.com/news/ukrainske-selo-vimre-hto-goduvatime.htm>.
131. Фрей Л. В. Соціально-економічні процеси в українському селі в контексті політики радянської держави щодо заможного селянства (20-ті – середина 30-х років ХХ ст.) : [Електронний ресурс] / Л. В. Фрей. – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/historyarchive/35/13.pdf>.
132. Харьков І. В. 20 років незалежності України: здобутки, втрати і стратегії майбутнього / І. В. Харьков; мат-ли XI наук.-практ. конф. – К. : Національна академія управління, 2011. – С. 82.
133. Хвесик Ю. М. Комплексна система подальшого реформування аграрного сектору при формуванні сприятливого інвестиційного клімату : [Електронний ресурс] / Режим доступу : www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_upravl/2010_3/43.pdf.
134. Цены на импортную одежду, бытовую технику и продукты резко взлетят : [Електронний ресурс] / Известия в Украине. – 27.09.2012 р. – Режим доступу : <http://izvestia.com.ua/ru/article/41539>.

135. Ціни на ринках кормів в Україні : [Електронний ресурс] / Свинарство в Україні. – Режим доступу : <http://www.pigua.info>.
136. Чорна Н.П. Модернізація і реконструкція сільського господарства та села / Н.П. Чорна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/inek/2010_4/163.pdf.
137. Энциклопедический словарь экономики и права – 2005 : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_economic_law/8183/модернизация.
138. Юрчишин В. До проблеми невідповідності суспільної долі сучасного вітчизняного селянства віковичним надбанням історично-селянського роду України / В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2011. – № 10. – С. 111.
139. Юрчишин В. Прогресивні тенденції в соціально-економічному розвитку АПК / В. Юрчишин // Економіка АПК. – 1995. – № 5. – С. 7.
140. Янків М. Теоретичні аспекти роздержавлення і приватизації власності в агропромисловому комплексі / М. Янків, В. Борщевський // Вільний аграрник. – 1996. – № 1. – С. 20-21.
141. A “second pillar” for the CAP? The European Rural Development Regulation and its Implications for the UK : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.ncl.ac.uk/cre/publish/pdfs/wp36.pdf>.
142. A. Rozwoj obszarow wiejskich w kontekście zroźnicowań przestrzennych w Polsce i budowania spójności terytorialnej kraju : [Електронний ресурс] / Andrzej Hałasiewicz / Rozwój obszarów wiejskich. Ekspertyza ; Ministerstwo Rozwoju Regionalnego. – Режим доступу : <https://www.mrr.gov.pl>.
143. About FAO : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.fao.org/about>.
144. Agenda 2000: for a stronger and wider Union : [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://europa.eu/legislation_summaries/enlargement/2004_and_2007_enlargement/160001_en.htm.
145. Agricultural products : [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu>.
146. Agricultural statistics : Main results – 2007-08 / Eurostat Pocketbooks – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2009. – 126 p.
147. Agro MBA – Інновація для українського ринку : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://a7d.com.ua/agropoltika/experience/8892-agro-mba-nnovacya-dlya-ukrayinskogo-rinku.html>.
148. Annual Work Programme 2012 : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://enrd.ec.europa.eu/app_templates/filedownload.cfm?id=5F030B24-C4D0-7739-F2F5-126FD15E07A0.
149. Assembly of European Regions (AER) : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://enrd.ec.europa.eu/networks-and-networking/eu-organisations/en/assembly-of-european-regions_en.cfm.
150. Birth of European rural development policy : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.ec.europa.eu>.
151. Buckwell A. The Fishler CAP Reform 2003 / Buckwell Allan // CountrySide, 2003. – № 59. – P. 1-3.
152. Common agricultural policy : [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://www.euroacademic.org/en/?act=show&code=page&id=5&id_page=36&resume=0&page=4&car=11220.
153. Commonly Asked Questions About BSE in Products Regulated by FDA’s Center for Food Safety and Applied Nutrition (CFSAN) / Center for Food Safety and Applied Nutrition // U.S Food and Drug Administration. – 2004. – Sept. – P. 1-5.
154. Consolidated versions of the Treaties as amended by the Treaty of Lisbon / Printed in the UK by The Stationery Office Limited on behalf of the Controller of Her Majesty’s Stationery Office, 2008.– 334 p.
155. Council Directive 93/43/EEC of 14 June 1993 on the Hygiene of Foodstuffs / Official Journal L 175, 19/07/1993. – P. 1-11.

156. Council Regulation (EC) No 1257/1999 : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu>.
157. Council Regulation (EC) No 1698/2005 : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/lexuriserv/lexuriserv.do?uri=oj:l:2005:277:0001:0040:en:pdf>.
158. Council Regulation (EC) № 1698/2005 of 20 September 2005 on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) / Official Journal of the European Union, 2005. – 21 October. – Volume 48. – L 277. – PP. 1-40.
159. Delivery Mechanisms : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://enrd.ec.europa.eu/policy-in-action/improving-implementation/delivery-mechanisms/en/delivery-mechanisms_en.cfm.
160. Departments (Directorates-General) and services : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/about/ds_en.htm.
161. Die deutsche Landwirtschaft Leistungen in Daten und Fakten / Berlin : Publikationsversand der Bundesregierung, 2010. – 39 p.
162. Die deutsche Landwirtschaft Leistungen in Daten und Fakten / Berlin : Publikationsversand der Bundesregierung, 2010. – 39 p.
163. Directorate-General for Agriculture and Rural Development : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/dgs/agriculture/index_en.htm.
164. Dlaczego rolnicy nie zawsze są traktowani sprawiedliwie // Partnerstwo Europy i rolników. – Luksemburg : Urząd Publikacji Unii Europejskiej, 2012. – 16 s.
165. Dyrektywa 2001/95/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 3 grudnia 2001 r. w sprawie ogólnego bezpieczeństwa produktów / Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej. – 15/t. 6. – L 11/4. – S. 447-462.
166. ENR overview : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://enrd.ec.europa.eu/en/en-rd-presentation_en.cfm.
167. EU Budget – Facts and Myths : EU Press Retrieved : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://europa.eu/rapid/press-release_memo-07-350_en.htm?locale=en.
168. EU rural development policy 2007-2013 : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev2007/en_2007.pdf.
169. Europe 2020 targets : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/targets/index_en.htm.
170. European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://europa.eu/legislation_summaries/agriculture/general_framework/160032_en.htm#amendingact.
171. European Association for Development of Mountain Territories : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://enrd.ec.europa.eu/networks-and-networking/eu-organisations/en/euomotana_en.cfm.
172. European Evaluation Network for Rural Development: [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://enrd.ec.europa.eu/evaluation/whos-who/evaluation-expert-network/en/evaluation-expert-network_en.cfm.
173. European Innovation Partnership “Agriculture Productivity and Sustainability” : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/eip/index_en.htm.
174. European Network for Rural Development. Fourth Annual Work Plan 2011-2012 : [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://enrd.ec.europa.eu/app_templates/filedownload.cfm?id=61C80CB-9175-E3F5-43DF-641FEBDEC949.
175. Eurostat / European Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home>.
176. Fennell R. The common agricultural policy : continuity and change / Rosemary Fennell. – Oxford : Clarendon Press; New York : Oxford University Press, 1997. – XIV, 439 p.
177. Göteborg European Council : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/governance/impact/background/docs/goteborg_concl_en.pdf.
178. Grosse T.G. Rozwoj infrastruktury telekomunikacyjnej a budowa kapitału intelektualnego na obszarach wiejskich. – Warszawa : Instytut Spraw Publicznych, 2010. – S. 8.

179. Hofreiter Markus F. Origins and development of the Common Agricultural Policy / Markus F. Hofreiter // in: Michael Gehler (Hg.): From common Market to European Union Building. 50 Years of the Rome Treaties 1957-2007. Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar, 2009. – P. 333–349.
180. Kaleta A. Społeczność wiejska: (na przykładzie wsi Lucim) / Rewitalizacja obszarów rustykalnych Europy / T. 1, 4 t. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1996. – 141 s.
181. Kiran Klaus Patel: Europäisierung wider Willen. Die Bundesrepublik Deutschland in der Agrarintegration der EWG 1955-1973. Oldenbourg Verlag, München 2009. – 563 p.
182. Köester U. The European Community / U. Köester, S. Tangermann // Agricultural Protectionism in the Industrial World / Ed. F. Sanderson. Washington, D.C: Resources for the Future, 1990. – P. 64-111.
183. Kryzys i bezpieczeństwo żywnościowe : EUROBAROMETR 75.2 / TNS Opinion & Social Avenue / Herrmann Debroux, 401160 Bruksela Belgia, 2011. – 82 s.
184. Land- und Forstwirtschaft, Fischerei / Ausgewählte Zahlen der Landwirtschaftszahlung / Agrarstrukturerhebung 2010 / Fachserie 3 Reihe 1 / Wiesbaden : Statistisches Bundesamt, 2012. – 116 p.
185. Maly Rocznik Statystyczny Polski 2011. – Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2011. – 737 s.
186. Mansholt-Plan – Butter auf die Straße / Der Spiegel, 1968. – № 51. – P. 109-110.
187. Mejssner M. Polskie rolnictwo nas niewyżywi : [Електронний ресурс] / Marek Mejssner // Режим доступу : <http://biznes.onet.pl/polskie-rolnictwo-nas-nie-wyzywi,18490,5244256,news-detel>.
188. Na czym polega Wspólna Polityka Rolna? : [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://www.batory.org.pl/upload/files/pdf/ue04_rolnicy.pdf.
189. Na czym polega Wspólna Polityka Rolna? FAO : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.batory.org.pl/upload/files/pdf/ue04_rolnicy.pdf.
190. New perspectives for EU rural development : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev/refprop_en.pdf.
191. Obszary Wiejskie w Polsce / Departament Badań Regionalnych i Środowiska Głównego Urzędu Statystycznego. – Warszawa : Zakład Wydawnictw Statystycznych, 2011. – 223 s.
192. Perspectives for the Common Agricultural Policy – Green Paper. COM (85) 333 Final, 15 July 1985.
193. Phare Programme : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://europa.eu/legislation_summaries/enlargement/2004_and_2007_enlargement/e50004_en.htm.
194. PREPARE Network - Partnership for Rural Europe : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://enrd.ec.europa.eu/networks-and-networking/eu-organisations/en/prepare-network_en.cfm.
195. Priorities : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/priorities/index_en.htm.
196. Promoting Farm/Non-Farm Linkages for Rural Development - Case Studies from Africa and Latin America : [Електронний ресурс] / [B. Davis, T. Reardon, K. Stamoulis, P. Winters] ; Food and Agriculture Organization of the United Nations. – Режим доступу : <http://www.fao.org/docrep/005/y4383e/y4383e00.htm#Contents>.
197. Proposal for a Regulations of the European parliament and of the council : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/legal-proposals/com627/627_en.pdf.
198. Qualified Market Access : Final report / CARIS Centre at the University of Sussex / Peter Holmes, Jim Rollo, Alan Winters / University of Amsterdam; University of Sussex.– European Commission, 2008. – Oct. – 101 p.
199. Reform of the CAP // European Parliament Fact Sheets : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.europarl.europa.eu/factsheets/4_1_2_en.htm.
200. Reform of the CAP : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.europarl.europa.eu/factsheets/4_1_2_en.htm#text1.
201. Rejman K. Social conditions of endogenous growth of territorial units / Innovativeness and competetiveness of modern enterprises and region-sources, mechanisms, indications [ed. R. Fedan, L. Kaliszczak]. – Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski, 2009. – P. 71-78.
202. Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2011. - Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2011. - 393 s.

203. Rozporządzenie (WE) NR 852/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie higieny środków spożywczych / Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej. – L 139/1.– 13/t. 34. – S. 319-337.
204. Rozporządzenie (WE) NR 853/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 r. ustanawiające szczególne przepisy dotyczące higieny w odniesieniu do żywności pochodzenia zwierzęcego / Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej. – L 139/55.– 03/t. 45.– S. 14-74.
205. Rozporządzenie (WE) NR 854/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 r. ustanawiające szczególne przepisy dotyczące organizacji urzędowych kontroli w odniesieniu do produktów pochodzenia zwierzęcego przeznaczonych do spożycia przez ludzi / Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej. – L 226/83.– 03/t. 45.– S. 75-119.
206. Rural Development policy 2007-2013 : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_en.htm.
207. Rural Development Policy Overview : [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://enrd.ec.europa.eu/policy-in-action/rural-development-policy-overview/introduction/en/introduction_en.cfm.
208. Rurality-Environment-Development (RED) : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://enrd.ec.europa.eu/networks-and-networking/eu-organisations/en/rurality-environment-development_en.cfm.
209. Second Pillar of the Cap: Rural Development Policy : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.europarl.europa.eu/ftu/.../FTU_4.2.5.
210. Simplification of the CAP : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/simplification/index_en.htm.
211. Skomra Sł. Chleb, kielbasa, mięso. Wszystko drożeje / Sławomir Skomra // Gazeta Lublin, 2012. – 5 list. –S. 3.
212. Stead David R. Common Agricultural Policy : [Електронний ресурс] / David R. Stead. – Режим доступу : <http://eh.net/encyclopedia/article/stead.cap>.
213. Stead David R. Common Agricultural Policy : [Електронний ресурс] / David R. Stead // Режим доступу : <http://eh.net/encyclopedia/article/stead.cap>.
214. Structural policy reform : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://europa.eu/legislation_summaries/regional_policy/provisions_and_instruments/l60013_en.htm.
215. Study on Employment in Rural Areas : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/publi/reports/ruralemployment/sera_report.pdf.
216. Surak, John G. ISO 22000: Requirements for Food Safety Management Systems / ASQ World Conference on Quality and Improvement Proceedings, Seattle, WA. – Vol. 59. – May 2005. – P. 211-215.
217. The common agricultural policy (CAP) and agriculture in Europe : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/faq/index_en.htm#3.
218. The Common Agricultural Policy After 2013 : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/index_en.htm.
219. The Cork Declaration - A living countryside : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/rur/cork_en.htm.
220. The European Association for Rural Development and Village Renewal (ARGE) : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://enrd.ec.europa.eu/networks-and-networking/eu-organisations/en/arge_en.cfm.
221. The European Federation of Agricultural Consultants : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.efac.net>.
222. The European Regional Development Fund (ERDF) : [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/job_creation_measures/l60015_en.htm.
223. The future of rural development policy : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/publi/app-briefs/04_en.pdf.

224. The impacts of the LFA measure and seeks to make recommendations for the future development of LFA policy within the frame of the forthcoming Rural Development Regulation (1698/2005), post 2010 : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://ec.europa.eu>.
225. The Reform of the EU Structural Funds: 10 Questions on the Magnitude and Direction of Reforms : [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://aei.pitt.edu/841>.
226. Wersja skonsolidowana Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej / Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, 2010. – 30 marca. – T. 53. – C 83. – S. 47-200.
227. Why farm support is expensive Policy : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://europa.eu/pol/agr/index_en.htm.
228. Wilkin J. Lepszy świat – polska wieś za 25 lat / Polska wieś 2025: wizja rozwoju [Pod red. J. Wilkina]. – Warszawa: Fundusz Współpracy, 2005. – S. 41-42.
229. Wspólna polityka rolna: Partnerstwo Europy i rolników / Dyrekcja Generalna ds. Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich ; Komisja Europejska. – Luksemburg : Urząd Publikacji Unii Europejskiej, 2012. – 16 s.

ДОДАТКИ

Еволюція Європейської політики сільського розвитку

Роки	Спільна аграрна політика (САП)	Регіональна політика (політика зближення)	Політика сільського розвитку
1	2	3	4
<ul style="list-style-type: none"> • відсутність єдиної політики структурного розвитку; • домінування і центральне місце національних політик 			
1957-1971	<ul style="list-style-type: none"> • розбудова САП; • створення Європейського аграрного фонду орієнтації та надання гарантій (ЄАФОНГ, 1962 р.) 		
політика сільського розвитку як частина структурної аграрної політики			
1972-1984	<ul style="list-style-type: none"> • три директиви соціально-структурного розвитку, спрямовані на модернізацію аграрного сектора¹ (1972 р.); • директива розвитку несприятливих територій² (1975 р.) <p><i>Заходи мали винятково галузеву спрямованість. Фінансування здійснювалось одним фондом – Європейським аграрним фондом орієнтації та надання гарантій, відділ орієнтації</i></p>	– Європейський фонд регіонального розвитку (ЄФРР) (1975 р.). Діяльність ЄФРР була зорієнтована на врегулювання регіональних дисбалансів, спричинених переважанням сільського господарства, промисловими змінами та структурним безробіттям	

¹ Модернізація полягала у формуванні системи заходів заохочення, які б стимулювали дострокове припинення сільськогосподарського виробництва фермерами у похилому віці з метою звільнення сільськогосподарських угідь та їх передачі тим, хто використовує план розширення розмірів сільськогосподарського підприємства; забезпечували професійною підготовкою зайнятих у сільському господарстві шляхом організації системи інформування і соціально-економічного консультування та професійної перепідготовки.

² Безповоротне виділення державної підтримки протягом п'яти років за умови, що виробник зобов'язується продовжувати займатися виробництвом. На підтримку цієї цілі додано ще два інструменти: план розвитку ферми та підтримка політики зміни поколінь (достроковий вихід на пенсію).

1	2	3	4
Формування окремої Європейської політики сільського розвитку			
1985-1991	<ul style="list-style-type: none"> • підвищення ефективності аграрних структур³ (1985 р.); • достроковий вихід на пенсію; • переробка і збут сільськогосподарської і лісової продукції; <p>Структурна сільськогосподарська політика стала частиною регіональної політики (1988 р.), що передбачало фінансування її заходів всіма структурними фондами ЄС (Ціль 1, Ціль 5а, Ціль 5б).</p>	<ul style="list-style-type: none"> • інтегровані середземноморські програми; • перша реформа структурних фондів (перший пакет заходів Делора, 1989-1993 роки): довгострокове програмування політики державної підтримки на період не менше 5 років, концентрація заходів підтримки на пріоритетних цілях за рахунок ресурсів чотирьох структурних фондів, постійне узгодження державної підтримки на всіх рівнях тощо. 	<ul style="list-style-type: none"> • ком'юніке Європейської Комісії “Майбутнє сільського світу” (політична декларація щодо необхідності формування єдиної Європейської політики сільського розвитку, 1988 р.); • запуск програми ЛІДЕР I (1991-1994 рр.) (тест на нову модель сільського розвитку)
1992-1999	<p>Реформа САП (реформа Мак-Шеррі, 1992)⁴: скорочення гарантованих цін на переважну частину сільськогосподарської продукції, яке компенсувалось прямими виплатами виробникам та тим, хто припиняв сільськогосподарську діяльність, введення агроекологічних заходів:</p> <ul style="list-style-type: none"> • достроковий вихід на пенсію; • зменшення впливу на екологію процесів інтенсифікації сільськогосподарського виробництва; • стимулювання лісового господарства і охорони навколишнього середовища; • структурна реформа сільськогосподарських підприємств; • політика підтримки якості продукції. 	<p>В процесі реформи структурних фондів у 1992 році в Цілі 1 і 5б введено нові такі заходи, як стимулювання високої якості продукції, запобігання стихійним лих в самих віддалених регіонах, реконструкції та розвитку села та просування і збереження сільського спадщини</p>	<ul style="list-style-type: none"> • запуск ЛІДЕР II (1994-1999 роки); • Конференція з проблем сільського розвитку (1996, Корк, Ірландія), яка передувала прийняттю “Повістки дня - 2000” (1997 р.) і пакету Регламентів (1999)

³ Модернізація повинна вже відбуватись не лише з врахуванням розширення площ, але й з врахуванням скорочення витрат, зміни виробничої та продуктової спеціалізації, диверсифікації виробництва; впровадження заходів, скерованих на екстенсифікацію виробництва, вивід ріллі з промислового обороту, а також конверсія надлишків сільськогосподарського виробництва. У 1988 році введено обмеження на капіталовкладення в агропродовольчий сектор (м'ясний сектор – виробництво говядини і свинини, молочне виробництво, виробництво цукру і вина).

⁴ Заборона на збільшення виробничих потужностей: збільшення виробничих потужностей в одному районі повинна компенсуватись зменшенням в іншому.

1	2	3	4
2000-2006	<p>“Порядок денний 2000”. В новому Регламенті сільського розвитку було об’єднано весь комплекс інструментів, які скеровувались на вирішення проблем розвитку сільських територій. Ці заходи були включені до другого блоку заходів САП.</p> <p>орієнтація на стимулювання розвитку сільського господарства сумісного із захистом навколишнього середовища⁵;</p> <p>зберігається галузеве сприйняття сільського розвитку та територіальний підхід.</p> <p>Територіальною базою для визначення заходів державної підтримки сільського розвитку стають всі сільські території, а не лише депресивні (ціль 5б).</p> <ul style="list-style-type: none"> • Реформа САП (2003 р.) засвідчила пріоритетність сільського розвитку. Це було підкріплено збільшенням величини фінансування та розширенням заходів другого блоку (введення принципу модуляції). 	<p>Реформування структурних фондів, яке базувалось на принципі концентрації та додаванням ще двох принципів: спрощення та децентралізації. Кількість основних напрямів фінансування станом на 1999 рік було зменшено з 7 до 3.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • запуск ЛІДЕР + (2000-2006 роки); • засідання Ради Європи в Гетебурзі (зміцнення європейської політики сільського розвитку визнано загальноєвропейським пріоритетом, 2001 р.); • Друга Європейська Конференція, присвячена сільському розвитку (Зальцбург, 2003 р.); • Лісабонська стратегія ЄС, 2005 р.; • Регламент ЄС № 1290/2005 (передбачав створення двох нових фондів, кожний з яких фінансував один з двох блоків САП); • Регламент ЄС 1698/2005, який окреслив пріоритетні напрями та заходи в рамках здійснення політики сільського розвитку
2007-2013	Реформа САП (“Моніторинг здоров’я”, 2009 р.)		<ul style="list-style-type: none"> • додано нові заходи до політики сільського розвитку

Складено за даними: Сельское развитие в Европе : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.eastagri.org/publications/pub_docs/Mantino.pdf; History and evolution of EU Regional and Cohesion Policy : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.ec.europa.eu/regional_policy/.../2010_regio... ; Second pillar of the CAP: rural development policy: [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.europarl.europa.eu/ftu/.../FTU_4.2.5; Structural policy reform : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://europa.eu/legislation_summaries/regional_policy/provisions_and_instruments/l60013_en.htm; New perspectives for EU rural development : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev/refprop_en.pdf та інші.

⁵ Передбачалась щорічна доплата (терміном на п’ять років, максимальна сума 3000 Євро) для кожного учасника наднаціональних і національних програм, спрямованих на покращення якості сільськогосподарської продукції і процесів виробництва. Також заохочуються ініціативи виробників з інформування споживачів, просуванню і рекламі сільськогосподарської продукції, отриманої в рамках програм підтримки якості. Передбачалась також тимчасова допомога (максимум на п’ять років, обсягом до 10 тис. Євро) кожному сільськогосподарському підприємству, щоб компенсувати витрати чи недоотриманий дохід в результаті застосування нового і більш жорсткого нормативу Співтовариства в області екології, державної ветеринарії і фіто санітарії стосовно рослин та тварин, стану тварин та техніки безпеки на виробництві.

10 пунктів програми сільського розвитку згідно Декларації Корка, 1996 рік**1. Пріоритет сільського розвитку**

Сталий сільський розвиток повинен стати пріоритетом у порядку денному Європейського Союзу і стати фундаментальним принципом, який лежить в основі політики сільського розвитку в найближчому майбутньому і після розширення. Метою сталого сільського розвитку є скорочення сільського відтоку населення, боротьба з бідністю, стимулювання зайнятості та забезпечення рівних можливостей і забезпечення зростаючих потреб у більш якісному, здоровому, безпечному розвитку особистості, дозвіллі, і поліпшення сільського благополуччя. Зростаюча частка наявних ресурсів повинна бути використана для сприяння сільського розвитку сільських і забезпечення охорони навколишнього середовища

2. Комплексний підхід

Політика сільського розвитку повинна бути міждисциплінарною за своєю суттю, міжсекторальною у застосуванні та з чітким територіальним виміром. Вона повинна реалізовуватись у всіх сільських районах ЄС, дотримуючись принципу концентрації через диференціацію співфінансування для тих територій, які найбільше потребують

3. Диверсифікація

Підтримка диверсифікації економічної і соціальної діяльності повинна бути націлена на створення основи для самостійних приватних ініціатив та ініціатив спільноти, загалом: інвестиції, технічна допомога, бізнес-послуги, адекватна інфраструктура, освіта, навчання, інтеграція досягнень в області інформаційних технологій, посилення ролі малих міст в якості невід'ємної частини сільських районів і ключових факторів їх розвитку, а також сприяння розвитку життєздатних сільських громад і відновлення села

4. Сталість

Політика повинна сприяти сільському розвитку шляхом підтримки якості і комфортності сільських ландшафтів Європи (природних ресурсів, біорізноманіття та культурної ідентичності) таким чином, щоб їх використання сьогодишнім поколінням не завдавало шкоди майбутнім поколінням

5. Субсидіарність

Враховуючи різноманітність сільських районів ЄС, політика сільського розвитку повинна відповідати принципу субсидіарності. Вона повинна бути якомога більш децентралізованою і базуватись на принципах партнерства і співпраці між усіма рівнями (місцевому, регіональному, національному та європейському). Акцент повинен бути на участі "знизу вгору": підході, який використовує творчість та солідарність сільських громад

6. Спрощення

Політика сільського розвитку, особливо що стосується її аграрної компоненти, потребує радикального спрощення процедур законодавчого регулювання. Повинна бути більша узгодженість стосовно поточного стану всіх фінансових каналів підтримки, обмеження європейського права стосовно загальних правил та процедур, більша субсидіарність в процесі прийняття рішень, децентралізація здійснення політики і більша гнучкість в цілому

7. Програмування

Впровадження програм сільського розвитку повинне супроводжуватись послідовною і прозорою процедурою. Вони повинні інтегруватись в єдину програму сільського розвитку для кожного регіону, а також реалізовуватись шляхом використання єдиного механізму для забезпечення стійкого сільського розвитку

8. Фінансування

Заохочення залучення місцевих фінансових ресурсів сприятиме реалізації місцевих проектів сільського розвитку. Більша увага повинна акцентуватись на використанні різних видів сільського кредитування для забезпечення більшої синергії між державними і приватними коштами, забезпечення доступу до ресурсів малим і середнім підприємствам, сприяння продуктивним інвестиціям і диверсифікації сільської економіки. Розширення участі банківського сектора (державних і приватних установ) та інших фінансових посередників

9. Управління

Підвищення адміністративного потенціалу та ефективності регіональних і місцевих органів влади та сільських громад шляхом надання технічної допомоги, навчання, поліпшення комунікації, співпраці та обміну науковими дослідженнями, інформацією та обміну досвідом за допомогою взаємодії між регіонами а також між сільськими громадами по всій Європі

10. Оцінка і дослідження

Моніторинг, оцінка та оцінка повинні бути посилені, щоб забезпечити прозорість процедур, ефективного використання державних коштів, стимулювання наукових досліджень та інновацій. Учасники програм повинні не лише проводити консультації в розробці та реалізації, але, що беруть участь в моніторингу і оцінці

Складено за даними: The Cork Declaration - A living countryside : [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/rur/cork_en.htm.

**Заходи в рамках другого блоку САП
(політики сільського розвитку)**

Роки	Нормативно-правова основа	Заходи
1999	Регламент Ради (ЄС) № 1257/1999 передбачав дев'ять різних заходів (внесок Спільноти коливався в залежності від типу заходу та географічного положення)	інвестиції в сільськогосподарські угіддя
		запровадження допомоги для молодих фермерів
		підтримка професійної підготовки
		сприяння достроковому виходу на пенсію
		компенсації менш благополучним районам і районам з екологічними проблемами
		підтримка практики ведення сільського господарства, орієнтованого на захист навколишнього середовища
		покращення переробки та збуту сільськогосподарської продукції
		підтримка зорієнтована на вдосконалення економічних, екологічних і соціальних функцій лісів
2003	Регламент Ради (ЄС) № 1783/2003 вводить шість нових заходів	сприяння адаптації і розвитку всіх сільських територій ЄС
		покращення якості продуктів харчування
		підтримка адаптації до стандартів Співтовариства щодо навколишнього середовища, здоров'я населення, стану тварин і рослин, умов утримання тварин і безпеки на робочому місці
		компенсації витрат на сільськогосподарські консультаційні послуги
		компенсація додаткових витрат, пов'язаних з покращенням умов утримання тварин
		допомога в районах з екологічними проблемами в контексті програми Natura 2000, присвяченої захисту птахів та середовища їх проживання
2009	Регламент Ради (ЄС) № 74/2009⁶ визначає п'ять основних пріоритетів (акцент робиться на інноваційній складовій перших чотирьох пріоритетів)	посилення заходів сприяння молодим фермерам, які планують започаткувати свою справу
		запобігання зміні клімату
		розвиток поновлюваних джерел енергії
		управління водними ресурсами
		збереження біорізноманіття
супроводження реструктуризації молочної галузі		

Складено за даними: Second pillar of the CAP: rural development policy: [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.europarl.europa.eu>.

⁶ Council Regulation (EC) No 74/2009: [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.eur-lex.europa.eu>.

Напрями політики сільського розвитку на 2007-2013 роки

Цілі		Стратегія ЄС Національна стратегія Програми розвитку сільських територій
1		2
Вісь 1. Підвищення конкурентосп- роможності сільського та лісового господарства шляхом підтримки реструктуризації, розвитку та інновацій	заходи	<u>Людські ресурси:</u> професійне навчання та інформаційні заходи; допомога молодим фермерам; достроковий вихід на пенсію фермерів і сільськогосподарських робітників; використання консультаційних послуг фермерами і власниками лісів; налагодження сільськогосподарського господарювання, надання допомоги та консультаційних послуг, включно і лісовому господарству
		<u>Фізичний капітал:</u> модернізація агроструктур; підвищення економічної цінності лісів; підвищення доданої вартості сільськогосподарської та лісової продукції; кооперація у розробці нових продуктів, процесів та технологій в секторі сільського господарства і продовольства та в секторі лісового господарства; вдосконалення і розвиток інфраструктури, пов'язаної з розвитком та адаптацією сільського та лісового господарства; відновлення потенціалу сільськогосподарського виробництва, який зазнав впливу стихійних лих, і впровадження відповідних заходів профілактики
		<u>Якість сільськогосподарського виробництва та продукції (реформа САП, 2003 р.):</u> допомога фермерам пристосуватися до жорстких стандартів відповідно до законодавства Співтовариства; підтримка фермерів, які беруть участь у програмах підвищення якості харчових продуктів; підтримка заходів рекламування та інформування щодо продукції, випущеної в рамках програм якості харчових продуктів
		<u>Перехідні заходи для Чеської Республіки, Естонії, Кіпру, Латвії, Литви, Угорщини, Мальти, Польщі, Словенії і Словаччини:</u> підтримка напівнатуральних сільськогосподарських угідь, які перебувають в процесі реструктуризації; підтримка створення груп виробників.
	частка фінансування	мінімум 15%
частка співфінансування ЄС	максимум 50-75%	
територія, на яку поширюються заходи	всі сільські території	

1		2
<p>Вісь 2. Покращення стану навколишнього середовища та сільської місцевості шляхом підтримки управління земельними ресурсами</p>	заходи	<p><u>Стале використання земель сільськогосподарського призначення:</u> платежі фермерам в гірських районах; виплати фермерам у несприятливих районах, за винятком гірських районів; платежі відповідно до Природи 2000 і платежі, пов'язані з Директивою 2000/60/ЕС; агроекологічні платежі; платежі щодо стану утримання тварин; підтримка невиробничих інвестицій</p>
		<p><u>Стале використання лісових угідь:</u> перше заліснення земель сільськогосподарського призначення; перше створення систем агролісомеліорації на землях сільськогосподарського призначення; перше заліснення землі несільськогосподарського призначення; платежі згідно Природи 2000; платежі щодо екологічного стану лісів; відновлення лісового потенціалу та впровадження протипожежних заходів; підтримка невиробничих інвестицій.</p>
	базис (сільське господарство)	Дотримання системи Перехресного Виконання
	частка фінансування	мінімум 25%
	частка співфінансування ЄС	максимум 55-80%
	територія, на яку поширюються заходи	всі сільські території
<p>Вісь 3. Підвищення якості життя в сільських районах і заохочення диверсифікації економічної діяльності</p>	заходи	<p><u>Диверсифікація сільської економіки:</u> диверсифікацію шляхом започаткування несільськогосподарських видів діяльності; підтримка створення та розвитку мікропідприємств з метою сприяння розвитку підприємництва і економічних структур; підтримка туристичної діяльності</p>
		<p><u>Покращення якості життя в сільських районах:</u> основні послуги для економіки і сільського населення; оновлення та розвиток села; збереження і збагачення сільської спадщини</p>
		<p><u>Навчальні та інформаційні заходи для економічних суб'єктів, що діють в галузях, що охоплюються віссю 3</u> <u>Заходи, що сприяють набуттю навичок і анімаційні заходи з метою підготовки та реалізації місцевих стратегій розвитку</u></p>
	реалізація частка фінансування	переважно через стратегії місцевого розвитку мінімум 15%
частка співфінансування ЄС	максимум 50-75%	

1		2
	територія, на яку поширюються заходи	всі сільські території
Вісь ЛІДЕР	реалізація	вибрані території в межах 3-ьох вісей
	частка фінансування	мінімум 7%
	реверс	3% всього фінансування Європейської політики сільського розвитку (без врахування модуляції)
	частка співфінансування ЄС	максимум 55-80%
	територія, на яку поширюються заходи	всі сільські території, вибрані території

Складено за даними: Council Regulation (EC) No 1698/2005 : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:277:0001:0040:EN:PDF>; 2006/144/EC: Council Decision of 20 February 2006 on Community strategic guidelines for rural development (programming period 2007 to 2013) : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32006D0144:EN:NOT>; New perspectives for EU rural development : [Електронний ресурс] / Режим доступу : ec.europa.eu/agriculture/.../refprop_en.pdf.

**Заходи підтримки в рамках політики сільського розвитку
на період 2007-2013 років**

№ з/п	Заходи підтримки	Величина показника	Зміст показника
1	2	3	4
1	Підтримка започаткування справи ⁷ , євро	55 000	
2	Ранній вихід на пенсію	18 000	За один трансфер чи за один рік
		180 000	Загальна величина за один трансфер
		4 000	На одного зайнятого протягом одного року
		40 000	Загальна величина на одного зайнятого
3	Дорадницькі послуги	80%	Від прийнятної вартості за дорадницькі послуги
		1 500	Максимально доступний обсяг фінансування
4	Інтенсивність допомоги для модернізації аграрних структур	60%	Від загального обсягу допустимих інвестицій, здійсненими молодими фермерами на територіях, які підпадають під дію Статті 36(a)(i), (ii) та (iii)
		50%	Від загального обсягу допустимих інвестицій, здійсненими іншими категоріями фермерів на територіях, які підпадають під дію Статті 36(a)(i), (ii) та (iii)
		50%	Від загального обсягу допустимих інвестицій, здійсненими молодими фермерами на інших територіях
		40%	Від загального обсягу допустимих інвестицій, здійсненими іншими категоріями фермерів на решта територіях
		75%	Від загального обсягу допустимих інвестицій у віддалених регіонах і менших островах Егейського моря згідно Регламенту (ЄЕС) №2019/93
		75%	Від загального обсягу допустимих інвестицій у країнах-членах, які приєдналися до співтовариства 1 травня 2004 року, виконуючи Директиву Ради 91/676/ ЄЕС (1) протягом максимум чотирьох років з дня набрання чинності відповідно до Статей 3(2) та 5 (1) цієї Директиви
5	Інтенсивність допомоги щодо підвищення економічної цінності лісів	60% ⁸	Від загального обсягу допустимих інвестицій на територіях, що зазначені у Статті 36 (a)(i), (ii) та (iii)

⁷ Підтримка на започаткування справи може бути надана у вигляді одноразової премії, максимальним обсягом до 40 000 євро, або у формі субсидії процентної ставки, капіталізована вартість якої не може перевищувати 40 000 євро. У випадку поєднання обох форм підтримки максимальний обсяг підтримки не може перевищувати 55 000 євро.

⁸ Даний вид підтримки не стосується лісів і лісистих районів на території Азорських островів, Мадейри, Канарських островів, менших Егейських островів згідно Регламенту (ЄЕС) № 2019/93 та Французьких закордонних департаментів.

1	2	3	4
		50%	Від загального обсягу допустимих інвестицій на інших територіях
		85% ⁹	Від загального обсягу допустимих інвестицій у віддалених регіонах
6	Інтенсивність допомоги у підвищенні доданої вартості сільськогосподарської та лісової продукції	50%	Від загального обсягу допустимих інвестицій у регіонах, які підпадають під ціль конвергенції
		40%	Від загального обсягу допустимих інвестицій у решта регіонах
		75%	Від загального обсягу допустимих інвестицій у віддалених регіонах
		65%	Від загального обсягу допустимих інвестицій на менших островах Егейського моря згідно Регламенту (ЄС) №2019/93
7	Максимальна величина підтримки на дотримання стандартів, євро	10 000	На одне господарство
8	Максимальна величина підтримки за участь у схемах дотримання якості продукції	3 000	На одне господарство
9	Інтенсивність допомоги на підтримку інформаційних та рекламних заходів	70%	Від прийнятої вартості за один захід
10	Максимальна величина підтримки напівнатуральних аграрних господарств	1 500	На одне аграрне господарство за один рік
11	Виробничі групи: стеля, як відсоток від реалізованої продукції протягом перших п'яти років після визнання	5%, 5%, 4%, 3% та 2% ⁹	За 1-ий, 2-ий, 3-ій, 4-ий та 5-ий роки, відповідно, за ринкову продукцію, обсяги якої не перевищують 1 000 000 євро
		2,5%, 2,5%, 2%, 1,5% та 1,5%	За 1-ий, 2-ий, 3-ій, 4-ий та 5-ий роки, відповідно, за ринкову продукцію, обсяги якої перевищують 1 000 000 євро
		100 000	За 1-ий рік
		100 000	За 2-ий рік
		80 000	За 3-ій рік
		60 000	За 4-ий рік
		50 000	За 5-ий рік
12	Мінімальний платіж за несприятливі умови, євро	25	На один гектар сільськогосподарських угідь
	Максимальний платіж за несприятливі умови на гірських територіях, євро	250	На один гектар сільськогосподарських угідь
	Максимальний платіж територіям з іншими перешкодами, євро	150	На один гектар сільськогосподарських угідь

⁹ У випадку Мальти Комісія може встановити мінімальний обсяг допомоги секторам, виробництво в яких є надзвичайно низьким.

1	2	3	4
13	Початковий максимальний платіж (Nature 2000) за період, який не перевищує 5-ти років, євро	500 ¹⁰	На один гектар сільськогосподарських угідь
	Нормальний максимальний платіж (Nature 2000), євро	200	На один гектар сільськогосподарських угідь
14	Однорічні культури	600 ¹¹	На один гектар
	Спеціалізовані багаторічні культури	900 ¹¹	На один гектар
	Інші види землекористування	450 ¹¹	На один гектар
	Місцеві породи, які знаходяться під небезпекою бути втраченими для сільського господарства	200 ¹¹	На одну ферму
15	Умови утримання тварин	500	На одну ферму
16	Максимальна річна премія для покриття збитків внаслідок заліснення		
	- для фермерів чи їх об'єднань	700	На один гектар
	- фізичні особи чи органи приватного права	150	На один гектар
17	Інтенсивність допомоги на організаційні витрати	80%	Від прийнятних витрат на територіях, що зазначені у Статті 36 (а)(i), (ii) та (iii)
		70%	Від прийнятних витрат на інших територіях
		85%	Від прийнятних витрат на найвіддаленіших територіях
18	Щорічні лісозахисні платежі та платежі згідно Nature 2000		
	- мінімальний платіж	40	На один гектар
	- максимальний платіж	200 ¹¹	На один гектар

Джерело: EU rural development policy 2007-2013: [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev2007/en_2007.pdf.

¹⁰ Ці обсяги можуть бути збільшені у виняткових випадках в залежності від обставин, які повинні бути обґрунтованими у програмах сільського розвитку.

Загальнодержавні витрати та витрати EAFRD в розрізі заходів (станом на 31 грудня 2011 року)

Вісь	Захід	Опис заходу	Витрати, здійснені протягом 2007-2011 років, у євро		Витрати, запрограмовані на 2007-2013, у євро		EAFRD: % освоєння	Загальнодержавні: % освоєння
			EAFRD	Загальнодержавні	EAFRD	Загальнодержавні		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
	111	Професійне навчання та інформаційні заходи	297519937,90	533251722,19	999056425,00	1668275454,52	29,8	32,0
	112	Допомога молодим фермерам	141182572,96	2439306099,36	2798849247,00	4915415673,23	50,4	49,6
	113	Достроковий вихід на пенсію	1426101431,71	2093474220,97	2604494367,00	3768983986,22	54,8	55,5
	114	Використання консультаційних послуг	45236637,51	83395736,68	340902584,00	572594288,73	13,3	14,6
	115	Налагодження сільськогосподарського господарювання, надання допомоги та консультаційних послуг	13671482,95	25777406,59	86466959,00	141707876,23	15,8	18,2
	121	Модернізація агроструктур	5565124567,27	9188336681,51	11034896061,00	17811176895,05	50,4	51,6
	122	Підвищення економічної цінності лісів	136761576,44	228548872,99	591708043,00	914025919,87	23,1	25,0
	123	Підвищення доданої вартості сільськогосподарської та лісової продукції	1940224032,55	3249722256,40	5557735472,00	8877380524,53	34,9	36,6
	124	Кооперація у розробці нових продуктів, процесів та технологій в секторі сільського господарства і продовольства та в секторі лісового господарства	48427561,82	87169937,11	334315129,00	586247259,23	14,5	14,9
	125	Вдосконалення і розвиток інфраструктури, пов'язаної з розвитком та адаптацією сільського та лісового господарства	1387956009,76	2346050230,24	4903234347,00	7683913083,94	28,3	30,5
	126	Відновлення потенціалу сільськогосподарського виробництва	217561916,15	351638005,18	502441164,00	771698183,54	43,3	45,6
	131	Відповідність стандартам відповідно до законодавства ЄС	52069512,09	75912842,42	80520102,00	127566925,21	64,7	59,5
	132	Участь фермерів у програмах підвищення якості харчових продуктів	37518240,08	65419239,61	209187923,00	3696529990,90	17,9	17,7

Продовження додатку Е

1	2	3	4	5	6	7	8	9
	133	Заходів рекламування та інформування	31274776,86	62631822,10	197345474,00	369733084,87	15,8	16,9
	141	Напівнатуральне сільське господарство	487185979,06	643138264,19	951110453,00	1227488237,90	51,2	52,4
	142	Групи виробників	89750229,04	119885753,85	328049108,00	434109864,25	27,4	27,6
	143	Консультавання господарств і розширення послуг	2453863,18	3067328,97	131773438,00	164711092,00	1,9	1,9
	144	Реорганізація структур відповідно до реформи організації спільного ринку	69059680,59	94853774,30	186497835,00	273717274,91	37,0	34,7
Загалом по Вісі 1			13259723157,92	21691580194,66	31838584131,00	50678398606,13	41,6	42,8
	211	Платежі фермерам в гірських районах	4592339523,46	8187256672,20	6246772115,00	10957942591,40	73,5	74,4
	212	Виплати фермерам у несприятливих районах, за винятком гірських районів	4809389174,18	8029151002,94	7200409826,00	11793694714,29	66,8	68,1
	213	Платежі відповідно до Природи 2000 і платежі, пов'язані з Директивою 2000/60/ЕС	107739789,55	169041311,93	451776171,00	736386667,40	23,8	23,0
	214	Агроекологічні платежі	13161101489,68	22448528529,53	23005385161,00	38249871808,13	57,2	58,7
	215	Платежі щодо стану утримання тварин	259599591,82	520145120,07	519687754,00	977954644,97	50,0	53,2
	216	Підтримка невикористаних інвестицій	146293503,11	245628210,87	571183820,00	953074562,55	25,6	25,8
	221	Перше заліснення земель сільськогосподарського призначення	884180778,47	1406871767,27	2192630309,00	3229725459,98	40,3	43,6
	222	Перше створення систем агролісомеліорації на сільськогосподарських землях	186729,43	240597,80	18736199,00	28404909,94	1,0	0,8
	223	Перше заліснення землі несільськогосподарського призначення	73551820,02	123590076,69	327100024,00	501782526,26	22,5	24,6
	224	Платежі згідно Природи 2000 (Natura 2000)	12937017,97	17240597,22	92479889,00	126816368,26	14,0	13,6
	225	Платежі щодо екологічного стану лісів	25439630,20	49924818,96	218162448,00	338557961,31	11,7	14,7
	226	Відновлення лісового потенціалу та впровадження протипожежних заходів	662991813,63	1083838472,54	1700526186,00	2595101450,43	39,0	41,8
	227	Підтримка невикористаних інвестицій	212537599,81	385836965,27	746932381,00	1228624739,57	28,5	31,4
Загалом по Вісі 2			24948288461,33	42667294143,29	43291782283,00	71717938404,48	57,6	59,5

Продовження додатку Е

1	2	3	4	5	6	7	8	9
	311	Диверсифікація шляхом започаткування несільськогосподарських видів діяльності	388862949,38	635480820,60	1327371823,00	2146598490,49	29,3	29,6
	312	Підтримка створення та розвитку бізнесу	441921128,52	637949376,20	2029433548,00	2856986708,91	21,8	22,3
	313	Підтримка туристичної діяльності	260186661,04	440080129,38	1262328360,00	1876195609,45	20,6	23,5
	321	Основні послуги для економіки і сільського населення	1002240697,30	1444396041,81	3266178302,00	4700662587,70	30,7	30,7
	322	Оновлення та розвиток села	1365776355,03	1923771599,01	3251866027,00	4487760507,74	42,0	42,9
	323	Збереження і збагачення сільської спадщини	392520393,07	683160979,82	1293498677,00	2170274741,46	30,3	31,5
	331	Навчання та інформація	33486118,03	65097633,75	131604782,00	250692026,96	25,4	26,0
	341	Набуття навичок і анімаційні заходи з метою підготовки та реалізації місцевих стратегій розвитку	55788398,63	89189150,59	137213139,00	238200244,20	40,7	37,4
Загалом по Вісі 3			3940782700,01	5919107731,16	12699494658,00	18727370916,91	31,0	31,6
	411	Конкурентоспроможність	60004408,78	105021203,62	499862233,00	783837918,64	12,0	13,4
	412	Управління природними та земельними ресурсами	7028810,44	14080756,66	163952486,00	285960284,27	4,3	4,9
	413	Якість життя, диверсифікація	693653257,19	1121702157,34	3948029004,00	6271717579,33	17,6	17,7
	421	Запуск проектів кооперації	16842100,28	27809962,32	281635728,00	467270919,45	6,0	6,0
	431	Підтримка локальних ініціативних груп, набуття навичок, анімація	302251570,80	469605496,61	982080048,00	1526135686,93	30,8	30,8
Загалом по Вісі 3			1079870147,49	1738215576,55	5875559499,00	9334922388,62	18,4	18,6
	511	Технічна допомога	521924866,77	839473246,74	1891553191,00	2906104502,76	27,6	28,9
	611	Доповнювальні прямі платежі	437324358,40	546639729,13	645581697,00	806799121,00	67,7	67,7
Загалом			44187823691,91	73402310621,53	96242555459,00	154171711939,90	45,9	47,6

Складено за даними: Rural Development programmes 2007-2013: [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://enrd.ec.europa.eu/en/en-rd-presentation_en.cfm.

Стан реалізації кожного з заходів (ЄС 27) (станом на червень 2011)

Вісь	Код	Захід	Результат реалізації	Одиниця виміру	Значення показника у ЄС 27	Завдання на 2007-2013 рр. у ЄС 27	% до завдання
1	2	3	4	5	6	7	8
	111	Професійне навчання та інформаційні заходи	Кількість учасників тренінгів	од.	211511	5254417	4
			Кількість проведених тренінгових днів	од.	591584	9355466	6
	112	Допомога молодим фермерам	Кількість молодих фермерів, які отримали допомогу	од.	36764	188427	20
			Загальний обсяг інвестицій	тисяч євро	4748309	6292126	75
	113	Достроковий вихід на пенсію	Кількість отримувачів	од.	17386	81453	21
			Кількість вивільнених гектарів	га	229490,57	998627	23
	114	Використання консультаційних послуг	Кількість фермерів, які отримали допомогу	од.	32227	1125166,70	3
			Кількість власників лісів, які отримали допомогу	од.	0,00	64042	0
	115	Налагодження сільськогосподарського господарювання, надання допомоги та консультаційних послуг	Кількість наданих послуг	од.	205,00	1191	17
	121	Модернізація агроструктур	Кількість проінвестованих фермерських господарств	од.	103909	592070	18
			Загальний обсяг інвестицій	тисяч євро	12822874,57	43247594	30
	122	Підвищення економічної цінності лісів	Кількість профінансованих власників лісів	од.	608	66921	1
			Загальний обсяг інвестицій	тисяч євро	137584,52	1870966	7
	123	Підвищення доданої вартості сільськогосподарської та лісової продукції	Кількість підприємств, що отримали допомогу	од.	11513	67742	17
Загальний обсяг інвестицій			тисяч євро	5465864	30845171	18	

1	2	3	4	5	6	7	8
	124	Кооперація у розробці нових продуктів, процесів та технологій в секторі сільського господарства і продовольства та в секторі лісового господарства	Кількість підтриманих ініціатив зі створення кооперативу	од.	413	5683	7
	125	Вдосконалення і розвиток інфраструктури, пов'язаної з розвитком та адаптацією сільського та лісового господарства	Кількість підтриманих робіт	од.	16590	48097	34
			Загальний обсяг інвестицій	тисяч євро	1889286,78	10391916	18
	126	Відновлення потенціалу сільськогосподарського виробництва	Площа порушених сільськогосподарських угідь, які отримали дотації	га	336173,20	1137964	30
			Загальний обсяг інвестицій	тисяч євро	484292,96	904353	54
	131	Відповідність стандартам відповідно до законодавства ЄС	Кількість отримувачів	од.	8233	88133	9
	132	Участь фермерів у програмах підвищення якості харчових продуктів	Кількість профінансованих фермерських господарств	од.	133976	380381	35
	133	Заходів рекламування та інформування	Кількість профінансованих заходів	од.	2041	51635	4
	141	Напівнатуральне сільське господарство	Кількість профінансованих напівнатуральних фермерських господарств	од.	8185	110889	7
	142	Групи виробників	Кількість профінансованих груп виробників	од.	280	2162	13
			Оборот профінансованих груп виробників	тисяч євро	760345,30	8907100	9
	LFA ₁₁	Підтримка менш сприятливих територій	Кількість профінансованих господарств	од.	2378523,60	3734832	64
			Загальна площа сільськогосподарських угідь, на які розповсюдилась допомога	га	50962657,38	60655210	84
	213	Платежі відповідно до Природи 2000 і платежі, пов'язані з Директивою 2000/60/ЄС	Кількість профінансованих господарств	од.	30711,00	52133	59
			Загальна площа сільськогосподарських угідь, на які розповсюдилась допомога	га	472165,50	1085818	43
	214	Агроекологічні платежі	Загальна площа сільськогосподарських угідь, на які розповсюдилась допомога ¹²	га	38552918	172485050	22

¹¹ Less Favoured Areas (менш сприятливі території).

¹² Включно з зобов'язаннями попереднього програмного періоду 2000-2006 років, реалізація яких розтягнулася до 2009 року, і новими зобов'язаннями.

1	2	3	4	5	6	7	8
			Територія, на яку розповсюджуються заходи агроєко-логічної підтримки на період 2007-2013 років	га	38552918	50668156	76
			Територія, на яку розповсюджуються заходи агроєко-логічної підтримки, зайнятої під органічним веденням господарства	га	4681348	8600912	54
	215	Платежі щодо стану утримання тварин	Кількість профінансованих фермерських господарств	од.	52750	174418	30
			Кількість контрактів на умови утримання тварин	од.	115759	184287	63
	216	Підтримка невиробничих інвестицій	Кількість профінансованих фермерських господарств	од.	5493	82026	6,7
			Загальний обсяг інвестицій	тисяч євро	281645,69	1428140	19,7
	221	Перше заліснення сільськогосподарських земель	Кількість отримувачів допомоги	од.	немає інформ.	130089	-
			Площа залісненої території	га	80044,07	625321	12,8
	222	Перше створення систем агролісомеліорації на сільськогосподарських землях	Кількість отримувачів	од.	0	2770	0,0
			Площа землі, на яку розповсюдилась допомога	га	0	38576	0,0
	223	Перше заліснення землі несільськогосподарського призначення	Кількість отримувачів	од.	2208	48806	4,5
			Площа землі, на яку розповсюдилась допомога	га	19281	222776	8,7
	224	Платежі згідно Природи 2000 (Natura 2000)	Кількість лісових господарств	од.	4075	61961	6,6
			Площа землі, на яку розповсюдилась допомога	га	72187,12	382491	18,9
	225	Платежі щодо екологічного стану лісів	Кількість отримувачів	од.	5123	75610	6,8
			Загальна площа лісів, на яку розповсюдилась допомога	га	192896,92	2135933	9,0
			Фізична площа лісів, на яку розповсюдилась допомога	га	127711,78	947950	13,5
			Кількість контрактів	од.	8741	76939	11,4

Продовження додатку Є

1	2	3	4	5	6	7	8
	226	Відновлення лісового потенціалу та впровадження протипожежних заходів	Кількість заходів	од.	19361	132717	14,6
			Площа території, на яку розповсюдилась допомога	га	723453,37	-	-
			Загальний обсяг інвестицій	тисяч євро	192848,44	-	-
	227	Підтримка невиробничих інвестицій	Кількість підтриманих лісових господарств	од.	38046	140106	27,2
Загальний обсяг інвестицій			тисяч євро	226650,47	1673965	13,5	
	311	Диверсифікація шляхом започаткування несільськогосподарських видів діяльності	Кількість отримувачів	од.	4920	83944	5,9
			Загальний обсяг інвестицій	тисяч євро	586866,51	5627332	10,4
	312	Підтримка створення та розвитку бізнесу	Кількість створених або підтриманих мікро-підприємств	од.	5682	92546	6,1
	313	Підтримка туристичної діяльності	Кількість профінансованих заходів	од.	3864	40146	9,6
			Загальний обсяг інвестицій	тисяч євро	332917,72	4338060	7,7
	321	Основні послуги для економіки і сільського населення	Кількість профінансованих заходів	од.	8687	65417	13,3
			Загальний обсяг інвестицій	тисяч євро	518721,20	4964453	10,4
	322	Оновлення та розвиток села	Кількість сіл, де відбулися заходи	од.	7614	35954	21,5
			Загальний обсяг інвестицій	тисяч євро	2097574,81	5511450	32,2
	323	Збереження і збагачення сільської спадщини	Кількість профінансованих заходів	од.	23443	69842	33,6
			Загальний обсяг інвестицій	тисяч євро	354763	2976657	11,9
	331	Навчання та інформація	Кількість учасників	од.	85805	502640	17,1
			Кількість тренінгових днів	од.	298917,40	747349	40,0
	341	Набуття навичок і анімаційні заходи з метою підготовки та реалізації місцевих стратегій розвитку	Кількість профінансованих заходів	од.	46950	-	-
Кількість учасників			од.	1323567	-	-	
Кількість підтриманих приватно-публічних партнерств			од.	0	-	-	
41	Реалізація місцевих стратегій розвитку	Кількість локальних ініціативних груп (ЛІГ)	од.	1454	1887	77,0	
411	конкурентоспроможність	Загальна площа території діяльності ЛІГ	га	3576206,91	3227127	100	
412	управління природними та земельними ресурсами	Кількість населення на території діяльності ЛІГ	од.	87747331	91119095	96,3	
413	якість життя, диверсифікація						

Продовження додатку Є

1	2	3	4	5	6	7	8
			Кількість проектів, які фінансуються ЛПГ	од.	8703	170405	5,1
			Кількість отримувачів	од.	8146	1227326	0,7
	421	Запуск проектів кооперації	Кількість проектів кооперації	од.	130	4711	2,8
			Кількість ЛПГ, які займаються кооперацією	од.	232	2129	10,9
	431	Підтримка локальних ініціативних груп, набуття навичок, анімація	Кількість профінансованих заходів	од.	15656	90091	17,4

Складено за даними: Rural Development programmes 2007-2013: [Електронний ресурс] / Режим доступу: enrd.ec.europa.eu/en/en-rd-presentation_en.cfm.

Фінансування програм сільського розвитку в рамках заходів європейської політики ЄС

Інструмент фінансування	САП		Політика зближення		
	1-ий блок заходів – Прямі платежі та підтримка ринку (Європейський сільськогосподарський фонд гарантій)	2-ий блок – Сільський розвиток (Європейський сільськогосподарський фонд сільського розвитку)	Європейський фонд регіонального розвитку	Європейський соціальний фонд	Фонд зближення
Географічна спрямованість	Сільськогосподарські угіддя, на які розповсюджується право отримання одноразового платежу	Сільські території (з акцентом на фермерських господарствах та сільськогосподарських землях і лісових угіддях)	Регіони, де ВВП на душу населення є меншим 75% середнього по ЄС	Регіони, де ВВП на душу населення є меншим 75% середнього по ЄС	Країни з ВВП меншим, ніж 90% середнього рівня по ЄС (Португалія, Греція, Іспанія, нові країни-члени ЄС)
Цілі	<p>Забезпечити доступність продуктів харчування</p> <p>Забезпечити справедливий рівень життя для фермерів</p> <p>Забезпечити споживачів їжею за розумними цінами</p> <p>Стабілізувати ринки</p> <p>Підвищити продуктивність шляхом сприяння технічному прогресу</p> <p>Забезпечити оптимальне використання факторів виробництва (землі, праці тощо)</p>	<p>Вісь 1: Вдосконалення конкуренто-спроможності сільського та лісового господарств (включаючи: навчальні тренінги в цій сфері, харчова та лісова промисловість, модернізація аграрних структур, збільшення доданої вартості у сільськогосподарській та лісовій продукції).</p> <p>Вісь 2: Покращення стану навколишнього середовища (включаючи: агроекологічні платежі та платежі за перше заліснення сільськогосподарської землі).</p>	<p>Конвергенція: соціальне та економічне зближення (включаючи: сталий, інтегрований економічний розвиток, створення сталих робочих місць).</p> <p>Регіональна конкурентоспроможність та зайнятість (включаючи: розвиток інноваційної та знанневої економіки, вдосконалення доступу до телекомунікаційних послуг).</p>	<p>Конвергенція: соціальне та економічне зближення (включаючи: сприяння високому рівню зайнятості, розвиток людських ресурсів).</p> <p>Регіональна конкуренто-спроможність та зайнятість (включаючи: сприяння розвитку підприємництва та інноваціям, підвищення адаптивності працівників та бізнесу).</p>	<p>Конвергенція: соціальне та економічне зближення (включаючи: екологічні проекти, зокрема, забезпечення питною водою, очистка стічних вод та транспортна інфраструктура).</p>

1	2	3	4	5	6
	<i>З недавніми реформами для збільшення ринкової орієнтації і конкурентоспроможності фермерів ЄС при одночасному забезпеченні стабільного доходу, і дотримання нормативних та інших фонових екологічних стандартів, безпеки харчових продуктів і стандартів утримання тварин</i>	Вісь 3: Підвищення якості життя на сільських територіях та сприяння диверсифікації сільської економіки (включаючи: диверсифікацію несільськогосподарських видів діяльності, розвиток малого підприємництва, розвиток туристичного сектору) <i>Програма ЛІДЕР (стратегії місцевого розвитку та державно-приватні партнерства)</i>	Територіальна кооперація (включаючи: розвиток транскордонної економічної, соціальної та екологічної діяльності)		
			Загальний обсяг фінансування ЄС Структурних Фондів на 2007-2013 роки: 347 млрд. євро 81,54% на Конвергенцію; 15,95% на Регіональну конкурентоспроможність та зайнятість; 2,52% на Європейську територіальну взаємодію		
Бюджет ЄС 2007-2013	295 млрд. євро	87 млрд. євро	≈ 201 млрд. євро	≈ 76 млрд. євро	≈ 70 млрд. євро
Частка співфінансування країнами-членами ЄС	Співфінансування відсутнє	50-55%; 75-80% у регіонах, що відповідають критеріям цілі конвергенції	Конвергенція: 75-85%. Регіональна конкурентоспроможність та зайнятість: 50-85% Європейська територіальна взаємодія: 75% і 85%.	Конвергенція: 75-85% Регіональна конкурентоспроможність та зайнятість: 50-85%	

Складено за даними: The Future of Rural Development: The Role of the CAP and Cohesion Policy: [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://cap2020.ieep.eu/2011/6/8/the-future-of-rural-development-the-role-of-the-cap-and-cohesion-policy>.

Додаток И

Підтримка сільського розвитку ЄС в розрізі країн на період 2007-2013 років

№ з/п	Країна	Загальний обсяг фінансування, євро	з яких в рамках політики зближення, євро
1	Бельгія	418 610 306	40 744 223
2	Болгарія	2 609 098 596	692 192 783
3	Чеська республіка	2 815 506 354	1 635 417 906
4	Данія	444 660 796	0
5	Німеччина	8 112 517 055	3 174 037 771
6	Естонія	714 658 855	387 221 654
7	Греція	3 707 304 424	1 905 697 195
8	Іспанія	7 213 917 799	3 178 127 204
9	Франція	6 441 965 109	568 263 981
10	Ірландія	2 339 914 590	0
11	Італія	8 292 009 883	3 341 091 825
12	Кіпр	162 523 574	0
13	Латвія	1 041 113 504	327 682 815
14	Литва	1 743 360 093	679 189 192
15	Люксембург	90 037 826	0
16	Угорщина	3 805 843 392	2 496 094 593
17	Мальта	76 633 355	18 077 067
18	Голландія	486 521 167	0
19	Австрія	3 911 469 992	31 938 190
20	Польща	13 230 038 156	6 997 976 121
21	Португалія	3 929 325 028	2 180 735 857
22	Румунія	8 022 504 745	1 995 991 720
23	Словенія	900 266 729	287 815 759
24	Словаччина	1 969 418 078	1 106 011 592
25	Фінляндія	2 079 932 907	0
26	Швеція	1 825 647 954	0
27	Великобританія	4 598 674 420	188 337 515
Загалом		90 983 474 687	31 232 644 963

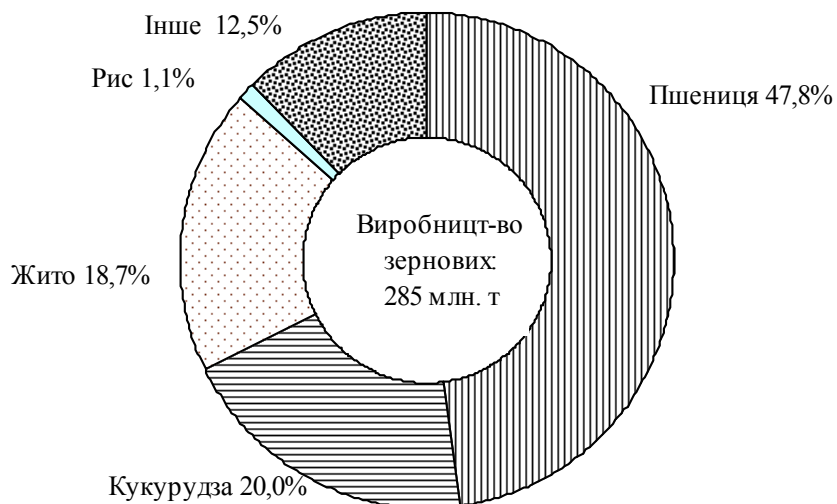
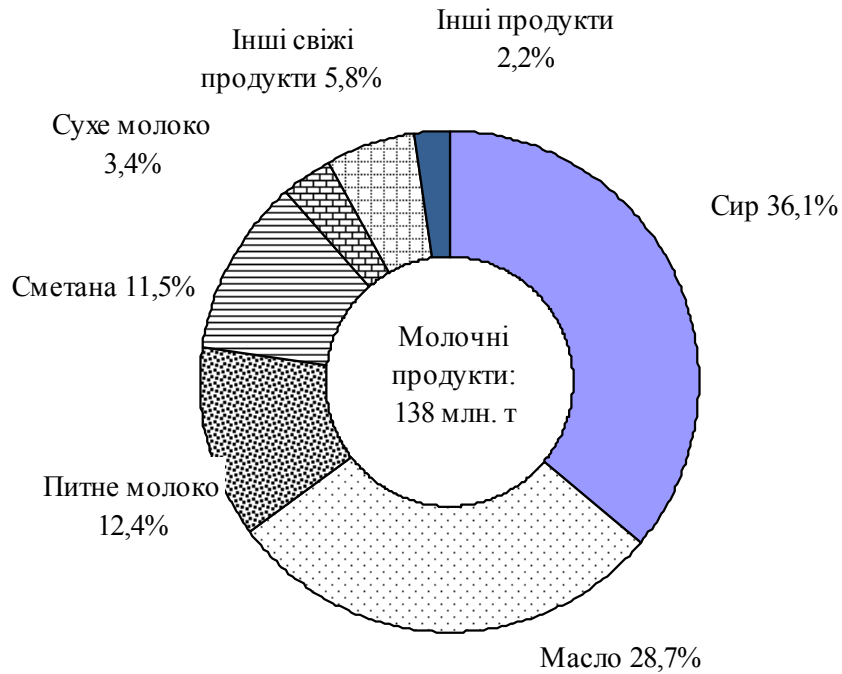
Джерело: EU rural development policy 2007-2013: [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev2007/en_2007.pdf.

**Витрати Європейського Союзу на підтримку виробництва
основних видів продукції, млн. екю**

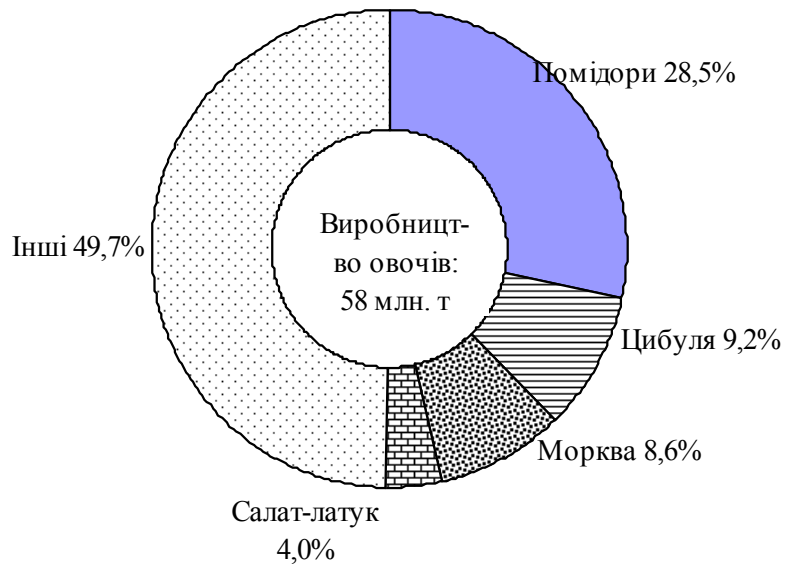
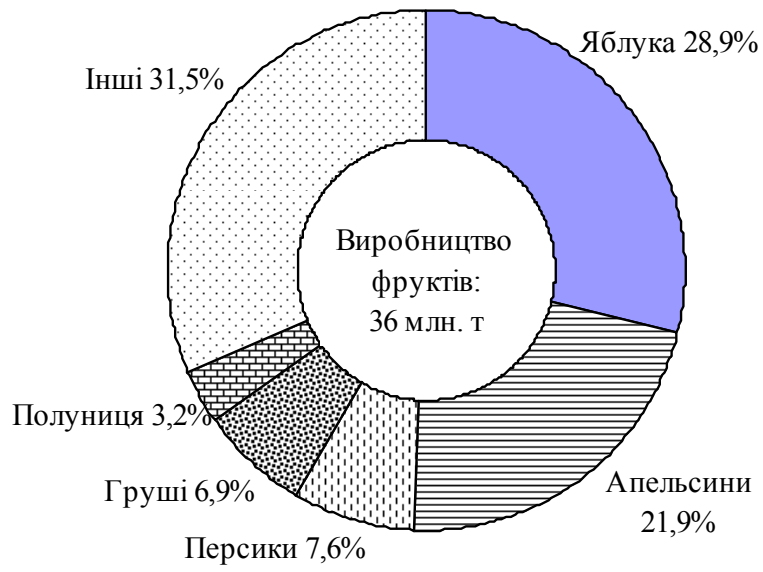
Види продукції	Роки		
	1992	1993	1994
Зернові та олійні, усього	10356	10210	13435
<i>у тому числі:</i>			
компенсаційна допомога	1864	3354	9219
виплати за скорочення посівних площ	286	430	1673
підтримка на внутрішньому ринку	5066	3461	711
експортні субсидії	3140	2965	1832
Цукор, усього	1937	2091	2099
<i>у тому числі:</i>			
підтримка на внутрішньому ринку	632	708	700
експортні субсидії	1305	1383	1399
молоко та молочні продукти, усього	4006	5222	4244
<i>у тому числі:</i>			
зберігання	-344	183	182
допомога для реалізації тощо	2294	2911	2070
експортні субсидії	2056	2128	1992
яловичина і телятина, усього	4413	4124	4786
<i>у тому числі:</i>			
зберігання	2190	1947	1608
надбавки	890	1071	2276
експортні субсидії	1332	1106	902
Інші витрати (вино, фрукти, тютюн тощо)	10657	14645	12886
Разом	31369	36292	37460

Складено за даними: Reform of the CAP : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.europarl.europa.eu/factsheets/4_1_2_en.htm#text1.

**Виробництво продовольства, ЄС-27, 2010 р.
(%, у перерахунку на млн. тонн)¹³**



¹³ Agricultural products : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu>.



Вибрані дані щодо сільських територій Польщі у 1995, 2000-2009 рр.¹⁴

Показники	Роки										
	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Загальна площа сільгоспугідь, тис. га	17934,3	17812,3	17787,8	16899,3	16169,4	16327,4	15906,0	15957,3	16177,1	16154,3	16119,6
у т.ч.: - рілля	13885,8	13683,5	13666,0	13066,5	12650,5	12684,6	12222,0	12449,3	11869,1	12093,8	12113,6
- луки	2272,2	2502,8	2492,2	2531,3	2340,8	2390,0	2529,2	2390,2	2497,4	2450,3	2463,1
- пасовища	1497,7	1369,3	1371,5	1030,5	927,7	975,1	858,3	825,5	773,8	734,1	716,6
Загальна кількість фермерських господарств, тис.	.	2859,2	2923,0	2933,2	2845,9	2844,2	2733,4	2598,6	2579,2	2566,0	2501,3
з них:											
- з сільськогосподарською площею у обробці понад 1 га	1880,9	1885,7	1886,2	1956,1	1855,3	1856,2	1786,7	1810,4	1808,0	1810,4	1769,6
Кількість екологічних сільських господарств, усього, тис.	.	949	1787	1977	2286	3760	7182	9187	11870	14896	17091
з них:											
- з сертифікатом	.	338	669	882	1287	1683	1951	3504	6618	8685	10153
у процесі реорганізації	.	611	1118	1095	999	2077	5231	5683	5252	6211	6938
Загальна поверхня посівів, тис. га	12892,1	12408,2	12386,1	10764,3	10888,8	11285,4	11193,4	11465,3	11456,1	11631,1	11615,2
з них:											
- основних зернових	7117,8	7122,2	7069,8	6574,2	7769,7	7913,0	7916,8	7991,4	8008,5	8209,1	8228,8
- картоплі	1522,4	1250,6	1194,2	803,4	765,8	713,3	588,2	597,2	569,6	548,9	508,0
- ріпаку і турнепсу	606,4	436,8	443,2	439,0	426,3	538,2	550,2	623,9	796,8	771,1	810,0
Тваринництво на кожні 100 га сільгоспугідь,	39,2	33,0	31,2	32,7	33,9	32,8	34,5	35,1	35,2	35,6	35,4
у т.ч.:											
- корови	19,2	16,8	16,3	17,0	17,9	17,1	17,6	17,7	17,2	17,4	16,7
свині	109,6	93,0	93,0	110,2	115,1	104,0	113,9	118,3	112,1	95,5	88,6
птиця	198	246	262	1036	982	906	845	783	723	797	770

¹⁴ Obszary Wiejskie w Polsce / Departament Badań Regionalnych i Środowiska Głównego Urzędu Statystycznego. – Warszawa : Zakład Wydawnictw Statystycznych, 2011. – 223 s. – S.94-95.

Продовження додатку М

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Виробництва м'яса (з врахуванням сала і субпродуктів) на 1 га сільгоспугідь, кг	210,1	175,1	169,6	197,6	225,1	212,0	224,1	242,0	243,3	232,2	224,7
Виробництво коров'ячого молока на 1 га сільгоспугідь, л	630	648	649	682	714	703	728	729	726	747	750
Трактори, тис. шт.	1319	1307	1309	1365	1371	1365	1437	.	1553	1566	1577
Використання мінеральних і хімічних добрив (у перерахунку на чисту речовину) на 1 га сільськогосподарських угідь, кг	79,7	85,8	90,8	93,2	93,6	99,3	102,4	123,3	121,8	132,6	117,9
Кількість національних суб'єктів господарювання записаних у реєстрі REGON, усього, тис.	2112,7	3186,7	3325,5	3468,2	3581,6	3576,8	3615,6	3636,0	3685,6	3757,1	3742,7
У т.ч. на сільських територіях	424,9	-	-	808,7	849,3	829,3	843,1	864,7	892,5	928,5	935,3
на 1000 населення	29	-	-	55	58	56	57	59	60	63	63

Землі Європейського Союзу та їх призначення, 2009 р.¹⁵

Країни	Загальна земельна площа	Викорис- товувана земля	Орні землі	Землі під сільськогоспо- дарськими культурами	Пасовища
	1000 га	%			
<i>ЄС-27</i>	<i>432,525</i>	<i>41,3</i>	<i>24,4</i>	<i>2,8</i>	<i>12,7</i>
Бельгія	3,053	44,9	27,6	0,7	16,5
Болгарія	11,100	46,0	27,6	1,7	16,5
Чеська Республіка	7,887	45,3	33,0	0,5	11,8
Данія	4,310	62,5	57,5	0,2	5,4
Німеччина	35,710	47,4	33,4	0,6	13,4
Естонія	4,523	17,8	13,2	0,2	4,4
Ірландія	7,029	60,8	15,1	0,0	45,7
Греція	13,196	30,2	15,7	8,6	2,1
Іспанія	50,537	47,5	24,7	9,5	13,5
Франція	54,909	50,0	33,3	1,9	18,0
Італія	30,132	48,1	24,5	8,5	14,8
Кіпр	0,925	15,2	11,1	3,6	0,5
Латвія	6,459	28,3	18,1	0,1	10,0
Литва	6,530	40,9	28,5	0,4	12,0
Люксембург	0,259	50,7	23,9	0,6	26,1
Угорщина	9,303	62,2	48,2	2,1	10,9
Мальта	0,32	32,7	25,2	4,2	0,0
Нідерланди	3,735	51,6	28,3	0,9	22,2
Австрія	8,387	37,8	16,3	0,8	20,6
Польща	31,268	51,7	38,3	1,2	10,2
Португалія	9,191	40,0	12,6	8,4	19,4
Румунія	23,839	57,5	36,3	1,5	18,9
Словенія	2,027	24,3	8,9	1,3	14,1
Словацька Республіка	4,904	39,9	27,5	0,5	11,2
Фінляндія	33,842	6,8	6,7	0,0	0,1
Швеція	45,030	6,8	5,8	0,0	1,0
Великобританія	24,410	68,7	22,5	0,1	46,1

¹⁵ Eurostat - Crop production database : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Agricultural_products.

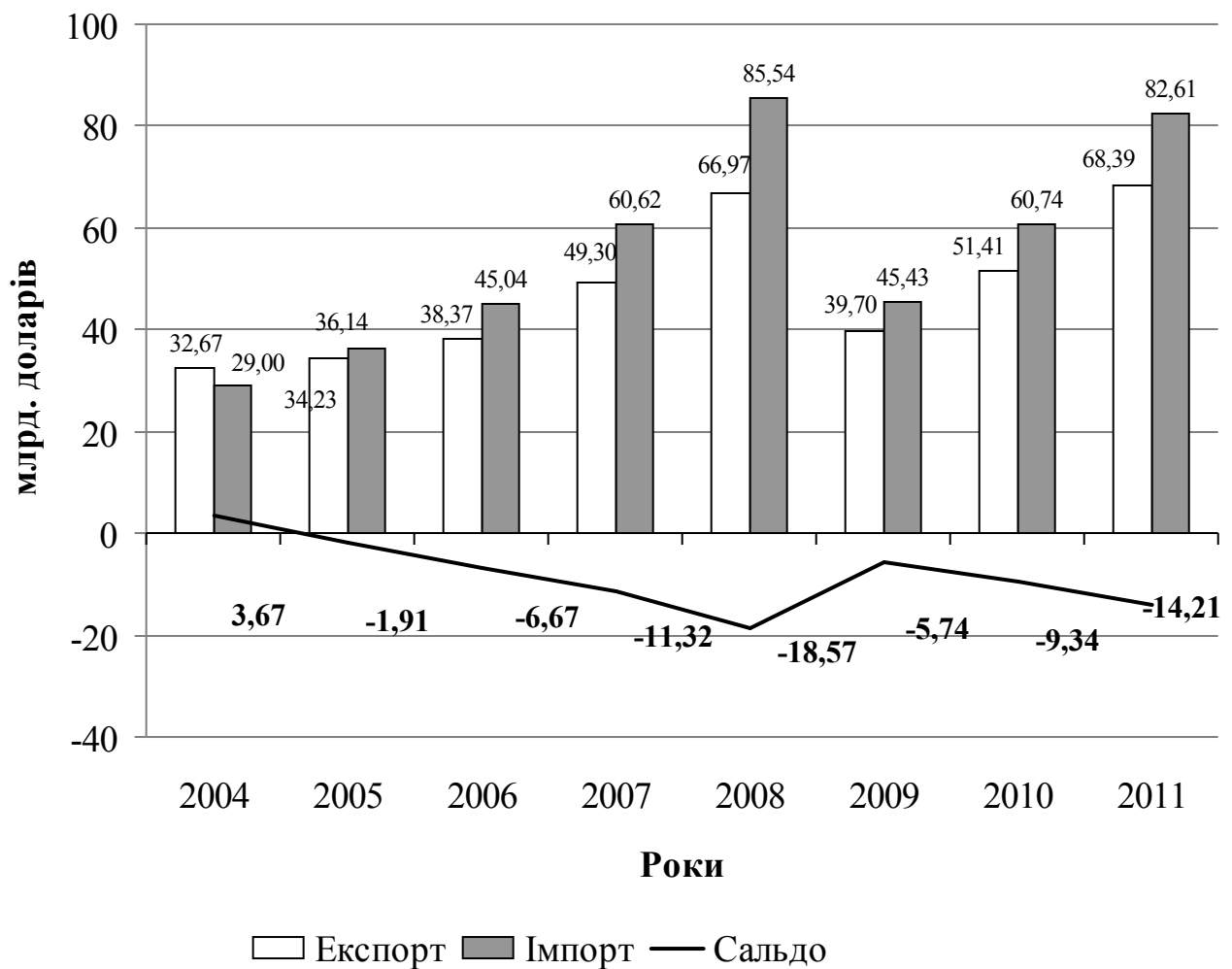


Рис. Вартість і сальдо закордонної торгівлі України товарами у 2004-2011 рр., млрд. доларів¹⁶

¹⁶ Розрахунки на підставі матеріалів Державної служби статистики України.

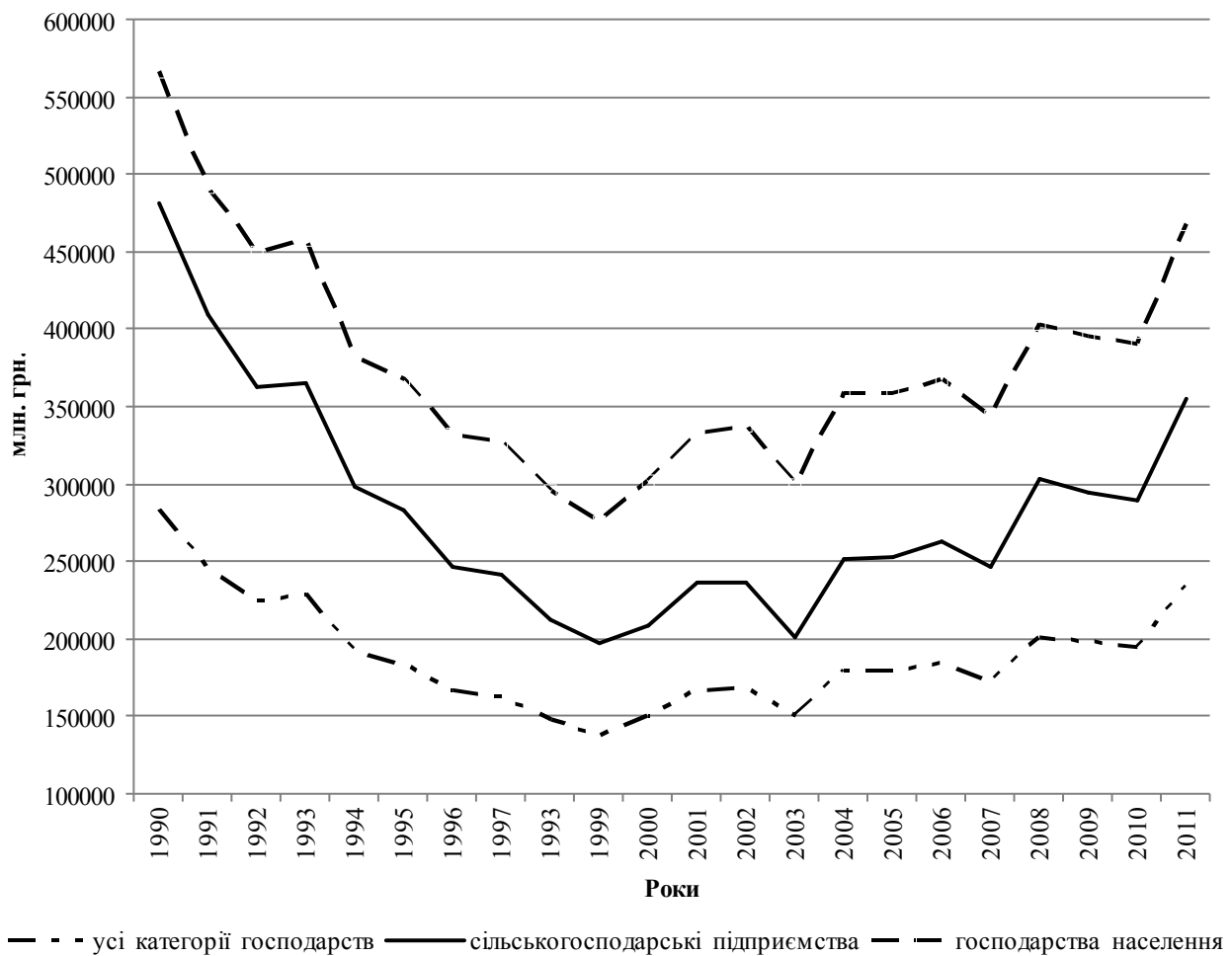


Рис. Динаміка валової продукції сільського господарства України за виробниками у 1990-2011 рр.^{17,18}

¹⁷ Валова продукція сільського господарства України за 1990-2010 роки : статистичний збірник / Державна служба статистики України. - К. : ДП "Інформаційно-аналітичне агенство", 2012. - 47 с.

¹⁸ Валова продукція сільського господарства України за 2011 рік : статистичний збірник / Державна служба статистики України. - К. : ДП "Інформаційно-аналітичне агенство", 2012. - 17 с.

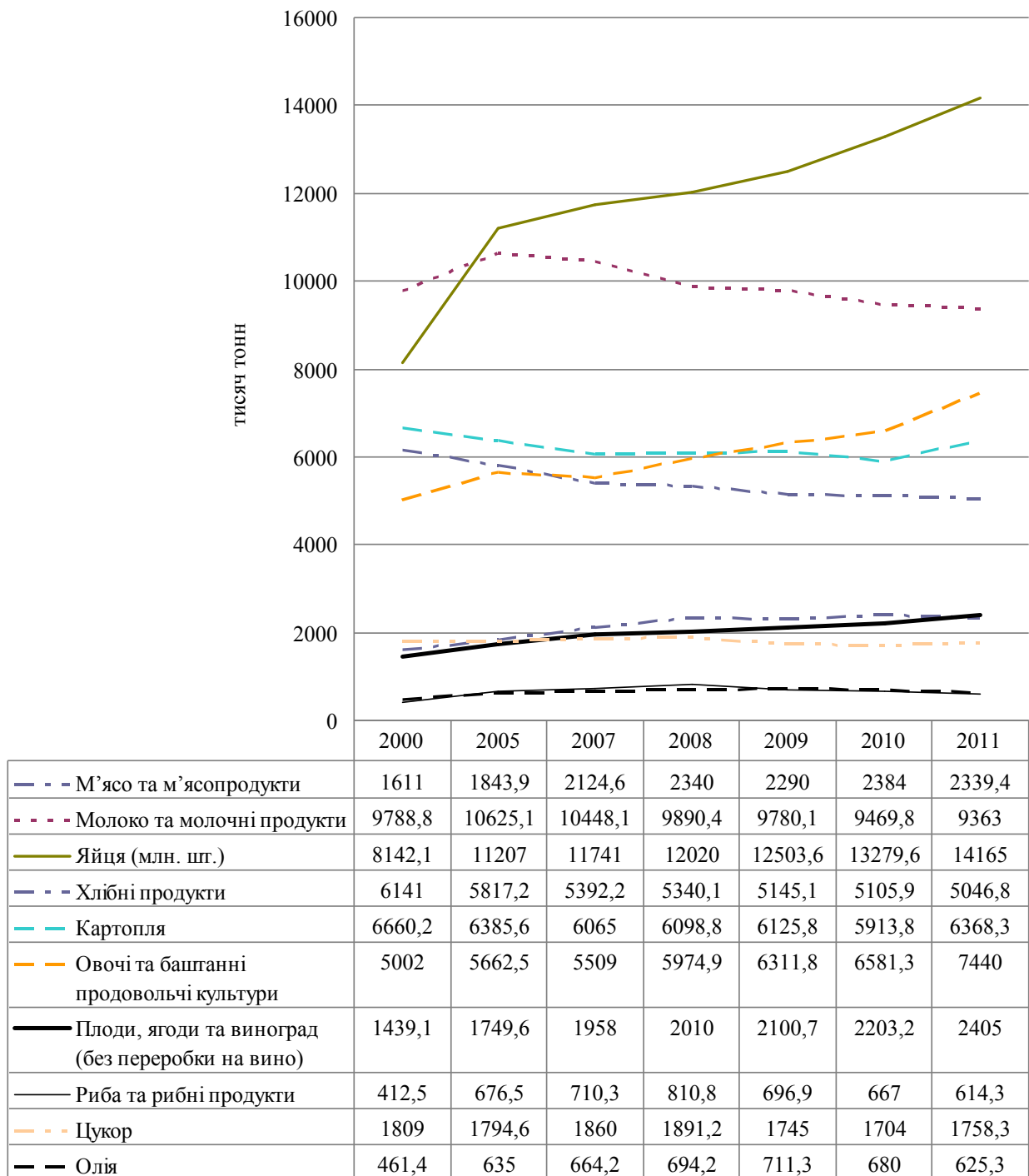


Рис. Фонди споживання основних продуктів харчування населенням України у 2010-2011 рр.¹⁹

¹⁹ Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України : Статистичний збірник / За редакцією Н. С. Власенко. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – 54 с.

**Подорожчання (здешевлення) матеріальних засобів, робіт і послуг,
пов'язаних із сільськогосподарською діяльністю,
по Україні у 2011 році (у % до 2010 р.)²⁰**

Реалізація сільськогосподарської продукції		Закупівля матеріально-технічних засобів			
1	2	3	4	5	6
Найменування продукції	2011 р. (у % до 2010 р.)	Найменування продукції	2011 р. (у % до 2010 р.)	Найменування продукції	2011 р. (у % до 2010 р.)
зернові культури	122,6	бензин	138,8	транспортери для прибирання гною	106,4
у т.ч. пшениця	122,8	дизельне пальне	143,7	причепи та напівпричепи	185,5
жито	161,7	мазут паливний	121,1	автомобілі вантажні	120,3
кукурудза	109,6	оливи мастильні	138,2	змішані комбікорми	131,2
ячмінь	141,2	вугілля	106,3	сіно	109,6
олійні культури	112,6	природний газ	133,1	комбікормові суміші для свиней	102,3
у т.ч. насіння соняшнику	107,4	комплексні добрива	136,2	комбікормові суміші для птиці	112,1
соя	112,5	фосфатні добрива	149,3	комбікормові суміші для великої рогатої худоби	107,9
ріпак	141,1	калійні добрива	144,2	силос	105,5
цукрові буряки	107,8	азотні добрива	137,6	сінаж	120
картопля	95,4	засоби, що запобігають проростанню паростків	77,4	роботи і послуги, у т.ч.: захист сільськогосподарських культур	106,3
овочі	83,8	фунгіциди	118,8	оранка	130,9
у т.ч. закритого ґрунту	106	інсектициди	113,2	культивация	112,5
плоди та ягоди	131,2	дефоліанти	89,3	перевезення вантажів	100
виноград	98,2	гербіциди	111,2	внесення добрив	118,3
баштанні культури	178,4	трактори	133,1	збір урожаю сільськогосподарських культур	112,7
льон (в перерахунку на волокно)	123,9	машини і пристрої для поливу	171,7	Засоби, котрі виробляються і закуповуються сільськогосподарськими виробниками	
тютюн	36,4	культиватори	148,1	насіння, у т.ч.; цукрові буряки	85,4
худоба та птиця (в живій вазі)	110,8	борони дискові	141,4	цибуля сіянка	92,4
у т.ч. велика рогата худоба	128,5	сівалки	137,7	однорічні овочеві культури	193,6

²⁰ Купівля матеріально-технічних ресурсів для виробничих потреб сільськогосподарськими підприємствами у 2011 р. : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – Київ : Державна служба статистики України, 2012. – 44 с.

Продовження додатку Т

1	2	3	4	5	6
свині	109,5	розкидачі гною	147,6	кормовий буряк	115,3
птиця	107,5	плуги	168,2	баштанні культури	126,8
молоко і молочні продукти	103,5	сортувальні і калібрувальні машини	153,1	дворічні овочеві культури	54,9
яйця	110,8	жатки валкові	158,3	квіти	30,5
вовна	168,2	прес-пакувальники	129,3	розсада, у т.ч.; овочі	150
мед	108,9	водяні насоси	117,1	квіти	82,4
каракуль та смушки	4179,2	комбайни зернозбиральні	132	саджанці, у т.ч.; плодіві	159,2
олія	137,4	зерноочисні машини	113,5	ягідні	235,3
цукор	105,3	доїльні установки	189,3	квіткові	67,3

**Розвиток сільських територій
в системі євроінтеграційних пріоритетів України**

Монографія

Комп'ютерний макет: В.Є. Крупін

© Інститут регіональних досліджень НАН України, 2012

Підп. до друку 12.12.2012. Формат 60x84/16.
Папір офсетний №1. Гарн. літ. Офс. друк.
Ум.-друк. арк. 13,5. Тираж 150. Зам. 87.

Оригінал-макет виготовлено в Інституті регіональних досліджень НАН України
79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4

Видруковано в ПП "Арал"
79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4